

Augustiniana

Tijdschrift voor de studie van Sint Augustinus
en de Augustijnenorde

UITGAVE

PP. AUGUSTIJNEN, PARKBOSSTRAAT 1, HEVERLEE-LEUVEN

JAARGANG II

~~AFL. 1~~

~~APRIL 1952~~

INHOUD

E. HENDRIKX, O. E. S. A., Augustinus als religieuze persoonlijkheid (<i>vervolg</i>)	5
T. VAN BAVEL, O. E. S. A., Le Sermon Denis V doit-il être attribué à saint Augustin ?	19
F. ROTH, O. E. S. A., Cardinal Richard Annibaldi. First Protector of the Augustinian Order (1243-1276)	26
E. YPMA, O. E. S. A., De Augustijnen in de Hollandse Missie	61
Boekbesprekingen	71

ADRESSEN DER MEDEWERKERS :

Dr Ephraem HENDRIKX, O. E. S. A., Graafseweg 274, Nijmegen.
 P. Tarsicius VAN BAVEL, O. E. S. A., Avenue Miséricorde 2, Fribourg (Suisse).
 P. Francis ROTH, O. E. S. A., Augustinian Historical Institute, 7201 Milnorstreet, Philadelphia 35, Pa (U. S. A.).
 Dr Eelco YPMA, O. E. S. A., Graafseweg 274, Nijmegen.

Augustiniana, Tijdschrift voor de studie van Sint Augustinus en de Augustijnenorde, uitgegeven door de Paters Augustijnen, verschijnt in vier afleveringen per jaar.

Redactie en Administratie : PP. Augustijnen, Parkbosstraat 1, Heverlee-Leuven. — Tel. 233.19.

De abonnementsprijs bedraagt voor België 100 fr., voor Nederland fl. 8, voor de overige landen \$ 2.50.

De betaling kan gedaan worden door storting op postcheckr. 1125.58 : H. Teeuwen, PP. Augustijnen, Parkbosstraat 1, Heverlee-Leuven, of giro 292686 : J. Teeuwen, Streperstraat 50, Schaesberg (Nederland).

IMPRIMATUR:

Gandae, 20 Martii 1952

E. VAN BERKEL, Prior Prov. O. E. S. A.

NIHIL OBSTAT:

Gandae, 20 Martii 1952

Drs B. VERKROOST, O. E. S. A.

IMPRIMI POTEST:

Mechliniae, 24 Martii 1952

J. NAULAERTS, libr. censor.

Augustiniana

Tijdschrift voor de studie van Sint Augustinus
en de Augustijnorde

JAARGANG II — 1952

AUGUSTINIANA

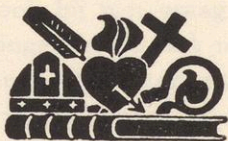

De Augustijnorde is een van de oudste en grootste kloosterorden in de wereld.

Augustiniana

Tijdschrift voor de studie van Sint Augustinus
en de Augustijnenorde

JAARGANG II — 1952

UITGAVE

PP. AUGUSTIJNEN, PARKBOSSTRAAT 1, HEVERLEE-LEUVEN

Augustijniana

Tijdschrift voor de studie van Sint-Augustinus
en de Augustijnenerorde

JAARGANG II — 1952

Gd 1651

UITGAVE

BY AUGUSTIJNEN PARKERSTRAAT 1 HERENVEER

Augustinus

als religieuze persoonlijkheid

(Vervolg *)

Confessiones II

(Hun achtergrond)

Is de verheerlijking van God, de verkondiging van Diens lof, het immanente doel der « *Confessiones* », zo kan men toch met recht de vraag stellen, wat Augustinus ertoe bewogen mag hebben dit werk te schrijven. Immers evenmin als ieder ander mens, zeker in de Oudheid, maakte ook hij niet graag zijn eigen innerlijk met zijn zwakheden en bekoringen, maar ook met zijn vreugden en zijn troost, aan anderen bekend. We weten dit met zekerheid uit twee uitingen in zijn brieven uit de jaren tussen zijn bekering en het neerschrijven der « *Confessiones* ». Bovendien moest hij erop bedacht zijn, dat zij, die zowel onder katholieken als onder donatisten, zowel voor als na zijn bisschopswijding, op grond van zijn vroegere leven zijn gezag probeerden te ondermijnen, van zijn eigen *Confessiones* een dankbaar gebruik zouden maken. Tenslotte moesten er al heel bijzondere redenen zijn om Augustinus, die voortdurend en zeker wel terecht klaagde over gebrek aan tijd, ertoe te bewegen — nog wel in het begin van zijn episcopaat — een zo omvangrijk werk als de « *Confessiones* » te schrijven, dat niet terwille van acute kerkelijke problemen noodzakelijk was.

Wel had Paulinus van Nola eens aan Alypius gevraagd hem een korte beschrijving van diens leven te doen toekomen en had Augustinus op verzoek van Alypius in de zomer van 394 of in de

*) Zie *Augustiana*, jrg. I (1951), afl. 2, blz. 91-106 en afl. 3, blz. 175-191.

eerste helft van 395 aan Paulinus beloofd hiervoor te zorgen ¹⁵⁾; wel wijst Augustinus zowel in de « Nalezingen » als in het begin van het tiende boek op de stichting, die hijzelf en anderen bij het lezen ervan ondervinden en die hij bij het schrijven ervan ermee beoogt; wel verwijst Augustinus later naar de « Confessiones » om er de loftuitingen van anderen ten opzichte van hem mee te temperen, maar zelfs gezamenlijk wegen al deze factoren niet op tegen de zo juist genoemde bezwaren en nog minder verklaren zij afdoende het schrijven der eerste negen boeken der « Confessiones », die immers als afzonderlijk geheel ongeveer twee tot drie jaar voor de vier overige geschreven zijn.

Dit meest persoonlijke en fel beleefde werk van Augustinus is inderdaad niet om redenen van buiten af geschreven, maar het is geboren uit motieven van binnen uit. Het is voortgekomen uit de persoonlijke zieletoestand van Augustinus in het jaar 397. Het is de naar buiten zich baan brekende uiting van een fel en intens beleven door Augustinus van een nieuw geloofsbewustzijn in hem, dat het gevolg was eerst van een langzame ontwikkeling en dan van een heftige worsteling in hem met het woord van God en met zichzelf. Het is het plotselinge zien van en gegrepen worden door de goddelijke genade, haar kracht en alvermogen, en in tegenstelling daarmee van eigen zondigheid en schuld, beiden in hun volle omvang en in al hun consequenties. De « Confessiones » zijn de aankondiging naar buiten van het geboorteuur in Augustinus van de doctor gratiae, de leraar der genade, zowel in algemeen kerkelijke zin als van het z. g. Augustinisme in engere zin. Het is dan ook geen toeval, dat ruim tien jaar later aan de « Confessiones » van Augustinus de genadestrijd tussen Kerk en Pelagianisme ontbranden zou.

In de eerste tijd na zijn bekering in 386 had Augustinus in het Christendom voor alles de waarheid gezien, de goddelijke Waarheid, die zich in de menswording aan de op dwaalwegen geraakte mensheid geopenbaard had om haar door woord en voorbeeld de juiste weg te wijzen. De toestand van de mensheid zonder Christus werd door hem gezien als een zondestraf van intellectueel karakter. Als straf voor vroeger begane fouten was de ziel in het lichaam verzeild geraakt en dwaalde de mens door zijn te sterke binding aan de stof, maar eenmaal door Christus weer tot de waarheid gebracht,

¹⁵⁾ Ep. 27, 5; cfr. Conf. VI, 7, 11 - 10, 16.

kon hij ook door eigen kracht de zonde vermijden. De zonde immers, het zedelijk kwaad, was geen zelfstandige macht in hem, zoals het Manicheïsme vroeger aan Augustinus geleerd had, maar een tekort schieten van de eigen vrije menselijke wil. Dit was een van Augustinus' nieuwe waarheidsontdekkingen geweest bij zijn worsteling van het Manischeïsme langs het Neoplatonisme naar het Christendom toe. Over de vrije wil was Augustinus zelfs in 388 te Rome een eigen werk begonnen. Augustinus twijfelde er niet aan, of de door de goddelijke Waarheid verlichte mens kon iedere zonde en zelfs iedere ongeregelde neiging, ja iedere gevoelsondervinding en nog meer iedere gevoelsreactie en uiting geheel en al vermijden en voorkomen. De volmaakte mens zou reeds hier op aarde zich volmaakt beheersen, al het lagere zou er geheel en al ondergeschikt zijn aan en geordend op het hogere, zoals de mens zelf dit zou zijn aan en op God ¹⁶⁾.

In dit beeld was er geen plaats voor een zondeschuld, van een blijvend schuldig staan van de mens tegenover God, nog minder van een de gehele mensheid belastende erfelijke zondeschuld. Consequent was er in dit beeld geen plaats voor de genade van God als innerlijke genade, die meer is dan een verlichting van het verstand; was er ook bijgevolg geen plaats voor een eigenlijke Verlossing door Christus, die bestond in Diens levensoffer op het Kruis, waardoor Hij de gevallen mensheid weer met God verzoende. De taak van Christus beperkte zich in deze visie tot lering en voorbeeld. Kortom, hoezeer Augustinus in deze eerste jaren ook christen wilde zijn, zijn gedachtengang was in dit opzicht wezenlijk pelagiaans. Had hij vroeger het Christendom in manicheïsche zin verstoffelijkt, thans dreigde hij het in neoplatoons-stoïcijnse zin te helleniseren. Niet ten onrechte hebben de Pelagianen de jonge Augustinus uitgespeeld tegen de oude.

Het dringende verzoek van Augustinus onmiddellijk na zijn priesterwijding in het najaar van 391 om enige maanden vrij te kunnen hebben teneinde zich door de studie van de H. Schrift voor te bereiden op zijn nieuwe taak, bewijst dat hij zich minstens van enkele lacunes bewust was. In de jaren, die nu volgden, wijzigde zich vooreerst zijn terminologie (naast woorden als *sapientia*, *vita beata*, *philosophia*, *ratio*, *disciplina*, *magister*, *dispensatio tem-*

¹⁶⁾ Zoals wel meer bij de Griekse Vaders werkte hier ook bij Augustinus enigszins het stoïcijnse ideaal der 'apatheia' door.

poralis komen steeds meer woorden als *salus*, *iustificatio*, *fides*, *remissio peccatorum*, *gratia*, *praedestinatio*, *corpus Christi*) en in overeenstemming hiermee ook zijn gedachten. De kerkelijke practijk van het kinderdoopsel en de leer van Sint Paulus brachten hem in botsing met zijn stelling, dat alleen de vrije wil oorzaak van het zedelijke kwaad kon zijn. In het gedeelte van het werk, dat Augustinus in deze jaren ter voltooiing van zijn vroeger begonnen boek over de vrije wil schreef, worstelde hij dan ook ernstig met dit probleem. Toch kwam hij nog niet verder dan het aanvaarden van een erfkwaad, zonder tot erfschuld, een erfzonde in eigenlijke zin te komen.

Wel ziet Augustinus in deze tijd in, dat waarheid en voorbeeld alleen niet voldoende zijn, dat er voor het christelijk leven innerlijk helpende genade nodig is, maar ten opzichte van het geloof, van de bekeringsdaad, wil hij nog de autonomie van de mens tot iedere prijs redden. De eerste beslissing, het ja of neen zeggen van de mens op de roepstem van God, blijft alleen zijn eigen vrije daad met uitsluiting van iedere andere factor. Tot zover mag de genade van God zich niet uitstrekken. Hier zou tenminste, zo dacht Augustinus toen, de menselijke verdienste vooraf moeten gaan aan de goddelijke genade: de mens verdient en bewerkt zich het geloof. In dit opzicht was de leer van Augustinus in deze jaren precies dezelfde als die hij op zijn oude dag als Semipelagianisme terecht zou bestrijden, een feit, waarvoor hij altijd eerlijk is uitgekomen.

In ethisch opzicht bleef Augustinus even optimistisch als vroeger. Nog in zijn in het begin van 394 geschreven werk « Over de Bergprediking » tekende hij de volmaakte mens als hier op aarde al zonder ongeregelde neigingen of hartstochten. Het moet Augustinus wel steeds moeilijker gevallen zijn deze opvatting in overeenstemming te brengen met zijn eigen ondervinding en met zijn ervaring als zielzorger van anderen.

De opvattingen, welke Augustinus zelfs in deze periode over erfzonde, genade en vrije wil huldigde, mogen ons niet te sterk verwonderen. Zijn tijdgenoten spraken er vaak niet gelukkiger over, vooral niet in het Oosten. In leerstellig opzicht was aan de geopenbaarde waarheid hierover nog weinig aandacht geschonken. Men had er nog niet over nagedacht en er de consequenties nog niet uit getrokken. Dit zou pas gebeuren juist door de genadestrijd, die in 411 zou ontbranden.

Dan volgde in de jaren 394 en de eerste helft van 395 voor Augustinus de studie van de Romeinenbrief en de Galatenbrief van Sint Paulus. Oorspronkelijk min of meer toevallig, naar aanleiding van een gemeenschappelijke lezing van en discussie over de Romeinenbrief te Carthago, waar Augustinus aan deel genomen had. Het werd hem nu duidelijk, dat de volmaakte goede mens hier op aarde een onmogelijkheid is, omdat er sedert de zonde van Adam iets aan het gehele menselijke geslacht hapert. Zijn zonde was niet alleen maar een persoonlijke zonde geweest, het was een zonde van de menselijke natuur, waaraan alle afstammelingen deel hebben. Ieder nieuw mensenkind staat schuldig tegenover God, valt onder Diens toorn, en is onderworpen aan Diens rechtmatige vervloeking. Alleen Gods onverdiende barmhartigheid kan hier redding brengen.

Christus' verlossingsdaad wordt nu door Augustinus als werkelijke verlossing gezien. Zijn menselijke natuur en Zijn dood op het Kruis komen nu in het middelpunt te staan. De Godmens overbrugt de kloof tussen God en de mensen en treedt op als de stamvader van de nieuwe mensheid. De vruchten van Christus' dood worden de mens als gaven Gods geschonken. Onze rechtvaardiging wordt niet bewerkt door onze verdiensten, maar omgekeerd is onze rechtvaardiging oorzaak onzer verdiensten. De genade gaat voorop, de goede werken volgen.

Wat de mens van zijn kant voor de rechtvaardiging echter doen kan, moet hij doen: n. l. het gelovig aangrijpen van de heilsdaad en heilsopenbaring van onze Verlosser Christus. De rechtvaardige immers leeft uit het geloof, overeenkomstig het woord van Sint Paulus in Romeinen 1,17 en Galaten 3,11. Het geloof is, in samenwerking met het Sacrament van het geloof, het Doopsel, de enige voorwaarde voor onze rechtvaardiging. Maar dit geloof, is het zelf genade, of staat het geheel in de macht van de mens alleen? Het stelde Augustinus voor de vraag der praedestinatie: kiest de mens uit of kiest God uit? Nog meende Augustinus de vrije wil van de mens en daarmee de mens zelf te kort te doen als hij het geloof genade liet zijn. Hij bleef er tot aan zijn episcopaat aan vast houden, dat het geloof geheel in de macht van de mens alleen ligt, en dat God slechts hen praedestineert, uitkiest voor het eeuwige geluk, waarvan Hij tevoren weet, dat ze zullen geloven. Geloof en uitverkiezing bleven daarmee volledig liggen in de hand van de mens.

Ternauwernood bisschop geworden, verzocht Simplicianus, die hij tijdens zijn bekeringsproces in Milaan had leren kennen, hem om de verklaring van enkele passages uit de H. Schrift. O. a. was hierbij de passage over de uitverkiezing van Jacob en de verwerping van Esau in het elfde hoofdstuk van de Brief aan de Romeinen. Het verzoek zette Augustinus op de meest nadrukkelijke wijze nogmaals voor het vraagstuk der uitverkiezing. Het was onder de bestudering hiervan, dat Augustinus onder zwaar worstelen met de H. Schrift en met zichzelf zijn tot dan toe vastgehouden standpunt over de principiële autonomie van de mens in het vraagstuk van zijn heil opgaf en tot het besef kwam, dat alles genade was, ook het geloof en de uitverkiezing; dat er in het heilswerk niets van de mens was maar alles van God. De praedestinatie van de mens uit de massa damnata, de massa peccati, tot het eeuwige geluk hangt uitsluitend van God af. De mens heeft uit zichzelf niets als zonde. De erfstraf wordt tot erfzonde, die een werkelijke schuld is. De mensheid is er in kiem door bedorven, naar verstand en wil beiden. Ook na de rechtvaardiging blijft de mens geheel van God afhangen.

Gods genadeuitverkiezing is vrij en steunt niet op onze toekomstige goede werken. Zij is alvermogend, want zij bereikt onfeilbaar zeker haar doel. Zij is rechtvaardig, want al erbarmt God zich niet over allen, Hij zet toch niemand aan tot het kwaad. Zij, die door God geroepen worden, worden congruenter geroepen d. w. z. God roept hen op een hen aangepaste wijze. Zij, die niet congruenter geroepen worden, worden niet werkelijk geroepen; werkzaam roept God niet allen ¹⁷⁾.

Terecht zegt Augustinus in zijn « Nalezingen » over het antwoord op deze tweede kwestie in zijn eerste Boek aan Simplicianus: « Bij de oplossing van dit vraagstuk is weliswaar gezwoegd ten bate van de vrije wilsbepaling van de menselijke wil, maar de genade van God heeft overwonnen » ¹⁸⁾, en hij voegt er aan toe, dat de duidelijke tekst van Sint Paulus hem niet toeliet tot een andere conclusie te komen. In deze woorden, die Augustinus ruim twintig

¹⁷⁾ Augustinus heeft hierbij de werkdadige uitverkiezing door God op het oog vanuit de massa damnata der erfzonde tot de eeuwige heerlijkheid van het goddelijke leven in de hemel, met inbegrip van die tot het geloof en de rechtvaardiging.

¹⁸⁾ Retr. II, I, I.

jaar na het gebeuren neerschreef, trilt nog de emotie na, die deze worsteling met de Heilige Schrift en met zichzelf voor hem meegebracht had.

In dit nieuwe bewustzijn van de almacht en de aloorzakelijkheid der goddelijke genade en van menselijke onmacht en zondigheid moest Augustinus opeens zijn gehele leven wel geheel anders zien. Niet hijzelf was het, die hem gemaakt had tot wat hij was, maar uitsluitend Gods genade. God had hem tot dan toe uitverkoren uit de massa damnata en hem langs Zijn wegen geleid tot de genade en de Waarheid. God had Zijn plan doorgezet als het ware tegen Augustinus in. Gods voorzienigheid en uitverkiezing werden Augustinus duidelijk in de schijnbaar zo verwarde en tegenstrijdige wegen van zijn levensgeschiedenis. God was alles in hem geweest, hij was niets dan zonde en zondeneiging ¹⁹⁾.

Groeiden aldus voor het bewustzijn van Augustinus Gods majesteit en barmhartigheid tot in het oneindige, van de andere kant groeiden even sterk zijn eigen onwaardigheid en schuldigheid tot aan nietigheid toe. De spanning tussen deze beide polen werd tenslotte zo heftig door Augustinus ondervonden, dat alleen de diepte der zelfvernedering een oplossing kon brengen. Aldus ontstonden de eerste negen boeken der « *Confessiones* » een klein jaartje na de twee « *Boeken aan Simplicianus* ». Zij zijn psychologisch gezien op te vatten als de noodzakelijk geworden ontlading, de afleiding naar buiten, van de spanningen, die zich aldus in Augustinus opgehoopt hadden.

Ongeveer twee of drie jaar later heeft Augustinus het tweede gedeelte van zijn « *Confessiones* », de vier laatste boeken, geschreven, waarin hij vertelt, niet hoe hij was, maar hoe hij is. Zijn inzichten in de verhouding tussen God en hem zijn hetzelfde gebleven, maar rustiger geworden en verdiept. Ook de Augustinus van rond 400 is geheel het werk van God. De hoop eens zonder bekoringen en hartstochten en in volledig inzicht hier op aarde al te kunnen leven, is geheel vervlogen. Augustinus blijft de zwakke, worstelende mens, worstelende met zijn eigen verkeerde neigingen, met zijn eigen onwetendheid, met God, en met het woord van God, de Heilige Schrift. Hij is zich zijn zwakheden van het ogenblik, het enige wat hij ook nu weer aan zichzelf te danken heeft,

¹⁹⁾ Augustinus denkt vanuit de oorspronkelijk door God bedoelde orde. De z. g. 'natuurlijk' goede orde blijft hierbij buiten beschouwing.

bewust. Maar hij weet ook en ondervindt het dankbaar in een rijke ervaring, dat hij alles kan met de genade van God. In het tiende boek vindt dit bewustzijn bij herhaling zijn klassieke formulering in het : « Da quod iubes et iube quod vis » (Geef wat Gij beveelt en beveel dan wat Gij wilt)²⁰⁾. Terecht zou Pelagius tien jaar later vanuit zijn standpunt juist hieraan aanstoot nemen.

Confessiones III

(Hun Godservaring)

Zijn aldus de « *Confessiones* » de neerslag van Augustinus' uiterst persoonlijke Godsbeleving, zij zijn anderzijds altijd weer dankbaar gelezen door hen, die evenals Augustinus God zochten en vonden. Niet in het minst vonden vooral de christelijke mystici van alle eeuwen in de « *Confessiones* » van Augustinus zichzelf en hun eigen Godsbeleving terug. Dit mag er op wijzen, dat bij alle persoonlijke en vaak sterk neoplatoonse kleur, die aan het Godservaren van Augustinus eigen is, toch het algemeen menselijke en de wetten hiervan er dragend aan ten grondslag liggen.

De oorsprong voor de mens van ieder God zoeken en God ervaren heeft Augustinus met een lapidaire en in de godsdienstpsychologie wel haast beroemd geworden zin aan het begin van zijn « *Confessiones* » in de volgende woorden neergeschreven : « Tu excitas, ut laudare te delectet, quia fecisti nos ad te et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te » (« Gij zelf bewerkt, dat hij (de mens) in U te loven zijn lust vindt, want Gij hebt ons gemaakt voor U en onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U »)²¹⁾. De onrust van 's mensen hart, zijn onvoldaanheid over zichzelf, drijven hem ertoe de vervolmaking van het eigen ik buiten en boven hem te zoeken. Deze onrust is irrationeel, de gehele mens wordt er door aangegrepen. Haar brandpunt vindt zij echter in het cor, het hart, het denkende verstand van de mens, waarvan bij Augustinus naar oud-klassieke opvatting het hart de zetel en het symbool is. Dit denkende verstand kan in de mens niet tot rust komen, zolang het zijn natuurlijke object, de volle waarheid, niet bereikt in God. Het is deze oerdrang van de menselijke geest, die het kleine kind naar

²⁰⁾ Conf. X, 29, 40; 31, 45; 37, 60.

²¹⁾ Conf. I, 1, 1.

het « waarom » der dingen doet vragen, en die ook de volwassen mens niet gemakkelijk tot rust laat komen, zolang hij het antwoord niet gevonden heeft in zijn boeken naar de diepste grond en het laatste doel van het wereldgebeuren en van zichzelf.

Deze oerdrang, deze onrust van de menselijk geest en van het menselijk hart is door God de mens aangeboren. *Fecisti nos ad te*. Gij hebt ons gemaakt voor U. Het is het « *anima naturaliter christiana* », de ziel, die van nature, van aard, van wezen, christelijk is van Augustinus' vroegere landsman Tertullianus. Het is het « *eis auton ektistai* », alles is voor Hem, tot Hem geschapen, van Sint Paulus in diens brief aan de Colossenzen, eerste hoofdstuk, vers zestien.

De mens kan zich sluiten voor zichzelf, voor deze innerlijke drang in hem, hij kan proberen Gods stem in hem te doen overschreeuwen door die van zijn eigen hartstochten en die van de zorgen der wereld. God blijft hem met Zijn roepstem achtervolgen. *Tu excitas*. Gijzelf bewerkt. Augustinus' gehele leven is er een voortdurende en pakkende illustratie van.

Deze God, waarnaar bij Augustinus ieder mens van nature hunkert, is een bij uitstek persoonlijke God. Augustinus heeft Hem niet ervaren als een abstract en koud begrip, als de inhoudslege God der filosofen, maar als een concrete Werkelijkheid, als een bij uitstek persoonlijke God, als een levende en rijke God. God is in Augustinus, en toch blijft deze tevens tegenover Hem staan. Deze ik — U — verhouding is typerend voor de gehele religieusiteit van Augustinus. Behalve uit de werkelijke verhouding zelf vloeit deze sterke accentuering ervan voort uit wat we vroeger de drang van Augustinus om zichzelf te zijn en zichzelf te blijven genoemd hebben.

Wat ons vervolgens in het augustijnse Godsbegrip der *Confessiones* bijzonder treft, is de verhevenheid van God, Zijn majesteit. Behalve door het feit, dat volgens de leer der Openbaring God de Schepper van hemel en aarde is, wordt deze trek in het augustijnse Godsbegrip geïnspireerd door de neoplatoonse toespitsing van Gods transcendentie en meer nog door het nieuw gewonnen bewustzijn van Augustinus, dat God de Schenker en Uitdeler is van genade en uitverkiezing.

Zou deze kant van het beeld van God, zoals Augustinus Hem ervoer, al in staat zijn om afstand te scheppen en de mens met schrik en angst tegenover God te vervullen, zo worden deze ge-

voelens toch ruimschoots opgeheven en overwonnen door het geloofs- en ervaringsfeit, dat God een barmhartige en liefdevolle God is, Die zich goedertieren over de mens neerbuigt, hem nabij is, hem helpt, verlicht, en steunt, en hem rijk maakt met Zijn eigen oneindige rijkdommen.

Zijn klassieke formulering heeft deze spanning tussen deze beide polen van vrees en liefde, waartussen zich tenopzichte van God ieder mensenleven heen en weer beweegt, bij Augustinus gevonden in de volgende door hem in het elfde boek neergeschreven woorden: « Et inhorresco et inardesco: inhorresco, in quantum dissimilis ei sum, inardesco, in quantum similis ei sum » (« En ik begin te huiveren en te ontgloeien: te huiveren, in zover ik ongelijk aan Hem ben, te ontgloeien, in zover ik gelijk aan Hem ben »)²²⁾.

In het bijzonder heeft de verantwoordelijkheid van het priesterambt en het episcopaat als een zware last Augustinus op de schouders gedrukt. De rekenschap, die hij op de dag des oordeels over de hem door God toevertrouwde kudde af zou moeten leggen, stond hem altijd weer voor ogen. En de vrees voor het rechtvaardige maar strenge vonnis van God te licht bevonden te worden en tot de eeuwige straffen veroordeeld, werd hem dan bijna tot een schrikbeeld. Zo kunnen we het begrijpen, dat Augustinus in zijn angst om zijn eigen zieleheil en in het bewustzijn van zijn zonde en ellende er meermalen aan gedacht heeft zijn ambt neer te leggen en zich in de eenzaamheid terug te trekken om zijn zonden te bewenen. Nog in 423 zien we niet zonder verwondering en ontroering, hoe de bijna zeventigjarige bisschop in zijn verdriet en berouw om een door hem toegediende minder gelukkige bisschopswijding in een brief aan Paus Coelestinus zijn ontslag op het oog heeft om de rest van zijn leven boete te kunnen doen en zo in Christus een genadige Rechter te kunnen vinden. En hij, wiens gehele leven een heroïsche zelfopoffering voor Christus en Diens Kerk geweest was, koos tenslotte tot het gebed van zijn sterven de boetpsalmen, welke hij onder voortdurend en rijkelijk wenen telkens weer op zijn sterfbed bad.

Vrees en liefde, de ziel van Augustinus heeft ze ten opzichte van haar God beiden gekend, maar de liefde heeft het er altijd gewonnen van de vrees. « Pondus meum amor meus; eo feror, quocumque feror. Dono tuo accendimur et sursum ferimur; inardesci-

²²⁾ Conf. XI, 9, 11.

mus et imus » (« Mijn gewicht is mijn liefde ; door haar word ik gedreven waarheen ook ik word gedreven. Door Uw gaven worden wij ontstoken en omhoog gevoerd ; wij ontgloeien en gaan ») ²³⁾. Ook Augustinus gold het woord van Sint Paulus in zijn Romeinen-brief: « Want ge hebt geen geest van slavernij ontvangen, om terug te vallen in de vrees, maar de geest van kindschap, waardoor we roepen: Abba, Vader » ²⁴⁾ en dat andere woord van Sint Jan: « God is liefde » ²⁵⁾.

De weg waarlangs Augustinus gewoonlijk God beleefde en ervoer, de meditatie door middel waarvan hij kwam tot de beschouwing, al of niet van mystiek karakter, is sterk geïnspireerd op de neoplatoonse filosofie. Augustinus vond God in zichzelf. Het was de in zijn ziel aanwezige Schepper en Heiligmaker, het geestelijke, goddelijke Waarheidslicht en Hoogste Goed, dat op de hoogtepunten van zijn Godservaren zich onmiddellijk aan Augustinus scheen te openbaren. Bekend is zijn passage uit het tiende boek der « Confessiones »: « Te laat heb ik U bemind, o Schoonheid, zo oud en toch zo nieuw, te laat heb ik U bemind ! En zie, binnen waart Gij en ik buiten en daar zocht ik U en op de schoon gevormde dingen, die Gij gemaakt hebt, wierp ik, misvormde, mij. Met mij waart Gij, en met U was ik niet. Die dingen hielden mij ver van U, welke, zo ze niet in U waren, niet zouden zijn. Gij hebt geroepen en geschreeuwd en verbroken mijn doofheid ; Gij hebt geflitst, gestraald en verdreven mijn blindheid ; Gij hebt geur verspreid en ik heb geademd en nu hijg ik naar U ; ik heb geproefd en nu honger en dorst ik ; Gij hebt mij aangeraakt en ik ben ontbrand in verlangen naar Uwe vrede » ²⁶⁾.

Om tot dit zich bewust worden van de in zijn ziel aanwezige God te komen, ging Augustinus gewoonlijk op echt neoplatoonse manier van de wereld buiten hem uit. De harmonie van het geschapene riep in hem het bewustzijn wakker van het aanwezig zijn van eeuwige, onveranderlijke wetten en normen in hem, die hij zelf niet gemaakt had, die hij zelf ook niet beoordeelde, maar waarnaar hij integendeel ook zelf oordeelde. Zo werd Augustinus zich van het blijvende goddelijke Licht bewust. Tegen het einde

²³⁾ Conf. XIII, 9, 10.

²⁴⁾ Rom. 8, 15.

²⁵⁾ I Joh. 4, 8.

²⁶⁾ Conf. X, 27, 38.

van het tiende boek over deze zijn meditatie en contemplatie, over zijn Godsbeleving en Godservaring sprekend, zegt Augustinus er dan verder van : « En dikwijls doe ik dat ; daarin vind ik behagen, en voor zover ik mij van noodzakelijke bezigheden kan losmaken, neem ik mijn toevlucht tot dat genot. Maar in al die dingen, die ik doorloop, U om raad vragend, vind ik geen veilige plaats voor mijn ziel behalve in U, waar verzameld kan worden wat verstrooid in mij is en niets uit mij van U kan wijken. En somtijds laat Gij mij binnengaan in een geheel ongewone aandoening, inwendig, tot een onuitsprekelijke zoetheid, en indien deze in mij vervolmaakt wordt, dan weet ik niet wat zijn zal, wat dit leven niet is. Maar dan val ik weer terug naar de dingen van hier door het neerdrukkende der ellenden en ik word weer opgeslurpt door het alledaagse en vastgehouden en hevig ween ik, maar hevig word ik vastgehouden. Zoveel zwaars verdient de last der gewoonte ! Hier kan ik zijn, maar wil ik niet, daar wil ik zijn, maar kan ik niet, ellendig ben ik onder beide opzichten » ²⁷⁾).

In hoever hebben we hier met mystiek te doen ? Het antwoord op deze vraag is uiterst omstreden, en de meest uiteenlopende antwoorden worden gegeven. Veel zal er van afhangen wat men onder mystiek wil verstaan. De niet-christelijke godsdienstpsycholoog b. v. zal hier gemakkelijk heel anders over denken als de katholieke theoloog, terwijl ook deze het onderling allesbehalve eens zijn. Een verdere moeilijkheid ontstaat, doordat het religieuze beleven van Augustinus zo uitgesproken eigen karaktertrekken vertoont, dat het zich zonder meer bij de gebruikelijke classificaties maar moeilijk in laat delen.

Op de twee voornaamste hiervan moge hier kort gewezen worden. Terwijl de niet-christelijke mystiek meestal een pantheïstische inslag heeft en ook de christelijke mystiek in haar pogen het proefondervindelijk beleefde deelgenootschap aan Gods natuur, waarvan de tweede Petrusbrief spreekt ²⁸⁾, met zwakke menselijke woorden weer te geven, de grenzen van het pantheïsme vaak gevaarlijk dicht nadert, vinden we bij Augustinus juist het tegenovergestelde. Zelfs op de hoogtepunten van zijn Godservaring blijft de ik — U — verhouding geprononceerd aanwezig.

Een andere eigen karaktertrek der augustijnse Godsbeleving

²⁷⁾ Conf. X, 40, 65.

²⁸⁾ 2 Petr. 1, 4.

blijft het, dat terwijl alle mystici sterk op de passiviteit, het geschonken karakter der mystieke beleving de nadruk leggen, bij Augustinus juist de eigen activiteit, het zichzelf verwerven, altijd een zeer grote rol blijft spelen. Hoe men ook verder over het al of niet mystieke karakter der augustijnse Godsbeleving wil oordelen, aan deze eigen karaktertrekken ervan zal men in ieder geval vast moeten houden ²⁹⁾.

Het voornaamste beletsel voor de ziel in haar opgang tot God is haar gebonden zijn aan en getrokken worden tot het aardse en zinnelijke, vooral wanneer zij er door ongeregelde neiging zondig aan gehecht is. Het is aan het stoffelijke eigen principieel van verdeling te zijn; het geestelijke daarentegen is krachtens zijn aard beginsel van eniging. Temeer is dit het geval na de zondeval van de mensheid. Onthouding zal het daarom mogelijk maken onze door het stoffelijke verstrooide krachten op het geestelijke te concentreren: « Door onthouding immers trekken wij ons verdeelde wezen samen op de eenheid, waarvan wij ons in de veelheid hebben laten gaan. Want te weinig bemint U degene, die met U iets bemint, dat hij niet om U bemint. O Liefde, die altijd brandt en nooit wordt uitgeblust, Liefde, mijn God, ontvlam mij! Gij beveelt onthouding: geef wat Gij beveelt en beveel wat Gij wilt » ³⁰⁾. Niet ten onrechte laste Augustinus in het relaas van zijn Godsbeleving in het tiende boek dan ook een even uitvoerig als nauwkeurig gewetensonderzoek in.

De begeerlijkheid des vleses, de zinnelijkheid in engere (sexuele) zowel als in wijdere zin, en de begeerlijkheid der ogen, bleken hierbij weinig of geen vat meer op de ziel van Augustinus te hebben, al moest deze er waakzaam tegen blijven strijden. Meer zorg bezorgde Augustinus de hovaardij des levens, de eierzucht der wereld. Hij bezat grote gaven naar geest en hart. Hij was er zich bewust van en werd er om geprezen. De lof der mensen was in de tweede helft van zijn leven zelfs rijkelijk zijn deel. « Bekoord worden we door deze bekoringen dag aan dag, o Heer, onophoudelijk worden wij bekoord. Onze dagelijkse beproevingsoven is de tong der mensen » ³¹⁾. Augustinus leed er onder. Niet dat hij de

²⁹⁾ Men leze hiervoor verder Dr. E. HENDRIKX, o. e. s. a., *Augustinus Verhältnis zur Mystik. Eine patristische Untersuchung* (Cassiciacum I, Würzburg 1936).

³⁰⁾ Conf. X, 29, 40.

³¹⁾ Conf. X, 37, 60.

lof op zich afkeurde, als deze verdiend was. Maar omdat hij nooit uit kon maken of hij aan deze lof menselijk gehecht was of niet. Van andere dingen kon hij, om zich op de proef te stellen, afstand doen. Hij kon echter niet slecht gaan leven om de lofprijzingen der mensen te ontgaan. De onophoudelijke lof der mensen stelde Augustinus verder aan het gevaar bloot zichzelf te gaan behagen en daardoor aan God te gaan mishagen. Hij was er zich terdege van bewust en stelde daarom des te meer al zijn vertrouwen op God.

Was het hoofdmotief voor de onthouding, zoals we dit straks aangegeven hebben, een aan het Neoplatonisme ontleend filosofisch, maar daarom niet onjuist: n. l. de concentratie van alle menselijke zielekrachten op het geestelijke, zo zijn de voor de onthouding en versterving specifiek christelijke motieven van boete, offer, en navolging van het voorbeeld van Christus, Augustinus overigens allerminst vreemd.

De noodzakelijkheid hiervan, de ongeregelde neigingen van de mens en de moeiten, die hem daarom de onthouding kosten, brengen ons vanzelf weer terug op het thema van zonde en genade. Het schuldbewustzijn van Augustinus in de « Confessiones » komt ons vaak overdreven voor. In de Dialogen voelde hij trouwens ook zichzelf nog in het geheel niet als de bekeerde zondaar. Inderdaad mogen de kleuren in de « Confessiones » zwart aangehouden zijn om er de barmhartigheid en verhevenheid van God des te lichtender door uit te doen komen. En meer nog dan de zonde zelf beschuldigde en veroordeelde Augustinus vaak de zondige neiging, die ook in het kleine tot uiting kan komen. Tenslotte, tegenover God staan alle mensen als zondaars, en wordt ook van de geheiligde en gedoopte christen iedere schuld groot. Het is als het ware de vloek der heiligheid — maar haar zegen tevens —, dat men eigen onwaardigheid en zondigheid steeds scherper aanvoelt, en dit niet als rhetorische stijlfiguur maar als bittere realiteit. In het scherpe licht van een felle zonnestraal blijkt zelfs de schoonste zolder uiterst stoffig.

Dr Ephraem HENDRIKS, O. E. S. A.

(Slot volgt).

Le Sermon Denis V doit-il être attribué à saint Augustin ? *)

Le sermon Denis V ¹⁾ compte parmi les textes christologiques les plus remarquables de saint Augustin. Dom Morin, qui a tant mérité de l'identification de textes anonymes, notait au sujet de ce sermon: « ... inter praestantissimos Augustini de duplici natura in una Christi persona computandus ». Rien de plus juste, à condition toutefois que ce texte soit vraiment de l'Evêque d'Hippone. Car Dom Morin lui-même ajoutait déjà: « ... non omnia inter se apta et connexa » ²⁾. Ce maître incomparable de la critique n'avait pas les moyens de comparer d'une manière exhaustive les passages christologiques de ce sermon avec les textes parallèles des autres œuvres. Un travail synthétique sur la christologie de saint Augustin n'était pas encore écrit. Il n'est donc pas superflu de soumettre ce sermon à un nouvel examen plus approfondi, en le comparant avec l'ensemble de la pensée christologique du Docteur africain. Nous nous limitons à la doctrine, aux textes de l'Ecriture Sainte, et à la terminologie christologique ; mais nous nous sommes assurés, qu'il n'y a pas de preuve apodictique ni pour ni contre l'authenticité de ce sermon, ni du point de vue philologique ni du point de vue de la tradition manuscrite ³⁾. Nous examinerons les para-

*) Les abréviations suivantes sont utilisées: ML = Migne, *Patrologiae cursus completus, series Latina*, Parisiis ; MG = Migne, *Patrologiae cursus completus, series Graeca*, Parisiis ; CSEL = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Vindobonae ; GCS = *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, hrsg. v. d. Kirchenväter-Commission der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig.

¹⁾ G. MORIN, *Sancti Augustini sermones post Maurinos reperti. Miscellanea Agostiniana*, I, Romae 1930, pp. 23-29. ML 46, 830-834.

²⁾ G. MORIN, o. c., p. 23.

³⁾ Nous devons ces renseignements à l'obligeance du prof. Mlle Chr. Mohrmann et de Dom C. Lambot. La première n'a pas rejeté l'authenticité de ce sermon

graphes l'un après l'autre, en indiquant ce qui semble refléter la pensée de saint Augustin et ce qui semble contraster avec elle.

Par. 1: L'idée de la mort du Christ qui abolit notre crainte de mourir n'a rien de surprenant dans un sermon pascal ⁴⁾. L'interprétation typique du verset « Nisi quia Dominus erat in nobis, fortasse vivos absorbuissent nos » se trouve aussi dans *En. in ps.* 123,5 ⁵⁾, comme le notait déjà Dom Morin.

Seulement l'antithèse « miser egenus — felix dominus » nous paraît suspecte.

Par. 2: « Calicem salutaris accipiam » s'interprète du martyre et de la passion du Christ, passion qui était volontaire. Ces thèmes sont familiers à saint Augustin ⁶⁾.

« Potestatem habeo ponendi animam meam... nemo tollit eam a me... ». Saint Augustin cite souvent ces versets de saint Jean, 10, 18-17) dans l'ordre inverse. Mais il est loin d'être le seul; on le trouve chez saint Ambroise, saint Jérôme, saint Césaire, Capreolus, Cerealis, saint Isidore, Pseudo-Ambroise, Pseudo-Augustin, Pseudo-Vigile *Contra Varimadum* et dans les versions latines de saint Jean Chrysostome ⁷⁾.

« Dormivi et somnum cepi... » est également mis en rapport avec la mort du Christ dans *En. in ps.* 3,5 ⁸⁾, *In Jo. Ev.* tr. 47,7 ⁹⁾, et *De Civ. Dei* XVII, 18,1 ¹⁰⁾ où les deux versets du Ps. 3,6 et du Ps. 40,9 sont également réunis.

Mais la citation du Ps. 3,6 — telle qu'elle se trouve dans le

dans: *Die altchristliche Sondersprache in den Sermones des hl. Augustin*, I. Abs. 4, 3: Unechtheit einiger Sermones des Morinschen Corpus, Nijmegen, 1932, pp. 51-60. Elle éprouvait néanmoins des hésitations, comme elle nous l'avouait. Dom Lambot nous communiquait que la conclusion de ce sermon doit avoir été ajoutée par un compilateur d'homélies liturgiques, mais que la tradition manuscrite ne permet pas de déterminer à coup sûr l'étendue des déformations éventuelles. Une certaine suspicion pèse sur ce sermon selon lui.

⁴⁾ Cfr. *S.* 253, 2, 3 (ML 38, 1180).

⁵⁾ ML 37, 1642-1643.

⁶⁾ Cfr. *En. in ps.* 102, 3-4 (ML 37, 1317-1318). *S.* 329, 2 (ML 38, 1455).

⁷⁾ Nous tenons ces références du p. Bonifatius Fischer, le savant éditeur de la *Vetus Latina. Die Reste der altlateinischen Bibel, nach Petrus Sabatier neu ges. u. hrsg. v. d. Erzabtei Beuron*. Freiburg i. Br., 1949 ff. Ce phénomène est dû selon lui aux citations de mémoire.

⁸⁾ ML 36, 74-75.

⁹⁾ ML 35, 1736.

¹⁰⁾ ML 41, 551-552. CSEL 40, 2, 253-254.

sermon Denis V « Surrexi, quoniam dominus suscepit me » — soulève une difficulté. Saint Augustin lit d'ordinaire « suscipiet ». Il dit même expressément dans son traité sur le Psaume 3 : « Hoc magis animadvertendum est, quemadmodum in una sententia et praeteriti temporis verbum posuit, et *futuri*: et exsurrexi enim dixit, quod est de praeterito ; et suscipiet, quod est de *futuro*... » ¹¹⁾. E. Hoffmann a pourtant opté pour « suscepit » au sujet du *De Civ. Dei* XVII, 18,1, étant donné que les manuscrits avaient tantôt cette forme tantôt l'autre. Mais bien à tort, il nous semble. Car saint Augustin rapproche les deux versets, en disant : « Nam et in quadragensimo (= psalmo) multo manifestius id ostenditur, ubi ex persona eiusdem mediatoris *more solito tamquam praeterita narrantur, quae futura prophetabantur*... » ¹²⁾. Or, il n'y aurait pas lieu à faire cette remarque, s'il lisait déjà le verset du Ps. 3,6 dans un temps passé ! ¹³⁾.

Par. 3: Le texte « Tristis est anima mea... Pater, si fieri potest... » mis en relation avec cet autre « Potestatem habeo ponendi animam meam... » ; les premiers mots ayant été prononcés par le Christ en tant qu'homme, les derniers en tant que Dieu. La manière de poser ainsi le problème est bien celle de l'Evêque d'Hippone, surtout l'expression « In carne mea te suscepi — in voce mea non te suscepi ? » ¹⁴⁾.

Par contre, la tournure « Sicut factor me loquor — sicut factura te loquor » ne se trouve qu'ici. « Creatura » et « factus » sont utilisés par saint Augustin par rapport à l'humanité du Christ, jamais « factura ». On dira peut-être que « factor » appelle spontanément « factura », mais cfr.: « Ipse est Christus et factor, et factus » ¹⁵⁾. On rencontre « factura » pour désigner le Christ-homme chez saint Hilaire ¹⁶⁾, saint Ambroise ¹⁷⁾, M. Victorin ¹⁸⁾ et Pseudo-Vigile ¹⁹⁾.

¹¹⁾ *En. in ps.* 3, 5 (ML 36, 75).

¹²⁾ *De Civ. Dei*, XVII, 18, 1 (CSEL 40, 2, 253).

¹³⁾ Nous avons trouvé deux fois « suscepit »: S. 305, 3 (ML 38, 1399). *De Gen. c. Man.*, II, 24, 37 (ML 34, 216). Mais cette leçon peut bien avoir été introduite par des copistes; cfr. Chr. MOHRMANN, *Die altchristliche Sondersprache in den Sermones des hl. Augustin*. Nijmegen, 1932, pp. 67-68. La même observation peut valoir naturellement pour le S. Denis V. On a donc tout au plus un indice.

¹⁴⁾ Cfr. S. 305, 2 (ML 38, 1398). *C. Jul. o. i.* VI, 36 (ML 45, 1594).

¹⁵⁾ S. 244, 3 (ML 38, 1149).

¹⁶⁾ *De Trin.*, XII, 48 (ML 10, 464).

¹⁷⁾ *De Fide*, I, 14, 94 (ML 16, 550).

¹⁸⁾ *Adv. Ar.*, I, 26 (ML 8, 1059).

¹⁹⁾ *De Trin.*, XI, 292 (ML 62, 305).

L'idée est donc de saint Augustin, mais la terminologie n'est pas la sienne. Nous ne voyons pourtant pas de raison pour laquelle il aurait consciemment évité ce terme.

Le Sauveur en prononçant ces paroles humaines est appelé « *speculum tuum* ». Le mot « *speculum* » nous semble être une atténuation de la terminologie augustinienne « *similitudo, imago* », employée par deux fois dans un contexte semblable. « *Homo Deus tantae potestatis quare turbatur, nisi quia in illo imago est nostrae infirmitatis ?* » ²⁰). Tandis que « *similitudo* » et « *imago* » sont chez saint Augustin des concepts bien définis, qui expriment une participation réelle, on n'en saurait dire autant du mot « *speculum* ».

Par. 4: Le Christ est mort en tant qu'homme ; ni le Verbe ni l'âme ne pouvaient mourir ; seule la chair est morte. Cette pensée est augustinienne, mais il y a plusieurs remarques à faire.

« *Anima divinitati adhaerendo unus spiritus erat* ». L'accentuation de l'union de deux êtres spirituels, le Verbe et l'âme, dans l'Incarnation n'est pas étrangère à saint Augustin. Mais c'est toujours dans un but apologétique qu'il la met en évidence. Nulle part non plus il utilise le texte de la Première Épître aux Corinthiens 6,17 « *Qui autem adhaeret Domino, unus spiritus est* » pour élucider l'union hypostatique. Origène l'employait dans ce sens: « ... illa anima... ab initio creaturae et deinceps inseparabiliter ei atque indissociabiliter inhaerens, utpote sapientiae et verbo dei et veritati ac luci verae, et tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus, sicut et apostolus his qui eam imitari deberent, promittit, quia ' qui se jungit domino, unus spiritus est ' » ²¹). Saint Augustin se sert bien au contraire de cet exemple là où il veut montrer l'unité essentielle de la Sainte Trinité ²²). Le terme « *adhaerere* » ne figure du reste pas dans la liste, pourtant si variée, de la terminologie augustinienne de l'union hypostatique.

« *Qui adjungit se domino...* » (I Cor. 6, 17). Dom Morin remarquait déjà qu'il ne connaissait pas d'autre endroit où saint Augustin lit « *adjungit* » au lieu de « *adhaeret* ». Maximin l'arien lisait « *ad-*

²⁰) S. 305, 2 (ML 38, 1398). Cfr. *In Jo. Ev.*, tr. 60,5 (ML 35, 1798).

²¹) *De Principiis*, II, 6, 3 (MG 11, 211. GCS, éd. Koetschau, p. 142).

²²) Cfr. *C. Max.*, II, 20, 1 (ML 42, 788). *Ep.* 238. 2, 12 (ML 33, 1043. CSEL 57, 542).

jungit » ²³⁾. De même Rufin le lit couramment dans sa traduction du *De Principiis* d'Origène.

« Ipso domino dumtaxat eam (= animam) se induente ». On rencontre le plus souvent « carnem induere », rarement « humanam naturam induere », une fois « animam humanam et carnem », jamais pourtant « animam » seul.

« Illa autem anima adhaesione dei digna creata est, cum in personae divinae unitatem nova rudisque adsumta est ». Ce passage ne porte-t-il pas à croire qu'il s'agit d'un auteur pour qui le problème « traducianisme ou créatianisme ? » ne constituait plus de difficulté ? Or, saint Augustin n'a jamais résolu la question, si l'âme humaine est transmise par les parents ou directement créée par Dieu. Même quant à l'âme du Christ il n'a jamais exclu la possibilité du traducianisme. On a prétendu le contraire en se basant sur *De Gen. ad litt.* X, 18, 33 ²⁴⁾. Mais à tort, car un peu plus loin il laisse la question explicitement ouverte ²⁵⁾. Ceci est du reste confirmé par des textes postérieurs : « Si enim omnium hominum animae ex illa una sunt... aut non est inde anima Christi, quoniam nullum omnino habuit peccatum... aut si et ipsa inde est, eam suscipiendo mundavit... » ²⁶⁾. On allèguera peut-être, qu'il ne s'agit ici que d'un sermon, où on ne mesure pas ses mots. Mais nous savons que cette question agissait les esprits, même des simples gens ; le *De anima et ejus origine* en témoigne.

« Qua unitate ac singularitate duorum spirituum inaequalium discedente caro mortua est, quae de ipsa duorum spirituum unitate novo modo novoque genere vivens, id est, geminam et admirabilem vitam habens, parvo tantummodo tempore derelicta est ». On n'a pas de texte explicite attestant la séparation du Verbe et du corps dans la mort du Christ chez saint Augustin. Toutes ses digressions sur le problème de la mort du Christ nous montrent le théologien prudent qu'était saint Augustin. Cela nous amènerait trop loin ici de démontrer que toutes les tentatives d'attribuer cette opinion à

²³⁾ Coll. c. Max., 20 (ML 42, 735).

²⁴⁾ ML 34, 422. CSEL 28, 1, 320. E. SCHILTZ, *Aux sources de la théologie du Mystère de l'Incarnation. La christologie de saint Augustin*, Nouvelle Revue Théologique, 63 (1936), p. 699, n. 5.

²⁵⁾ *De Gen. ad litt.*, X, 21, 37 (ML 34, 425. CSEL 28, 1, 325).

²⁶⁾ *Ep.* 164, 7, 19 (ML 33, 717. CSEL 44, 538-539). Cfr. *Ep.* 190, 6, 25 (ML 33, 866. CSEL 57, 161).

saint Augustin sont très contestables ²⁷⁾. La séparation d'entre le Verbe et le corps dans la mort du Christ est enseignée en Occident e. a. par saint Hilaire, par saint Ambroise, par Leporius et par l'auteur du *De similitudine carnis peccati*. Quoiqu'il en soit de l'opinion de l'Evêque d'Hippone, le texte de notre sermon est apparenté à ceux de saint Ambroise et de Leporius. On cherchera en vain dans l'œuvre de saint Augustin des termes semblables.

« *Gemina vita* ». Tout parallèle à cette idée d'une double vie dans le Christ fait défaut. Ce point nous inspire le doute le plus grave. Ne dénote-t-il pas une autre époque ?

Par. 5: Le Christ a pris un corps de nous, afin de pouvoir mourir ; nous recevons de Lui la vie en échange. Rien qui ne serait contraire à la pensée de saint Augustin. « *De massa tua* » est même une expression typique ²⁸⁾.

Par. 6: C'est la chair seule qui est morte et ensevelie. Assez de parallèles !

Dom Morin lui-même affirme que le nom du martyr Focas ne se trouve qu'ici.

Par. 7: Le Christ entier est constitué de trois substances: le Verbe, l'âme et le corps. La passion qui atteint directement la chair, touche aussi en quelque sorte le Verbe à cause de l'unité de personne.

« *Christus... in tribus substantiis suis* ». L'idée est implicitement contenue dans les écrits de saint Augustin, mais les mots comme tels n'y sont pas. Nous lisons p. e. dans le *De Trinitate*: « ... sic Deo conjungi potuit humana natura, ut ex *duabus substantiis* fieret una persona, ac per hoc jam ex *tribus*, Deo, anima et carne » ²⁹⁾.

²⁷⁾ Nous le ferons dans une étude sur la christologie de saint Augustin. Voir sur ce problème: G. JOUASSARD, *L'abandon du Christ en croix dans la tradition grecque des IVe et Ve siècles*, *Revue des Sciences Religieuses*, 5 (1925), 609-633. J. LEBON, *Une ancienne opinion sur la condition du corps du Christ dans la mort*, *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 23 (1927), 5-43, 209-241. R. FAVRE, *Credo... in Filium Dei... mortuum et sepultum*, *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 33 (1937), 687-724. R. MURPHY, *The dereliction of Christ on the cross*, Washington, 1940. L. MAHIEU, *L'abandon du Christ sur la croix*, *Mélanges de Science Religieuse*, 2 (1945), 209-242. A. GRILLMEIER, *Der Gottessohn im Totenreich*, *Zeitschrift für kath. Theologie*, 71 (1949), 1-53, 184-203.

²⁸⁾ Cfr. S. 165, 7, 9. S. 232, 5, 5 (ML 38, 907. 1110). En. 2 in ps., 70, 10 (ML 36, 899).

²⁹⁾ *De Trin.*, XIII, 17, 22 (ML 42, 1031). Cfr. *In Jo. Ev.*, tr. 47, 12 (ML 35,

Il se peut que l'omission de « substantiis » est voulue. Il dit autrepart au sujet de la personne du Christ: « Ego dico: Verbum, spiritus, corpus; Deus et homo. Si duo nolo dicere, si duas res nolo dicere, isto utor compendio, Deus et homo... Sed de ipso homine, si quaeris a me, duo iterum dico: anima humana et caro humana »³⁰). L'expression « tres substantiae Christi » doit avoir été familière en Espagne où elle donna même occasion à une lutte animée, comme en témoignent les onzième et quinzième Conciles de Tolède de l'année 675 et 688.

L'exemple de l'extinction d'une lampe au sujet de la mort du Christ ne se trouve qu'ici. La comparaison usuelle de saint Augustin est celle d'avec le déchirement d'un vêtement³¹).

Quelle conclusion tirer de ces observations ? Les ressemblances avec saint Augustin sont indéniables. Mais en trois points surtout ce sermon nous semble dépasser le cadre de sa christologie: la création de l'âme du Christ, la mention explicite de la séparation du Verbe et du corps dans la mort, la double vie dans la personne du Christ. Suffisent-ils pour déclarer ce sermon inauthentique ? Nous ne voulons pas l'affirmer d'une manière apodictique. Mais la facilité, disons même la témérité, avec laquelle sont traités ici de si importants problèmes christologiques, nous paraît encore une des plus graves raisons. Cette manière n'est pas celle de saint Augustin. Dans ses autres œuvres il se montre beaucoup plus prudent et plus réservé, précisément en matière christologique ! Là, ce sont toujours les mêmes idées qui reviennent, tandis qu'ici ce sont des idées nouvelles qui apparaissent. Les sermons sont normalement le reflet de sa doctrine ; pour ainsi dire la vulgarisation de celle-ci³²). Nous constatons l'inverse dans le cas du sermon Denis V. C'est pourquoi nous nous méfions d'attribuer sans autre ce sermon au grand Evêque africain. Il nous semble plutôt que nous avons affaire à un sermon remanié et interpolé par un de ses nombreux disciples.

Tarsicius VAN BAVEL, O. E. S. A.

1739): « Ita plane, et caro Christus, et anima Christus, et Verbum Christus: nec tamen tria haec tres Christi, sed unus Christus ».

³⁰) S. 237, 2, 2 (ML 38, 1123).

³¹) Cfr. *En in ps.*, 130, 10 (ML 37, 1711).

³²) Cfr. Chr. MOHRMANN, *Sint Augustinus: Preken voor het volk, Monumenta Christiana*, I, 1, Utrecht-Brussel, 1948, pp. LIV, XVI-XVII.

Cardinal Richard Annibaldi

First Protector of the Augustinian Order

1243-1276 *)

In the year 1956 the Augustinian Order will commemorate the 700th anniversary of its Great Union, which transformed the former hermits into mendicant friars, transferred them from the seclusion of their hermitages into the life of the cities and towns and deman-

*) To conserve space, the following abbreviations have been employed in citations:

- AA = *Analecta Augustiniana* (Rome, 1905 sqq.).
Archivio = *Archivio della R. Società Romana di Storia Patria*.
ASS = *Acta Sanctorum*.
CRUSENIUS = *Nicolai Crusenii, OESA, Pars tertia Monastici Augustiniani complectens epitomen historicam FF. Augustiniensium a magna ordinis unione usque ad annum 1620 cum additamentis... Josefi Lanteri* (Vallisoleti, 1890), vol. I.
EMPOLI = L. EMPOLI, *OESA, Bullarium ordinis Eremitarum Sancti Augustini* (Rome, 1628).
HERRERA = Th. HERRERA, *OESA, Alphabetum Augustinianum*, 2 vols. (Madrid, 1644).
LUBIN = A. LUBIN, *OESA, Orbis Augustinianus* (Paris, 1671).
MGH = *Monumenta Germaniae Historica*.
MURATORI = MURATORI L., *Rerum Italicarum Scriptores*.
P = POTTHAST A., *Regesta Pontificum Romanorum*, vol. II (Berlin, 1874).
RODENBERG = *Epistolae selectae aevi XIII* (MGH), 2 vols.
STERNFELD = R. STERNFELD, *Der Kardinal Johann Gaetan Orsini* (Berlin, 1905).
TORELLI = L. TORELLI, *OESA, Secoli Agostiniani* (Bologna, 1667-1686), 8 vols.
Vfr. = *Jordani de Saxonia OESA Liber Vitas Fratrum*, ed. R. Arbesmann et W. Hümpfner (New York, 1943).

The new edition of the Papal Registers undertaken by the Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome will be quoted by the name of the editors: AUVRAY L., *Les registres de Grégoire IX* (Paris, 1899-1910); BERGER E., *Les*

ded of them an active, energetic participation in the care of souls through preaching and hearing confessions.

Most of the documents for the years when the change took place have been lost, but those remaining leave little doubt that the greatest influence upon the development of the re-organized Order was exercised by its first Cardinal Protector Richard Annibaldi, who ruled the Order with supreme authority for over thirty years. For reasons, later to be discussed, the historians of the Austin friars have paid him but faint praise. A similar treatment was given him by other historians, though Richard had served under nine popes (1237-1276) and was responsible for the coming of Charles of Anjou to Italy ¹). The obvious reason for this silence was the destruction of the archives of the Annibaldi family and any details of Richard's life can be gathered only from widely scattered items in the numerous documents of the period. Some of these records, however, have been misinterpreted to such an extent that one may speak of a wilful defamation of this *pater magnificus* as he was called even by his contemporary opponent, Saba Malaspina ²). Sternfeld ³), in particular, presented Richard as a villain ruled by greed, ambition and faithlessness who opposed his hero, Cardinal John Gaetano, and always found a derogatory adjective when speaking of our cardinal; but many of his statements served only as stageprops for a dramatic presentation of Gaetano's biography, with little or no foundation in fact.

While the primary sources are few and widely scattered, we have many secondary accounts of the life of Cardinal Richard; but these abound in error ⁴). One of the most common mistakes

registres d'Innocent IV (1884); BOUREL DE LA RONCIÈRE C., DE LOYE J., DE CENIVAL P., COULON A., *Les registres d'Alexandre IV*; GUIRAUD J., *Les registres d'Urbain IV*; JORDAN E., *Les registres de Clément IV*; GUIRAUD J., *Les registres de Grégoire X*; CADIER E., *Les registres de Jean XXI*; GAY J., *Les registres de Nicolas III* (1898-1932).

¹) Emil VAN MOÉ was the first to outline Cardinal Richard's efforts on behalf of the Augustinians: *Recherches sur les Ermites de Saint Augustin entre 1250 et 1350*, *Revue des questions historiques*, LX (1932), 257-316, but the scope of his excellent paper did not include a biography of the cardinal nor a history of the various groups of hermits forming the newly organized Order.

²) MURATORI VIII, 820.

³) STERNFELD, *passim*, e. gr. 13, 163, 172, 325.

⁴) This censure does not apply to the short biographies by Emilio RE in the *Enciclopedia Italiana*, VI (1929), 394, and by P. RICHARD in the *Dictionnaire*

is to confuse him with Cardinal Richard of St Cyriacus, the former abbot of Monte Cassino, who was created cardinal by Innocent IV, deposed in 1259 by Alexandre IV for participating in the coronation of Manfred and died in 1262⁵⁾, but, the lives and aims of these two cardinals of the same name and the same period are entirely different.

Richard's Family

The Annibaldi, a powerful and richly endowed house in Latium believed in their descent from Hannibal⁶⁾, but in reality the family must be traced to a Count Annaldus or Anwaldus and was, like the Conti and the house of Ceccano, of German origin⁷⁾. The foundation of their future greatness was laid about 1090, when Annibale Annibaldi married a daughter of Agapio, Count of Tusculum, who received for her dowry Rocca Priora (Arx Perjura) Monte Porzio (Mons Porculi) and Molaro⁸⁾. The family, however, became politically prominent only after Annibaldus Senior married the sister of Pope Innocent III. He was senator in Rome in 1221 and after his reelection in 1231 introduced some kind of secular inquisition against heretics which continued until 1336⁹⁾. This

d'histoire et de géographie ecclésiastique, III (Paris, 1924), 388. P. Richard, however, leans too heavily on Sternfeld.

⁵⁾ M. INGUANEZ, *Cronologia degli abati cassinesi del sec. XIII, Casinensia*, II (Montecassino, 1929), 427. A. OLDOINUS, *Athenaeum Romanum* (Perugia, 1675), 580, had already proved that Cardinal Richard Annibaldi had not been an abbot of Montecassino.

⁶⁾ E. BATZER, *Zur Kenntnis der Formelsammlung des Richard von Pofi* (Heidelberg, 1919), 133: 'describit enym ystoriografforum antiquitas venisse de Cartagine ad Italie partes Annibalem, de cuius vos Anibaldenses linea sanguinis descenditis'; also PETRARCA, *Epistolae* II, 12 (Basel, 1581, p. 98):

Paulo Hannibalensi Senatori

Nota loquor, fuerit potius tibi sanguinis auctrix
Scipiadam divina domus, nova nomina sumens
Hostibus a domitis, Afroque ex more subactus
Hanibal haec domui dederit cognomina vestrae.

⁷⁾ F. GREGOROVIVS, *History of the city of Rome in the Middle Ages* (transl. A. Hamilton, London, 1897), V, 158.

⁸⁾ T. TOMASETTI, *Topografia della Campagna Romana*, *Archivio*, XLVI (1923), 260.

⁹⁾ Th. AMAYDEN, *La storia delle famiglie Romane* (2. ed., C. A. Bertini, Rome, 1914) 61 *cfr.* A. SALIMELI, *Senatori e statuti di Roma nel Medioevo* (Rome, 1935), 66. For the inquisition: E. RE, *Statuti della città di Roma*, I (Rome, 1880), 2, 3.

Annibaldus Senior was probably the father of our cardinal and the first of a long line of senators from the house of Annibaldi who ruled Rome during the thirteenth century. At the end of this period the family was divided into many branches, and in order to distinguish one from the other they added to the family name that of the place where they lived or the name of one of their possessions ¹⁰). Thus the Annibaldi in Rome were first known as the *Annibaldi de Urbe*, but during the middle of the 13th century one branch called itself *Annibaldi de Militiis* from the Torre delle Milizie which had become their stronghold; the other was known as the *Annibaldi de Coliseo* after they had taken it from the Frangipani ¹¹). Cardinal Richard is often surnamed « de Molaria » after the ancient seat of his family, a renowned fortress which was located near Frascati and which commanded the valley dividing the Latin mountains ¹²). Whether this surname was given him because he was born there or because he became the sole owner of the castle in his late years, cannot be determined. With great probability, he had three brothers Mathias, Annibaldus and Petrus de Urbe, among whom the family of Mathias was the most prominent. Mathias' son, Riccardello, was a fiery Ghibelline and caused a great deal of trouble for the papacy. Adrian, another

¹⁰) F. SAVIO, *Gli Anibaldi di Roma nel secolo XIII, Studi e documenti di storia e diritto*, XVII (1896), 355-363. Other branches were the Annibaldi of Monte Compatri, Zancato, Cave, etc.

¹¹) Both the Coliseo and the Torre delle Milizie faced the gates and streets which led to the possessions of the Annibaldi in the Campagna and Maritima. The Annibaldi forced Henry and James Frangipani to cede half of the Coliseo and succeeded, because they were allies of Frederick II, but Pope Innocent IV reversed the pact on March 16, 1244 on the ground that the Frangipani had received the Coliseo as papal fief. A decade later, however, the Annibaldi were in possession of the entire Coliseo: A. THEINER, *Codex diplomaticus domini temporalis S. Sedis*, I, (Rome, 1861), 118.

The Torre delle Milizie was a military post built on the highest point of the Quirinal and overlooked all buildings of the Eternal City. In 1301 Pope Boniface VIII forced the Annibaldi to sell it to his family, the Gaetani, because it was situated too close to the tower of the hostile Colonna. Since its acquisition the Gaetani like the Annibaldi used the title 'dominus de militiis' or 'militarum': G. GAETANI, *Domus Caietana* (Val di Pesa, 1927), I, 1, p. 144. A. DE BOUARD, *Le régime politique et les institutions de Rome au moyen-âge* (Paris, 1920), 85, 164.

¹²) G. & F. TOMASETTI, *La campagna Romana, antica, medievale e moderna* (Rome, 1926), IV, 515-528.

son of Mathias was made archbishop¹³⁾ and a daughter Colitia married Fortebraccio Orsini and placed in 1263 a monument in the Augustinian church St. Maria de Popolo in Rome¹⁴⁾. For the rest, we have no knowledge of Richard's life before he became cardinal with the exception of a papal document which calls him a canon of St. Peter¹⁵⁾.

CHAPTER I

The Cardinal of the Roman Curia

At the beginning of the year 1237¹⁶⁾ Richard was created cardinal deacon of St. Angelo in Pescheria, a deaconry which had been vacant since the transfer of Cardinal Romanus to the episcopal see of Porto in 1236. Richard held the same position for 39 years which would seem to indicate that he was never ordained a priest; otherwise, he would probably have been promoted to a higher titular church¹⁷⁾. A decisive role in his appointment played, no doubt, the blood relationship of his family with Popes Innocent III, Gregory IX and Alexander IV¹⁸⁾.

¹³⁾ *Archivio* XLVII (1924), 140.

¹⁴⁾ AMAYDEN, *Famiglie Romane*, 61.

¹⁵⁾ 'Ex libro primo anni XI Regesti Gregorii Noni fol. 488 canonicus erat Sancti Petri': GRIMALDI, *Catalogus omnium presbiterorum sanctae Vaticanae Basilicae*, Ms. H. I, Archivio Capitolare S. Pietro. The text was kindly copied by Rev. Reinhold Schraml, OESA, Rome. I could not locate the passage in Auvray.

¹⁶⁾ This date given by OLDINUS, *Athen. Rom.*, 580, is correct. It was the fourth creation of cardinals by Gregory IX and took place at the beginning of 1237. Cfr. J. FELTEN, *Papst Gregor IX* (Freiburg, 1888), 384. K. EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi*, I (2 ed., Münster, 1913), 6, is in error when he accepts 1239 as the date of Richard's elevation, because the latter subscribed his first papal bull on Aug. 30, 1238: AUVRAY 4515.

¹⁷⁾ See the controversy between Huyskens and Sägmüller in *Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft*, XXVII (1906), 817. Even Richard's appointment as archpriest of St. Peter's Basilica (*infra* note 53) did not necessarily imply a promotion in Holy Orders, for Cardinal Gaetan Orsini, who followed Richard in this position, received special papal permission 'ut ad susceptionem sacerdotalis ordinis minime tenearis', *Collectio Bullarum SS. ae Basilicae Vaticanae*, also called *Bullarium Vaticanum*, I (Rome, 1747), 154.

¹⁸⁾ 'Innocentius Papa Tertius avunculus tuus', GUIRAUD, *Reg. d'Urbain IV*, n° 27. Alexander IV speaks of an Annibaldi, senator of Rome in 1262, as his nephew, P 17826. Gregory IX was a member of the Conti family which was closely related to the Annibaldi.

Two years after his elevation Richard served as rector of the Campagna and Maritima, two papal provinces south of Rome ¹⁹). The rectorship consisted in a general supervision of the territory, the collection of taxes, the mobilization of troops in case of war and the judgment of disputes of the second instance ²⁰). Very few documents speak of the actual work done by Richard. In 1240 he imposed upon the inhabitants of Ceperani a fine of 100 ounces of gold for the murder of the son of Thomas de Rubeo ²¹). In 1243 he decided that the inhabitants of Piperno could not build an aqueduct in the territory of Terracina ²²). In July 1246 he was ordered by the Pope to compel Alatri to keep peace with Ferentino ²³); in the following year he mobilized the inhabitants of Terracina to regain a castle from the neighboring town of Setino and in 1248 he was called upon to settle the differences between the nobility and the commoners of Anagni ²⁴). Meager though these records are, they indicate sufficiently the main trouble during his rectorship: the continuous private warfare of city against city, baron against baron, cities and communities against the encroachment of neighboring nobility upon their hard gained liberties.

¹⁹) He is mentioned for the first time in this position on April 12, 1239, AUVRAY 4830. The Campagna stretched through the valley of the Aniene river as far as the Lepini mountains. The Maritima ran along the coast to the same mountains and was bounded to the south by the kingdom of Naples (FAWTIER, *Les registres de Boniface VIII*, Index).

²⁰) G. FALCO, *Il comune di Velletri nel medio evo*, Archivio, XXXI (1913), 382; J. B. SÄGMÜLLER, *Tätigkeit und Stellung der Kardinäle bis Bonifaz VIII* (Paderborn, 1896), 110, states briefly: « Verwaltung, Gerichtswesen, Finanzen und Armee lagen in den Händen des Rektor ». BOUARD, *Reg. Polit.*, 81.

²¹) AUVRAY 5254, July 13, 1240.

²²) RODENBERG II, 168; BERGER 2043.

²³) THEINER, *Domin. temp.* I, 116.

²⁴) Pope Innocent IV commanded the faithful in Campania and Maritima 'Setinos armis cogant ut nobili viro G. de Trebis castrum ab eis ereptum restituant', THEINER, *op. cit.*, I, 125 and 136. It is not certain, whether this is the castle of Trivigliano (Trebellianum) which Cardinal Richard gave to the Roman Church as a punishment for a crime: Archivio XLVII (1924), 186, where we also find a description (p. 157) of the various classes within Anagni and their struggle for freedom. *Pedites* were the free workers: the artisans, merchants, industrialists. *Milites* were the small feudatores, who wanted to free themselves from the Church: i. e. the bishops and monasteries and from the *nobiles* or the great landowners. The rest of the population were the *massarii* or *populares*. As a rule the *nobiles* and *milites* banded together against the *populares*, but the various groups often struggled with each other.

Overshadowing this constant local turmoil was the division of all Italy into Guelfs and Ghibellines, the unfortunate warfare between pope and emperor. Cardinal Richard, no doubt, partook in the meeting of cardinals which decided to excommunicate the Emperor Frederick II on Pentecost 1239. Calculated to make the Hohenstaufen submit, the excommunication incited him to declare war against the pope. In August 1241, his army surrounded Rome; but Frederick knew that an attack would be unnecessary since the dreaded malaria had already struck the city; among its victims was the aged Pope Gregory IX, who died on August 22 ²⁵).

Under Innocent IV (July 25, 1243 - December 7, 1254)

The senator of Rome, Matteo Rosso Orsini, immediately set about imprisoning the ten cardinals present, in order to force a quick election of a pope who would vigorously defend Rome against the emperor. The cardinals who resisted the incarceration were beaten, thrown to the ground and dragged hand and foot into the Septizonium where they were locked in a common room and subjected to the foulest indignities ²⁶). The unsanitary living conditions aggravated the malaria epidemic and caused serious illness among the cardinals. Sinibald Fieschi and Richard Annibaldi were among the victims and one temporary historian even reported Richard's death ²⁷). Care of the sick, even warm water was refused; and when Cardinal Richard Summercote died, the cardinals were not allowed to partake in his funeral; but were jeeringly told they had better follow his example.

Despite these sufferings the cardinals did not unite upon a

²⁵) A. CELLI, *La malaria nella storia medievale di Roma*, *Archivio* XLVII (1924), 32-3. Frederick II died of the same illness on Dec. 3, 1250 and with him many of his troops; his son Conradin was struck down by it and Celli is of the opinion that many of Manfred's so-called tactical blunders in 1264-5 were due to his fear of malaria.

²⁶) K. HAMPE, *Ein ungedruckter Brief über das Konklave von 1241*, *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, 1913, n° 1. O. JOELSON, *Die Papstwahlen des 13. Jahrhunderts* (Berlin, 1928), 27; *Archivio* XLVII, 31.

²⁷) Matthew PARIS, *Chronica Maiora* (ed. H. R. Louard, London, 1872/82), IV, 172: 'et sub eodem tempore obiit unus cardinalium, videlicet Ricardus Hannibaldi'. The author had probably heard of the sickness of Richard of S. Angelo and confused him with Cardinal Richard Summercote.

candidate until November, when they chose the aged Geoffrey of Milan and immediately fled from the city. Geoffrey chose the name Celestin IV, but three days later took sick and died on November 10, before he was consecrated. The cardinals refused to return to Rome, where they had experienced deepest ignominy and where one of them, Cardinal John Colonna was still held prisoner by the senator. For a year and a half, the Church was without a head, but finally through the efforts of the emperor, nine cardinals gathered in Anagni, free from interference, and elected on July 12, 1243 Sinibald Fieschi who took the name of Innocent IV. — *Wien*

There is no question about the political standpoint of Cardinal Richard ²⁸). He, together with Sinibald and Raynald Conti, had held firm to the candidacy of Romanus Bonaventura, cardinal bishop of Porto, whom the emperor regarded as an enemy ²⁹). Only after Romanus died, did they change their vote; but they succeeded in having one of their own group elected. Frederick II approved of Sinibald, but seldom was an emperor more mistaken in his judgment. Innocent IV and his followers had but one political aim: to keep the emperor from uniting all Italy in his hand; for they recognized clearly that the independence of the papacy could be sustained only if the north and south of Italy were controlled by different rulers. This policy was henceforth the basis of all political actions of Cardinal Richard, who within a decade became « the celebrated leader of the Guelfs » ³⁰). If imperial historians like Saba Malaspina were quite at a loss to explain his 'sudden' change of heart under Pope Urban IV ³¹), then they either did not know

²⁸) J. MAUBACH, *Die Kardinäle und ihre Politik um die Mitte des 13. Jahrhunderts* (Bonn, 1902), 56, is clearly in error when he writes: 'Unbestimmt ist auch die Parteistellung bei... Richard Annibaldi'.

²⁹) M. PARIS, *Chronica* IV, 165, reports Richard on the side of Romanus, whom Frederick II had accused in 1243, 'quod fecerat dissidium inter papam iam defunctum et ipsum imperatorem'. H. HUILLARD-BRÉHOLLES, *Historia diplomatica Friderici II* (Paris, 1869), VI, 88. See E. WESTENHOLZ, *Kardinal Rainer von Viterbo* (Heidelberg, 1912), 57.

³⁰) GREGOROVIVS, *Rome* V, 642.

³¹) 'Nescitur quo spiritu ductus... cum tota domus cardinalis eiusdem nomen Gebellinitatis ab antiquo sortita Regi iam dicto (Manfredo) studeret sincera devotione placere': MURATORI VIII, 807. Malaspina was also in error with regard to Richard's family, which like most of the Roman families was divided in its political allegiance between pope and emperor. Inner conviction and material advantages rather than tradition determined their loyalty.

the antecedents or wilfully obscured facts for purposes of propaganda. There is no explanation for the 'change' in Richard's politics because there was no change. He had but two aims: freedom of Rome, freedom of the Holy See. Richard's Guelf sentiments were also nurtured by the emperor's vicious warfare. In one of his few extant letters he wrote to Pope Innocent³²⁾:

« Churches and altars stand desolate; priests, clerics and religious are exterminated; women are raped and the children cremated in their burning homes. The rights of the church are discarded, the sacred hosts desecrated... To counteract the emperor's plans, to subdue the powers which support him is nothing else but to save Faith from perdition; to free by God's ineffable power, the church from this roaring lion... from this dragon who is Satan and the devil himself ».

Richard was rather hard pressed to defend these aims when Innocent IV in order to preserve his freedom of action and personal integrity, fled to Lyon on June 28, 1244 and did not return until October 6, 1251. By order of the pope only three cardinals remained; Richard as rector of the Campagna and Maritima, the fiery Rainer of Viterbo (d. 1250) as legate to Tuscany, Spoleto, the March of Ancona and the Patrimony and Stephen of St. Mary in Trastevere as administrator of Rome, which always formed a special governmental district³³⁾. A fourth cardinal, Raynald of Ostia (later Alexander IV), was *persona non grata* and remained behind against

³²⁾ 'Post desolacionem ecclesiarum, altarium, post sacerdotum et clericorum ac religiosorum exterminium, post mulierum in dispendium adulteria, parvulorum concremacionis incendium, per ecclesiastice potestatis [abusum?], divinum in derisum, summi pontificis et clavium Petri contemptum ingerendo se divinis misteriis, polluit celebriter, publici contaminat, et sollempniter divinum officium et quantum est in se crucifigit patris unigenitum et unicum matris filium, dum prophanat et prophanari facit dominici corporis sacramentum. Eius, pater sancte, astuciis occurrere vires servientes reprimere nichil aliud est, quam fidem, ne pereat, defendere et ecclesiam totam a rugiente preparato ad escam, a dracone, qui sathanas est et dyabolus ineffabili Domini munere liberare': K. HAMPE, *Papst Innozent IV und die sizilische Verschwörung, Sitzungsber. Heidelberg*, 1923, n° 8.

³³⁾ MAUBACH, *Kardinäle*, 46, states that Cardinal Richard was in charge of the Roman Curia until 1249. E. SÜTTERLIN, *Die Politik Kaiser Friederichs II und die römischen Kardinäle* (Heidelberg, 1929), 31, assigned this task to Cardinal Stephen. The solution might be found in RODENBERG III, 319, where in 1245 both are called 'in Campania et Maritima papales vicarii'. The administrative work of the Curia, therefore, could be done by either one.

the wishes of the pope ³⁴). The three ruling cardinals often met in council and despite their meager means performed miracles of statesmanship. The fight was waged with great bitterness on both sides and fair means or foul were used indiscriminately. From the circumstantial evidence of a newly discovered letter, the Sicilian murder plot of 1246 which was directed against the emperor has been imputed to our cardinal ³⁵). The original text, however, neither designated the addressee nor does it indicate sufficiently that either the pope or Cardinal Richard had anything to do with this undertaking; nor is there compelling proof that the pope asked Cardinal Richard to protect the wouldbe murderers after their attempt had failed ³⁶). The emperor openly accused the pope of being the instigator of this attack upon his life ³⁷) and the three cardinals were so afraid of his wrath that they did not attend the council of Lyons ³⁸) at which the red hat for the first time was given to the cardinals, both as a sign of distinction and as a reminder that they must always be ready to shed their blood for the defense of the freedom of the Christian people ³⁹).

Sicil. Verschw.

nur

Q

In 1249 Innocent IV thought the time opportune for the inauguration of a vigorous campaign to overthrow Frederick's reign. This plan demanded a unified command of all papal forces and, therefore, the three older cardinals had to cede their position to

³⁴) 'remansit sine papae voluntate', P II, p. 1286.

³⁵) When HAMPE, *Verschwörung*, 12, writes: 'Seine eigenste Politik konnte er (Innocent IV) nur unter Mitarbeit seiner zuverlässigsten Anhänger unter den Kardinälen betreiben und als streng geheim schwerlich dem Papier anvertraut werden. Höchstens allgemeine Andeutungen ohne greifbaren Inhalt darf man in dem Briefe erwarten', he is giving to a hypothesis the weight of proof. Hampe's students regarded his interpretation as definitive, e. gr. SÜTTERLIN, *Politik* 100.

³⁶) RODENBERG II, 124: « Ut sicut olim laudabiliter sic et in posterum ipsos benignis fovetis favoribus » interprets ipsos by adding 'i. e. fugitivos' and BERGER 1896 follows his example; but another letter indicates that the Pope got the first report from the Italian cardinals and, therefore, excludes his participation: RODENBERG II, 125.

³⁷) « A bull was tied to the forehead of Theobaldo Francisco, the leader of the conspiracy so that all the world might know the instigator of the murderous plot: Innocent IV »: E. KANTOROWICZ, *Frederick the second 1194-1250* (transl. E. O. Lorimer, London, 1931), 635.

³⁸) The request to attend was dated Jan. 31, 1245, RODENBERG II, 63; SÜTTERLIN, *Politik*, 87.

³⁹) G. TAMAGNA, *Origini e prerogative de' Cardinali della Santa Romana Chiesa* (Rome, 1790), I, 330.

the young nephew of the pope, Cardinal Richard Peter Capocci ⁴⁰⁾, who had been very successful as legate to Germany, but whose campaign ended in dismal failure. Much ado has been made about the ingratitude of the pope in dismissing these three cardinals ⁴¹⁾ and his short letter to Richard seemed particularly offensive since it simply stated that the cardinal had wished for some time to be stationed in Rome and this request could now be granted ⁴²⁾. There is no reason to doubt that Richard had expressed the wish and on his arrival was appointed *vicarius in Urbe*, which position he held until 1252. It was a position similar to that of vicar general of a diocese; but in this period it also included the political representation of the pope in the city and neighborhood of Rome ⁴³⁾.

Any doubt about Richard's position was further dispelled, when Innocent IV delegated him and Gaetan « because of their prominence

⁴⁰⁾ REH, *Kardinal Peter Capocci* (Heidelberg, 1934), 72. It has often been incorrectly claimed that Richard continued in his office as rector of the Campania and Maritima, but the office was held by Jordan Pirunti (died 1269) who is mentioned as rector in 1253, though he was then only papal notary, RODENBERG III, 186. Pirunti was made cardinal in 1262 and is mentioned again as rector in 1264 (GUIRAUD 195) and 1268 (RODENBERG III, 406). In 1259 he was also in charge of the papal chancery (STERNFELD 34, 141). In 1264 he was taken sick and had to leave his post for at least a year (BATZER, *Pofi* 268).

⁴¹⁾ « Er schob diese Männer, die doch unter den schwierigsten Verhältnissen die Interessen der Kirche in Italien verteidigt hatten, in rücksichtsloser Weise und unter nichtigen Entschuldigungsgründen zur Seite »: MAUBACH, *Kardinäle* 36 cf. SÜTTERLIN, *Politik* 117. The soundness and propriety of the pope's action never seems to enter the minds of certain historians.

⁴²⁾ « Nos itaque audito frequenter quod venire ad praesentiam (nostram) intendebas »: RODENBERG II, 491.

⁴³⁾ K. EUBEL, *Series vicariorum urbis a. 1200-1558*, *Römische Quartalschrift* VIII (1894), 493-9. Fr. SCHILLMANN, *Die Formularsammlung des Marinus von Eboli* (Rome, 1929) brings three papal letters addressed to « R(iccardo) S. Angeli cardinali diacono vicario nostro in urbe » (nos 335, 782, 793). Dr. R. Schraml kindly copied from H. PONZETTI, *Elenchus chronicus vicariorum urbis* (Rome, 1797), 19: « (Innocentius IV) qui eidem Ricardo dirigit bullam anno 1252 datam: Dilecto filio s. Angeli c. d. vicario nostro in urbe, editam in Supplemento ad Bullarium Franciscanum p. 28. De hoc Ricardi vicariatu altum silentium apud omnes scriptores satis magno numero a nobis lecto ». The *Supplementum ad Bullarium Franciscanum* was edited by Flaminus Annibaldi da Latera, O. F. M. (Rome, 1780). Cf. C. EUBEL, *Bullarii Franciscani Epitome* (Quaracchi, 1908), 251 and note p. 28. Innocent IV recommended in the above mentioned bull to Cardinal Richard the Franciscan Friar Lawrence whom he had sent to Rome on a special mission. — BOUARD, *Reg. polit.*, 70, stresses the political influence of the vicarius de Urbe.

in the Church » to make peace between Florence and Siena ; the mission, however, failed ⁴⁴⁾.

Emperor Frederick II died in the same year in which Cardinal Richard was appointed vicar of Rome, but Manfred, the emperor's regent in Sicily, proved more successful in the conquest of Sicily than his former master. The pope and his counsellors came to the conclusion that the Papal States could be freed from the danger of encirclement only, if an outsider who was neither Guelf nor Ghibelline, neither Italian nor German would accept the kingdom of Naples and Sicily as papal fief. In 1252, the *Regno* was, therefore, offered to Richard of Cornwall, brother of King Henry III of England, and Charles of Anjou, brother of King Louis the Saint of France, but the price demanded was extremely high, because Sicily was then a very rich country ⁴⁵⁾. Both princes proved shrewd bargainers and finally refused ; but King Henry III accepted for his son Edmund who was a mere child. This papal policy split the Guelfs among the cardinals into a French and English faction ⁴⁶⁾, but the English cardinal, John of Toledo, won over six of the nine cardinals, among them Richard Annibaldi for Edmund. The contention that his success was due to many grants of the king is fully justified ⁴⁷⁾. Cardinal Richard gained a yearly salary for him-

Upton
Vespel-
- 512.

⁴⁴⁾ 'R(icardo) a S. Angelo et I(oanni) S. Nicolai in Carcere Tulliano diaconibus cardinalibus celebri quidem ecclesie membris de latere nostro missis, pacem discordibus nuntiavit... nullum sui fructum laboris preter pie intentionis meritum retulerunt': RODENBERG III, 135. At least this often quoted appointment should have prevented Miss Joelson from making the following unfounded statement (*Papstwahlen*, 48): '... dass Gaetan Orsini und Richard Annibaldi in der letzten Zeit abseits standen... Mit Gewissheit lässt sich nur sagen, dass sie zur Opposition gehörten. Das beweist auch die Tatsache, dass Innocent IV sie zu keinem politische Geschäfte heranzog. Die beiden scheinen 1252 (April 20 - Mai 27) nicht an der Kurie gewesen zu sein, da sie die Privilegien bei Potthast 14560 und 14606 nicht unterzeichnet haben'.

⁴⁵⁾ In his allocution to the cardinals on April 21, 1264, Pope Urban IV said: «... sed a Regno Sicilie nobis et vobis panditur omne malum; nam de eius divitiis magna pars mundi corrumpitur, ecclesie patrimonium laceratur...»: THEINER, *Domin. Temp.* I, 159.

⁴⁶⁾ STERNFELD 9.

⁴⁷⁾ Richard's contacts with England can be traced to the year 1243, when King Henry III sought his support for his uncle Boniface of Savoy, candidate for the archbishopric of Canterbury (*Cal. Pat. R. 1232-47*, p. 400). Boniface was successful (Wm. STUBBS, *Registrum Sacrum Anglicanum*, Oxford, 1897, p. 59) Richard's chaplain Roffridus de Ferentino upon the cardinal's request was given

self and many favors for members of his family. Also a number of Augustinian foundations in England are most probably due to his influence. The pact with England was signed at Vendome on May 14, 1254 but Henry III was unable to satisfy the high financial demands of the agreement and was plagued by so much political trouble at home that he failed to send an army against Manfred. When the pope tried to expel the Sicilian usurper with his own troops under the leadership of his nephew, Cardinal William Fieschi, he was decisively defeated near Foggia on 3 December 1254 and died four days later at Naples. During the preparation for this war, Cardinal Richard was supposedly commander of the papal army in the March of Ancona, but we can find no proof for this ⁴⁸).

a benefice in the diocese of York (BERGER 5473, Sept. 2, 1251) and on July 21, 1256 the Pope asked the king of England to assign the church of Stodentin in the diocese of Hereford to Magister Stephen Annibaldi, canon of Furnes and nephew of our cardinal (P 16479). A Mathias (Mathew ?) Annibaldi obtained great favors from the English king 'ob reverentiam Ricardi Dei gratia s. Angeli c. d.' (*Close Rolls 1247-51*, p. 566, and *Pat. R. 1247-58*, p. 414 (A. D. 1255)). In 1251 King Henry III ordered that our cardinal 'to whom the king long since granted for life 30 Marks a year from the Exchequer' be paid annually at Michaelmas' (*ibid.*, p. 101), but these repeated promises were broken time and again as is evident from the order of 1268 that the 300 marks in arrear should be paid (*Pat. R. 1268-1272*, p. 197). In 1259 the king wrote to several cardinals among them Richard, thanking them for the promotion of his interests and begged them 'if he can do anything in return to signify it' (*Pat. R. 1258-66*, p. 52). The last known contact Richard's with England is a very vague letter from Walter Giffard archbishop of York of May 23, 1271 (*Surtees Soc. Publications*, 109 (1904), 244-5).

The *Calendar of Papal Registers*, vol. I, contains a number of requests for benefices for both his clerks and relatives, esp. for Richard, son of Mathew (Mathias ?) Annibaldi, pp. 202, 273, 301, 377, 417. This hold of the Annibaldi on the church of England continued after the cardinal's death. His nephew Stephen Surdus drew 40 Marks a year from a benefice and an Aldobrandinus Annibaldi was granted a prebend in 1301. *Op. cit.*, 492, 596 and note 126 *infra*.

⁴⁸) Annibaldo, son of Trasmund Annibaldi, whose family was especially dear to our cardinal, because it was always on the side of the pope, is mentioned as commander of the papal troops in the March of Ancona in 1256 and 1259, but not in 1254: J. VON PFLUGK-HARTTUNG, *Iter Italicum* (Stuttgart, 1883), 578. He used the opportunity for his own advantage which caused a wearisome process with the city of Fermo, which was not yet settled in 1272 (*Documenti di storia patria Italiana*, IV (Florence, 1870), 415, 434-6, 443, 548). In July 1282 he was ambassador to Perugia (PFLUGK-HARTTUNG, *l. c.*) and in 1283 he is mentioned with other noblemen and Anibaldo de Militiis as friend of Peter of Aragon (SALIMEI, *Senatori* 86). In the same year he received a feudal estate from Charles of Anjou (SAVIO, *Anibaldi* 357, 362).

Under Alexander IV (December 12, 1254 - March 25, 1261)

Immediately after the death of Innocent IV the podestà of Naples, Bartholomew Tavernerio, imprisoned the cardinals to stop their flight from Manfred's approaching army; but their treatment this time seems to have been more humane and the eleven cardinals present (only thirteen cardinals were living) quickly elected Raynald Conti, cardinal bishop of Ostia, a tall, stout man of a mild, somewhat shy disposition and deep piety ⁵⁰). Cardinal Richard was related to the new pope; the bonds of blood became one of mind and heart by their common political views. Richard's strong, forceful character, which had wisely accommodated itself to the autocratic regime of Innocent IV, could now assert itself without causing too much trouble, for Alexander IV was 'easy-tempered and easy-led; he would select a man for a business and then leave all to him' ⁵¹).

Richard's new strength became immediately apparent when the pope appointed him archpriest of St. Peter's as successor of Cardinal Stephen of St. Mary in Trastevere ⁵²). The new position carried with it great riches and more power. Some historians have tried to liken this position to that of the papal secretary of state, yet no similar position existed before the time of the *cardinale nipote* in the Renaissance period ⁵³). The great income of the basilica

⁴⁹) JOELSON, *Papstwahlen* 45.

⁵⁰) 'Vir satis benignus et bene religiosus, assiduus in orationibus, in abstinentia strenuus'. — 'Grossus i. e. corpulentus et crassus fuit et Deo devotus'. P II, p. 1472.

⁵¹) *Cambridge Medieval History* V, 178.

⁵²) Cardinal Stephen died on Dec. 8, 1254 (EUBEL, *Hierarchia* I, 4) after he had held the position of archpriest for eleven years: *Bull. Vat.* I, 126. The first papal bull addressed directly to Cardinal Richard as archpriest is of July 26, 1263 (*Bull. Vat.* I, 143) but there are four other previous letters addressed to 'Dilectis filiis archipresbytero et capitulo', the first one written on May 27, 1256 (*ibid.* I, 134). There can be no doubt, that Richard was appointed shortly after Stephen's death.

⁵³) Communication of professor S. Kuttner, Washington. The claim had been made by STOPPER, *Papst Johann XXI* (Münster, 1898), 104, and accepted by STERNFELD 281. Following the steps of Ciacconius, CARDELLA, *Cardinali* I, 2, 257, assigned the dignity of cardinal arch-deacon to Richard, because he crowned Pope Clement IV. It would have been an important office since it included the government of the church at the death of the pope (SÄGMÜLLER, *Kardinäle* 180),

Wahl
Juni IV

Erprie
St. Peter!

2 derived from the possession of forty-four churches, fourteen hospitals, two monasteries and twelve castles ⁵⁴). Whether the offerings of the many pilgrims also belonged to the Chapter is unknown. The archpriest had full freedom in the assignment of the canonries and benefices of St. Peter's, the pope appointing only the *custos altaris* or *altararius*. Richard's policy was to keep the income in as few hands as possible, and by the time of his death only ten canons were left ⁵⁵). The management of the cathedral was not of the best. In the papal letter to Gaetan Orsini, Richard's successor, one does not have to read between the lines to see the great displeasure of the pope with Richard's administration ⁵⁶). Two years after his appointment Richard had to be told that the income of the basilica was destined for the upkeep of its buildings and in 1259 Alexander IV determined that at least one fourth of the income had to be set aside for that purpose. In 1263 the books and records of the basilica disappeared and in 1267 Pope Clement IV complained that its income was used for other than the intended purposes to the great loss of the church ⁵⁷).

aug!
Bez.
dt. Bez.
In his dignity as archpriest of St. Peter's, Cardinal Richard together with Cardinal Hugo of Sabina accepted on April 7, 1255 the solemn oath of John le Roux, duke of Brittany, to abide by the commandments of Popes Gregory IX and Innocent IV, whereupon they absolved him from the bond of excommunication which he had incurred by his attacks upon the bishop of Nantes ⁵⁸). A year later Richard ended the destructive warfare between Henry, bishop of Speyer, and Iringus, bishop of Würzburg, thus gaining a friendship which he used to obtain a monastery for the Augustinians in the latter city, which has survived to this day ⁵⁹). In 1258 he ex-

but not a single document calls him by that title and the title of arch-deacon was no longer known after the 12th century.

⁵⁴) This is the combined number of possessions listed for the years 1188, 1205 and 1228: *Bull. Vat.* I, 68, 83 and 113.

⁵⁵) *Hist. Jahrbuch* XXVII, 267.

⁵⁶) *Bull. Vat.* I, 154 (Oct. 18, 1276).

⁵⁷) *Ibid.* 137 (May 27, 1256), 139 (1259), 143, 147.

⁵⁸) M. BRÉQUIGNY, *Table chronologique des diplômes, chartes, titres... concernant l'histoire de France* (Paris, 1850), VI, 283 (Apr. 7, 1256) and 479 (May 7, 1266). The difference of dates derives from the repetition of the oath by John le Roux, who ruled from 1227-1286: POCQUET DU HAUT-JUSSÉ, *Les papes et les ducs de Bretagne* (Paris, 1928), I, 135.

⁵⁹) RODENBERG III, 382, 387, 417 (Jan. 23, 1256 - to March 31, 1257). VAN MOË,

communicated by a sentence published through his chaplain Andrew Spiliati, the consuls of Genoa because they had refused to keep the term set by him in the cause of John Cinthius a prominent merchant of Genoa who in his appeal to the Holy See had asked for Cardinal Richard as auditor ⁶⁰). A year later he procured a pension for St. Albert the Great to recompense him for the injustice he had suffered on account of his opposition to Emperor Frederick II ⁶¹). These and similar ⁶²) documents reveal our cardinal

Recherches 228, reprinted the charter from A. HÖHN, *Chronologia Provinciae Rheno-Suevicae* (Würzburg, 1744), 25. The special agreement of the bishop and his chapter with the Augustinians was signed by Guido Salanus on May 13, 1263: *Monumenta Boica* XXXVII (1864), n° 1093.

⁶⁰) Th. HIRSCHFELD, *Genuesische Dokumente zur Geschichte Roms im 13. Jahrhundert, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* XVII (1924), 125.

⁶¹) RODENBERG III, 460, Oct. 11, 1259. When St. Albert became bishop of Ratisbon in 1261, he admitted the Augustinians into the city. Whether his friendship with Cardinal Richard was a deciding factor we do not know, since most of the old documents of the monastery were destroyed when the Reformers seized the city. It is remarkable, however, that in the document of 1267, by which the city council gave the famous church of St. Salvator to the Augustinians, Cardinal Richard is esp. mentioned though there was no apparent reason for doing so. Document in CRUSENIUS I, 18.

Albert the Great and Cardinal Richard were no doubt well acquainted with each other through their friendship with St. Thomas Aquinas. St. Albert was in Anagni in 1256, from Dez. 1256 to May 1257 probably in Rome and in 1258 with the Papal Curia in Viterbo: H. C. SCHEEBEN, *Albert der Grosse. Zur Chronologie seines Lebens (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikaner Ordens in Deutschland* XXVII, Vechta, 1931), pp. 43-47. Scheeben brings also the text of the indulgence which Albert granted to the Augustinians in Wuerzburg (p. 73, 140, June 28, 1263), but does not seem to know a like document for the Augustinians in Nuremberg (*vide* appendix). St. Albert also blessed the altar of the Augustinians in Mühlhausen: MOSSMANN, *Cartulaire de Mulhouse* (Strassburg, 1883), I, n° 84.

⁶²) On Apr. 13, 1255 he settled the dispute between Dean Warric of Treves and Theoderic of Prüm: RONCIÈRE 393. In 1256 he decided a case in the diocese of Rochester (*Cal. Pap. Reg.* I, 329) and the following year another in the diocese of Durham (*ibid.*, 352). When Richard's judgment would have deprived the prominent Englishman Mag. John Mansell of all his benefices, Pope Urban IV voided it (*ibid.* 378, A. D. 1262). This is the only such case known to us and Richard's decision might have been influenced by his dissatisfaction with the cunctative English policies, of which Mansell was an outstanding representative.

Alexander IV had appointed him as auditor in the difficulties which the Dominicans of Hereford (England) experienced with the cathedral chapter of that city, but had to appoint another cardinal 'cum dictus cardinalis (Richardus)

as a member of the Papal Curia to whom the more important decisions were entrusted. He seems also to have been active in the political life of Rome, where the senator Brancalone had exercised a very tyrannical government since 1252. The Annibaldi became the principal agitators against the senator and jailed him in 1257 ⁶³). Unfortunately they appointed in his stead Manuel of Brescia, 'who deviated from the path of justice, impoverished the people and tried to please the nobles alone and, in particular, the Annibaldi' ⁶⁴). With the support of Manfred and under the leadership of an English baker, Brancalone was freed by the infuriated populace, which reappointed him senator. He took terrible revenge on the Annibaldi by driving them from the city, destroying their palaces and sending two of Richard's nephews to the gallows ⁶⁵). After Brancalone's death in 1258 Richard again became active in Roman politics. He and the other cardinals of the English faction spent a great deal of money to elect as senator of 1261 Richard of Cornwall, chosen emperor of Germany ⁶⁶); the Ghibelline party, however, created a stalemate by electing King Manfred as senator, both parties suffering from the illusion that the office of Roman senator was still important enough to seat its candidate as German emperor. The two candidates failed to enter the city, though Manfred tried repeatedly to attain his aim by force. The English prince, on the other hand, was so beset by his own difficulties that he did not even attempt to go to Rome despite the frantic pleas of the « white » cardinal, John of Toledo and his followers, who desired his help even against the will of the ever-hesitant

a Romana Curia discessisset' (Sua nobis of Oct. 21, 1261): W. CAPES, *Charters and records of Hereford Cathedral* (ibid., 1908), 117. Richard's departure was probably connected with his interference in Roman politics. *Vide* note 87.

⁶³) 'Invitis Romae nobilibus et Hanebalensibus et omnibus aliis qui incarcerationem suam provocaverunt': John DE WALLINGFORD, *Chronica*, MGH-Script. XXVIII, 511; cf. F. TENCKHOFF, *Papst Alexander IV* (Paderborn, 1907), 76.

⁶⁴) 'et solis nobilibus maxime Hanebalensibus studuit complacere': MGH XXVII, 377.

⁶⁵) 'Liberatus (Brancalone) igitur duos nepotes Ricardi Hanibalensis videlicet cardinalis suspendit'. J. WALLINGFORD, *loc. cit.* The same author tells us that the pope became so frightened that he moved from Viterbo to Assisi, from where he threatened Brancalone with excommunication.

⁶⁶) BOUARD, *Régime politique*, 23, n° 6.

pope ⁶⁷⁾. In the midst of this confusion Alexander IV died at Viterbo on March 5, 1261.

Under Urban IV (August 29, 1261 - October 2, 1264)

Only eight cardinals gathered for the conclave at Viterbo. Alexander IV had been afraid to appoint new members to the Sacred College because one of them had tried 'to build Zion upon his relatives' ⁶⁸⁾. The cardinal thus accused was Gaetan Orsini and not Richard Annibaldi, because the pope could scarcely have any objection to the strengthening of his own family. The Orsini had hoped to obtain the papal throne by adding some members of his family to the Sacred College; and though he failed during the lifetime of Richard, he never wavered in striving for his goal. His main opponent during this conclave as well as in the next two was Richard. Their flaring rivalry for the papal throne increased the disunity among the cardinals who were already at odds through their political affiliations. When it became evident that the required majority could not be obtained by ordinary balloting, the cardinals elected Gaetan and Richard as *compromissarii* ⁶⁹⁾, thus eliminating them as candidates. With their hopes for the triple tiara shattered, they rose above personal difference and elected Jacob Pantaleone, the shoemaker's son of Troyes, who was not a member of the Sacred College, but who as patriarch of Jerusalem was well versed in the problems of the East where the Tartars in a steady advance had conquered Syria in 1259 and where the Greek Emperor, Michael Paleologus, was willing to submit to Rome in religious matters, if by doing so he could find the necessary military support against

⁶⁷⁾ 'Die Unentschiedenheit der päpstlichen Politik nach aussen und ihr Mangel an Straffheit innerhalb der Kurie erlaubte es den englisch gesinnten Kardinälen den missglückten Versuch von 1259 zu erneuern um durch die Wahl Richard's als Senator sein Eingreifen in Italien selbst gegen den Willen des Papstes zu erzwingen': P. SCHMITTHENNER, *Die Ansprüche des Adels und Volkes der Stadt Rom* (Berlin, 1923), 40.

⁶⁸⁾ This much discussed statement in the *Annales S. Justinae*, MGH Script. XIX, 181, gave considerable annoyance to STERNFELD (16, n. 1), who even proposed a different reading of the text in order to save the reputation of his hero Gaetan and involve Richard Annibaldi. His proposition was without foundation and necessity.

⁶⁹⁾ STERNFELD 22.

the enemies of Christendom and his empire. Being of French descent, Urban IV was acceptable to both Guelfs and Ghibellines, and the two *compromissarii* could expect equal favors from the new pope; he did not disappoint them. Within the first years of his regime he created fourteen new cardinals, of whom two each belonged to the Orsini and Annibaldeschi. Richard of St. Angelo was joined in 1261 by his nephew Geoffrey of Alatri ⁷⁰⁾, cardinal deacon of St. George ad velum aureum, and in 1262 by Annibaldo degli Annibaldi ⁷¹⁾ (also called Annibaldus de Molaria), the learned Dominican, who became cardinal priest of the Twelve Apostles. Both men were excellent choices as far as worthiness was concerned. They followed the leadership of their uncle in all political matters, especially in the bold course which Richard took during the near future.

The inability of the English king to come to the support of the desperate position of the Holy See in its battle with Manfred turned all cardinals except John of Toledo from England. Help could be expected only from France but St. Louis was opposed to the undertaking and Charles of Anjou refused to reveal his position. At this moment Cardinal Richard decided to force the issue; had he foreseen the historical events which would result from his action, he would scarcely have chosen this course.

His first move was to elect the count of Anjou to the senatorship of Rome and thus force him to come. This high office was a source of constant dispute since the divided election of 1261; and

⁷⁰⁾ 'Dominus Godefridus, natione Campanus, affinis Domini Richardi factus est St. Georgii ad velum aureum diaconus cardinalis': EUBEL, *Hierarchia* I, 8. According to CARDELLA (*Cardinali* I, 302) he crowned Honorius IV and fell a victim to the pestilence of 1287. He signed for the first time on Jan. 23, 1262: P 18221.

⁷¹⁾ 'Hic (Urbanus IV) fecit unum cardinalem de Ordine Predicatorum, nepotem videlicet Domini Ricardi cardinalis, cui nomen frater Anibaldus, qui fuit magister in theologia, qui multa humilitate in dicta dignitate permansit et sancta vita quasi alter frater videbatur... quem frater Thomas (Aquinas) multum dilexit': *Die Annalen des Tholomeus von Lucca* (ed. Schmeidler, 1930) *MGH Script.* n. s. and MURATORI XI, 1153. The dates for his election are greatly at variance. GREGOROVIVS, *Rome* V, 605, gives 1257, MURATORI XI, 1153, places it in 1261 and Schmeidler in May or June 1262. AMAYDEN, *Fam. Rom.* 62, has all fourteen cardinals appointed in 1263. A. WALZ, *I cardinali domenicani* (Rome, 1940), 16, follows Muratori. Cardinal Annibal Annibaldi signed his first document on Nov. 13, 1263 (P 18713) and died in 1272.

the candidature of Peter of Aragon only increased the difficulties, but papal leadership had meanwhile created an efficient government of the city through the *boni homines*, who, composed of two candidates from each of Rome's thirteen districts, formed a kind of parliament and enjoyed great popularity because they were elected by the people. Whether Cardinal Richard originated this democratic form of government cannot be proved by direct evidence, but his overwhelming influence upon these representatives of the people cannot be denied; otherwise, they would not have taken the extraordinary step in 1263 to elect Charles of Anjou as senator for life ⁷²). This election for life was apparently offered to the count of Provence as a guarantee that his engagement in Italy was to be permanent and not a temporary crusade for the papacy. The election of Charles had taken place without the knowledge of the pope ⁷³) and even of Charles himself. The pope, completely taken by surprise, was so strongly opposed to this election that he refused to appoint Charles as king of Sicily until he resigned the senatorship ⁷⁴). As far as the secretive count is concerned we do not have a single document which would indicate that he took the initiative ⁷⁵). Moreover, he did not accept the position until seven months later. With his acceptance he also sent a deputy and some troops to help

⁷²) Saba Malaspina leaves no doubt that it was Cardinal Richard and his Guelfs who were responsible for this election: 'Huius igitur cardinalis pars Guelfa Urbis sedulum... vel potius subdolum praesentiens studium... procuraverunt sagaciter et provide ordinarunt quod populus Urbis... praedictum Provinciae comitem eligerunt in Dominum et Senatorem Urbis perpetuum vocaverunt': MURATORI VIII, 807; SCHMITTHENNER, *Ansprüche* 48.

⁷³) Urban IV wrote on Aug. 11, 1263 to Magister Albert of Parma, who was his representative in France, that Charles of Anjou had been elected senator, but that he did not know whether it was for a fixed time or for life: P 18621.

⁷⁴) 'Sine nostro et Romane ecclesie gravissimo preiudicio nostreque discrimine libertatis tolerari non posse, quod comes... ad vitam vel ad longum tempus dictam obtineat dignitatem': Letter of Dec. 25, 1263, MARTÈNE-DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum* (Paris, 1717), II, 30, and H. GRAUERT, *Der Kardinal Johann von Toledo* (München, 1901), 152.

⁷⁵) « Mais toutes ces manœuvres trouvèrent un adversaire habile et entreprenant en la personne du Cardinal Richard Annibaldi. Celui-ci avait depuis longtemps mis toute sa confiance pour l'Eglise et pour Rome dans une intervention étrangère et à l'insu du pape, à l'insu de Charles d'Anjou lui-même avec autant de zèle que d'adresse il posa sous main la candidature du comte de Provence... Du moins aucun texte n'indique que Charles d'Anjou ait pris la moindre initiative »: E. JORDAN, *Les origines de la domination Angevine en Italie* (Paris, 1909), 458.

Cardinal Richard drive Jacob Orsini and his Ghibellines from the city ; it did not disturb him that some of his own Ghibelline relatives were among the exiled ⁷⁶). Rome was ready for the triumphant entry of Charles, but he hesitated. In desperation Richard turned in July 1264 to Alfonse, count of Toulouse and Poitiers, to inquire about his brother's plans, but Alfonse confessed that he knew nothing whatever about them ⁷⁷). From this letter, which has been overlooked by most modern historians, it is evident that the election of Charles as senator of Rome had been the personal accomplishment of Cardinal Richard, but it is also apparent that Charles kept his independence to the fullest extent ; he used Richard but did not confide in him.

Richard, however, continued to urge him to stop his delay and come to the assistance of Rome ⁷⁸). The plight of the city had become desperate after Count Pandulf of Anguillara, its most successful defender, had been decisively defeated by Peter de Vico at Vetrella in August 1264. Because of Richard's foresight in driving the Ghibellines from Rome, the city remained in the power of the Guelfs. « This fact decided the future. The city became the meeting place for all foes of Manfred, especially the Apulian exiles who hoped for restoration and revenge » ⁷⁹). Manfred's only hope lay in keeping the Count of Provence from entering the city, but the cardinal's nephew, Riccardo son of Peter Annibaldi, had forestalled this move by occupying in 1262 the port of Ostia to the great annoyance of the pope whose permission had not been obtained ⁸⁰).

⁷⁶) '... exclusis pro maiore parte Nobilibus Ghibellinis ab Urbe, de quorum numero quidam ipsius cardinalis nepotes erant': MURATORI VIII, 807; STERNFELD 134.

⁷⁷) '... quos quasi penitus ignoramus cum super hoc dictus karissimus frater noster nobiscum collationem minus plenam habuerit, immo ut verius dicamus, in tanto negocio quasi nullam': A. MOLINIER, *Correspondance administrative d'Alfonse de Poitiers* (Paris, 1900), II, 553, n° 2035. The letter of Richard does not seem to be extant; the answer of Alfonse is dated July 14, 1264.

⁷⁸) '... indefessae solitudinis studio (Richardus vehementer instabat quod praedictus comes Provinciae negotium regni contra Regem eumdem mora qualibet aggrediretur abiecta, offerens magna de suo peculio pro expensis dicti Comitibus mutare)': MURATORI VIII, 807.

⁷⁹) GREGOROVIVS, *Rome* V, 357.

⁸⁰) In 1264 Urban IV called Riccardo an evil man who against God and justice had occupied Ostia for more than two years. GUIRAUD 754. Sternfeld wrongly gives the date as 1263, moreover he regards Riccardo as a partisan of

The cardinals themselves were busy with many missions ⁸¹⁾ during the critical days of 1264 and mobilized all their forces for the defense of the Church, but the danger, the excitement and manifold intrigues brought about the pope's death on October 2, 1264.

Under Clement IV (February 5, 1265 - November 29, 1268)

Eighteen cardinals assembled at Perugia to elect a successor to Urban IV. The division among them, the delay in the election, the way of solving the problem were the same as in the previous conclave. For four months Cardinals Richard and Gaetan canvassed their colleagues to gain the desired tiara and again their rivalry was ended by their appointment as *compromissarii* ⁸²⁾. As such they elected the absent French cardinal, Guido Fulconii, who took the name of Clement IV and chose Cardinal Richard

Manfred, probably confusing him with Riccardo, son of Mathias. BOUARD, *Reg. pol.* 34 makes the same mistake. GREGOROVIVUS, *Rome V*, 400, correctly calls him a Guelf and SAVIO, *Gli Annibaldi* 357 writes: 'che per suo Guelfismo fu con feudi splendidamente remunerato da Carlo d'Angio'. Riccardo was podestà of Todi in 1250 (PFLUCK-HARTTUNG, *Iter Ital.* 548), senator of Rome in 1258 (SALIMEI, *Senatori* 79) and taken captive by Henry of Castile in 1266 (P 20165). His nephew of the same name, a son of his brother Thebald, forced Orso Orsini to resign in 1280 as podestà of Viterbo, appointed himself guardian of the conclave imprisoned two cardinals and made himself guilty of many other offenses. Matteo Orsini, cardinal bishop of Porto, imprisoned him until the new pope was elected, who absolved him under the condition, that he visit the principal churches of Rome barefoot and with a rope around his neck: H. MANN, *Lives of the Popes in the Middle Ages XVI* (St. Louis, 1931), 171, 391. He was also called Riccardo de Rota: R. MORGHEN, *Il cardinale Matteo Rosso Orsini*, *Archivio* XLVI (1923), 309. Whether he is identical with the Richard son of Theobald who offered his services to James II of Spain for his 'journey' to Sardinia, remains to be seen: *Acta Aragonensia*, ed. H. Finke (Berlin, 1908), 90. These three Richards have often been confused with each other. About Richard, son of Mathias, also called Riccardello, see note 95 *infra*.

⁸¹⁾ STERNFELD 39. Cardinal Annibald of the Twelve Apostles was sent to Narni, where he tried 'sedulis monitis et studiosis inductionibus' to persuade the citizens to come to the aid of the Church: GUIRAUD 1095; JORDAN, *Origines* 500.

⁸²⁾ « In duos ex ipsis fratres qui magis contrari videbantur communiter extitit compromissum, qui compromisso accepto... statim effecti... unanimes et concordēs, concorditer elegerunt... ». This is Pope Clement's own report in his letter to Smaragdus, archbishop of Colocza: *Neues Archiv* XXII (1897), 406; JOELSON, *Papstwahlen* 78.

to crown him at the cathedral of Perugia on February 22, 1265⁸³). Though strong-willed and circumspect, he had little influence upon the swift sequence of political events which were to determine the fate of the papacy for more than a century.

Charles of Anjou has suddenly decided upon his Italian campaign when political conditions in the Lombardy turned in his favor. He sailed for Ostia on May 14 and having avoided the fleet of Manfred, which lay in wait for him, arrived in Rome on May 23, 1265. The pope like everyone else, had been unaware of his coming, but quickly delegated the two Annibaldi, Richard and Annibale, and the two Orsini, Gaetan and Jacob Savelli to greet the future king of the *Regno*⁸⁴).

At this moment the count's most fervent adherent in Italy was Cardinal Richard who relentlessly had urged him to come and on no one did Charles depend as much as upon this Annibaldi. The count had no money for waging an effective war and the papal treasury was almost empty. It was Richard's task to procure the necessary finances and rally the Guelfs behind the newcomer. Richard responded and gave of his own money 2,000 florentines in gold⁸⁵) thus partially keeping his promise to spend a great deal of money in order to make the undertaking a success. Charles wanted Richard at his side constantly⁸⁶) and for the next three years our cardinal seems to have been continually absent from the Papal Curia⁸⁷). Clement IV, who numbered Richard among his most intimate counsellors⁸⁸), was convinced that despite his

⁸³) J. HEIDEMANN, *Papst Clemens IV* (Münster, 1903), 3, corrects POTTHAST II, p. 1543, who had placed the coronation in Viterbo.

⁸⁴) May 19, 1265, JORDAN 1462; MARTÈNE, *Thesaurus* II, 130.

⁸⁵) JORDAN, *Origines*, 500.

⁸⁶) 'A karissimo in Christo filio C(a)rolo preces obnixas accepimus petentes ex affectu, ut tuam sibi concederemus praesentiam, hoc sibi tempore admodum necessariam: causam tamen huius necessitatis non expressit... quia tamen regium volumus explorare secretum tuae totum discretioni commitemus': Letter of Clement IV to Richard on Oct. 12, 1265: MARTÈNE, *Thesaurus* II, 215.

⁸⁷) He signed only a few papal bulls in 1265, none in 1266 and 1267 and only one in 1268: POTTHAST II, p. 1649. The rule that all cardinals present at the Curia had to sign important documents originated under Innocent II: SÄGMÜLLER, *Kardinäle* 71. See also note 137 *infra*.

⁸⁸) 'Nec enim omnibus communicare volumus quoniam non omnium unus est animus et defectuum publicatio posset parere detrimentum': G. GIUDICE, *Codice diplomatico del regno di Carlo* (Naples, 1863), I, 36.

interest in Charles' success, Richard would place the interest of the Church above all other considerations and depended upon him not only for the many necessary transactions but also to obtain correct information from the secretive, ambitious ruler. The Annibaldi and Orsini cardinals conferred with the count concerning the difficult conditions under which he would obtain the *Regno* ⁸⁹⁾ and received his oath of allegiance in place of the pope ⁹⁰⁾. When Charles and his wife Beatrice were crowned king and queen of the *Regno* on January 6, 1266 the three Annibaldi were among the six cardinals chosen by the pope for the ceremony ⁹¹⁾, and before Charles left for the decisive battle of Benevento (February 27, 1266) ⁹²⁾ in which Manfred lost his throne and life, Cardinal Richard served the royal couple and its entourage a sumptuous banquet at his castle Molara. He alone of the cardinals accompanied them to the boundaries of the Neapolitan Kingdom where he dismissed them with his blessing and the words: « Vade cum Deo » ⁹³⁾. With the great victory of Benevento, Richard saw his aims fulfilled and

⁸⁹⁾ P 19217, June 21, 1265.

⁹⁰⁾ RODENBERG III, 639.

⁹¹⁾ GRAUERT, *Johann v. Toledo* 132. Cardinal Annibale of the 12 Apostles is mentioned in MURATORI IIIb, 422. The pope had wisely refused to crown Charles unless he came to Perugia: BÖHMER, *Acta Imperii* 9617, 9621.

⁹²⁾ Cardinal Richard lost two relatives in this battle. The name of one is unknown (MURATORI VIII, 1125), the other was Thebald, son of Peter Annibaldi. 'Iuxta cadaver Manfredi compertum est corpus Theobaldi de Anniballis qui semper in pugna Manfredum e vestigio sequebatur': MURATORI VIII, 830. This Thebald had been proconsul of Rome and podestà of Alatri in 1260: SAVIO, *Anibaldi* 363.

The battle is important for Augustinian history because it completely changed the life of Matthew of Thermes, counsellor and supreme judge of Manfred's court. He had fled in horror to Sicily when the infuriated French soldiers killed whom ever they pleased. There he took ill and having made the promise to enter a religious community, if he should recover, he entered the Order of Augustinian Hermits under the name of Augustinus Novellus: VFR. 458. His juridical knowledge proved of great help in the final redaction of the Constitutions of the Order in 1274, and during his term as general from 1298-1300. Mathew of Thermes is not mentioned in the enumeration of Manfred's judges in H. ARNDT, *Studien zur inneren Regierungsgeschichte Manfred's* (Heidelberg, 1911). The only extant document for the life of Augustinus Novellus before his entrance into the Order was discovered by the Bollandists: ASS (May 19), 615.

⁹³⁾ Malaspina, MURATORI VIII, 807 and 820. See the appendices of STERN-FELD 317.

his rejoicing must have been great indeed ; but the reaction set in quickly.

Charles of Anjou did not show himself the supporter of the Church that his saintly brother Louis was. His cruel administration of Sicily shocked all Christendom and finally led to the Sicilian Vespers ; his constant interference in the Papal States and his treaties with the various communes left no doubt that he strove for the same unification of Italy which had caused the bitter struggle between the Church and the Hohenstaufen. His endeavor to gain control of the Byzantine empire ruined the seventh crusade and the planned union with the Eastern churches. From a defender and liberator of the Church he had turned into a most dangerous enemy. Cardinal Richard must have been bitterly disappointed and humiliated by this turn of events. For a while he used his influence with Charles to soften his harsh measures. In 1267 he pleaded successfully for the citizens of Pisa living in Sicily ⁹⁴), and in 1270 he saved the life of his nephew, Ricardello called Marchio, who had been faithful to Conradin to the end ⁹⁵). Charles must have felt the change in Richard's attitude, for his letter containing the pardon exceeded the ordinary forms of politeness and expressed in the warmest terms his esteem for the cardinal ⁹⁶). Another reason for such graciousness might have been the intent of Charles to mitigate the blow which his representative in Rome, Robert Summerosa, had dealt the cardinal. Robert had ordered a punitive expedition against certain barons of the Campagna and did not exclude Rocca di Papa, Molara, Burgum and Monte Compatri, all of which were estates of our cardinal ⁹⁷). It was too late, however, by a flattering letter to undo the serious damage or close the breach caused by Charles' craving for power. During the long conclave of 1268-71

⁹⁴) MIN. RICCIO, *Alcuni fatti riguardanti Carlo II* (Florence, 1875), 21.

⁹⁵) Riccardello of the staunchly Ghibelline family of Mathias Annibaldi fought with young Conradin at Tagliacozzo (Aug. 23, 1268). When retreating with his master to Astar he took the castle of Larriano which was of great importance to the papacy, since it dominated the entire Campagna (*Archivio XXXI* (1913), 388, 449; SAVIO, *Anibaldi* 357). From this stronghold he attacked the soldiers of Charles of Anjou and had many of them strangled in the woods at the foot of the fortress: MURATORI VIII, 864; GUIRAUD 229.

⁹⁶) '... Quod nos considerantes grata servicia que venerabilis pater Dominus Ricardus Dei gratia Sancti Angeli Cardinalis praecordialis amicus noster, maiestati nostre hactenus exhibuit...': GIUDICE, *Cod. dipl.* III, 235 (Nov. 15, 1270).

⁹⁷) *Archivio XXXI* (1913), 454. The document is dated Aug. 14, 1270.

Richard is reliably reported to have been a member of the Imperial party ⁹⁸). This change of policy was in reality not a change but followed consistently from his tenacious, lifelong adherence to the principle ; freedom of Rome, freedom of the Holy See. This freedom could be achieved only by keeping the North and South of Italy in the hands of different rulers. With the Hohenstaufen and their claim on the *Regno*, eliminated through the death of Conradin, their last descendent, help could be expected from the future German emperor ; for a loyal emperor had always regarded it a duty to protect the Holy See against attackers.

Richard's power reached its zenith during the short-lived pontificates of Urban IV and Clement IV. The reasons are quite obvious ; both popes owed him their election ; both were little versed in the methods and policies of the Papal Curia and therefore, had to rely upon experienced men like Richard ; both were of French origin and could not afford to reject Charles' best friend. Cardinal Gaetan was according to Sternfeld the more intimate counsellor of these two popes, but Richard surpassed him in decisive political action. Richard's policies were carried out, while those of Gaetan ended in compromise or failure.

The independent actions of Richard Annibaldi were not always pleasing to these popes and Clement IV quickly chided Richard and his fellow-cardinals when they granted Charles permission for a military campaign without consulting him ⁹⁹) and a sharp personal disagreement arose, when in May 1265 Richard interfered with his order to punish the cities Cività Castellana, Orte, Todi, Spoleto and Narni for having sided with the enemy. Bertold, the vicar of Cardinal Matteo Orsini, used the opportunity to proceed also against the Annibaldi and their friends. In the first flare-up of his choleric temper, Richard wrote Clement IV a ' violent letter ' ¹⁰⁰) in which he made, among other things, the statement that he could not permit any interference with the territory in which he alone held jurisdiction. The pope answered with equal sharpness ¹⁰¹) :

⁹⁸) Vide *infra* notes 125 and 126.

⁹⁹) ' Quodsi de vestro procedit assensu miramur plurimum et dolemus, simul si nostra sententia non requiritur vel contemnitur requisita. Stupemus utique et confundimur ' : MARTÈNE, *Thesaurus* II, 163 ; MAUBACH, *Kardinäle* 118.

¹⁰⁰) STERNFELD 49. The letter of Richard seems to be no longer extant.

¹⁰¹) MARTÈNE, *Thesaurus* II, 138 ; P 19162 (May 28, 1265).

« The letter which you have sent us does, in our judgment, neither us nor you honor... You should never have stated, that we could not send another rector into the territory in which you alone rule... We cannot admit a cardinal to equal power... We also want to add that those territories which are governed by you or your family offend us more than any other. We just mention Corneto, Spoleto, Cività Castellana and keep silent about Peter de Vico and other individuals ».

The pope suspended further action against Cività Castellana ¹⁰²), but it took a request from Charles of Anjou before all action was suspended against the other cities except Corneto ¹⁰³). This did not placate Richard, who deeply offended, stayed away from the Curia ; but the pope depended so much on his judgment in these critical days, that he begged him to return ' daturus consilium quod tibi magni consilii angelus inspirabit ' ¹⁰⁴). The pope wisely refrained in his humiliating request from stressing local interests, which would have only deepened the breach ¹⁰⁵), but told of the dangers threatening the Church in Spain and the Holy Land.

Clement IV was, of course, fully justified in his accusation against Richard's family, even though Richard could not be held responsible for the misdeeds of his Ghibelline relatives who about this time had made common cause with Peter de Vico and invaded Sabinia thus making it necessary for the pope to warn the cardinals who were to meet Charles of Anjou at Ostia that they beware of an attack ¹⁰⁶).

¹⁰²) MORGHEN, *Matteo Orsini* 290. The Pope dispensed with action against Cività Castellana because Bertold Orsini had acted ' male ' and ' dishoneste '.

¹⁰³) ' Precibus regis Sicilie inductus cardinali Sancte Marie in Porticu mandat ut solum factum Cornetorum prosequatur iuxta traditam ei formam; contra autem Ortanos quibus Tudertini auxilium miserunt, Narnienses et Spoletani obtulerunt ulterius non procedat ': JORDAN 909 (July 14, 1265); MAUBACH, *Kardinäle* 121.

¹⁰⁴) P 19218 (June 21, 1265). On June 27, 1265, Clement IV permitted Richard and Gaetan either to stay in Rome as advisers to Charles or to come to the Curia in Perugia: JORDAN 899.

¹⁰⁵) BATZER, *Formelsammlung des Richard Pofi*, 133, gives a papal letter to Richard touching local questions only, esp. the problems connected with the arrival of Charles of Anjou: ' Ad curiam reditu celeri veniatis vestra iam inchoata negotia que ni iuventur perire possunt '. Evidently, Pofi's letter is not the mere fiction Batzer supposes it to be but the first draft of a letter to the offended cardinal. The words ' negocia vestra ' strengthen the evidence that Rome regarded Charles' arrival as the handiwork of our cardinal.

¹⁰⁶) JORDAN 884 (May 19, 1265). The Pope called Peter de Vico ' publicus

The letter of May 28, 1265 poses the problem of Richard's rectorial position during this period. He certainly was not, as the letter might indicate, rector of the duchy of Spoleto and the March of Ancona, because we have numerous letters of May and August 1265 to the rector of these territories, Simon Paltanieri, cardinal priest of St. Martin ¹⁰⁷). It has also been proved that Richard was no longer rector of the Campagna and Maritima after 1252, but he might have taken over his former position for the year 1265 because the rector, Cardinal Jordan Pirunti, was ill and had to retire to Viterbo to recuperate ¹⁰⁸); but definite proof cannot be given. Before the arrival of Charles of Anjou in 1265, Richard was in charge of the Roman Curia as is patent from the numerous decisions made by him ¹⁰⁹); after 1265 he held great powers as papal delegate in matters of the kingdom of Sicily. As such he appointed a certain Jacob as bishop of Tivoli, whom the pope confirmed in November 1265 ¹¹⁰). On 8 June 1266, he received orders not to permit any further molestation of the Augustinian Provincial of Pisa ¹¹¹) and a papal decree of December 1267 confirmed the new form of life which he and another cardinal had given to the *Militia Beatae Mariae Virginis*, some kind of Third Order for noblemen which embraced both laymen living in the world and such who led a common life. The society had for its purpose the veneration of Our Lady and a higher plane of life. The populace, however, laughed at their exclusiveness and called

ipsius ecclesie hostis et proditor nequissimus': RODENBERG III, 578. After the landing of Charles, Peter quickly submitted: JORDAN 888, May 21, 1265.

¹⁰⁷) A. MAIN, *Il cardinale de Monselice Simone Paltanieri nella storia del secolo XIII*, *Nuovo Archivio Veneto*, n. s. 22 (1920), 98, 138.

¹⁰⁸) BATZER, *Pofi* 368-369.

¹⁰⁹) On Febr. 2, 1263 Urban IV asked Richard to defend energetically the rights of the Church and fine Velletri 300 libras which were to be used for the rebuilding of Larriano: GUIRAUD 189. On April 20, 1263 Richard decided a dispute between two monasteries: *Ibid.* 224, also 1002 and 1010. — On June 18, 1264 he dedicated the church of St. Benedict de Guarcino in the diocese of Alatri: GUIRAUD 1191. Numerous favors were granted to his friends and chaplains: GUIRAUD 1517, 1725, 1752, 1765, 1899, 2198.

¹¹⁰) 'Jacobum a Ricardo s. Angeli card. legato in Tiburtinum episcopum confirmat': P 19349, Nov. 5, 1265; K. RUESS, *Die rechtliche Stellung der päpstlichen Delegaten bis Bonifaz VIII* (Paderborn, 1912), 99-103.

¹¹¹) EMPOLI 62; P 19678.

them on account of their soft rule *cavalieri gaudenti* or *fratres gaudiosi* ¹¹²).

The influence of Cardinal Richard depended not only on his forceful personality, his long experience and faithfulness to the cause of the papacy but also upon the great personal riches he had accumulated.

In 1261, Urban IV entrusted him for life with the administration of the Trinitarian hospital St. Thomas in Formis, Rome, in the expectation that he would endow it generously ¹¹³). Before the coming of Charles of Anjou he had gained exclusive possession of Molaria and made it his permanent residence ¹¹⁴). In its immediate neighbourhood he owned Castello Gerusalemme, San Lorenzo, Montefrenello, Monte Compatri and Fusiano ¹¹⁵). In 1270 Campagnano pledged him vassallage, since 'no one was his equal in might and authority, due to his friendship with Charles of Anjou' ¹¹⁶); in 1271 he obtained Rocca di Papa from the Frangipani, who had pledged it as a guarantee for a loan of 6,500 *libras* ¹¹⁷). Most of these places were fortified mountain tops or *roccae*, important as military strongpoints. Around the high tower lay as a rule the

¹¹²) According to H. HEFELE, *Die Bettelorden und das religiöse Volksleben ober- und Mittelitaliens* (Feiburg, 1910), 74, the union had been approved in 1261 and the decree *Solet annuere* of Dec. 31, 1267 confirmed the first recognition, P 20202. Cardinal Richard imposed the rule of St. Augustine in addition to the new constitutions.

¹¹³) 'Curam domus hospitalis Sti Thomae in Formis de Urbe Ordinis Sanctae Trinitatis et captivorum... quam felicis recordationis Innocentius papa tertius, predecessor noster, avunculus tuus, de bonis ecclesie Romane fundavit, per tuam industriam circa spiritualia et temporalia Deo propitio, salutaria poterit suscipere incrementa, ipsius curam auctoritate presentium tibi plene ad vitam tuam solummodo duximus committendam... possis corrigere, ordinare, reformare... et etiam per tuam industriam et beneficio tuo liberalitatis, largitionis et donationis acquirere in vita tua et postmodum...': GUIRAUD 27, Nov. 13, 1261. He also was appointed to supervise the sales of the hospital S. Spiritus in Saxia de Urbe: GUIRAUD 2314, Dec. 13, 1263.

¹¹⁴) «Pater tamen ille magnificus Dominus Richardus sancti Angeli d. c. natione Romanus usque ad castrum Molariae, quod idem cardinalis proprio impenso peculio pro sua et suorum perpetua hereditate quaesierat, Regem conduxit...»: Malaspina, MURATORI VIII, 820.

¹¹⁵) *Archivio* IX (1891), 404, and XLVI, 263 (July 15, 1277); GREGOROVIVS, *Rome* V, 384.

¹¹⁶) 'La cui potenza ed autorità difficilmente avevano l'eguale dopo che il suo amico Carlo d'Angio': *Archivio* XIV (1896), 23.

¹¹⁷) GAETANI, *Domus Caetana*, I (I), 122 and II, 13; GAETANI, *Reg. Chart.*, I, 44 (July 15, 1272).

buildings of the *curia* and close to these the houses of the villagers, whose farms and gardens formed the feudal estate, which owed tribute to the lord and in return received protection from enemies. The agreements or statutes of the towns of Campagnano and Sermoneta which are still extant, show Cardinal Richard as a mild and generous lord ¹¹⁸). Though all jurisdiction lay in his hands, the inhabitants were free to marry whom they pleased, to come and go as they desired, to sell their property and move away. No tax could be levied against home and gardens, but one fourth was collected from their vineyards and one eighth of their farms. The men were bound to military service but had to pay only the provisions of the first day. Some of the above mentioned places exist no longer but at the time of Cardinal Richard they were flourishing villages. Molarra consumed fifteen *rubbia* of salt ¹¹⁹), more than nearby Frascati, and like Campagnano counted at least 300 inhabitants. In the immediate neighborhood of Sermoneta, other members of the Annibaldi family possessed San Donato, Bassiano and Ninfa, possessions which were among the richest of the Pontian Marshes ¹²⁰). In 1297 these last mentioned four places were sold for 340,000 fiorini d'oro, and eighty mules were required to transfer this sum and some other money from Anagni to Rome ¹²¹).

Not satisfied with his feudal holdings, our cardinal used the methods common to the nobility of the period for increasing their influence. In 1270 he took over the office of *podestà* in Velletri ¹²²) and contrary to the wishes of the Church, he was apparently also instrumental in placing his family over Terracina ¹²³). Members of his family were *podestàs* in Alatri, Todi, Viterbo and other places.

¹¹⁸) F. PASSERI, *Lo statuto di Campagnano*, *Archivio* XIV (1891), 5-85. Sermoneta later became the main possession of the Gaetani; the statutes as preserved in thier archives, had been confirmed by Cardinal Richard on Dec. 27, 1271: GAETANI, *Dom. Caetana*, II, 13.

¹¹⁹) In the thirteenth century the amount of salt used determined the amount of taxes to be paid: *Archivio* IX, 385 and 396.

¹²⁰) 'Castrum Nymphae quood ditissimum castrum est et uberrimum in redditibus': GAETANI, *Dom. Caiet.*, I (2), 112; 'vastissimo territorio': *ibid.*, I (1), 122; see also I (2), 274-277.

¹²¹) *Ibid.*, I(1), 114.

¹²²) G. FALCO, *I comuni della Campagna e della Maritima nel medio evo*, *Archivio* XLVII (1924), 180. Richard's nephew Thebald, son of Peter, was *podestà* of Alatri in 1260 and was followed in 1286 by Geoffrey d'Alatro, cardinal and nephew of Richard. *Ibid.*

¹²³) When the irate citizens of Terracina destroyed the tower of the Frangipani

With the coming of Charles of Anjou our cardinal had to take heavy financial burdens upon himself and made a special effort to collect outstanding obligations in France and England ¹²⁴). Sternfeld has repeated the accusation that the cardinals prolonged the conclave of 1268 for three years so they could divide the income of the Church among themselves and the above purchases by Cardinal Richard were no doubt made possible through this special income.

Under Gregory X (September 1, 1271 - January 10, 1276)

At the death of Clement IV on November 29, 1266, the Sacred College of cardinals consisted of 20 members, who were divided into an angovine and imperial group ¹²⁵). Cardinal Richard had

the rector of the Campagna and Maritima (probably Richard) fined them a large sum of money. Innocent IV recalled this judgment in 1250, but four years later the Annibaldi and Frangipani claimed on the basis of a signed pact that only one of their families could be chosen podestà of Terracina. Like his predecessor, Alexander IV denounced this claim since Terracina was a fief of the Church, but the noblemen prevailed until Pope Boniface VIII had himself appointed podestà of the city: A. CONTATORE, *De historia Terracinensi* (Rome, 1706), 188, 191, 193; *Archivio* XLVII, 145, 159.

¹²⁴) King Henry III of England ordered on Febr. 26, 1268 that the 300 Marks in arrears of the yearly fee of 30 Marks be paid to Cardinal Richard. *Cal. Pat. R. 1266-1272*, p. 197. In France the moneys due were collected by Florentine merchants: H. SUDENDORFF, *Urkundenbuch zur Geschichte der Herzöge von Braunschweig und Lüneburg und ihrer Lande* (Hannover, 1876), VIII, 217. The document of Nov. 9, 1267 seems to indicate that Richard's possessions were quite large, unless the words « von den Kirchen, Pfründen, Benefizien, die er in Frankreich besitzt », constitute a mere formula. *Ibid.*, p. 218, is a receipt by Thomas Spiliati, merchant of Florence, to Hildebold, archbishop of Bremen, over 100 pounds wich he had owed to Cardinal Richard, dated March 24, 1268.

Though the accumulation of benefices in one hand was forbidden by church-law, it was then officially sanctioned by papal decrees for each individual case. As for himself thus Richard obtained also for his relatives the income of benefices in other countries. Though his nephew Stephen Surdus possessed already the income of eight churches, among them a canonry in Spain, Richard made it possible for him to obtain several new benefices: BERGER 51113, GUIRAUD 1899. Through Richard's efforts a benefice was also assigned to his nephew William, son of Landulf Ceccano: BERGER 7699, Apr. 4, 1254.

¹²⁵) 'Eodem tempore maxima discordia erat inter cardinales Rome qui erant 17. Undecim ex ipsis, videlicet dominus Richardus de Annibaldis... fovebant

joined the Imperial party for reasons already mentioned and openly directed the negotiations with the German electors ¹²⁶). After the conclave had been delayed more than two years, the disgusted people of Viterbo held the cardinals virtual prisoners and gladly would have uncovered the roof of the building in which the cardinals were staying 'so that the Holy Spirit would have a chance to enlighten them' ¹²⁷). Yet it was not this insulting treatment which brought about the election of the new pope, but the progress made by Charles of Anjou in the unification of Italy. The method of election followed the pattern set by the two previous conclaves. Three *compromissarii* from each of the two inimical groups were chosen with the understanding that any candidate receiving five of their votes should be elected pope. Richard and Gaetan, the leaders of the two factions, were again among the *compromissarii* and thus again excluded from obtaining the tiara ¹²⁸). The choice fell upon Cardinal Theobald Visconti from Piacenza who took the name Gregory X.

It has been asserted that the new pope held both Richard and Gaetan responsible for the long delay of the conclave and had, therefore, little love for the two leading Roman cardinals ¹²⁹). The contemporary chronicler Salimbene even states, that Gregory X deprived Richard of the red hat for attempted simony ¹³⁰), and

partem imperii, alii scilicet dominus Johannes de Gaytanis... fovebant partem Karoli...'. *Annales Placentini Ghibellini*, MGH Script. XVIII, 533.

¹²⁶) 'Eodem tempore comes Anrigetus de Sparroeria, cives Papie, ivit in Alamaniam ad ortandum et adcellerandum domni Frederici III regis Sicilie et Theutonicorum qui cotidie prestollantur. Et predicta omnia acta sunt et tractata per Marchionem Montisferati de voluntate Ricardi de Onibalibus (i. e. Anibaldibus)'. *Ibid.*, 553.

¹²⁷) '... dominus Johannes (de Toledo) cardinalis dicebat ludendo ceteris cardinalibus: «Discooperiamus hanc domum, quia spiritus sanctus non potest ad nos per tot cooperacula pertransire»...: Bernardi Guidonis Vita Gregorii X' (MURATORI III, 597).

¹²⁸) 'Cum cardinales urbis Rome diu stetissent in magna divisione in electione summi pontificis per duos annos et plus, ad ultimum in concordia elegerunt sex ex eis; ex una parte primo dominum Ricardum de Anibaldis cardinalem... ex altera parte domnum Johannem Gaytanum... in quibus sex omnes in concordia compromiserunt, ut in quem quinque ex ipsis sex sese concordaverunt, esset papa...'. *Annal. Plac. Ghib.*, 554.

¹²⁹) STERNFELD 234, 248.

¹³⁰) 'Capellum rubeum abstulit (Gregorius) domno Ricardo cardinali pro eo quod visum fuit sibi quod simoniace quandam praeendam dedisset': Salim-

Panvinio has him lose the cardinalate itself, and, therefore, die of a broken heart ¹³¹). None of these statements can be proved from the few registers of Gregory X which have been preserved ; in fact, they reveal the opposite. Gregory appointed Cardinal Richard to provide for the burial of Clement IV in the Dominican church of Viterbo and for the erection of his monument ¹³²).

In 1273 he and Gaetan received orders to imprison Guido de Montfort who had murdered Henry, son of Richard of Cornwall, in the Cathedral of Viterbo before the horrified eyes of the assembled cardinals ¹³³). On March 25, 1275, the pope confirmed Richard as cardinal protector of the Augustinians with the expression of his fullest confidence ¹³⁴). The continued influence of Cardinal Richard can also be gaged from the pro-German policy of the pope, a policy which had been inaugurated by Richard during the conclave. These documents clearly contradict Salimbene's report and this lively but sometimes unscrupulous historian contradicts himself, when he narrates the meek surrender of Gregory X to Richard in the question concerning the suppression of the Augustinian Order ¹³⁵). No disgraced cardinal would have exercised such in-

bene, *MGH Script.* XXXII, 491. Holder-Egger, the editor of Salimbene's *Cronica* and STERNFELD 198, 240, regard this statement as false. Holder is of the opinion, that if there is any truth to Salimbene's story, Cardinal Richard can have been deprived of the red hat only for a little while. — The only indication that Richard was accessible to bribery is found in a document given by DAVIDSSOHN, *Forschungen zur Geschichte der Stadt Florenz* (Berlin, 1908), II, 2, 128. On March 14, 1276 the council of the city of Perugia, in order to be free from the interdict, decided to bribe six cardinals. They were Richard Anibaldi, Matthew Orsini, Ottobuon Fieschi (later Pope Hadrian V), William and Jacob Savelli (later Pope Honorius IV) and Oliver Coconato. This decision of the council of Perugia, however had nothing to do with the conferring of a prebend nor with the alleged punishment by Gregory X, who had died two months earlier on Jan. 10, 1276.

¹³¹) 'Il Panvinio senza recare alcuna prova, o autentico monumento o autorità di antichi scrittori asserisce, che questo Porporato morì di dolore, per essere stato privato della cardinalizia dignità... e quella di Arcidiacono': CARDELLA, *Cardinali* I, 2, 257. It seems that Panvinio's story was an added important reason which kept Augustinian writers from delving into the life of their first cardinal protector. It also proves again the tremendous knowledge of medieval sources which Panvinio had acquired in his short span of life.

¹³²) POTTHAST 20876 (31 July 1274); 20934 (1 Oct. 1274); 21014 (1 April 1275).

¹³³) GUIRAUD 326 (Nov. 29, 1273); P 20767; DAVIDSSOHN, *Forschungen* IV, 206

¹³⁴) GUIRAUD 1067.

¹³⁵) See next chapter.

fluence. If there is any truth to the statement that Cardinal Richard did not attend the General Council of Lyons in 1274 but stayed in Rome in complete retirement for two years ¹³⁶), then it was not papal disfavor which caused this inactivity, but the miseries of old age which were creeping upon the cardinal who at this time must have been eighty years old or more. Nine years previous (1265) when Saint Thomas Aquinas was his guest at Molara and converted two prominent Jews, Richard suffered so much of gout that he could not walk, but had to be carried to the house chapel to partake in the singing of the Te-Deum ¹³⁷). Sickness and old age were probably also the main reasons, why in 1275 he asked that the general chapter of the Augustinian Order be celebrated at his castle Molara. It was the last chapter at which he presided and as a farewell gift he founded at the foot of his residence a house of the Order, which he dedicated to St. Augustine ¹³⁸). In September 1276, when the Italian (general) chapter was held at Todi, his name is not mentioned ¹³⁹). At that time he either attended the conclave for the election of Hadrian V or perhaps had died previously.

The death of Cardinal Richard

A document of Pope John XXI of October 18, 1276 tells us that Cardinal Richard had died 'a short while ago' ¹⁴⁰), but the word *nuper* could mean a few days or a few months. It is debatable whether Cardinal Richard took part in the election of all three popes chosen in 1276, but he certainly helped to elect Innocent V, who left in his hands the decision concerning the divided election for the bishopric of Aversa ¹⁴¹). The well-informed *Annales Veronenses* also give the date of his death as 1276, but mention his

¹³⁶) Thus P. RICHARD in *Dict. d'hist. eccl.*, III, 388. I could not find the source for his statement.

¹³⁷) A. WALZ, *San Tommaso d'Aquino* (Rome, 1945), 127.

¹³⁸) 'In loco novo in Castro Molarie tunc accepto': AA II, 225. The monastery remained in the hands of the Order until 1428: CRUSENIUS I, 299.

¹³⁹) AA II, 224, 226.

¹⁴⁰) 'Qui nuper in eadem Basilica per obitum bone memorie Richardi S. Angeli c. d. archipresbyteri Basilicæ supradictæ vacavit': *Bull. Vat.* I, 154: P 21171.

¹⁴¹) CADIER 47 (Dec. 28, 1276). The document gives a review of what had taken place.

name after that of Cardinal Hubert di Coconato, which would imply that Cardinal Richard took not only part in the conclave of July which elected Innocent V, but also in the conclave of September which elected Hadrian V ¹⁴²). The harsh treatment of the cardinals demanded by the decree *Ubi periculum* of Gregory X was ruthlessly carried out by Charles of Anjou in order to gain a pope of his choice. It brought about the death of two popes before they could be crowned and, no doubt, was the reason that Cardinal Richard succumbed, probably in September 1276.

The simple tombstone of Cardinal Richard is found on the wall of the left nave of the Lateran Basilica. The inscription, made at the time of Clement VIII ¹⁴³), gives a false date for both his elevation to the cardinalate and his death. The marble figure, however, is original ¹⁴⁴). The inscription reads ¹⁴⁵) :

Memoriae Riccardi Hannibaldensis de Molaria
S. R. E. archidiaconi cardinalis Sancti Angeli,
qui a Gregorio Papa Nono creatus est anno 1240,
obiit Lugduni in consilio generali anno Domini 1274.

Francis ROTH, O. E. S. A.

(To be continued).

¹⁴²) Innocent V was elected on Jan. 21 and died on June 22, 1276. Hadrian V was elected on July 23 and died on August 18, 1276. Vide N. SCHÖPP, *Papst Hadrian V* (Heidelberg, 1916), 222.

¹⁴³) 'Quod sepulcrum a Clemente VIII summo pontifice memoriae causa instaurato hoc epitaphio...': GRIMALDI, *Catalogus*, fol. 50^v. AMAYDEN, *Fam. Rom.*, 66-68, reproduces a decision of the Roman Rota of June 12, 1651, in which Tiberius de Anibalis de Molaria and Joseph de Anibalis de Zancato received permission to replace the inscription of the cardinal's tombstone which had been destroyed through the carelessness of some workers during the restoration of the basilica by Pope Innocent X.

¹⁴⁴) GREGOROVIVS, *Rome*, V, 642.

¹⁴⁵) *Patrologia Latina* (ed. Migne), CLXXIII, c. 11049, n° 48.

De Augustijnen in de Hollandse Missie

Het ontstaan van de Missie

Aan de katholieke reformatie in de Noordelijke Nederlanden in de XVIe en XVIIe eeuw hebben naast de saeculieren ook de regulieren deelgenomen. Tot de reguliere missionarissen, die in de Hollandse Zending werkzaam waren, behoorden ook de Augustijnen Eremieten. Deze Augustijnen kwamen allen uit de kloosters in de Zuidelijke Nederlanden en maakten deel uit van de Belgische Provincie, die zich uitstreckte over Noord-Rijnland, de Nederlanden en Frans-Vlaanderen. Al was het aantal der Augustijnenmissionarissen niet groot, ook zij hebben er toe bijgedragen dat het katholiek geloof in Noord-Nederland bij velen behouden is gebleven.

Mogen studies over de geschiedenis van de Augustijnenmissie bijdragen tot een beter inzicht in de problemen van de kerkelijke historie van Nederland.

Tot in de tweede helft van de XVIe eeuw hielden Augustijnen uit het klooster van Dordrecht in de St Jan te 's Hertogenbosch regelmatig preken tijdens de Advent en de Vasten. Na een onderbreking van ongeveer 40 jaar, tengevolge van de Hervorming waardoor het Dordtse klooster ten onderging, wilden de Augustijnen deze preekbeurten hervatten. De paters van het in 1607 heropgerichte klooster van Antwerpen zouden voortaan deze preken houden en in 1610 hield de prior van Antwerpen, P. Henricus Lancilottus, de Vastenmeditaties in de St Jan, maar wegens de oorlogsomstandigheden werd het volgende jaar deze prekenyclus niet hervat. Na zijn predicaties in Den Bosch gehouden te hebben, kreeg deze prior verlof van de Provinciaal om in de ketterse gebieden te gaan preken (eidem facultatem fecit Hollandis Evangelizandi). Enige tijd heeft

hij dat in verschillende paatsen gedaan, doch hij werd al vrij spoedig gevangen genomen, maar hij wist te ontluchten ¹⁾).

Dit schijnt het eerste werkzaam optreden van de Augustijnen in de Hollandse Missie te zijn. In 1614 bericht de Nuntius van Brussel Bentivoglio aan de Kardinaal-Secretaris dat er niet meer dan twee of drie Augustijnen als missionarissen werkzaam zijn ²⁾. Wie dat waren of waar zij werkten is echter onbekend.

Meer concrete gegevens over Augustijnen in de Hollandse Missie dateren van een tiental jaren later. In 1623 is p. Joannes van den Brande in Amsterdam, waar hij « thuijs leit bij Hiskia Jans, snijder op de Prinsegracht, omtrent de Westerkerck ». Pater van den Brande of Brantius, zoals hij ook genoemd wordt, was tot 1622 prior van verschillende kloosters in de Zuidelijke Nederlanden geweest. Tijdens zijn prioraat te Gent maakte hij in 1618 een reis door de Noordelijke Provincies — met welk doel weten wij niet; misschien ter orientatie — en werd toen in Bolsward door de hervormden gearresteerd en gevankelijk naar Leeuwarden gebracht, doch tegen een hoge losprijs weer vrijgelaten ³⁾. Sedert 1623 werkte hij echter als missionaris te Amsterdam tot ongeveer 1652.

In 1624 vestigde p. Gaspar Ernesti zich als missionaris te Groningen, bij wie zich datzelfde jaar nog p. Joannes Brothemius aansloot ⁴⁾. Waar nog andere missionarissen waren weten we niet, maar in 1629 waren minstens vier paters in de missie werkzaam ⁵⁾, terwijl in 1630 p. Petrus Gerardi aan de Congregatie de Propaganda Fide verlof vroeg naar de Hollandse Missie te gaan ⁶⁾.

Het vertrek van deze paters naar de Hollandse Zending is

¹⁾ Franc. BELLOT, *Diarium Augustinianum, in quo describitur ingressus et progressus Ordinis FF. Eremitarum S. P. Augustini in Urbe Antverpiensi ab Anno 1607*, p. 51. MS. Archief Aartsbisdom Mechelen; N. DE TOMBEUR, *Provinciae Belgicae seu Coloniensis seu Inferioris Alemanniae Ord. Erem. S. P. Augustini descriptio*, t. V, 555. MS. Archief Augustijnen Gent.

²⁾ J. D. M. CORNELISSEN, *Romeinsche Bronnen voor den Kerkelijken toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1592-1727*. Dl. I, 1591-1651. 's Gravenhage, 1932, n. 258, p. 197 (Afgekort: Rom. Br. I).

³⁾ TOMBEUR, *Provinciae Belgicae*, III, 322.

⁴⁾ *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* (Afgekort: AAU.), 6 (1879) 18.

⁵⁾ L. J. ROGIER, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw*, Dl. II, Amsterdam, 1946, p. 115.

⁶⁾ Rom. Br. I, n. 456, p. 396.

veeleer op particulier initiatief geschied — zij voelden zich gedrongen vooral door het gebrek aan priesters in de Noordelijke Nederlanden — dan in opdracht van het bestuur van de Orde of van de Provincie, zij het overigens met instemming van de Ordesoverheid. Van Ernesti, Groninger van geboorte, wordt immers vermeld dat hij voor het bezoek van familie en vrienden en voor zaken — hij was toen procurator van het Antwerpse klooster — naar Groningen was gekomen en zich daar toen als missionaris heeft gevestigd ⁷⁾. Ook bij de vestiging van p. Thomas Scholten te Nijmegen in 1634, zien wij dat persoonlijke en toevallige omstandigheden hem er toe brengen zich als missionaris in zijn geboortestad te vestigen. Hij was daarheen gegaan om zijn ernstige zieke moeder te bezoeken en ging er na verloop van tijd toe over de zielzorg uit te oefenen ⁸⁾.

Andere aanwijzingen dat de missiearbeid in het begin niet in opdracht van de Ordesoverheid gebeurde geven de aanvragen die p. Gaspar Ernesti in 1624 aan de Generaal der Orde en p. Petrus Gerardi in 1630 aan de Propaganda richtten om naar de missie te mogen gaan.

Uit het schrijven van de Generaal waarin deze Ernesti daarvoor toestemming geeft, valt op te maken dat deze een persoonlijk schrijven gezonden heeft en voor zich toestemming gevraagd heeft. Uit de toon en uit de inhoud van het antwoord valt op generlei wijze op te maken dat dit verzoek in opdracht of op gezag van de Provinciaal of het Definitorium zou zijn gebeurd. Wel blijkt uit dit stuk dat ook andere paters uit de Noord-Nederlandse provincies afkomstig, als missionarissen daarheen kunnen gaan.

De Generaal benoemde bij diezelfde gelegenheid Ernesti tot Vicarius-Generalis — « te ipsum patrem fr. Gasparum Ernesti... nostrum Vicarium Generalem dictarum provinciarum (nl. van de Verenigde Provincies) erigimus, creamus et constituimus cum omnibus honoribus, et oneribus, privilegiis et indultis quibus caeteri nostri Vicarii Generales fruuntur et potiuntur » — waardoor hij en de andere missionarissen rechtstreeks onder het gezag van de Generaal kwamen en dus onttrokken werden aan het gezag van de Provinciaal. Ook deze benoeming maakt het allerminst waarschijn-

⁷⁾ AAU. 6 (1879), 16.

⁸⁾ *Rudis Augustinianae Missionis in Urbe Noviomagensi Deductio*, p. 100. Kroniek van de Augustijnenstatie te Nijmegen door p. Agolla in het *Manuale Missionis Augustinianae Neomagensis*. MS. Archief Bisdom 's Hertogenbosch.

lijk dat het initiatief tot de missiearbeid van het provinciaal bestuur is uitgegaan ⁹⁾).

In Petrus Gerardi's aanvraag komt het particuliere initiatief ook duidelijk naar voren. En dat zijn verzoek aan de Propaganda werd voorgelegd, voorzien van een verklaring van de Procurator Generaal dat Gerardus voor de missie van groot nut zou kunnen zijn, benadrukt dit nog ¹⁰⁾).

Of de Augustijnen aanspraak gemaakt hebben om toegelaten te worden tot de Hollandse Missie op grond van vroegere nederzettingen in die gebieden, zoals prof. Rogier wil doen voorkomen, moet dan ook op zijn minst in twijfel getrokken worden ¹¹⁾. En in de latere moeilijkheden met de Apostolisch Vicaris is deze aanspraak — voor zover mij bekend — ook nooit naar voren gebracht.

De aanstelling van Gaspar Ernesti tot Vicarius Generalis was een officiële goedkeuring en bekrachtiging van de werkzaamheid der Augustijnen in de Hollandse Missie door het Generaalat en daarmee hadden de missionarissen een formele opdracht gekregen van het hoogste bestuur in de Orde. De Congregatie der Propaganda Fide bekrachtigde, op herhaald verzoek van het Generaalat, deze zending in haar zitting van 4 October 1624, waarin zij ook het verlenen van de nodige faculteiten aan de missionarissen toestond ¹²⁾. De oprichting van de Augustijnenmissie had hiermede haar beslag gekregen, en moet dan ook op de 10 Aug. 1624 worden gesteld.

Door de benoeming van Ernesti tot Vicaris Generaal kwamen de missionarissen in een heel andere verhouding te staan tegenover hun provinciale overheid en kwam het gezag van de provinciaal enigszins in het gedrang, hetgeen gemakkelijk aanleiding tot moeilijkheden zou kunnen geven. Van de andere kant had de Vicaris Apostolicus in 1623 juist de Concordia met de regulieren gesloten om te voorkomen dat het aantal regulieren nog zou toenemen. Deze situatie had vrij gemakkelijk tot conflicten aanleiding kunnen

⁹⁾ Algemeen Archief O. E. S. A. Rome. Dd. 65, 52 v°. 53. 10 Aug. 1624. Cfr *Augustiniana*, I (1951), 145.

¹⁰⁾ *Rom. Br.*, I, n. 456, p. 396.

¹¹⁾ L. J. ROGIER, o. c., dl. II, 127, 135, 136.

¹²⁾ « Decrevit (S. Congregatio de Propaganda Fide) ad instantiam ejusdem Vicarii (nl. de Vicaris Generaal der Augustijnenorde) litteras patentes fratri Gasparo Ernesto Augustiniano et sociis destinatis ad loca quaedam Hollandiae, et similiter pro facultatibus jussit adiri S. Officium ». AAU, 31 (1906), 310, 311.

geven, doch de voorhanden stukken bevatten geen gegevens waaruit geconcludeerd zou kunnen worden dat zich vóór 1635 moeilijkheden met genoemde instanties hebben voorgedaan.

Waarschijnlijk om onaangenaamheden te voorkomen is men er toe overgegaan de Augustijnenmissie volgens de richtlijnen van de Propaganda Fide in te richten. Daardoor zou dan de positie van de missionarissen beter kunnen worden geregeld, maar ook het verband met de Provincie worden hersteld ¹³⁾.

In het begin van 1635 richtte de Provinciaal van de Vlaamse Provincie, P. Michael Paludanus, een verzoekschrift tot de Propaganda Fide. Daarin wees hij er op dat er slechts een vijftal Augustijnen in de Hollandse Missie werkzaam waren, die echter niet de gewone volmachten der andere missionarissen genoten, en het nodig was de Augustijnenmissie in te richten overeenkomstig de bepalingen door de Congregatie gegeven. Daarom verzocht hij om de Praefectuur der missie aan de Provinciaal-in-functie op te dragen, die dan met zijn definitorium en met goedkeuring van de Nuntius te Brussel de missionarissen zou moeten kunnen benoemen en hun aantal tot tien vermeerderen. Bovendien vroeg hij dat aan de Provinciaal in zijn qualiteit van Praefect der missie dezelfde volmachten zouden worden verleend, die aan de Dominicanen gegeven waren, en dat hij deze aan de missionarissen zou kunnen delegeren of weer intrekken als het belang van de missie zulks vorderde. Verder verzocht hij ook een der missionarissen als Vice-Praefect te kunnen aanstellen, die de leiding over de missionarissen zou hebben en die jaarlijks een verslag over de werkzaamheden aan de Congregatie zou moeten uitbrengen.

Dit alles werd aangevraagd onder de clausule « servata concordia inita anno 1624 inter clerum saecularem Hollandiae et missionarios », hetgeen een erkenning inhield van het gezag van de Apostolisch Vicaris.

In de zitting van 23 April 1635 beschikte de Congregatie gunstig op dit verzoekschrift, dat in vrijwel alle punten werd ingewilligd. De Praefectuur van de missie droeg zij wel op aan de Provinciaal, doch deze zou slechts Praefect zijn tot het einde van zijn Provinciaalaat ¹⁴⁾. Op het Capitulum intermedium dat in October 1635 te Antwerpen gehouden werd, ging men eenstemmig accoord met

¹³⁾ Cfr *Augustiniana*, I (1951), 145.

¹⁴⁾ *Rom. Br.* I, n. 539, pp. 505-506.

het schrijven van de Propaganda, waarin zij haar goedkeuring hechtte aan de voorstellen die zij in verband met de reorganisatie van de Augustijnenmissie had ontvangen ¹⁵⁾.

In aansluiting op de decreten van de Propaganda volgden vrij spoedig een aantal benoemingen. Tot in 1635 waren er vijf paters in de missie gevestigd, nl. p. Brantius te Amsterdam, p. Ernesti te Groningen, p. Scholten te Nijmegen, p. Brothemius was inmiddels uit Groningen teruggekeerd ¹⁶⁾. Verder was p. van der Veken sedert 1633 pastoor te Oirschot ¹⁷⁾. Waar p. Petrus Gerardi zich had gevestigd is niet bekend. De 19^e December 1635 benoemde p. Michael Paludanus, Provinciaal en Praefect van de Missie, p. Petrus Parmentier als missionaris te Amsterdam ¹⁸⁾. P. Walrandus van Damme ontving datzelfde jaar ook nog zijn benoeming en wel voor Groningen, terwijl in 1636 p. Scholten als missionaris werd bevestigd. In 1636 kregen ook p. Leonard Brems, die zich te Utrecht vestigde, en p. Stephanus de Vos hun benoeming. Waar p. de Vos zich vestigde is niet bekend, maar zijn tweede standplaats was Purmerend ¹⁹⁾. Het jaar daarop werd p. Martinus Vinckenroy naar Amsterdam gezonden voor het geven van onderricht in de humaniora ²⁰⁾. Omstreeks deze jaren is ook nog p. Alexander Haerincman naar Zierikzee gegaan en mocht p. Theodorus de Roy zich in Utrecht vestigen ²¹⁾.

In totaal waren er in 1638 al tien Augustijnen in de Hollandse Missie werkzaam volgens de opgave van de Descriptio Status van Rovenius van dat jaar. De paters die te Nijmegen en te Oirschot werkten zijn daarbij dan zeker meegeteld, ofschoon deze plaatsen gelegen waren in de bisdommen Roermond en 's Hertogenbosch. Volgens Rovenius strekte de Hollandse Missie zich echter ook uit

¹⁵⁾ *Liber Capitulorum, Congregationum et Visitationum Provinciae Colonien-sis*, t. I (1589-1647), p. 235. MS. Archief Augustijnen Gent.

¹⁶⁾ *Annales Ordinis F. Eremitarum S. P. Augustini Amstelodami*, t. I, 15, 37, 39 (Afgekort: *Annales*). MS. Archief Augustijnen Utrecht; *Rudis Augustinianae Missionis in Urbe Noviomagensi Deductio*, 100; AAU, 6 (1879), 18.

¹⁷⁾ H. C. SCHUTJENS, *Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, dl. V, 356.

¹⁸⁾ *Annales*, I, 9.

¹⁹⁾ *Annales*, I, 101, 39.

²⁰⁾ TOMBEUR, *Provinciae Belgicae*, II, 173; *Rom. Br.*, I, n. 579, p. 557; n. 615, p. 593; *Annales*, I, 39.

²¹⁾ *Annales*, I, 39, 120; AAU, 12 (1884), 425; *Annales*, I, 21; II, 36.

over die gebieden omdat zij in handen van de Staten waren ²²⁾). Deze twee paters zouden dus buiten het toegestane aantal vallen, als men de Hollandse Missie tot het gebied boven de rivieren beperkt.

Twee jaar later, in 1640, werd ook p. Hyacinth van der Linden of Lindanus benoemd voor de missie. Deze wilde zich evenals p. van den Brande en p. Parmentier te Amsterdam vestigen, maar kreeg daarvoor geen toestemming van de Vicaris Leonard Marius, daar de Augustijnen daar al twee staties hadden. Hem werd een plaats te Rotterdam toegewezen die door het overlijden van een saeculier was opengevallen. Lindanus wenste deze post echter niet te aanvaarden, ondanks het daarop volgend uitdrukkelijk bevel van de Vicaris die zich daarbij beriep op de Concordia en op de uitspraak van de Nuntius. Ook de sterke aandrang van Brantius en Parmentier, die graag gezien hadden dat de Orde daar vaste voet kreeg, kon hem niet bewegen de aangeboden statie te accepteren. Hij bleef echter te Amsterdam en onving na verloop van tijd van Marius een voorlopige admissie tot het vertrek of de dood van een der beide genoemde Augustijnen ²³⁾).

Vanaf 1640 waren dus in het gebied dat onomstreden onder de rechtsmacht van de Apostolische Vicaris viel, tien Augustijnen werkzaam. Dat was het aantal dat door de Congregatie was toegestaan. Toen dan ook het volgend jaar p. Judocus van Gent de Propaganda verzocht tot de Hollandse Missie te worden toegelaten, werd hem dit geweigerd daar het toegestane aantal reeds bereikt was en men daar niet bovenuit wilde gaan ²⁴⁾).

Zoals gezegd had p. Paludanus in 1635 verzocht de in-functie zijnde Provinciaal tot Praefect van de Augustijnenmissie aan te stellen. Door het bestuur van de Provincie en van de Missie in een hand te houden zouden moeilijkheden tussen de leiding van beiden gemakkelijker kunnen worden voorkomen of eventueel opgelost kunnen worden. Overeenkomstig dat voorstel had de Congregatie p. Paludanus, destijds Provinciaal, voor den duur van zijn provinciaal met de leiding van de Missie belast ²⁵⁾).

De combinatie van beide functies was ongetwijfeld geschikt

²²⁾ AAU, 12 (1884), 188-191; L. J. ROGIER, o. c., II, 136.

²³⁾ Rom. Br., I, n. 652, p. 640, 641; n. 697, p. 685; *Annales*, I, 15, 16.

²⁴⁾ Rom. Br., I, n. 674, pp. 658, 659.

²⁵⁾ Rom. Br., I, n. 539, p. 506.

om conflicten tussen de reguliere missionarissen en hun Oversten, die — ook volgens het oordeel van de Propaganda — maar al te vaak uitbraken, te ondervangen. De Capucijnen verwezen in hun verslag van 1636 bij de voorstellen ter verbetering van hun missie naar de vereniging van de Praefectuur met het ambt van Provinciaal, zoals die sedert kort bij de Augustijnen bestond. En dezen waren van mening dat deze combinatie blijvend zou zijn ²⁶⁾.

Bij het einde van het provinciaalaat van Paludanus werd de Praefectuur over de Missie echter niet overgedragen aan p. Carolus Veron die hem als Provinciaal opvolgde. De Congregatio de Propaganda Fide verlengde daarentegen — in het begin telkens voor één jaar, later voor langere periodes — de opdracht aan Paludanus verleend en deze bleef tot aan zijn dood in 1652 de leiding over de Missie behouden ²⁷⁾. Waarom de Congregatie de Praefectuur niet heeft overgedragen aan de nieuwgekozen Provinciaal, maar deze telkens weer voor Paludanus verlengde, voor wie zijn ongetwijfeld een hoge achting heeft gekoesterd, is niet duidelijk.

De nieuwgekozen Provinciaal p. Veron stierf echter voor het einde van zijn ambtsperiode. De Generaal der Orde legde het bestuur van de provincie toen in de handen van p. Joannes Naevius of Neeffs. Deze benoeming zou volgens Paludanus echter onrechtmatig geweest zijn en hij meende dat hem als onmiddellijke voorganger van de gestorven Provinciaal het bestuur van de provincie rechtens toekwam. Hij protesteerde dan ook verschillende malen tegen deze benoeming, die de Generaal zonder Paludanus daarin te kennen, gedaan had en hij weigerde Naevius te erkennen. Hij trad eigenmachtig op en veroorzaakte daardoor ernstige verwarring in de provincie en kwam dan ook in heftig conflict met zijn superieuren.

De Generaal verwierp echter het standpunt van Paludanus en keurde niet alleen zijn gedrag ten zeerste af, maar eiste tenslotte onder ernstige bedreigingen dat hij zich zou onderwerpen.

Ook bij de Propaganda had men vernomen van Paludanus' eigenmachig optreden en men meende daar dat dit betrekking had op het benoemen van missionarissen. Naar aanleiding van de klachten over hem ontvangen zond de Propaganda in 1638 aan

²⁶⁾ *Rom. Br.*, I, n. 555, p. 526.

²⁷⁾ *AAU*, 31 (1906), 360, 364, 369, 374, 375, 389; *Rom. Br.*, I, n. 579, pp. 557, 558; n. 591, p. 569; n. 608, p. 585.

Paludanus een schrijven, waarin hem in krachtige termen werd uiteengezet waaraan hij zich als Praefect te houden had. Op eigen gezag kon hij geen missionarissen benomen, doch slechts een voorstel indienen bij de Provinciaal en Definitorium om de personen die hij geschikt achtte voor de missie te benoemen. Werd zijn voordracht niet aanvaard, dan kon hij daarover in beroep gaan bij de Generaal en de Congregatie der Propaganda, die dan in gemeenschappelijk overleg in de aanstelling van missionarissen zouden voorzien. Tevens wees de Congregatie hem er op dat de Praefect zowel als de missionarissen volledig onder het gezag van de Provinciaal en van hun eigen plaatselijke oversten gesteld bleven ²⁸⁾).

In een uitvoerige uiteenzetting geschreven in Maart 1639 vanuit Amsterdam tijdens zijn visitatiereis, reageerde Paludanus op dit schrijven van de Propaganda. Hij ontkende daarin ten stelligste dat er voor Augustus 1638 over de benoemingen van missionarissen onenigheid zou zijn geweest. Sedertdien dreigden er inderdaad moeilijkheden te ontstaan. Hij had de Provinciaal verzocht een aantal medebroeders die hem voor de missie geschikt leken te benoemen. Hij had dit gevraagd omdat er enkele missionarissen ziek waren en er nog steeds niet zoveel missionarissen in de Augustijnenmissie werkzaam waren als de Congregatie had toegestaan. De Provinciaal, p. Naevius, wilde daar echter niet van horen. In nogal felle bewoordingen had deze op zijn verzoek geantwoord en zich daarbij allesbehalve enthousiast over het bestaan van de missie uitgelaten. Om het tekort aan krachten aan te vullen was hij van plan geweest na beëindiging van zijn visitatiereis zelf in de missie te blijven totdat er voldoende nieuwe krachten gekomen waren. Hij had dit aan de Provinciaal te kennen gegeven, maar deze had het hem niet toegestaan. Integendeel, hij had opdracht gekregen terstond naar de provincie terug te keren. Hij zag dan ook de toekomst van de Missie somber in en riep de hulp van de Congregatie in om haar van de ondergang te redden.

Wat de richtlijnen betrof die hij van de Congregatie ontvangen had, die hadden hem niet de nodige zekerheid verschaft, zodat het voor hem nog steeds een probleem was of hij in de uitoefening van zijn Praefectuur van de Congregatie of van de Provinciaal afhankelijk was. Kon hij als Praefect de zaken die de missie betroffen, als administratie en de leiding er van, het tekort aan missionarissen

²⁸⁾ Algemeen Archief O. E. S. A. Rome. Dd. 117, 120. *Annales*, I, 64.

of het vervangen van zieken, zelfstandig regelen en de nodige beslissingen treffen of was hij daarin afhankelijk van de goedkeuring de Provinciaal ? Welk standpunt de Congregatie in deze kwestie innam, zou hij graag vernemen en hij drong er op aan dat zij zich hierover spoedig duidelijk zou willen uitspreken. Van zijn kant beloofde hij dat hij zich volkomen aan haar uitspraak zou onderwerpen.

Op de vraag in welke verhouding de Praefect tot de Provinciaal stond, gaf de Propaganda hem enkele maanden later haar standpunt te kennen met hem het decreet over de onderwerping van de missionarissen aan hun Ordesoversten toe te zenden ²⁹⁾. Deze besluiten van de Congregatie waren reeds in 1630 door haar uitgevaardigd en algemeen van kracht verklaard, maar tot dan toe blijkbaar niet aan Paludanus medegedeeld. Daarin werd op de eerste plaats bepaald dat de reguliere missionarissen volledig onder het gezag van hun plaatselijke en provinciale oversten gesteld bleven, die dan ook gerechtigd waren hen te visiteren en zo nodig maatregelen te nemen ter handhaving van de kloosterlijke tucht.

Zolang Paludanus nog de leiding gehad heeft over de Missie schijnen zich verder geen moeilijkheden meer te hebben voorgedaan. Hij zal zich aan de gedragslijn door Rome voorgeschreven gehouden hebben. En ook later hebben zich maar weinig moeilijkheden voorgedaan tussen de Provinciaal en de Praefect der Missie.

Dr Eelcko YPMA, O. E. S. A.

²⁹⁾ *Rom. Br.*, I, n. 608, pp. 583-585; *Annales*, I, 64. AAU, 31 (1906), 331, 332, 364, 365.

Boekbesprekingen

M. G. McNEIL, *Simone Fidati and his « De Gestis Domini Salvatoris »* (The Catholic University of America. Studies in Mediaeval and Renaissance Latin Language and Literature, vol. XXI). Washington, D. C., The Catholic University of America Press, 1950. In-8°, VIII-255 blz.

In deze dissertatie heeft Sister Mary Germaine MacNeil een goed gedocumenteerde studie gewijd aan *De gestis Domini Salvatoris*, het hoofdwerk van de Italiaanse Augustijn Fra Simone Fidati da Cascia, een voornaam geestelijk schrijver en predikant uit de eerste helft van de XIVe eeuw († 1348). Na een levensschets en een overzicht van zijn literaire activiteit (*Epistolae, Regola spirituale, Opuscula, Vita cristiana, De gestis Domini Salvatoris*), wordt het voornaamste werk *De gestis Domini Salvatoris*, geschreven in 1338-1347, onder verschillende aspecten o. m. in verband met de middeleeuwse *Vitae Christi*, uitvoerig ontleed. Dit omvangrijk werk, verdeeld in vijftien boeken, is een populair commentaar op de Evangelien, waarin de auteur zich beter als geestelijk leider en predikant dan als theoloog en exegeet onderscheidt. Het werd door zijn leerling, secretaris en biograaf Fra Giovanni da Salerno (1317-1388) in het Italiaans bewerkt en reeds als incunabel gedrukt te Venetië in 1486 en te Florentië in 1496 onder de titel *Esposizione volgare d'evangelii*. De Latijnse tekst werd ook herhaalde malen uitgegeven o. m. in 1517 te Basel door de Augustijn Stephanus Sutor van Regensburg. Bovendien is de Italiaanse vertaling zowel als de oorspronkelijke Latijnse tekst in talrijke handschriften bewaard, waaruit men een ruime verspreiding, vooral in de kloosterkringen, kan afleiden. Ook in onze streken was de Z. Simon van Cascia geen onbekende, zoals blijkt uit de Keulse drukken van 1533 en 1540 en ook uit de handschriften van de Kon. Bibl. te Brussel (ms 9534-36 en 11860-65) en van de Universiteitsbibl. te Utrecht (ms 284-288), alsmede uit de citaten door Nederlandse auteurs o. a. door Jan van Gorcum in zijn *Hofken der Gheestlicker Bloemen* (vgl. *Ons Geestelijk Erf*, 2 (1928), 409). Met de geest van de Moderne Devotie komt het karakter van *De gestis* om zijn praktische levenswijshouding goed overeen, zoals Sister Mc Neil ook onderlijnt. Haar proefschrift is een goed geslaagde bijdrage tot de kennis van de middeleeuwse spiritualiteit en tevens een goede aanvulling van het werk, dat de Italiaanse Augustijn Nicola Mattioli in drie delen van zijn *Antologia Agostiniana* (Rome 1898-1902) aan het leven en de geschriften van de Z. Simone Fidati da Cascia en diens leerling Giovanni da Salerno had gewijd.

N. TEEUWEN, O. E. S. A.

Sancti Augustini Hipponensis Episcopi Sermones Selecti Duodeviginti, quos ad fidem codicum recensuit, prolegomenis notisque instruxit D. C. LAMBOT, O. S. B. (*Stromata patristica et mediaevalia edenda curant Christine MOHRMANN et Iohannes QUASTEN*. Fasc. I). Ultraiecti/Bruxellis, in aedibus Spectrum, MCML, in-8, 151 p. Fl. 6,25.

Het eerste deel der nieuwe collectie *Stromata*, waarin, onder de vakkundige leiding van Chr. Mohrmann, Docent aan de Nederlandse Universiteiten van Amsterdam en Utrecht, en J. Quasten, Hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Washington, patristische en middeleeuwse kritische tekstuittgaven zullen verschijnen, werd aan S. Augustinus gewijd. De bekende Dom Lambot der abdij van Maredsous werkt onvermoeid aan de publicatie van een definitieve kritische tekstuittgave van Augustinus' *Sermones*. De aanpassing der Maurineruittgave aan de eisen der moderne tekstcritiek, die door de leiding van het Wiener-corpus wegens oorlogsomstandigheden moest worden stopgezet, heeft Schr. op zich genomen. De resultaten van zijn onderzoek op de handschriftelijke overlevering, die uitsluitend op de beste codices berust, kunnen we nu reeds, bij gebrek aan een volledige uitgave, in de *Sermones selecti* terugvinden. Bovenvermeld fascicule bevat achttien geselecteerde sermoenen, kritisch grondig gewaarborgd, die ons het christelijk latijnse-taaleigen der vijfde eeuw leren kennen, én de diverse oratorische genres van Augustinus' redenaarstalent laten uitkomen. Volgende « keur-sermoenen » werden door Schr. gepubliceerd : *Sermones* : XIV ; XV ; XXXIV ; LX ; CI ; CIV ; CLXVI ; CLXXXVII ; CLXXXIV ; CCXXI ; CCLIV ; CCLXI ; CCXCVIII ; CCCII ; CCCXXXIX ; CCCLV-CCCLVI ; CCCLVIII, waaronder de twee sermoenen *De moribus clericorum* (CCCLV-CCCLVI) van geschiedkundig belang zijn. Augustinus spreekt hier onomwonden over zijn persoonlijke monachale beleving en de stichting van zijn kloosters én voor monniken én voor clerici. Naast een algemene inleiding en korte bibliographie met verwijzing naar de codices, werd vóór iedere homilie een bondige samenvatting gegeven, met vermelding van enkele historische gegevens (plaats waar de preek gehouden werd, approximatieve chronologie), voornaamste reeds verschenen bronnenuittgaven en gebruikte handschriften. De voetnoten bevatten de beste variante lezingen met hun kritisch apparaat en Schriftuuraanhalingen. Verwijzingen naar de overige augustijnse werken en een tabel der indices heeft Schr. weggelaten, mogelijk tot de volledige uitgaven der *Sermones*. In haar geheel beschouwd, een keurig verzorgde uitgave, in handig formaat, die we alle Augustinuskenners aanbevelen.

E. BRAEM, O. E. S. A.

Augustinus

als religieuze persoonlijkheid

(Vervolg *)

Christus en zijn Kerk

De religieuze beleving is uit de aard der zaak een aangelegenheid van de eigen ziel en God. Wel heel uitdrukkelijk, en oorspronkelijk ook wel erg exclusief, heeft Augustinus dit op de voorgrond gesteld : « God en de ziel begeer ik te kennen. Niets meer ? Neen, hoegenaamd niets » ³²⁾. De vraag is daarom gerechtvaardigd : welke plaats namen in Augustinus religieuze beleven de mens geworden Zoon van God, Christus, de christelijke Kerk en de christelijke naastenliefde in ?

Hoezeer Christus als mens geworden Zoon van God bij Augustinus in het middelpunt van zijn gedachten stond, we hebben vaker gelegenheid gehad erop te wijzen. Het was een blijvende vrucht van Monnica's invloed op Augustinus als kind. Had hij toen niet in een voorbijgaande ongesteldheid vurig verlangd naar het christelijke Doopsel ? Later zou de naam van Christus beslissend zijn bij zijn overgang naar het Manicheïsme en bij zijn kennismaking met en aanvaarding van het Neoplatonisme. Het zevende en het tiende boek van de « Confessiones » eindigen beiden op voorname punten in zijn leven, bij zijn pogen en bij zijn slagen in het in aanraking komen met God, met een uitvoerige passage over Christus als de noodzakelijke Middelaar. Christus was het, Die hem de genade en de kracht gaf God te vinden en God te genieten : « Ik zocht de weg om de kracht te bekomen, die mij bekwamen zou om U te

*) Zie *Augustiniana*, jrg. I (1951), blz. 91-106, 175-191 en jrg. II (1952), blz. 5-18.

³²⁾ Sol. I, 2, 7.

genieten, en ik vond hem niet, totdat ik omhelsde de Middelaar tussen God en de mensen, de mens Jesus Christus, die God is, boven alles gezegend in eeuwigheid »³³⁾. Christus ook zou hem in de jaren van zijn priesterschap en bisschopsambt de kracht geven deze zware last dapper en moedig volgehouden ten einde toe te blijven dragen : « Verschrikt door mijn zonden en de last mijner ellende had ik in de geest gedacht en overlegd te vluchten naar de woestijn, maar Gij hebt mij tegengehouden en mij bevestigd, zeggende : « Daarom is Christus voor allen gestorven, opdat zij, die leven, niet meer voor zichzelf zouden leven, maar voor Hem, die voor hen gestorven is »³⁴⁾.

Toch had Augustinus in de tijd voor zijn bekering in Christus niet meer gezien dan een buitengewoon mens, en had zijn opvatting over Hem niet verschild van die van de liberaal-protestantse theologie : « Ik echter had een andere opvatting en zag in Christus, mijn Heer, slechts een man van uitnemende wijsheid, met wie niemand vergeleken kon worden, vooral daar hij, die op wonderbare wijze geboren werd uit een maagd, om een voorbeeld te zijn, hoe men het tijdelijke moet verachten om de onsterfelijkheid te verwerven, door de goddelijke zorg voor ons een zo groot gezag in zijn leraarsambt scheen verdiend te hebben. Doch welk een geheimnis er lag in de zin : « Het Woord is vlees geworden »³⁵⁾, kon ik niet eens vermoeden »³⁶⁾.

Eerst het volle aanvaarden van het katholieke geloof door Augustinus bracht hem samen met het Neoplatonisme tot de diepte van het mysterie der Menswording, dat Augustinus om de vernedering van de mens geworden God altijd buitengewoon is blijven treffen. Zag hij in de eerste tijd na zijn bekering in Christus bijna uitsluitend de goddelijke Waarheid en de Openbaring hiervan, zo zelfs dat hij in neoplatoonse geest de mensheid dreigde te vervluchten, later zou Augustinus evenzeer en steeds meer begrip krijgen voor de verlossingsdaad van Christus en daarmee voor de volle heilsbetekenis van Christus' lichaam en gehele menselijke natuur. Toch bleef Augustinus liever in de geestelijke eeuwigheid verkeren dan te wandelen in de aan de stof gebonden tijd. Het

³³⁾ Conf. X, 18, 24.

³⁴⁾ Conf. X, 43, 69, onder aanhaling van 2 Cor. 5, 15.

³⁵⁾ Joh. 1, 14.

³⁶⁾ Conf. VII, 19, 25.

Evangelie van Sint Jan was dan ook Augustinus' meest geliefkoosde boek uit de gehele Heilige Schrift. De verhouding van Augustinus tot de mens geworden Zoon van God, tot de historische en verheerlijkte Christus, was niettemin een zeer persoonlijke. Vaker in zijn werken spreekt Hij hem aan, en een enkel mooi gebed van Augustinus tot Hem is ons bewaard.

Vanuit Christus' historische mens zijn groeiden de gedachten van Augustinus aan de hand van de Heilige Schrift en de kerkelijke leertraditie uit naar Christus' mystieke lichaam, de Kerk. De gedachte, dat de historische Godmens Jesus Christus samen met de in Hem gelovenden één lichaam met Hem uitmaken, waarvan Hij het hoofd is en zij de ledematen zijn, is wel het meest voorkomende thema in de meerdere delen van Mignes Patrologie omvattende preken van Augustinus. Al zijn commentaren op de Psalmen gaan bewust en systematisch zelfs van deze gedachte uit. Bijbelse grondslagen zijn hier vooral het woord van Christus tot Sint Paulus voor Damascus: «Saulus, waarom vervolgt Gij mij?»³⁷⁾, en verder o. a. de parabel van de wijnstok en de ranken, waarbij Christus de wijnstok is en wij de ranken zijn³⁸⁾. En het liefst wilde Augustinus, zoals al eerder Athanasius, Cyprianus en Ambrosius voor hem, de gehele Heilige Schrift vanuit deze waarheid zien.

Christus is de nieuwe Adam, de stamvader van het hernieuwde mensengeslacht. Hij is de Bruidegom van Zijn Bruid, de Kerk, en zij samen vormen één vlees. In Zijn Kerk ook brengt Christus de christenen voort. Wanneer de Kerk bidt, bidt Christus, wanneer de Kerk lijdt, lijdt Christus; wanneer de Kerk onderwijst, vermaant, voorschrijft, het offer opdraagt, en zonden vergeeft, is het Christus, die onderwijst, vermaant, voorschrijft, het offer opdraagt, en zonden vergeeft. In Zijn Kerk leeft Christus en zet Hij Zijn zending hier op aarde voort. Het is een geloofsmysterie, evenzeer mysterie, maar ook even reëel als onze eenheid in Adam en onze verbondenheid met hem in zijn zondesschuld en zondestraf.

Deze Kerk, die de voortlevende Christus is, en als het ware een verlenging, een uitgroeien van Hem, is innerlijk en uiterlijk tegelijk, zoals ook de Godmens zelf innerlijk God en uiterlijk mens was. De uitwendige, zichtbare kerkgemeenschap is voor de afzonderlijke mens evenzeer heilsorgaan en heilsnoodzakelijk als Christus'

³⁷⁾ Hand. 9, 4.

³⁸⁾ Joh. 15, 1-6.

menselijkheid voor Zijn verlossingsdaad aan het Kruis ten bate der gehele mensheid heilsorgaan en heilsnoodzakelijk was. Op het Kruis is de Kerk geboren in water en bloed. Door de Kerk komt Christus tot de afzonderlijke mens en heiligt Hij hem.

De innerlijke kant van de Kerk, de onzichtbare genadegemeenschap in Christus, Augustinus' oog is ervoor gescherpt in zijn genadestrijd tegen het Pelagianisme. De uiterlijke zichtbare, organisatorische, het Heil bemiddelende kant van de Kerk van Christus, Augustinus heeft er zich lang en uitvoerig mee bezig moeten houden in zijn strijd om Kerk en Sacramenten tegen het Donatisme. Maar beide kanten, ze vormden voor Augustinus een eenheid, zoals ook in Christus God en mens één was, zoals in de mens ziel en lichaam een eenheid vormen. De organische, noodzakelijke en wezenlijke eenheid van deze beide aspecten, ze heeft Augustinus aangegrepen ondanks het feit, dat het Neoplatonisme met zijn dualisme en parallellisme tussen geest en stof, ook in de mens, hem hiertoe zeker niet disponeerde, maar er eerder een sta in de weg voor was.

Van deze historische Christus zowel als van deze mystieke Christus tegelijk was het Heilig Sacrament des Altaars, het eucharistische Lichaam, het Sacrament, het aanduidende en tevens het bewerkende symbool. De omstandigheden en de consequenties van Augustinus' eigen denken hebben er aanleiding toe gegeven, dat hij in zijn bezinning op dat Sacrament minder aandacht heeft geschonken aan Christus' werkelijke tegenwoordigheid dan aan zijn zin en waarde voor het kerkelijke gemeenschapsleven en de mystieke genadeverbondenheid met Christus, de Zoon van God ³⁹⁾.

Deze Kerk, deze grote Christusgemeenschap, in haar geestelijke rijkdom en diepte optredend in de historische, op aarde pelgrimerende zichtbare en organisch gebouwde Kerk, Augustinus heeft ze hartstochtelijk liefgehad. In de Kerk heeft hij Christus gediend, onmiddellijk ! Voor haar heeft hij geleefd en dit mysterie heeft hij beleefd als de concrete Openbaring van God voor hem en voor iedere mens. God is één in Zijn inwendige verlichting en uitwendige leiding. « Credamus, fratres, quantum quisque amat Ecclesiam Christi, tantum habet Spiritum Sanctum » (« Geloven we

³⁹⁾ Vgl. hiervoor verder Dr. E. HENDRICKX, o. e. s. a., *Augustinus en de Transsubstantiatie*, in *Theologische Opstellen, opgedragen en aangeboden aan Mgr. Dr. G. C. van Noort* (Utrecht 1944), blz. 106-117.

het, broeders, in die mate dat iemand de Kerk van Christus liefheeft, in die mate ook bezit hij de Heilige Geest ») ⁴⁰⁾.

Zwaar heeft Augustinus daarom geleden onder de scheuring in de Africaansche Kerk door het schisma van het Donatisme, en niet tevergeefs heeft hij een zeer groot gedeelte van zijn energie en zijn leven, maar voor alles van zijn liefde, er aan gewijd om de scheuring ongedaan te maken en de eenheid te herstellen. Evenzo mocht het hem gelukken de laatste Tertullianisten te Carthago weer terug te doen keren tot de eenheid der Moederkerk.

Augustinus' liefde tot de Kerk deed hem o. a. ook hierom het kloosterleven liefhebben. De kloostergemeenschappen immers waren voor hem de volmaakste uitingsvorm van de liefde in de Christusgemeenschap. Zij waren de zichtbare concretisatie hiervan zelfs in het dagelijkse leven, de hernieuwde voortzetting van het apostolische ideaal der eerste christenkerk van Jerusalem, waar allen één van hart waren en één van ziel, en waar allen alles gemeenschappelijk was en aan ieder van hen werd uitgedeeld al naargelang hij er behoefte aan had ⁴¹⁾. In het augustijnse klooster-ideaal herleefde aldus de gemeenschapsgedachte der oudste Christus-gemeenschap van Jerusalem, zoals deze zelf op haar beurt geprobeerd had de levensgemeenschap van Jesus met Zijn apostelen voort te zetten, welke samen rondgetrokken waren door het land van Palestina en samen geleefd hadden uit één gemeenschappelijke beurs. De natuurlijk-bovennatuurlijke levensgemeenschap van het klooster was aldus voor Augustinus de mooiste, rijkste en meest vanzelfsprekende vormgeving van de bovennatuurlijke genadeverbondenheid der gelovigen in Christus. Het meeste wel hierom had hij haar hartstochtelijk lief.

Levend voor de Kerk op aarde, zag Augustinus haar toch bij voorkeur niet in de tijd maar in de eeuwigheid, zoals zij los van de tijd van alle eeuwigheid af bestond in het heilsbesluit van God, zag hij haar bij voorkeur als de Kerk der gepraedestineerden, als de gemeenschap der tot het eeuwige geluk in God en Christus geroepen, als de Civitas Dei, de Stad van God. Augustinus zou geen neoplatoons georiënteerde geest geweest zijn, als dit anders ware geweest.

⁴⁰⁾ In Joh. Ev. tr. 32, 8.

⁴¹⁾ Hand. 2, 44 v. en 4, 32-35.

De Stad Gods

Had Augustinus in de « Confessiones » de leiding van God in zijn leven tot uitdrukking gebracht, de gebeurtenissen der wereld-geschiedenis vergrooten zijn gezichtsveld en stelden hem tegenover het probleem van Gods leidende Voorzienigheid, nu niet alleen in het leven van een enkele mens maar in dat van de gehele mensheid. De uitwerking van het antwoord hierop door Augustinus viel chronologisch samen met de uitwerking van zijn leer over erfzonde, genade en uitverkiezing. Dezelfde rampen, die het Rijk troffen, waren zowel aanleiding voor Augustinus tot het schrijven van zijn « De Civitate Dei » als zij voor Pelagius en Coelestius aanleiding waren geweest om vanuit Italië naar Africa over te steken en er het genadedispuut met Augustinus en de Kerk te beginnen. Dat Augustinus daarom het wereldgebeuren Gods leiding erin zou zien in het licht van de genadeleer, lag na de « Confessiones » dubbel voor de hand.

31 December van het jaar 406 werd de Rijn grens door enkele Germaanse volksstammen doorbroken. Moordend, plunderend en verwoestend trokken zij door Gallië, waar de meeste steden hun ten offer vielen. Vandaar trokken zij in 409 gedeeltelijk naar Spanje, terwijl andere, nieuwe stammen hen in Frankrijk volgden. Door Italië zwierf sedert de dood van Stilico in 408 Alaric met zijn Gothen rond, nu eens als verbondene, dan weer als vijand, maar altijd als de baas. Zowel in 408 als in 409 sloeg hij het beleg om Rome om zijn eisen kracht bij te zetten, wat hem zonder bloedvergieten gelukte. In schrik en ontzetting, met diepe droefheid in het hart, en met een angstige zorg om de toekomst zag een beschaafde maar machteloze wereld toe bij deze rampen, die het Rijk troffen en aan de hand van het graf brachten. In een brief van 409 deed Augustinus er met oprechte droefheid zijn beklag over, dat hem over de rampen in Italië zo weinig berichten bereikten. En in het verre Bethlehem stelde Hiëronymus met ontzetting vast, dat Rome zelfs niet meer vocht voor zijn naakte bestaan.

Zo naderde de zomer van het jaar 410, waarin Alaric opnieuw het beleg om een door hongersnood reeds zwaar geteisterd Rome sloeg, het de 24^e Augustus innam, en er drie dagen lang door zijn soldaten liet moorden, brandschatten en plunderen. Van bij-

zondere politieke betekenis was dit niet, want Rome had al lang opgehouden het hart van het Rijk te zijn; en ook na de plunderingen en verwoestingen bleef Rome nog altijd een stad, die haar bezoekers imponeerde. Maar toch kunnen we ons moeilijk een voldoende voorstelling vormen van de indruk, die de val van Rome bij de tijdgenoten teweeg bracht. Want al had Rome opgehouden een macht te zijn, des te meer was het een begrip geworden. Het heilige « eeuwige » Rome, waar men bij voorkeur van sprak, het gold als een onaantastbaar symbool van het Rijk en van de gehele beschaafde wereld. Wanneer wij nu nog spreken over het Romeinse Rijk ook voor de tijd van de 4^e en 5^e eeuw, toen Constantinopel gesticht was, en het hof zich niet meer te Rome bevond, dan was nog veel meer voor de eigen tijdgenoten het Romeinse Rijk desondanks nog altijd het Rijk van Rome.

Toen het bericht van de val van Rome Bethlehem bereikte, was Hiëronymus er zo van onder de indruk, dat hij, die toch lang niet altijd overgevloed had van waardering voor Rome, er gedurende enige tijd niet van kon werken. Dat Hiëronymus niet alleen stond in zijn ernstig geschokt zijn door de ramp van Rome, bewijzen ons de verschillende preken, die Augustinus naar aanleiding ervan gehouden heeft. Meer nog dan naar Palestina waren velen over zee naar het nabij gelegen Africa gevlucht, en onder hen waren er met klinkende oud-adellijke Romeinse namen, zoals uit de geslachten der Anicii, der Valerii, der Ceionii, enz. En met hun eigen rampzalige lijf en leven brachten deze vluchtelingen de schrik en de ontzetting mee, nog verhoogd door de mogelijkheid, dat na Italië Sicilië en Africa, die toen tot de welvarendste gedeelten van het Rijk behoorden, aan de beurt zouden komen. Algemeen verwachtte men het einde van de wereld. Men kon ze zich gewoon niet zonder Rome en het Rijk voorstellen. Ook in de preken van Augustinus treft ons vooral deze zwaar eschatologische stemming. De wereld is oud geworden. Haar tijd is voorbij.

Waren aldus de gedachten der christenen en der Kerkvaders, voor wie Rome toch eigenlijk meer het zondige Babylon was, nog ernstiger waren de in het bijzonder in de kringen der geletterden en hoge staatsambtenaren nog altijd vrij talrijke aanhangers van het oude heidendom, voor wie het oude Rome nog onnoemelijk veel meer betekende dan voor de christenen, in hun gedachten en gevoelens geschokt. Het eeuwige Rome, dat tot macht en aanzien was gekomen onder de heidense goden, ging ten gronde onder de

christelijke keizers. Wat lag er voor hen meer voor de hand dan om in het *post hoc* een *propter hoc* te zien en het Christendom aansprakelijk te stellen voor de ondergang van het Rijk ! Omdat de eredienst van de oude goden verwaarloosd was, lieten zij als straf Rome, Rijk, en wereld ten onder gaan.

Sedert Nero voor het eerst de schuld van zijn brand van Rome op de christenen af had weten te schuiven, was het in de erop volgende nog heidense eeuwen gebruikelijk geweest de christenen aansprakelijk te stellen voor alle publieke onheilen. In de loop van de vierde eeuw geleidelijk verstomd, leefde het verwijt door de rampen der jaren 408-410 vooral na de val van Rome weer met kracht op. Het Christendom werd weer feller misschien dan ooit tevoren aansprakelijk gesteld voor de catastrophen, die de wereld onderging.

Het was daartegen, dat Augustinus op verzoek van de tribuun en keizerlijke kabinetssecretaris Marcellinus in de jaren 413-426 zijn « *De Civitate Dei* », Over de Stad Gods schreef, een van zijn grootste werken, in 22 boeken. Het probleem waarvoor Augustinus zich hierbij gesteld zag : Gods Voorzienigheid en het Romeinse Rijk, werd door hem verwijld tot het probleem : Gods Voorzienigheid en de gehele mensheid in verleden, heden en toekomst. In verband met de actualiteit van het onderwerp heeft Augustinus met de publicatie van dit werk niet gewacht tot het helemaal af was. Maar ieder boek ervan verscheen afzonderlijk, telkens als het klaar was. Dit had het grote voordeel, dat Augustinus er telkens ook die problemen in ter sprake kon brengen, die op dat ogenblik een behandeling nodig hadden. Het had het nadeel, dat deze vele uitweidingen afbreuk hebben gedaan aan de strakke lijn van het gehele werk. De eenheid van opzet is van het begin af echter aanwezig geweest en in grote lijn ook tot het einde toe volgehouden.

In de Nederlandse taal bezitten wij uit deze eeuw geen volledige vertaling van dit werk van Augustinus ⁴²⁾. Een vertaling in uittreksel werd voor enkele jaren bezorgd door J. Wytzes (Kampen 1947). Zij is een uitvoerige en goede inleiding rijk, waarbij echter de katholieke graag enige kanttekeningen zou willen plaatsen. Katholieke en calvinistische opvatting over Staat, cultuur, Kerk en

⁴²⁾ Oudere Nederlandse vertalingen zijn : *Van de Stadt Gods*, vertaald door Johannes Fenacolijs (Delft 1621 ; opnieuw Amsterdam 1646) ; *De Stad Gods*, vertaald door Noordzij (Lemmer 1878).

zonde wijken nog al van elkaar af, en onwillekeurig doet dit zijn invloed gelden op de behandeling en beoordeling van dit werk van Augustinus. Ditzelfde moet in dit verband enigszins gezegd worden van de biographie over Augustinus van de hand van O. Noordmans (Haarlem 1933), welke hoofdzakelijk een biographie is vanuit « *De Civitate Dei* ».

Zij, die het Latijn niet machtig zijn en toch met het volledige werk kennis willen maken, zullen dus aangewezen zijn op een vertaling van het werk in een der moderne talen. Het grootste is hier de keuze in het Engels, waarin het vertaald werd door Dods (Londen 1871 en 1934, en New York 1950), Barker (Londen 1931), Healey (Londen 1610, 1620, 1931 en 1945). In het Duits bezitten we alleen de vertaling in de Bibliothek der Kirchenväter van de hand van Schröder (Kempten en München 1911-1916). In het Frans zijn de laatste afzonderlijke vertalingen die van Moreau (Parijs 1845, 1846 en 1899) en die van Saisset (Parijs 1855), terwijl er tevens voorkomen in de *Œuvres Complètes* van Augustinus, uitgegeven door Raulx en Poujoulat (Parijs 1872) en door Péronne (Parijs 1872). Een nieuwe vertaling wordt thans door de Labriolle en Perret uitgegeven. Het eerste deel hiervan, boek I-V omvattende, verscheen in 1941 (Parijs), en het tweede deel (boek VI-X) in 1946; het overige is nog niet verschenen.

Het werk valt uiteen in twee gedeelten: boek I-X en boek XI-XIII. Het eerste gedeelte hiervan, boek I-X, weerlegt de heidense beschuldigingen. Boek I-V tonen aan, dat het heidendom niet in staat is aards geluk en welvaart te schenken. Deze vijf boeken behandelen achtereenvolgens: de verovering van Rome (I), de onmacht der goden (II en III), de ware oorzaken der grootheid van Rome: de « natuurlijke » deugden van zijn burgers (IV), en de leer van het noodlot (V). De boeken VI tot en met X gaan na, hoe het heidendom ook het hemelse geluk niet bieden kan. Achtereenvolgens hebben zij tot onderwerp: een vernietigende kritiek op het populaire veelgodendom (VI en VII), de verwerping van de theologie der filosofen (VIII), en de verwerping vooral van de neoplatoonse daemonologie (IX en X). Augustinus neemt bij deze uiteenzettingen hoofdzakelijk het oude heidendom, zoals het zich al lang overleefd had, tot het punt van zijn uitgang, en niet het heidendom, zoals het syncretistisch in de mysteries van de 3^e en 4^e eeuw ook in Rome leefde. Hij steunt daarbij vooral op de « *Antiquitates romanae* » van Varro. Met dat oude heidendom waren

echter staat en traditionele schoolvorming het meeste vergroeid. En hij is er niet uitsluitend bij stil blijven staan, zoals zijn uiteenzettingen in de boeken IX en X over Porphyrius getuigen.

Om nu aan te tonen, dat het Christendom niet alleen af kan breken, maar ook positief een geschiedenis op kan bouwen, zet Augustinus vervolgens in het tweede gedeelte, dat de boeken XI tot en met XXII omvat, Gods plan met de mensheid uiteen, waarvan Gods plan met de Romeinse Staat slechts een onderdeel uitmaakt. In dit tweede gedeelte behandelt Augustinus achtereenvolgens telkens in vier boeken het begin (XI-XIV), de ontwikkeling (XV-XVIII), en het einde der twee staten of steden ⁴³⁾, van de Stad van God, en van de stad van de aarde. Het plan en de grote lijn van dit tweede deel stonden al voor Augustinus vast, toen hij met het eerste boek het eerste deel begon.

Het werk, al de 22 boeken, omvat dus de beide Civitates, maar is naar de voornaamste, de Stad van God, genoemd ⁴⁴⁾, de « gloriosissimam Civitatem Dei » ⁴⁵⁾. De uitdrukking 'Civitas Dei' is aan de Psalmen ontleend, waar ze enkele keren voorkomt, en de Stad Gods Jerusalem is, in tegenstelling met de stad des duivels, Babylon ⁴⁶⁾. In het oog van de Psalmist echter vertegenwoordigen beide steden twee rijken, rijken zonder grenzen, welke tijd en eeuwigheid omspannen, het geheel van heiligen en het geheel van goddelozen.

Tot de Civitas Dei behoren alle goeden, tot de « civitas huius mundi » ⁴⁷⁾, terrena, de stad dezer wereld, de aardse stad, alle slechten, zowel zij, die nog hier op de aarde zijn, alsook zij, die reeds in het hiernamaals verblijven, en zij, die er in de toekomst nog zullen zijn ⁴⁸⁾. Scheppende kracht van de Stad Gods is de Godsliefde, scheppende kracht van de aardse staat de eigenliefde :

⁴³⁾ 'Civitas' kan zowel door 'stad' als door 'staat' vertaald worden, eveneens door 'burgerij', wat misschien beter zou zijn. In zijn meer abstracte en primaire betekenis betekent het 'burgerrecht(en)'. Te denken is hierbij aan de oud-klassieke stadsstaat, die oorspronkelijk altijd slechts een stadsgemeenschap met haar naaste omgeving omvatte om dan later door oorlog en verovering dikwijls uit te groeien tot een staatsgemeenschap. Bij Augustinus in « De Civitate Dei » heeft het begrip echter meer een sociale dan een politieke betekenis

⁴⁴⁾ Retr. II, 43, 2.

⁴⁵⁾ De Civ. Dei I, Praef.

⁴⁶⁾ De Civ. Dei XI, 1.

⁴⁷⁾ Retr. II, 43, 2.

⁴⁸⁾ De Civ. Dei I, Praef.

« Tweeërlei liefde stichtte zo tweeërlei staat, en wel eigenliefde, die gaat tot verachting van God, de aardse ; de liefde tot God, die gaat tot zelfverachting, de hemelse. De ene roemt in zichzelf, de andere in de Heer. Want de ene zoekt eer van mensen, voor de andere is God, de getuige van het geweten, de hoogste roem. De een verheft zijn hoofd in eigen roem, de andere zegt tot zijn God : « Mijn eer en die mijn hoofd opheft » ⁴⁹⁾. Over de ene heerst de machtswellust, zowel in de vorsten als in de onderdrukte volkeren ; in de andere dienen elkaar wederkerig in de liefde : de regeerders door goede zorg, de onderdanen door gehoorzaamheid. De ene bemint in zijn machtigen eigen sterkte ; de ander zegt tot zijn God : « Ik zal U hartelijk liefhebben, Heer mijn sterkte » ⁵⁰⁾ » ⁵¹⁾.

De oorsprong van beide Rijken ligt buiten de zichtbare schepping. De Civitas Dei ontstond bij de schepping der engelen, de civitas terrena begon met de afval der slechte engelen. Met Adam komt dan de tegenstelling der beide rijken ook op de zichtbare wereld. Door de val van Adam behoorde eigenlijk de gehele mensheid tot de civitas terrena, de massa damnata. In Christus, Hoofd en Middelpunt van de Civitas Dei, kiest God er echter uit, die onder haar weer de Civitas Dei zullen vormen. Adam wordt weer in genade aangenomen. Cain en Abel vertegenwoordigen weer beide rijken in hun onderlinge strijd. Met hen ook treedt hier op aarde een eerste definitieve scheiding op. Cain wordt de bouwer van de eerste stad, symbool en verpersoonlijking van de aardse staat, in tegenstelling tot zijn broer Abel, die door hem vermoord werd. Van dan af beheerst de spanning tussen beide staten, de strijd tussen goed en kwaad, tussen God en de duivel, de wereldgeschiedenis. God leidt in Zijn ondoorgrondelijke raadsbesluiten die ontwikkeling.

Bij Noë treedt weer alleen de hemelse staat op. De toren van Babel is het werk van de aardse staat. Sedert Abraham, de Vader der gelovigen, komt de Godsstaat weer meer op de voorgrond. In de grote wereldrijken van Assyrië en Rome geraakte de aardse staat tot wereldhistorische betekenis. Omgekeerd neemt de hemelse staat op zijn beurt bijzonder gestalte aan in het Joodse volk als

⁴⁹⁾ Ps. 3, «.

⁵⁰⁾ Ps. 17, 2.

⁵¹⁾ De Civ. Dei XIV, 28 (vertaling naar Wytzes).

uitverkoren volk van God om zich tenslotte te concentreren in Christus en in de door Hem gestichte Kerk.

Wel zijn hier op aarde beide staten niet zuiver gescheiden. De aanhangers van beide staten leven hier met en door elkaar. De hemelse staat bedient zich van de natuurlijk goede dingen van de aardse staat, in het bijzonder van de vrede. Door dit met en door elkaar wonen is ook een zekere rust en orde op aarde mogelijk. In het verloop der ontwikkeling treedt echter een geleidelijke verscherping van de tegenstellingen in, welke haar hoogtepunt bereikt in de vervolging door de antichrist op het einde der tijden, totdat tenslotte beide staten geheel en definitief gescheiden worden bij het laatste oordeel, als de tijd in de eeuwigheid overgaat. De burgers van de aardse staat worden dan aan de eeuwige pijnen der hel overgeleverd, en voor hen bestaat er slechts strijd en verwarring zonder einde. De burgers van de Godsstaat, het hemelse Jerusalem, zullen daarentegen in de visio Dei, de aanschouwing van God, de eeuwige vrede en gelukzaligheid bezitten.

Krachtens hun begrip zelf sluiten beide staten elkaar uit. Niemand kan tot beide gemeenschappen tegelijk behoren. Toch zullen beide staten samen naast elkaar blijven bestaan, zullen de afzonderlijke mensen altijd over beide staten verdeeld blijven zijn. In de practijk zullen dus beide staten een *modus vivendi*, welke aan de Staat Gods niets tekort doet, moeten zien te vinden. Dit zal vooral nodig zijn overal daar, waar het terrein van het geestelijke raakt aan en aangewezen is op het terrein van het stoffelijke.

Het gevaar en de neiging is aanwezig in de teksten van Augustinus de begrippen Kerk en Staat samen te laten vallen met en gelijk te stellen aan de begrippen Godsstaat en aardse staat. Niets is minder de bedoeling van Augustinus zelf. De *civitas terrena*, de *civitas huius mundi*, de aardse staat, de staat dezer wereld, is niet dé Staat. Tot deze laatste immers behoren alle mensen, goede en kwade. Men kan dan ook de *civitas terrena*, de aardse staat, die zich aan tijd en ruimte onttrekt, in geen van beide opzichten grenzen heeft, en uit de zonde geboren is en door de zonde in stand gehouden wordt, niet gelijk stellen met de wel aan tijd en ruimte gebonden concreet historisch optredende staten, waarvan ook de goeden deel uitmaken.

Nog minder is omgekeerd de zichtbare hiërarchische Kerk de Godsstaat. De Godsstaat immers is de gemeenschap van alle uitverkorenen in verleden, heden en toekomst. De Kerk is daarom

jonger dan de Godsstaat. Er waren immers uitverkorenen vóór Christus' komst op aarde, zelfs voor en buiten het Joodse volk om. Uitverkorenen kunnen thans nog vijanden en vervolgers van de Kerk zijn, zoals eens Sint Paulus, en omgekeerd behoren vele leden der Kerk, zelfs onder haar hiërarchie, tot de gemeenschap der verworpenen. De begrippen Staat Gods en aardse staat zijn dan ook volgens Augustinus zelf allegorische, mystieke begrippen : « ... het menselijk geslacht, dat wij in twee groepen verdeelden : de ene van hen, die naar de mens, de andere van hen, die naar God leven. Deze noemen we ook allegorisch (' mystice ') twee staten, dat is twee gemeenschappen van mensen, waarvan de ene voorbestemd is om met God in eeuwigheid te regeren, de andere om de eeuwige straf te ondergaan met de duivel » ⁵²).

Deze twee gemeenschappen beschouwt Augustinus liefst in de eeuwigheid, niet in de tijd. Trouwens, het is telkens slechts een klein gedeelte dezer gemeenschappen, dat in het nu van de tijd leeft. Ver weg het grootste gedeelte ervan behoort tot verleden en toekomst. In de tijd speelt zich slechts af, wat in Gods idee en Gods plan van alle eeuwigheid af vast staat. Deze meta-historische gemeenschappen, in het bijzonder deze meta-historische Godsstaat, zij zijn de werkelijke inhoud dezer augustijnse begrippen.

Hier op aarde, zo lang zij aan tijd en ruimte onderworpen zijn, zijn beide staten noodzakelijk met elkaar vermengd, zowel in de Kerk als in de Staat : « Immers de beide staten zijn in deze tijd vervlochten en met elkaar vermengd, totdat ze met het laatste oordeel gescheiden worden » ⁵³). Historisch gezien kan het echter gebeuren, dat in Kerk en Staat de Godsstaat zowel als de aardse staat geconcretiseerd worden. Zo b. v. toen het Romeinse Rijk de Kerk op leven en dood vervolgde, vervolgde in deze beide machten de aardse staat de Godsstaat. Ook in zover kan bijna altijd de Staat als verlichamelijking van de aardse staat beschouwd worden, in zover hij gewoonlijk door onrecht tot stand komt en vaak door onrecht zich in stand houdt.

Dat is de inhoud van Augustinus' « De Civitate Dei ». Niet de geschiedenis van een of andere uitwendige organisatie, Kerk of Staat, maar die van de wereldgeschiedenis, in haar beheerst zijn door het mysterium iniquitatis, in haar ontstaan, ontwikkeling en

⁵²) De Civ. Dei XV, 1 (vertaling van Wytzes).

⁵³) De Civ. Dei I, 35 (vertaling van Wytzes).

afloop. Wel is vaak historisch materiaal gebruikt, maar dit is ontleend aan de geschiedschrijving van zijn tijd en vooral aan het Oude Testament. Gebruikt zijn verder o. a. de « Kroniek » van Eusebius in haar vertaling door Hiëronymus, de « Antiquitates » van Varro, en de werken van Cicero, terwijl ook Vergilius heel veel geciteerd wordt. Een aanvulling op profaan gebied zou op verzoek van Augustinus geleverd worden door Orosius in zijn zeven boeken der « Geschiedenis ».

Zijn grootste verdienste bezit het werk van « De Civitate Dei » als geschiedenisphilosophie. Terecht grijpt deze op Augustinus terug. Als zodanig is « De Civitate Dei » een originele schepping, alleen mogelijk op de bodem van het Christendom. De hele antieke filosofie kent ze niet. De voorwaarde ertoe : de mensheid als één geheel te beschouwen, ontbrak. Dat was een gave van het Christendom, dat de nationale grenzen doorbroken heeft. Binnen het Christendom en de Openbaring waren de gedachte en de begrippen voor Augustinus voorbereid door de Heilige Schrift en de gematigd donatistische schrijver Tychonius.

« De Civitate Dei » is echter geen geschiedenisphilosophie maar een geschiedenis-theologie. De uitgangspunten van Augustinus zijn gegevens van de Openbaring. Aan het begin van de mensheidsgeschiedenis staan paradijs en zondeval, aan het einde ervan hemel en hel. In het verloop ervan is de menswording van Gods Zoon en het drama van Goede Vrijdag en Pasen het alles beheersende en alles beslissende middelpunt. En inderdaad, Augustinus heeft gelijk. Een geschiedenisphilosophie is in diepste zin onmogelijk. De geschiedenis van de mensheid staat van het begin af op boven-natuurlijk plan.

Het karakter van « De Civitate Dei » vertoont veel overeenkomst met dat van de « Confessiones ». In de « Confessiones » beschrijft Augustinus de afdwaling en terugkeer van een mens (Augustinus zelf) tot God ; in « De Civitate Dei » is het thema hetzelfde, maar nu voor de gehele mensheid. Beide werken worden beheerst door de twee problemen : de oorsprong van het kwaad en de leiding van de goddelijke Voorzienigheid. In de « Confessiones » beschrijft Augustinus zijn eigen worsteling met het probleem van het kwaad als manicheër, zowel in theorie als in praktijk. « De Civitate Dei » biedt de oplossing voor de mensheid. God schiep de aarde, de engelen en de mensen goed. Vrij wendden ze zich van God af, en aldus ontstond de civitas terrena. Civitas Dei en civitas terrena

vallen daarom niet samen met de manicheïsche begrippen van het rijk van het licht en het rijk van de duisternis. Deze laatsten waren gelijk eeuwig en gelijk machtig, en ook gelijk zelfstandig.

De « *Confessiones* » schilderen de leiding van de goddelijke Voorzienigheid in het leven van Augustinus, stellen het probleem van de praedestinatie en van de genade. Nog heel veel scherper komt dit uit in « *De Civitate Dei* ». God kiest zich uit de massa damnata een groep uit, en verwerkelijkt met hen Zijn plan, dat Hij doorzet ondanks alle menselijke weerbarstigheid. Ondanks en tegen het mysterium iniquitatis in blijft Hij in laatste instantie de Leider en Beheerder van de wereldgeschiedenis. Zo is « *De Civitate Dei* » een loflied op Gods oneindige majesteit.

In de preken, die Augustinus in de jaren 410 en 411 naar aanleiding van de rampen van het Rijk en de val van Rome gehouden heeft, verwachtte hij evenals al zijn tijdgenoten het onmiddellijk voor de deur staande einde van de wereld. Al klinkt de hoop door, dat het nog niet zijn zal, dat Rome nog zal blijven leven. Wereld en Rijk waren toen ook voor hem nog onscheidbare begrippen. De gedachten van de Stad Gods verwijdden zijn gezichtskring en doordrongen hem van het betrekkelijke, ook van het Romeinse Imperium. God is er niet aan gebonden. Wereld en Christenheid kunnen ook zonder Rome bestaan. Van 419 af zien we dan ook, hoe Augustinus tegen zijn tijdgenoten in volhoudt, dat het einde der wereld zeker nog niet gekomen is. God heeft niet alleen de Romeinen maar alle volkeren van de gehele aarde tot de Heilsoodschap van Christus geroepen. De verkondiging van het Evangelie en de Missie staan niet voor hun voltooiing maar eerst aan hun begin. En als in een prophetisch visioen ziet Augustinus vele volkeren, thans nog heidense barbaren, maar die eens christelijke volkeren zullen zijn zonder daarom tot het Romeinse Rijk behoord te hebben of te behoren⁵⁴). Dat dit prophetische visioen werkelijkheid kon worden, is heel sterk mede te danken aan « *De Civitate Dei* » van Augustinus zelf. Het heeft de Middeleeuwen gevormd en werd er nog meer gelezen dan de « *Confessiones* », na de Heilige Schrift en misschien de « *Moralia* » van Gregorius de Grote het meest van allen.

Dr Ephraem HENDRIKX, O. E. S. A.

⁵⁴) Epp. 197, 4 en 199, 12, 46-51. Cfr. *De Civ. Dei* XVIII, 53, 1; XX, 19, 2 en 3.

Het Beeld van God in de ziel volgens Sint Augustinus' « De Trinitate »

Er ligt een onvermoede rijkdom van gedachten in Sint Augustinus' magistrale werk over de H. Drieëenheid, bijzonder in het tweede gedeelte, dat handelt over het beeld van de H. Drieëenheid in de ziel. Hier stelt zich echter de eis om Sint Augustinus als filosoof te lezen en dit is niet in alle opzichten gemakkelijk. Verschillende factoren bemoeilijken de lezing. Daar is ten eerste de diepte van het Goddelijk mysterie zelf. Het is waar, dat Sint Augustinus in het deel, dat we beschouwen (Boek VIII-XV), het mysterie verplaatst naar de menselijke ziel; de geheimenis van het drieën blijft daarmee echter ten volle. Een tweede factor is de achtergrond van Augustinus' doctrinaire zienswijze: zijn neoplatonisme. Het derde en meest belangrijke punt is de diepgang en de scherpzinnigheid, waarmee het grote probleem van de ziel-in-verband-met-God, de ziel als beeld van God, wordt ontleed en tot klaarheid gebracht. Hier kunnen we nog bijvoegen de neiging tot uitweiding, die aan de auteur eigen is, terwijl van de andere kant toch ook verschillende aspecten, die hem misschien minder voor naam of reeds bekend voorkomen, onaangeroerd of onvolledig blijven.

Om deze moeilijkheden enigszins te ondervangen schreef M. Schmaus in 1927 een studie, die de klassieke handleiding geworden is voor *De Trinitate* van Sint Augustinus¹⁾. Dit werk is evenwel vooral theologisch opgevat en daarom van minder waarde als uitleg van het tractaat over het Godsbeeld. In hetzelfde jaar bracht A. Gardeil een filosofische ontleding in zijn groots werk

¹⁾ M. SCHMAUS, *Die psychologische Trinitätslehre des hl. Augustinus*, Münster i. W., 1927.

over de structuur van de ziel ²⁾. Zijn bezorgdheid om Sint Augustinus tot Sint Thomas te herleiden doet echter grondig afbreuk aan een waarlijk historische interpretatie. Het loont daarom de moeite om enkele punten nog eens kritisch te herzien aan de hand van de tekst zelf. We beperken ons daarbij tot een voornaam onderdeel: de opeenvolging van de verschillende triaden, die Augustinus in zijn meesterwerk ontwikkelt.

Enkele belangrijke stellingen, die voor onze interpretatie noodzakelijk moeten worden verondersteld, zullen we hier eerst beknopt vermelden ³⁾.

Augustinus definieert *beeld* (*imago*) als *similitudo cum expressione* ⁴⁾. Door het feit, dat een beeld behalve gelijkenis (*similitudo*) ook een uitdrukking of afdruk is (*expressio*), kan alleen een grote gelijkenis voor een beeld in aanmerking komen. Deze grote gelijkenis, waardoor de mens beeld is van God, vindt Augustinus in de rationele geest, waardoor de ziel God kan kennen ⁵⁾. Alleen omdat de menselijke ziel God kan kennen is zij beeld van haar Schepper.

De trekken van gelijkenis met God, die zich in de ziel als beeld moeten manifesteren, tracht Augustinus op te sporen door middel van een ontleding van de menselijke geest. Daarbij treden twee bekommernissen op de voorgrond: Augustinus wil een blijvend beeld vinden, daar de ziel van nature, vanaf de schepping Godsbeeld is; hij wil een duidelijk beeld vinden, waaruit het mogelijk moet zijn de eigenschappen van Gods drieëne Wezen af te lezen.

Het blijvende beeld ontdekt hij in de blijvende zelfkennis van de geest ⁶⁾. De geest kent zichzelf en is daardoor bij machte om ook God te kennen. De geest is dus gelijkend (door de structuur van de zichzelfkennende geest); hij is ook beeld (door de mogelijkheid om God te kennen). De moeilijkheden, die zich omtrent dit blijvende beeld-zijn in het werk van Augustinus voordoen, leiden tot de affirmatie, dat Augustinus geen vermogens aanvaardt als

²⁾ A. GARDEIL, *La structure de l'âme et l'expérience mystique*, 2 Dl., Paris, 1927.

³⁾ We kunnen niet meer dan conclusies aangeven. Enkele beschouwingen, die tot die conclusies hebben geleid, komen echter straks nog zijdelings ter sprake.

⁴⁾ *De Div. Quaest.* LXXXIII, q. 74 in fine.

⁵⁾ Zie *De Trin.*, XI, V, 8; XIV, IV, 6; XIV, VIII, 11; XIV, XII, 15; XIV, XIV, 20; XV, XXVII, 49.

⁶⁾ Zie *Ibid.*, X, III, 5.

onderscheiden van de geest. De geest kan door zichzelf kennen en beminnen. Het is alleen de verhouding van de éne geest tot telkens andere acten, die karakteristiek is voor geheugen, verstand en wil. In de geest zijn de vermogens niet onderscheiden ⁷⁾).

Vervolgens zoekt Augustinus ook naar een duidelijk beeld. Duidelijkheid is eigen aan de notie zelf van *beeld*. Beeld is immers niet iedere gelijkenis, maar alleen een sprekende, een duidelijke gelijkenis. Hoe duidelijker de trekken van verwantschap tussen de Schepper en Zijn beeld in de ziel naar voren komen, met des te meer recht en met des te meer vrucht voor onze kennis van God kunnen we spreken van een ziel geschapen naar Gods beeld. Het is om deze reden, dat Augustinus verschillende triaden onderzoekt. Het Godsbeeld in de ziel wint daardoor aan gelijkenis, aan duidelijkheid. We zullen dit aspect hier nader gaan beschouwen. Daartoe vraagt allereerst de eerste triade onze aandacht, zoals die door Sint Augustinus in het negende boek wordt uiteengezet.

1. *Mens, notitia, amor.*

De ziel zoekt zichzelf te kennen. Zoekt zij zichzelf, dan bemint zij zichzelf. Dit beminnen onderstelt echter reeds een kennis, want niemand bemint het onbekende. We komen dus tot een trinitaire structuur van de geest: de geest, de kennis van zichzelf, de liefde tot zichzelf ⁸⁾). Gaan we nu de eigenschappen na, die zich in die drieheid openbaren, dan bevinden we, dat deze drie van één en dezelfde

⁷⁾ Vgl. hiervoor ST. BONAVENTURA, *In II Sent.*, dist. 24, pars I, art. 2, q. 1: « Quidam enim dicere voluerunt, quod potentia animae non est aliud quam ipsa relatio, vel ipsa anima relata ad actum, et hi ponunt, quod omnes animae potentiae sunt unum per essentiam, nec est in eis aliqua differentia nisi solum secundum relationem ad actum alium et alium. Et hoc confirmare nituntur per Augustinum in libro de Anima et Spiritu, ubi videtur expresse dicere et sentire » (geciteerd bij A. FOREST, *La structure métaphysique du concret selon saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1931, blz. 260). Hoewel het beroep op Augustinus geen waarde heeft, omdat dit werkje ten onrechte aan Augustinus werd toegeschreven, lijkt het ons toch, dat deze tekst de mening van Augustinus exact weergeeft. Het is de interpretatie van Willem van Auvergne. Als men in de ziel verschillende potenties of krachten onderscheidt, beschouwt men niet de essentie zelf, maar de « rôles, qu'elle peut jouer » (A. FOREST, *Ibid.*). We zullen straks nog gelegenheid hebben om op deze leer terug te komen. Voor het ogenblik kunnen we slechts wijzen op een tekst, waarin Augustinus' leer tamelijk duidelijk tot uitdrukking komt. Zie *De Trin.* X, XI, 18: « Haec igitur... ».

⁸⁾ *De Trin.*, IX, III, 3: « Nam si non se novit, non se amat ».

natuur zijn, daar ze één geest zijn, en toch drie zijn: de geest, de kennis, de liefde ⁹⁾. Geest (mens) heeft hier dus een dubbele functie. Als *mens sciens* en *mens amans* is geest relatief in dezelfde zin als *scientia* en *amor*. Zien we de *mens* als geest zonder meer, dus niet in verband met kennis en liefde, dan beduidt hij de éne geest. Daarentegen heeft kennis evenals liefde alleen relatieve betekenis ¹⁰⁾.

Ook zijn de drie ieder voor zich substantie of « essentie », d. w. z. ze zijn niet in een subject, zoals ook de éne geest substantie is, niet in een subject. De drie zijn één geest, dus één substantie, maar ze zijn ook ieder voor zich substantie, ieder voor zich in zijn relatief-zijn, zoals b. v. vriend een substantie aangeeft en toch relatief is. Relativiteit en substantialiteit sluiten elkaar niet uit. Uit het voorbeeld, dat Augustinus hier aanhaalt, zouden we kunnen concluderen, dat de drie substantie zijn (of « essentie »), wel relatief gezien, maar toch krachtens de éne geest, waarin ze wortelen, d. w. z. de éne geest meebetekend, zoals ook vrienden substantie zijn krachtens het mens-zijn, dat iets absoluuts is ¹¹⁾. Augustinus insisteert echter: niet slechts als eenheid zijn de drie iets, maar in zich, als drieheid, en toch is ieder van de drie substantie, nl. niet in een subject ¹²⁾. Waren de drie bijkomstigheden in een subject, dan kon men zich de drievoudigheid in een substantie gemakkelijker indenken. Nu echter zijn er drie *substanties* en toch maar één. En dit is wonderbaar, zegt Sint Augustinus ¹³⁾.

⁹⁾ *Ibid.*, II, 2: « Si aliqua substantia est amor, est spiritus... etiam mens est spiritus ». Hetzelfde toont Augustinus meer kritisch aan voor geheugen, verstand en wil: *Ibid.*, X, X, 13-16.

Ibid., II, 2 en IV, 4: « Tria quaedam sunt et haec tria unum sunt ».

¹⁰⁾ *Ibid.*, II, 2 en IV, 6: « Mens vero aut spiritus non sunt relativa ». De geest als geest (spiritus) is iets absoluuts. Vgl. *Ibid.*, X, XI, 18. *Ibid.*, II, 2: « Amans quippe ad amorem refertur et amor ad amantem ». *Ibid.*, IV, 6: « Amans et amor, aut sciens et scientia relative ad se dicantur ». « Sciens » en « amans » geven het eerste lid van de triade aan: de geest als relatief.

¹¹⁾ *Ibid.*, IV, 5: « Non amor et cognitio tamquam in subiecto insunt menti, sed substantialiter etiam ista sunt, sicut ipsa mens... sicut duo amici etiam duo sunt homines, quae sunt substantiae; cum homines non relative dicantur, amici autem relative ».

¹²⁾ *Ibid.*: « In sua tamen sunt singula quaeque substantia... nec ut color in subiecto sit, non habens in seipso propriam substantiam ».

¹³⁾ *Ibid.*, V, 8: « Miro itaque modo tria ista inseparabilia sunt a semetipsis et tamen eorum singulum quodque substantia est, et simul omnia una substantia vel essentia, cum relative dicantur ad invicem ».

Het zou toch niet zo mysterieus klinken, moest de substantialiteit er een zijn van de *geest* in kennis van zichzelf, in liefde voor zichzelf, evenmin als het wonderbaar aandoet, dat vriend een substantie betekent en toch een eenheid vormt met de substantie van de mens, die vriend genoemd wordt. Gaan we dan ook na, waarin het punt van vergelijking bestaat, dan bemerken we, dat het hierop neerkomt, dat substantie en relatie samen mogelijk zijn in één realiteit. Een verder doortrekken van de vergelijking op het punt van de substantialiteit wordt niet eens beproefd. Integendeel eist Augustinus een relatieve zelfstandigheid, vollediger als die van een mens, die tevens ook vriend is. Hij redeneert dan ook al aanstonds, niet vanuit de verhouding van de substantie-mens tot de substantie-vriend, maar vanuit de substantialiteit van twee vrienden tot elkaar, van de ene vriend-mens tot de andere. Waarin de vergelijking mank gaat, is juist in het eigene van de zieletriade, dat er daar drie zijn, onafscheidelijk verbonden, en toch maar één¹⁴⁾. Augustinus zoekt nog naar andere voorbeelden door na te gaan, hoe de verhouding is van een geheel tot zijn integrale delen. Het is duidelijk, dat hij daar geen uitweg vindt. De drieëenheid van de *geest* als potentieel geheel vindt zijn gelijke niet¹⁵⁾.

Augustinus bedoelt dus wel degelijk o. i. een eigen substantialiteit toe te kennen aan de kennis en de liefde in de *geest*, een substantialiteit, die hij verder niet tracht te verantwoorden. Het begrip *substantie* schijnt voor hem niet die nauwkeurig afgebakende inhoud te hebben, die men er later aan gaat hechten. Verder in zijn opvatting doordringen lijkt ons evenwel uitgesloten, omdat een redenering volstaat om tot die substantialiteit te besluiten: kennis en liefde zijn niet in een subject; dus zijn ze substantie, hoewel ze horen tot de éne substantie, die de *geest* is¹⁶⁾.

¹⁴⁾ *Ibid.*, IV, 5: « Sicut duo amici etiam duo sunt homines, quae sunt substantiae ». *Ibid.*, IV, 6: « Non tamen sicut amici homines possunt seorsum esse ab invicem, sic amans et amor, aut sciens et scientia ».

¹⁵⁾ *Ibid.*, IV, 5: Wijn, water en honing vormen vermengd één drank. Drie gouden ringen vormen samen één massa goud.

¹⁶⁾ Zie over het gebruik van het woord « substantie » *Ibid.*, VII, IV, 7 - VI, 11. Het betreft daar de substantie als toepasselijk op God Drieëen. Deze kwestie raakt R. BOIGELOT, *Le mot « personne » dans les écrits trinitaires de saint Augustin*, in *Nouv. Rev. Théol.*, LVII (1930), blz. 5-16. Zie ook de scherppinnige analyse van A. DAHL, *Augustin und Plotin. Philosophische Untersuchungen zum Trinitätsproblem und zur Nuslehre*, Lund, 1945. Ten onrechte geeft Schr. enigs-

Hierbij zij nog opgemerkt, dat de substantialiteit van de drie leden van de trias niet op hetzelfde niveau kan staan, hoewel *mens* juist als relatief, als kennende en beminnende geest met de kennis en de liefde van de geest een triade vormt ¹⁷). De substantialiteit van het eerste lid is immers die van de éne geest, omdat de geest zelf in het eerste lid van de triade binnentreedt. Augustinus behoeft de substantialiteit van de kennende en minnende geest dan ook niet te bewijzen, wat wel nodig blijkt voor de twee andere leden van de trias ¹⁸).

We hebben dus drie substanties, die alle drie van dezelfde substantie of essentie of soort zijn, nl. van één geest. Door hun substantialiteit zijn ze drie, duidelijk onderscheiden, niet vermengd. Door diezelfde substantialiteit zijn ze ook één, omdat die substantialiteit een relatieve is: ze omvatten alle drie de hele geest en zijn in elkaar zowel als in het geheel ¹⁹).

Substantie en *essentie* worden door Sint Augustinus door elkaar gebruikt. Ze betekenen ofwel iets op zichzelf staand, een zelfstandigheid, ofwel de soort, de natuur ²⁰). Deze laatste betekenis is alleen van toepassing op de éne substantie, omdat de drie niet van ver-

zins de indruk, dat Augustinus' Triniteitsleer een manoeuvreren is met begrippen. Vgl. SCHMAUS, o. c., blz. 260-264. Schmaus spreekt van een verzwakte substantialiteit. In dezelfde zin zegt Sint Bonaventura over de vermogens, dat ze « in genere substantiae » zijn « per reductionem » (*In II Sent.*, dist. 24, pars I, art. 2; geciteerd bij A. FOREST, o. c., blz. 269). Het begrip leefde dus in de Augustijnse traditie.

¹⁷) *Ibid.*, IX, IV, 5: « Substantialiter etiam ista sunt (nl. cognitio en amor), sicut ipsa mens ». *Ibid.*, V, 8: « Simul omnia una substantia vel essentia, cum relative dicantur ad invicem ». *Ibid.*: « Notitia, qua se mens novit, si esse desinat, simul et illa nosse se desinet ». De drie termen noemt Augustinus gelijkelijk substantieel en relatief, zonder onderscheid.

¹⁸) *Ibid.*, IV, 5.

¹⁹) *Ibid.*, V, 8: « Eorum singulum quodque substantia est, et simul omnia una substantia vel essentia, cum relative dicantur ad invicem ». *Ibid.*, IV, 7: « Si tamquam commixtione confusa essent, nullo modo essent tria ». *Ibid.*, V, 8: « Nulla commixtione confunditur... singula (sunt) in semetipsis et invicem tota in totis ».

²⁰) *Ibid.*, IV, 5: « Substantialiter vel, ut ita dicam, essentialiter ». *Ibid.*, IV, 7: « Eiusdem substantiae... eiusdem essentiae ». *Ibid.*, V, 8: « Substantia vel essentia ».

Beide begrippen duiden soms een zelfstandigheid aan; zie b. v. *Ibid.*, IV, 5. Soms duiden ze de natuur aan; b. v. *Ibid.*, IV, 7. Vgl. *Ibid.*, XI, III, 6 en IV, 7.

schillende natuur zijn: ze bezitten alle drie de éne geestelijke natuur ²¹⁾.

De *mens* als eerste lid is dus de geest, zichzelf kennend en beminnend, of de geest, door zichzelf gekend en bemind. Kenner en gekende, minnende en beminde vallen hier immers samen. *Notitia* is de substantiële kennis van de geest; als iets van de geest vormt zij met de geest en de liefde van de geest de éne substantie. *Amor* is de substantiële liefde van de geest; als iets van de geest is zij met de geest en de kennis van de geest de éne substantie. De natuur is immers in alle drie gelijk.

Beschouwt men kennis en liefde als substantiële eenheden in de geest, dan geven ze derhalve niet de geest aan in de betrekking met zichzelf, maar alleen de betrekking van kennis en liefde. Kennis en liefde zijn dus op de eerste plaats niet de geest, die gekend en bemind wordt. Ze zouden dan geheel opgaan in de substantialiteit van de geest en met deze samenvallen. Vervolgens: kennis en liefde zijn ook niet de geest, die kent en bemint, omdat *sciens* en *amans* reeds de kennende en minnende geest vertegenwoordigen, d. w. z. de geest relatief gezien. Heel het onderscheid in drie leden komt van een verschillende verhouding van de geest tot zichzelf: een verhouding van kennis en van liefde ²²⁾. Dit blijkt nog

²¹⁾ *Ibid.*, IX, IV, 7: « Unius ergo essentiae necesse est haec tria sint ». « Substantie » heeft voor St. Augustinus in zijn normale betekenis de zin van « essentie ». Zie *Ibid.*, V, VIII, 9: « Essentiam dico, quae 'ousia' graece dicitur, quae usitatus substantiam vocamus ». Vgl. *Ibid.*, VII, IV, 7. Zie ook E. SCHILTZ, *Aux sources de la théologie du mystère de l'Incarnation. La Christologie de saint Augustin*, in *Nouv. Rev. Théol.*, LXIII (1936), blz. 693: « Il dira: « de même que l'essence-espèce est comme l'homme, ainsi aussi une essence est comme un homme » (*De Trin.*, VIII, VI, II, c. 944) le terme essence se prenant de deux manières très différentes, une première fois désignant l'idée, l'espèce, l'abstrait, puis le concret, un homme ». Volgens deze laatste betekenis krijgt « essentie » meer de kracht van ons woord « substantie », nl. als concreet, dus individueel, op zich staande essentie. Over substantie en essentie bij Augustinus zie ook *Ibid.*, blz. 692-693 en SCHMAUS, o. c., blz. 264.

²²⁾ Zie *De Trin.*, IX, V, 18: « notitia » is de verbinding tussen « mens noscens » en « mens nota ». Vgl. SCHMAUS, o. c., blz. 261: « Augustinus faszt das zweite Glied als Begriff des Geistes von sich, das dritte als Liebe des Geistes zu sich, nicht als den Geist, sofern man ihn in einer gewissen Beziehung betrachtet ».

Vgl. *Ibid.*, IV, 6: « Sed item quamvis substantia sit amans vel sciens, substantia sit scientia, substantia sit amor... etc. ». Het gaat dus over de « mens » (*sciens* vel *amans*), de « scientia », de « amor ». *Ibid.*, II, 2 wordt de waarde van « amor » bepaald: « Amor » is niet de beminde geest, want het is niet hetzelfde

uit de wijze, waarop Augustinus tot de substantialiteit van kennis en liefde besluit. Bedoelde hij immers met de drie termen niet meer dan de éne geest in een bepaalde betrekking tot zichzelf, dan hoefde hij toch geen beroep te doen op kennis en liefde van andere voorwerpen van buiten de geest, om de substantialiteit aan te tonen. Dan kon hij de geest met de kennis en de liefde toch ook bij de zelfkennis reeds substantieel noemen en was een openbaring van de intentionaliteit daartoe overbodig ²³). Kennis en liefde ziet hij dus niet als ziel, die gekend en bemind wordt, maar zuiver als verbinding, schakel tussen de geest en zichzelf. M. a. w. hij ziet ze als iets zelfstandigs, als substanties, ondanks de zelfstandigheid van de geest, waartoe ze behoren. De « vermogens » zijn één met het eerste lid van de trias: de geest, die kent en bemint.

In het negende boek gaat Augustinus in zijn uitleg niet verder. Het is hem nog slechts te doen om een drieheid in de éne ziel. De termen van deze drieheid laat hij nog zeer onbepaald in de voor de hand liggende zin van kennis ten opzichte van een kenbare, gekende of kennende geest. Liefde houdt verband met een beminnelijke, beminde of beminnende geest ²⁴). Augustinus betoogt slechts dit: als de geest zichzelf kent, is er kennis; als hij zichzelf bemint, is er liefde ²⁵). Nu kent de geest zichzelf inderdaad, hij bemint ook zichzelf. Er zijn dus drie realiteiten: geest, kennis, liefde ²⁶).

zichzelf te beminnen en zijn liefde beminnen. Als de liefde zelf bemind wordt, dan is « amor » en het beminde hetzelfde. Maar liefde is onmogelijk zonder een voorwerp van liefde. Dus is ook het beminnen van de liefde onmogelijk zonder de liefde tot een voorwerp. « Amor » geeft dus steeds de verhouding aan tot een voorwerp, is niet het voorwerp in zijn verhouding. Evenzeer is « amor » niet de beminnende geest, want bij de liefde tot zichzelf — waarover Augustinus in deze kontekst handelt — vallen subject en object samen.

²³) *Ibid.*, IX, IV, 5: « Simul etiam admonemur, si utcumque videre possumus, haec in anima existere, et tamquam involuta evolvi ut sentiantur et dinumerentur substantialiter, vel, ut ita dicam, essentialiter, non tamquam in subiecto, ut color, aut figura in corpore, aut ulla alia qualitas aut quantitas. Quidquid enim tale est, non excedit subiectum, in quo est... non amor et cognitio tamquam in subiecto insunt menti; sed substantialiter etiam ista sunt, sicut ipsa mens ».

²⁴) *Ibid.*, V, 8: « Quamvis noscens, vel nota, vel noscibilis ad suam notitiam relative dicatur; amans quoque amata vel amabilis ad amorem referatur, quo se amat ».

²⁵) *Ibid.*, IV, 4: « Cum se amat... amor... cum se novit... notitia ».

²⁶) Deze triade, zoals Augustinus deze in het negende boek uiteenzet, biedt

2. *Habituëel en actueel kennen.*

Op welk plan voltrekt zich dit kennen en beminnen van de geest? Heeft Augustinus een ware kenhandeling op het oog, als hij zegt, dat de geest zichzelf kent, of is deze kennis veeleer een soort onderbewustzijn van het *ik*, dat aan de eigenlijke act voorafgaat? Hierbij moeten we opmerken, dat men de terminologie van *habituëel* en *actueel*, waarmee men deze twee toestanden aanduidt, niet terugvindt bij Augustinus zelf. De begrippen zijn vanuit de scholastiek overgenomen en ter verduidelijking op de augustijnse wijsbegeerte toegepast. De onderbewuste kennis noemt men *habituëel*; de bewuste noemt men *actueel*. Heel summier geeft Augustinus ook reeds aan, hoe de overgang van z. g. *habituëel* tot *actueel* kennen tot stand komt. De geest moet nl. zichzelf denken en uit dat denken ontstaat een woord ²⁷⁾. Omdat het woord de term is van het actualiserend denken, zijn we daar zeker in de actuele orde.

Vooraf zij gezegd, dat Augustinus zich in het negende boek niet uitdrukkelijk het probleem stelt van de « eeuwigheid » van de trias. Hij zoekt slechts naar een drieheid in de éne ziel en naar de eigenschappen van die drieheid ²⁸⁾. Vanuit dit gezichtspunt hoeven we daarom geen *habituële* triade aan te nemen, die alleen aan de eis van « eeuwigheid » zou voldoen. De act is er immers niet altijd. De enige manier om tot een oplossing te geraken is dus, dat we de afzonderlijke teksten onderzoeken.

Verschillende termen wijzen op actuele kennis: *cognoscere* en *percipere* in IX, IV, 4. *Cognitio* en *notitia* worden daar zelfs door elkaar gebruikt, zodat ook *notitia* wel in de zin van actueel kennen zal moeten worden opgevat. Vanaf het zesde hoofdstuk spreekt Augustinus over het woord, dat hij een *bemінде* kennis noemt. Kennis heeft daar dus ook de zin van actuele kennis, van de

een aanwijzing, dat Augustinus niet denkt aan een onderscheid tussen de ziel en haar vermogens. Hij zoekt immers naar een trinitaire structuur van de geest en is daarbij vooral erom bekommerd kennis en liefde te vinden, twee acten van de geest. Het komt niet bij hem op, de vermogens los te maken van de geest; de geest als geheel, nl. als kennend en beminnend, vormt het eerste lid van de triade. De vermogens geven de *geest* aan, die een verhouding heeft (van kennis en liefde) tot zichzelf.

²⁷⁾ *Ibid.*, XI, VIII, 13: « Nascitur autem verbum, cum excogitatum placet ».

²⁸⁾ *Ibid.*, IX, c. I-V.

kenact. De triade *mens, notitia, amor* zal dus een actuele triade moeten zijn ²⁹). Daarentegenover staat, dat er in de vier eerste hoofdstukken in het geheel geen sprake is van een actuele triade, maar veeleer de habituele wordt verondersteld, als Augustinus zegt, dat de geest zichzelf kent door zichzelf. Dit is een blijvende kennis vóór iedere act, habitueel ³⁰).

Evenmin hoeven we uit de gelijkheid van de kennis met de geest tot een actuele kennis te besluiten: « Wanneer derhalve de geest zich geheel en al kent en niets daarbuiten, dan is zijn kennis aan hem gelijk » ³¹). Hier wordt niet beweerd, dat de geest zo'n zuivere kennis ook inderdaad bezit. Alleen dit: als we kennis van andere zaken van buiten de geest niet in rekening brengen, dan is er een volmaakte gelijkenis aanwezig. Adaequate, d. w. z. totale kennis kan toch zeker niet bestaan in de act, maar wordt door Augustinus uitdrukkelijk als z. g. habituele kennis aan de geest toegeschreven, al zal deze kennis practisch met andere kennis verbonden, dus niet « zuiver » zijn ³²).

Eenzelfde uitleg kan men geven voor die passage, waarin de kennis en de liefde als substanties worden betiteld. Kennis en liefde liggen in de ziel als het ware ingewikkeld. Treden ze naar buiten, nl. kent en bemint de ziel nog andere voorwerpen dan zichzelf, dan bemerkt men, dat ze substantieel zijn ³³). De kennis en de liefde, die in de ziel liggen ingewikkeld, zijn dus de kennis en de liefde van de geest voor zichzelf. Daar Augustinus spreekt van

²⁹) Deze sententie verdedigde SCHMAUS (o. c., blz. 250-253). In de inleiding op zijn vertaling van *De Trinitate* vinden we een nieuwe mening. Zie *Aurelius Augustinus Fünfzehn Bücher über die Dreieinigkeit*, in *Bibliothek der Kirchenväter*, München, 1935, Dl. I, blz. 50: Augustinus dacht in het negende boek noch aan een actuele, noch aan een habituele triade. In het vervolg van deze paragraaf sluiten we ons bij deze laatste mening aan.

³⁰) *Ibid.*, X, III, 5. Zie ook *Ibid.*, IX, XII, 18: « Notitia sui non erat in ea, cum se ipsa non noverat. Quod ergo cognoscit se... etc. ». Augustinus stelt een feit vast: daar de ziel zichzelf kent...

³¹) *Ibid.*, IX, IV, 4: « Cum ergo se totam cognoscit, neque secum quidquam aliud, par illi est cognitio sua ».

³²) *Ibid.*, X, IV, 6: « Absurdum est dicere, non eam totam scire quod scit... scit se igitur totam ». Zie ook *Ibid.*, X, XII, 19.

³³) *Ibid.*, IX, IV, 5: « Mens autem amore quo se amat, potest amare et aliud praeter se. Item non se solam cognoscit mens, sed et alia multa. Quamobrem... substantialiter etiam ista sunt (nl. cognitio, amor) ». Vgl. E. GILSON, *Introduction à l'étude de saint Augustin*, Paris, 3e éd., 1949, blz. 229.

kennis en liefde, die liggen ingewikkeld, verborgen, ligt het op de eerste plaats voor de hand aan de habituele zelfkennis en eigenliefde te denken, niet aan de act, die reeds een zekere openbaring, een ont-wikkeling is van de ziel. Dit nog temeer, omdat het *kennen van andere voorwerpen* parallel staat met *kunnen beminnen* (*potest amare*). We mogen dus niet de nadruk leggen op het kennen van vele dingen als actueel. Dit schijnt overigens ook vrijwel onmogelijk vol te houden. Er is geen gelijktijdige actuele kennis van zichzelf en van vele dingen, maar zeker wel een habituele in het geheugen van de geest.

Tenslotte nog deze moeilijkheid: Augustinus spreekt over een ophouden van kennis, terwijl habituele kennis altijd aanwezig blijft; dus geldt het hier een actuele zelfkennis ³⁴⁾. Deze conclusie lijkt ons niet noodzakelijk. Het kan immers ook zijn, dat Augustinus alleen wil aangeven, hoezeer kenner en kennis van elkaar afhangen en dan is ophouden te kennen zuiver suppositie; wat grammaticaal volkomen verantwoord is ³⁵⁾.

Maken we nu de balans op van ons onderzoek, dan moeten we concluderen, dat tot aan het zesde hoofdstuk haast uitsluitend spraak is van habituele kennis, hoewel de termen soms een actuele zouden doen vermoeden. In het zesde hoofdstuk begint dan de verhandeling over het woord en zijn we bij een actuele triade. Dit blijkt nog eens overduidelijk hieruit, dat de derde term, de *amor*, niet de begeerte tot liefde is, maar de liefde, die het woord omsluit ³⁶⁾. We moeten dus een verklaring vinden, die het gebruik van beide, de habituele zowel als de actuele triade recht kan doen.

Waarover handelt Augustinus in het negende boek? Hij zoekt op de eerste plaats een drieheid in de ziel (c. I-III) en stelt daarna de verschillende eigenschappen van die drieëenheid vast. Deze drie zijn gelijk aan elkaar (c. IV), ze zijn in zichzelf en in elkaar (c. V) ³⁷⁾. Vervolgens geeft Augustinus de algemene theorie over

³⁴⁾ *Ibid.*, IX, IV, 6: « Notitia, qua se mens novit, si esse desinat... ».

³⁵⁾ « Si » met de conjunctivus praesens geeft een voorstelling aan in gedachte: « stel u voor, dat... », de z. g. *modus potentialis*.

³⁶⁾ *Ibid.*, IX, XII, 18: « Appetitus quo inhiatur rei cognoscendae, fit amor cognitae, dum tenet atque amplectitur placitam prolem id est... notitiam ».

³⁷⁾ *Ibid.*, XV, III, 5: « In nono, ad imaginem Dei, quod est homo secundum mentem, pervenit disputatio: et in ea quaedam trinitas invenitur, id est mens, et notitia, qua se novit, et amor, quo se notitiamque suam diligit: et haec tria aequalia inter se, et unius ostenduntur esse essentiae ». Vgl. *Ibid.*, XV, XXV, 45.

het woord, dat ontstaat uit de kennis van de eeuwige waarheid (c. VI-VII) en nooit een volledig woord is zonder de liefde (c. VIII-X). Tenslotte past hij het gevondene toe op de ziel als beeld van de H. Drieëenheid (c. XI-XII). Is in dit tractaat het onderscheid tussen habitueel en actueel kennen van direct belang? Wat Augustinus geeft, zijn slechts zeer algemene noties: het eerste en meest noodzakelijke begrip van een drieëenheid in de ziel en de theorie over het woord. Lang uitweiden over habitueel en actueel kennen zou de zaak slechts ingewikkelder maken en ook tot niets dienen, zolang de « eeuwigheid » van het Godsbeeld niet in het geding is. We zien dan ook pas in het tiende boek een eerste onderscheid naar voren komen tussen *nosse* en *cogitare*, nadat reeds duidelijk is vastgesteld, dat de zelfkennis van de ziel iets blijvend is ³⁸⁾. Dan immers ziet Augustinus zich geplaagd voor een grote moeilijkheid: de ziel kent zichzelf altijd. Waarom zoekt zij zich nog te kennen? Waarom nog het gebod: *ken Uzelf*, alsof zij zich nog niet kende? De enige uitweg is een onderscheid aan te nemen tussen *nosse* en *cogitare*, habitueel en actueel kennen. Het gebod: *ken Uzelf* slaat dan op het actuele kennen en betekent eigenlijk: *denk Uzelf* ³⁹⁾.

Ook hier wordt evenwel de kwestie van de « eeuwigheid » van het Godsbeeld nog niet uitdrukkelijk gesteld. Augustinus stelt slechts vast, dat habituele kennis van blijvende aard is en lost terloops even een moeilijkheid op, die het *ken Uzelf* oplevert: *nosse* is iets anders als *cogitare*. Als exegese van deze tekst vindt Augustinus deze uitleg niet zo zeker — hij zegt: *credo*, ik meen — en ook niet volledig. Hij voegt er dan ook iets bij, wat hem eigenlijk de juiste interpretatie lijkt: *ken Uzelf* is een adagium van morele orde en betekent eerder: *ken Uzelf, om te leven volgens de natuur*. Dit blijkt uit het vervolg, waar het in het geheel niet gaat over het actuele denken, maar over zichzelf juist denken, nl. *volgens zijn natuur* ⁴⁰⁾. Die zichzelf denkt in beelden, dwaalt ⁴¹⁾; die zich

³⁸⁾ *Ibid.*, X, V, 7: « Cum aliud sit non se nosse, aliud non se cogitare... ». Over de blijvende zelfkennis handelt Augustinus *Ibid.*, X, c. II-IV.

³⁹⁾ *Ibid.*, X, V, 7: « Utquid ergo ei praeceptum est, ut se ipsam cognoscat? Credo, ut se ipsam cogitet... ».

⁴⁰⁾ *Ibid.*: « Credo, ut se ipsam cogitet, et secundum naturam suam vivat... ». Augustinus spreekt over « *nosse* » en « *cogitare* » slechts tot aan « Ita cum aliud sit... ».

⁴¹⁾ *Ibid.*, c. VI-VIII.

denkt in zichzelf, heeft een juiste kennis van zichzelf ⁴²⁾). Volgens zijn natuur leven wordt dus zich volgens zijn natuur, d. w. z. juist denken. Zich juist denken wordt een juiste kennis van zichzelf hebben. Vandaar kan Augustinus tenslotte nog eens hetzelfde gebod herhalen met *nosse*, terwijl hij zoëven vaststelde, dat *nosse* op habituele kennis duidt, *cogitare* op het actuele denken ⁴³⁾). De reden is, dat niet het actuele benadrukt wordt, maar het juiste, zekere kennen. Het bevel bevat dus niet zozeer een aansporing zich actueel te denken, als wel om zich juist te denken, zonder dwaling, als voorwaarde voor een juiste kennis en juist leven. Gemakkelijk springt Augustinus dan ook over van *denken* op *kennen*, wat eigenlijk in deze kontekst het voornaamste is: men moet zeker zijn van zichzelf, van drie onstoffelijke realiteiten in de ziel ⁴⁴⁾).

Het bevel *ken Uzelf* bewijst dus goede diensten. Het brengt Augustinus tot een eerste onderscheid tussen *nosse* en *cogitare*, habitueel en actueel kennen; het maakt ons ervan bewust, dat we onszelf al kennen ⁴⁵⁾; het betekent ook *juist denken*, nl. volgens zijn natuur: vandaar een volgend onderzoek naar de methode om zich juist te denken, dwalingen te weerleggen ⁴⁶⁾; tenslotte gaat het vooral over de juiste kennis van zichzelf, d. w. z. van het wezen van de menselijke ziel. Dit voert tot een nieuwe triade van drie heel zeker aanwezige krachten in de ziel: geheugen, verstand en wil ⁴⁷⁾).

Het tiende boek, dat we hier vluchtig hebben ontleed, is dus een verdere uitwerking van het negende, een ontwikkeling daarvan. Feitelijk worden hier slechts twee belangrijke punten uitgewerkt: zelfkennis is er altijd; bij juiste zelfkennis zijn we zeker van drie vermogens in de ziel. Daarmee vertoont zich een nieuwe triade,

⁴²⁾ *Ibid.*, X, IX, 12: « Non itaque velut absentem se quaerat cernere, sed praesentem se curet discernere ».

⁴³⁾ *Ibid.*, X, X, 16: « Se iubetur, ut noverit se ».

⁴⁴⁾ *Ibid.*

⁴⁵⁾ *Ibid.*, X, IX, 12. Gardeil beschrijft deze bewustwording van de mens, zoals deze Augustinus in het tiende boek voor ogen staat. 1. Vermaning: ken Uzelf. 2. Onmiddellijk begrip van deze vermaning, dank zij de aanwezigheid van de geest bij zichzelf. 3. Concentratie van de wil, die de intentie richt op de geest. 4. De act, waardoor de geest zich hecht aan zichzelf: een erkennen, omdat de geest zich reeds kende (o. c., II, app. I, blz. 293).

⁴⁶⁾ *Ibid.*, X, c. VI-VIII.

⁴⁷⁾ *Ibid.*, c. X-XII. Zie voor deze passage GARDEIL, o. c., II, app. I, blz. 297-300.

heel natuurlijk, als onopgemerkt ontstaan uit de eerste, waar de zich kennende geest werd uiteengezet als drieën. De nieuwe triade is niets anders als het resultaat van een grondiger explicatie van de zelfkennis van de ziel. Al wat Augustinus in het negende boek ontdekte, is hier nog van toepassing: de drieëenheid met alle eigenschappen daaraan verbonden en de theorie over het woord, die later nog in dit kader zal worden ingevoegd ⁴⁸⁾).

Wat we uit dit alles menen te mogen besluiten is, dat Augustinus in de eerste triade abstraheert van actueel — of habitueel — zijn van de kennis, omdat deze triade een voorlopige triade is. Actueel weten is beter te begrijpen. Vandaar lijkt het soms, of Augustinus een actuele triade op het oog heeft. Dit geldt zeker daar, waar hij handelt over het woord. Er zijn echter genoeg aanwijzingen om te houden, dat Augustinus ook reeds een habitueel weten aanneemt. Van de andere kant zijn de gegevens uit het negende boek nog zeer algemeen. Dit is verklaarbaar, omdat de eerste triade slechts een voorbereiding is op een meer uitgewerkte triade, die in het tiende boek aan het licht komt. Deze is definitief, want Augustinus wil reeds tot God opstijgen. Slechts een moeilijkheid, die meer het onderscheid tussen de termen betreft, weerhoudt hem nog ⁴⁹⁾).

We kunnen daarom niet ontkomen aan de vaststelling, dat de eerste triade in de intentie van Augustinus slechts een voorlopige triade is, al wijst de redenaar reeds op het bereikte succes: we vonden een Godsbeeld in de ziel. Dat geeft moed om verder te zoeken. Maar Augustinus zegt er duidelijk bij: *est quaedam imago*, het is *een of ander* beeld ⁵⁰⁾. Het definitieve is het niet. Deze triade dient op de eerste plaats om de volgende te verduidelijken, doordat de verhouding wordt vastgesteld van drie realiteiten in één geest. De conclusie van Augustinus: we hebben hier een beeld, breekt dan ook een tractaat middendoor over het zoeken naar kennis, dat reeds opent in IX, XII, 18 en onmiddellijk wordt voortgezet in het

⁴⁸⁾ Over de drieëenheid van de ziel zie *Ibid.*, X, XI, 18. Over het woord zie *Ibid.*, XIV, VII, 10. Het woord vindt hier nog geen toepassing vanwege een moeilijkheid. *Ibid.*, X, XII, 19.

Vgl. *Ibid.*, X, I, 1: « Nunc ad *ea ipsa* consequenter enodatius explicanda limatior accedat intentio ». Hiermee opent het tiende boek. *Ibid.*, XV, III, 5: « In decimo hoc *idem* diligentius subtiliusque tractatum est ».

⁴⁹⁾ *Ibid.*, X, XII, 19: « Jamne igitur ascendendum est... ».

⁵⁰⁾ *Ibid.*

tiende boek. Zeker mogen we dus daar, omdat we met een voorlopige triade te doen hebben, niet zoeken naar wat pas veel later aan de orde komt, een triade, die habitueel of actueel is, al heeft ze noodzakelijk het voorkomen van een van beide.

Het dunkt ons, dat de term *habitueel* voor de inwendige kennis en liefde, niet exact Augustinus' bedoeling weergeeft. Men heeft deze term dan ook slechts overgenomen vanuit een thomistisch opgebouwde zielsleer, waarin de *habitus* een belangrijke rol vervult. Het verschil tussen thomistisch *habitueel* en augustijns *habitueel* is hierin gelegen, dat *habitueel* als *habitus* geen eigenlijk kennen insluit, maar slechts voorwaarde is voor directe kennis in de act ⁵¹). Voor Augustinus is het een verborgen kennis van de ziel, die altijd intentioneel bij zichzelf aanwezig is. In deze zin moeten we dus hier *habitueel* verstaan ⁵²).

3. De eerste en de tweede triade.

Met nog meer vrucht kan men de eerste triade bezien door ook de triade in het tiende boek — geheugen, verstand en wil — nader te bepalen, uitgaande van de moeilijkheid in X, XII, 19.

Augustinus besluit aan het einde van het tiende boek om zijn onderzoek naar het Godsbeeld niet onmiddellijk voort te zetten, maar eerst eens op zoek te gaan naar lagere triaden in de ziel van de mens. De naaste aanleiding hiertoe is de zeer nauwe band tussen het kennen van zichzelf en het begrijpen van zichzelf. Als zij een en hetzelfde zouden blijken te zijn, zou natuurlijk de gevonden triade — geheugen, verstand en wil — daarmee vallen. Ook de liefde, derde lid van de triade, blijft moeilijkheden opleveren. Het is dus beter eens na te gaan, hoe deze drie zich verhouden bij het kennen van andere voorwerpen ⁵³).

⁵¹) Vgl. J. WALGRAVE, *Zelfkennis en innerlijke ervaring bij Sint Thomas*, in *Tijdschrift voor Philosophie*, 1947, blz. 1-62; WEBERT, *Etude sur la « reflexio »*, in *Mélanges Mandonnet*, I (Bibl. Thom., XIII), Paris, 1930, blz. 285-325.

⁵²) Vgl. P. GALTIER, *L'Habitation en nous des trois personnes*, Paris, 1928, blz. 206-207: « On peut parler aussi, si l'on veut, d'une connaissance et d'un amour *habituels*, mais à condition d'entendre le mot « habituel » au sens où l'emploie saint Thomas, non point d'une connaissance actuelle, mais demeurée ou mise en sommeil et restée ou devenue inconsciente ».

⁵³) *Ibid.*, X, XII, 19: « Quasi enim non sint haec duo, sed unum duobus vocabulis appellatur, sic apparet in ista re ubi valde ista coniuncta sunt, et aliud

De moeilijkheid, die dit nieuwe onderzoek eist, heeft betrekking op het denken. Er mankeert iets aan het juiste denken doordat de geest zich niet gemakkelijk onderscheidt van andere zaken, met het vermelde gevolg, dat geheugen en verstand in deze triade één lijken te zijn ⁵⁴). Wanneer we daarentegen deze hele kwestie zien in zijn verhouding tot het beeld-zijn van de ziel, dan betekent hetzelfde probleem dit: Augustinus zoekt een duidelijke triade. Deze eigenschap komt evenwel niet voldoende aan het licht in het negende en tiende boek. De reden daarvan is tenslotte deze, dat het denken nog niet de bepaling heeft gekregen van actualiserende maar slechts van onderscheidende functie ⁵⁵).

We herinneren even aan de functie van het denken bij deze triaden. Denken heeft hier de zin van *juist* denken, *discernere*. Krachtens dit denken gaat de geest zich onderscheiden van alle stoffelijke fantasiebeelden, die zo gemakkelijk in het menselijk denken binnensluipen ⁵⁶). De triade, die na deze denkactiviteit aan het licht komt, is daarom niet noodzakelijk actueel, al is zij de vrucht van het denken. Ze kan ook habitueel zijn, als denken een reflexie betekent op de habituele toestand van de ziel, een wetenschappelijk redeneren over haar wezen, haar natuur. Meer is het in dit geval ook niet, als we zien, dat Augustinus tot een habituele triade besluit door eenvoudig te concluderen uit het voorafgaande: « De geest kent en wil zichzelf altijd; dus — nu we bevinden, dat herinnering, begrijpen en beminnen in de geest bestaan — kent, begrijpt, bemint de geest zich altijd » ⁵⁷). Altijd, dus habitueel. De moeilijkheid is nu, dat de habituele triade zo verborgen

alio nullo praeceditur tempore: amorque ipsa non ita sentitur esse, cum ea non prodit indigentia, quoniam semper praesto est, quod amatur ».

⁵⁴) *Ibid.*: « Mentem... non semper se cogitare discretam ab iis, quae non sunt, quod ipsa est ».

⁵⁵) *Ibid.*, XV, III, 5: « Sed quoniam et hoc compertum est, quod mens numquam ita esse potuerit, ut non sui meminisset, non se intelligeret, et diligeret, quamvis non semper se cogitaret, cum autem cogitaret, non se a corporalibus rebus eadem cogitatione discerneret; dilata est de Trinitate, cuius haec imago est, disputatio ».

⁵⁶) Zie vorige paragraaf. Vgl. *Ibid.*, X, IX, 12, waar Augustinus spreekt over « dignoscere ».

⁵⁷) *Ibid.*, X, XII, 19: « Mentem quippe ipsam in memoria et intelligentia et voluntate suimetipsius talem reperiebamus, ut quoniam semper se nosse semperque se ipsam velle comprehendebatur, simul etiam semper sui meminisse, semperque seipsam intelligere et amare comprehenderetur... ».

is in de ziel, dat men niet zomaar een duidelijk onderscheid tussen de eerste en de tweede term mag aannemen. Men verkrijgt een precies onderscheid tussen herinneren en begrijpen slechts door het denken, dat actualiseert, niet door een onderscheid te zoeken tussen de blijvende functies. Het denken zou zover moeten worden doorgevoerd, dat de geest zichzelf duidelijk voor ogen krijgt, nauwkeurig onderscheiden van alle lichamelijke zaken, die hetzelfde denken dikwijls mede binnenvoert in de ziel. Zolang het denken niet alleen de geest bereikt met drie duidelijk onderscheiden functies, rust Augustinus niet.

Toch geeft hij niet de minste aanwijzing, dat hij van plan zou zijn de habituele triade op te geven, om een triade te gaan vormen met het tijdelijke denken. Het komt ons dan ook voor, dat Augustinus er van het begin af aan, d. w. z. vanaf het negende boek, slechts op uit is een blijvende triade te zoeken in de zelfkennis van de ziel en aan dit voornemen ondanks alles wil vasthouden. Nu hij ontdekt, dat het denken, in de zin, waarin hij het aanwendt, niet alles oplost, probeert hij niet een triade te vormen, waarin het tijdelijke denken een essentiële rol zou spelen, nl. door actualisering van de triade, maar zoekt hij tot een duidelijk onderscheid te komen in de blijvende triade door de lagere kennis na te gaan. De lagere triaden zullen misschien ook het onderscheid tussen het herinneren en het begrijpen verklaren.

Hieruit volgt, dat de triaden van het negende zowel als van het tiende boek blijvende triaden moeten zijn, maar toch niet uitgesproken habitueel, omdat de kwestie van habitueel of actueel niet gesteld wordt. Augustinus zoekt ook in het tiende boek zonder meer naar een drieheid in de geest. Bij dit onderzoek maakt hij gebruik van het denken als onderscheid brengende functie. Bij toepassing op de zelfkennis maakt hij de triade *de facto* habitueel, omdat alleen een blijvende triade in aanmerking komt ⁵⁸⁾.

Is er voortkomst van de tweede triade uit de eerste? Gelijk we zagen, zijn kennis en liefde in de eerste triade nog zeer onbepaald. De kennis is de verbinding tussen de kennende en gekende geest; de liefde is de verbinding tussen de minnende en

⁵⁸⁾ Schmaus constateert eveneens, dat de triade in het tiende boek *lijkt* actueel te zijn. « Sie ist aber gleich darauf mit... der Unterscheidung von intelligere und cogitare wieder aufgegeben » (o. c., blz. 271).

beminde geest⁵⁹). In het tiende boek gaat Augustinus dan de vermogens van de geest beschouwen, Hij ontleedt hier dus het eerste lid van de oorspronkelijke triade, de *mens* als kennende en beminnde geest: de geest bezit geheugen, verstand en wil. Kennis en liefde zijn dus de acten, waardoor de geest met zijn trinitaire structuur van geheugen, verstand en wil zichzelf bereikt (ofwel habitueel, ofwel actueel). Kennis bestaat nl. in het geheugen en in het verstand, liefde in de wil.

We liepen met deze vaststelling Augustinus' tractaat vooruit. Pas later komt deze verhouding duidelijker tot uitdrukking. Voor hem was het voldoende eerst vast te leggen, dat er kennis en liefde zijn in de geest. Bij verdiepte beschouwing vindt hij dan niet slechts twee, maar drie elementen in de ziel, elementen, die hij als vermogens voorstelt. Dit was ook de enige manier om tot drie elementen te besluiten, want dat kennis tweevoudig kan zijn, ontdekt men niet in het begrip, maar in de tweevoudige potentie, waaraan kennis moet worden toegeschreven. Het geheugen heeft een kennis, het verstand heeft een kennis. *Notitia* zal dus later noodzakelijk tweevoudig gaan worden: de kennis in het geheugen en het woord van de geest.

Deze tweede triade noemt Augustinus een *evidentior trinitas* en dat is zij ook, omdat we hier waarlijk drie termen vinden in de éne geest. De eerste triade bestond eigenlijk uit twee termen in de geest en het was slechts door verdubbeling van de geest, dat er een triade kon aangeduid worden⁶⁰). Zo is deze triade dus duidelijker dan de eerste, maar duidelijk is zij nog niet; anders was een nader onderzoek naar de termen overbodig. En juist dit verzekert ons, dat het *evidentior trinitas* op het aantal van de termen slaat, niet op het habitueel zijn of actueel zijn van de triaden, omdat de nieuwe triade daarin precies nog niet duidelijk, evident is,

⁵⁹) Aangezien Augustinus niet meer dan een drieheid zoekt, volstaat het, dat kennis evenals liefde tot het leven van de ziel behoort: de ziel is een kennend en minnend wezen. Zie b. v. *Ibid.*, VIII, X, 14: « Quid est ergo amor, nisi quaedam vita... »; *Ibid.*, X, XI, 18: « Vita est autem unaquaque ad seipsam... ».

⁶⁰) Er zijn dus drie termen aanwezig, die feitelijk slechts twee in één geest zijn. We kunnen dit met Ch. Boyer ook aldus uitdrukken: de drie termen bevinden zich niet op hetzelfde zijnsplan. Dit moet Augustinus — misschien onbewust; hij spreekt er niet uitdrukkelijk van — hebben gevoeld. Zie Ch. BOYER, *L'image de la Trinité, synthèse de la pensée augustinienne*, in *Gregorianum*, XXVII (1946), blz. 192-193.

evenmin als de eerste ⁶¹⁾. We wachten tot het veertiende boek, voor Augustinus ons zijn beslissing gaat openbaren.

Th. HUIJBERS, o. s. c.

(Wordt vervolgd).

⁶¹⁾ De kwestie over het verband tussen de twee triaden bespreken we vooral naar aanleiding van de diepgaande studie van Gardeil (Zie vooral Dl. I, blz. 77-95 en Dl. II, app. I, blz. 295-296). Een schematisch overzicht vindt men in Dl. I, blz. 95b. Een schema, dat aan onze uiteenzetting beantwoordt, vindt men bij L. REYPPENS, *Ame*, in *Dict. Spir.*, t. I, c. 439-440.

Gardeil ziet de eerste triade als habitueel, de tweede als actueel, als een ontwikkeling van de eerste triade tot de act: daarom «evidentior trinitas» (Zie hier ook *Ibid.*, Dl. I, blz. 102-103). Reeds meenden we daartegenover te kunnen vaststellen, dat de eerste triade niet uitgesproken habitueel is en dat ook de tweede triade niet uitdrukkelijk actueel is. Hiermee valt dan ook de voortkomst van de tweede uit de eerste triade, zoals Gardeil die voorstelt: «notitia» en «amor» bestaan in het geheugen van de geest. Van dit geheugen wordt een principieel van handelen gemaakt, waardoor de «mens» zich door zichzelf ontwikkelt, nl. uit de memorie komen «memoria, intelligentia, voluntas» voort als actualisatie van de «notitia» en de «amor».

Hiertegen kan nog worden ingebracht, dat denken hier niet gezien wordt als actualiserende functie; vervolgens, dat Augustinus nooit, omdat de eerste triade blijvend is, «a fortiori» tot een blijvend bestaan van de tweede mag besluiten, als deze een actualisering zou zijn; de act is er niet altijd (Vgl. *De Trin.*, XIV, XI, 9). Dit kan alleen als de triaden op hetzelfde plan staan en de tweede triade een noodzakelijke vooronderstelling is van de eerste. De termen moeten dus principieel zijn van «notitia» en «amor», van kennis en liefde, en niet andersom (Vgl. *De Trin.*, X, XII, 19: «Mentem quippe ipsam...»). De verdere uitwerking, wat betreft het denken en de noodzakelijke verbinding tussen habitueel en actueel kennen als gevolg van het denken, is dan nog van kracht, maar is niet van toepassing op de triade in het tiende boek.

Dit verschil van uitleg berust op de vaststelling van de termen van de eerste triade. Zien we kennis en liefde als de verbinding van de ziel met zichzelf, dan ligt het voor de hand terug te keren tot de principieel van kennis en liefde: geheugen, verstand en wil, om tot een drievuldigheid te geraken. Ondanks het aanwenden van het denken, maar als onderscheidende functie, blijft Augustinus dus tenslotte staan bij het geheugen, waarin deze drie principieel blijvend aanwezig zijn. «In het geheugen» wil hier zeggen: nog niet actueel voor de geest gesteld, maar als het ware in het onderbewustzijn blijvend werkelijk aanwezig. Gardeil heeft een andere opvatting van het geheugen. Volgens hem worden «notitia» en «amor» uit de eerste triade getransponeerd naar de dynamische orde door middel van het geheugen, dat hij aldus als een principieel van handelen voorstelt (*Ibid.*, Dl. I, blz. 94). Het lijkt ons hier toch niet op zijn plaats om van een dynamisch principieel te spreken, aangezien er twee principieel van handelen, nl. het vermogen tot kennen en begrijpen, aanwezig zijn en de actualisering

SUMMARIUM.

Circa doctrinam traditam in nono et decimo libro *De Trinitate* S. Augustini sequentia statuimus:

1. In libro nono *notitia* et *amor* remanent satis indeterminata, cum ibi nil aliud quaeratur ac trinitas in una mente.
2. Notitiae et amori propria substantialitas attribuitur, non tantum substantialitas unius mentis.
3. Trias libri noni secundum intentionem S. Augustini nec est habitualis, nec actualis, cum quaestio non ponatur.
4. Explicationes libri noni haberi debent uti praeparatio ad doctrinam libri decimi.
5. Trias libri decimi nec est actualis nec habitualis secundum intentionem S. Augustini, cum *cogitare* ibi significet *discernere*.
6. De facto S. Augustinus utroque loco quaerit trinitatem permanentem (habitualement). Unde difficultas procedendi in fine libri decimi.
7. Trinitas libri decimi est evidentior, quia ibi tres, in priori potius duo termini adsunt.

geheel op rekening komt van de intentie en het denken. Het geheugen is o. i. niets anders dan de toestand van onbewustheid, waarin de eerste handelingen van de geest — ten opzichte van zichzelf — zich voltrekken.

Cardinal Richard Annibaldi

First Protector of the Augustinian Order

1243-1276

(continuation *)

CHAPTER II

The Augustinian Order in the thirteenth century and its re-organization under Cardinal Richard

In 1256, Pope Alexander IV combined five congregations of hermits into the Order of Austin Friars — *Ordo Fratrum Eremitarum Sancti Augustini* ¹⁴⁶) — which became one of the four large mendicant Orders.

The five congregations were:

1. The Hermits of St. William with their motherhouse in Maleval near Siena.
2. The Hermits of St. William with their motherhouse on Mt. Favali near Pesaro.
3. The Hermits of the desert of Brettino in the diocese of Fano in the March of Ancona.
4. The Brethren of Blessed John Bonus with their motherhouse in Butrioli near Cesana, also in the March of Ancona.
5. The Hermits of St. Augustine.

The first four groups are clearly defined and sufficient historical records are available to follow their development in at least a rough outline, but the fifth group, the Hermits of St. Augustine, have been the source of endless controversies to this day, for they

*) See *Augustiniana*, April 1952, pp. 26-60.

¹⁴⁶) See the following chapter.

alone could be the direct offspring of the monachism established by St. Augustine in Africa, a claim as bitterly denied as it was fervently sustained ¹⁴⁷).

To-day it is generally agreed, that St. Augustine originated a form of monastic life as personally his own as that of any founder of a religious Order ¹⁴⁸). Neither can there be any doubt that his followers brought his kind of common life to the European shores during the persecution of the Vandals and more so during their flight from the onslaught of the Mohammedans. Since no other form of monastic life but that of St. Augustine is historically known in North-Africa it is a useless undertaking to deny the Augustinian origin of those ancient establishments in Spain, France, and Italy which were founded by refugee monks from North-Africa ¹⁴⁹).

An entirely different question is the continuity of Augustinian monasticism throughout the centuries. That it survived is indicated by the large number of manuscripts containing the Rule of St. Augustine, of which the oldest dates back to the seventh century. In all ancient manuscripts the *Regula Prima* better known as the *Disciplina Monasterii* was combined with the *Regula Secunda* or the *Regula ad Servos Dei* which is known to-day as THE Rule of St. Augustine. The latter set forth the inner principles of monasticism while the first regulated the manner of daily life in the monastery and prescribed especially the laws regarding the divine

¹⁴⁷) The dispute became so bitter that in 1484 Pope Sixtus IV concluded it with the *Motu proprio Quia apostolus precepit* (EMPOLI 321). English manuscripts on this question are contained in British Museum Add. 38665 and Lambeth 357. G. SANDERLIN, *John Capgrave speaks up for the Hermits*, *Speculum* 18 (1943), 358-361, forgot to note that Capgrave's main endeavor was «to reforme charite betwix St. Augustine's Heremites and his Chanones» and wrote his *Concordia* for that purpose: *John Capgrave's Lives of St. Augustine and S. Gilbert of Sempringham*, ed. J. J. MUNROE (London, 1910), 146. R. ARBESMANN, OESA, *Jordanus of Saxony's Vita S. Augustini, the source for John Capgrave's Life of St. Augustine*, *Traditio* I (1943), 341-353.

¹⁴⁸) A. ZUMKELLER, OESA, *Das Mönchtum des hl. Augustinus* (Würzburg 1950).

¹⁴⁹) Vfr. n. 98. B. Bossue in the edition of the life of St. Nuncius, ASS Oct. 22, pp. 598-601, had taken exception to this statement, when he described the hatred of the Vandals for the monks who from time to time visited Carthage. Yet his quotation from Salvian «et si quando aliquis Dei servus, aut de Aegyptiorum coenobiis aut de sacris Hierusalem locis, aut de sanctis eremi venerandisque secretis» seems to make it quite apparent that only the hermits were natives of North-Africa, since the home of the other visiting monks is clearly designated.

22
August -
- Heremites

office and the fasts ¹⁵⁰). The separation of the two rules was brought about in the year 1118, when the Holy See granted to the Canons of Springirsbach near Trèves a dispensation from the *Regula Prima* so as to enable them to follow the new papal regulations on the breviary and to accommodate themselves to the rigors of their northern climate. The place of the *Regula Prima* was taken by constitutions of their own making, a procedure which was slowly adopted by all followers of St. Augustine's rule. This general acceptance of the papal decision of 1118 caused chaos in the traditional form of Augustinian monasticism as is evident in the case of Fontaine Géhard (Fons Giardi, to-day Châtillon-sur-Colmont, dep. Mayence) which was the motherhouse of all hermitages in its neighborhood. When William, bishop of Le Mans, gave Fontaine Géhard to the Benedictine monastery Marmoutiers for the purpose of reform, the hermits protested for almost a century that they had observed the Rule of St. Augustine from the beginning of their foundation and wanted to be reformed according to that rule, but Bishop Hamelin, who renewed the donation in 1203, retorted that the hermits had no rule at all, and both Innocent III and Alexander IV decided against them ¹⁵¹).

The case of Fontaine Géhard, whose history can be traced to the first half of the sixth century, clearly indicates that some Augustinian hermitages existed for centuries until monastic reform movements changed their character and name, but to give positive proof for all similar claims is at present impossible, because no

¹⁵⁰) P. MANDONNET, *Saint Dominique* (Paris, 1937), II, 101 sqq.; Vfr. LXXIX sqq.; Th. PURCELL, OESA, *The Rule of St. Augustine, The historical Bulletin* 25 (1946), 5-17; J. C. DICKINSON, *The origin of the Austin Canons and their introduction into England* (London, 1950), Appendix I.

¹⁵¹) L. H. COTTINEAU, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés* (Mâcon, 1939), I, 1172. The important documents are given in L. CELIER, *Catalogue des actes des évêques du Mans jusqu'à la fin du XIIIe siècle* (Paris, 1910). It seems that not the bishop but some of the hermits themselves desired the union with Marmoutiers (CELIER n° 84, 1147), while others were opposed to it. The disagreements following the appeals to the bishops of Le Mans and the Pope produced a form of anarchy, which deprived the whole community for a long time of both a superior and constitutions (CELIER n° 322, 1203) and led to an « existence vagabonde et désordonnée » (CELIER n° 322, 1203). The religious were still protesting in 1260, when Alexander IV again confirmed the decision of Innocent III, which is sufficient proof that Fontaine Géhard was not included in the union of 1256.

critical research has as yet been made and older historians did not have the insight gained by Mandonnet's new evaluation of the decree of 1118. Such an investigation must establish not only the antiquity of a house, but also its foundation and continuous possession by the Hermits of St. Augustine, a task constantly hampered by the loss of documents and the frequent change of ownership or affiliation, often enough imposed by outside powers ¹⁵²).

It is no solution of existing difficulties to pour the vial of ridicule upon any serious effort to lift the curtain which hides Augustinian history between the seventh and eleventh centuries. Other Orders experience the same troubles whenever they write factual history. The French kings for example had commanded that only the Rule of St. Benedict should be allowed in the monasteries of their realm, yet when St. Odilo demanded its observance he was told that no one in France even knew of that rule, but that all monks followed the Rule of St. Columbanus ¹⁵³). On the other hand, many arguments cannot be sustained which were formerly used to prove an Order of Augustinian Hermits which extended over all of Christian Europe before the thirteenth century ¹⁵⁴). Augustinian eremitical life survived in individual houses ¹⁵⁵)

¹⁵²) The importance of continuous possession can be clearly seen in the life of Blessed Hugolin of Gualdo Cattaneo who practiced the eremitical life according to the Rule of St. Benedict near St. John's of Lonterio. This monastery was erected in 1340 and in 1425 united with the Olivetan monastery of Foligno, but in 1437 both places were given to the Augustinians and because one of their monasteries had been in Foligno since 1338, Blessed Hugolin was promptly made an Austin friar, though he had never belonged to that Order: W. HÜMPFNER, *Lexicon für Theologie und Kirche* V (1933), 186.

One of the most serious losses of ancient documents is recorded under August 2, 1508 in the Register of Aegidius of Viterbo, who had found some very old records, among them the Register of Hugolinus Malabranca and an ancient manuscript containing the earliest history of the Order, in his mother convent of Viterbo and sent them to Rome but they were lost in a vehement storm near Putrioli (TORELLI, preface to vol. II).

¹⁵³) MABILLON's *Annals* for the year 927 quoted in ASS Oct. 22, p. 731.

¹⁵⁴) Before the Cistercians and the Congregation of Cluny there did not exist as firm an affiliation of monasteries with a centralized government as to which we are accustomed. — One of the most cogent arguments is the omission of the Augustinian Hermits in the enumeration of the various Orders, which followed the Rule of S. Augustine, in the *Summa ad omnes status* by Humbert de Romanis O. P. which was written before 1244: K. WENCK, *Das erste Konklave der Papstgeschichte, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* XVIII (1926), 159.

¹⁵⁵) This is also recognized by the Bollandists: ASS Oct. 22, CP 137/138.

or small groups of houses which reappeared in the light of history during the eleventh and twelfth centuries, but were little known until the laws of the Fourth Lateran Council had taken effect and forced them into centralized units. Towards the middle of the thirteenth century a large number of hermitages were united in a full-fledged Order, known as « *Fratres Eremitae ordinis sancti Augustini* » and they alone formed the fifth group in the Great Union. Much has been written about this Order and each century seems to have added its share to the general confusion, but Henry Friemar, who knew Lanfranc the first general elected after the Great Union ¹⁵⁶), left no doubt that it was the Congregation of Tuscany, whose first and only protector had been Cardinal Richard, though by 1256 it was a congregation which had burst its local bounds and had started foundations not only to its South but also in Spain and Portugal, France and England. In his *Tract on the origin of the Austins*, Friemar listed the names of some of the priors general before 1256, but in each instance they had been superiors of the Tuscan Congregation ¹⁵⁷). Jordan of Saxony was not as outspoken as his revered master, but clung to the Tuscan theory ¹⁵⁸). The Bollandists Henschen and Carpentier, who wrote excellent histories of the Austin Friars in their lives of St. William and John Bonus followed their footsteps ¹⁵⁹) and G. A. Little, one of the foremost authorities on the history of the friars, agreed with their findings ¹⁶⁰). Though these statements are clear, the history of this congregations is veiled and darkness and the following outline will solve but few of the existing problems.

1. *The protector of the Tuscan hermits.*

Monastic life in general and eremitical life in particular had preserved a great deal of individualism until the Fourth Lateran Council which demanded that all religious communities had to be

¹⁵⁶) AA IV, 325.

¹⁵⁷) Friemar claimed to have found their names in ancient documents or heard about them from older brethren: AA IV, 298.

¹⁵⁸) « *dispersi sunt, quorum quidam venerunt in Tusciam...* » Vfr. 44.

¹⁵⁹) Only five congregations, says Henschen, were mentioned by the Pope in *Licet ecclesiae* of 1256. « *Quinta quae superest congregatio Sti Augustini iam ante sub Innocentio IV coaluerat* »: ASS Febr. 10, p. 483.

¹⁶⁰) *Cambridge Medieval History* VI, 700.

guided by one of the approved rules and that independent houses had to form provincial units with a common superior according to the example set by the Cistercian Order ¹⁶¹). Any existing house or Order which did not comply with this law forfeited its right to further existence. The resulting applications for a rule and the approval by the Holy See mark in many instances the first appearance of religious communities in the annals of history. Many of them preferred the Rule of St. Augustine because it changed but little their former manner of life by allowing them to retain their own constitutions. More difficult and, therefore, more slow proved the formation of provincial units under a common superior, because this meant the surrender of many individual rights, new orientation and stricter supervision. But Rome insisted on this demand and used every opportunity to achieve its goal. When for example in 1231 the hermitages of Lecceto and Montespescchio asked for the Rule of St. Augustine, the bishop of Siena was told to extend it to all hermitages in that region ¹⁶²) thus giving them the impression that they were regarded as one.

The oldest known provincial unit among the Tuscan hermits was the Congregation of Lucca, by historians of the Order often called the Congregation of Lupocavo, which came into existence in 1228 when thirteen hermitages combined in St. Columbanus outside the walls of Lucca ¹⁶³). Their names were:

1. St. Mary's of Spelonca on Mt. Moricone near Lucca.
2. St. James of Cella or Cella di prete Rustico, also called Colledonico near Miati.

¹⁶¹) G. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 31 vol. (Venice, 1758-98), vol. IV, col. 999, can. 12: « In singulis regnis sive provinciis fiat de triennio in triennium salvo iure diocesanorum pontificum, commune capitulum abbatum atque priorum... ad quod universi convenient... apud unum de monasteriis ad hoc aptum, hoc adhibito moderamine, ut nullus eorum plus quam sex evectiones et octo personas adducat. Advocent autem caritative in hujus novitatis primordiis duos Cisterciensis Ordinis abbates vicinos, ad praestandum sibi consilium et auxilium opportunum, cum sint in hujusmodi capitulis celebrandis ex longa consuetudine plenius informati ». Col. 1002: demands that visitors be appointed.

¹⁶²) See Appendix I for the history of these and other houses which will be mentioned in the narrative.

¹⁶³) *Inventario del R. Archivio di Stato in Lucca I* (*ibid.*, 1872), 6-7. The history of these thirteen hermitages had been written by M. BARSOTTI in his well documented *La coronazione della miracolosissima immagine di Maria Vergine detta del Sasso nella chiesa di S. Agostino di Lucca* (*ibid.*, 1693), 100-185.

3. St. Mary Magdalene's in Valle Buona near Versilia, also called Val-di-Castello.
4. St. Mary's of Monteforte.
5. St. Mary Magdalene's of Valle Buona in Garffagnana.
6. St. George and Galganus of Valle Buona in Garffagnana.
7. St. Francis on the bridge of Chifenti, also known as Ventoso.
8. St. Mary's of the Annuntiation on the mountain of Brancoli.
9. St. Mary's on the mountains of Compito in Valleromita or Fontanella.
10. St. Bartholomew's on Mt. Vorno.
11. St. Michel's of Buti (or Buci) in the district of Cerreto.
12. St. Salvator of Cascina in the mountains of Pisa.
13. S. Mary's of Rupecave (or Lupocavo) near Flesso.

Only a few real-estate transactions and some grants of indulgence speak of their existence and not many men step from this hazy past to leave their names for posterity. Two of them are called priors general, one called John Honestus of Spelunca ruled the Order under Alexander III and the other known as John of Cella held the same position under Innocent III. If these dates of Henry Friemar are correct then their tenure of office preceded the union of 1228 and the latter could, therefore, not have been an entirely new formation but just the affiliation of some houses to an already existing coalition. More than just the name is known of the important friar Stephen, who received the habit in 1203, was made prior of Cataste in 1215 and as such helped to establish S. Galgano by sending four of his brethren to the aid of friar Andrew. He is most probably identical with the friar Stephen who in 1243 went with friar Hugh to Lyon, where Pope Innocent then resided, to request the union of all hermits in Tuscany under one rule and one prior general.

The union of 1244

The pope immediately agreed and ordered Cardinal Richard Annibaldi who was then in charge of the Papal Curia in Rome, to effect this union and for this purpose appointed him *corrector* and *provisor* for the hermits in question ¹⁶⁴). In obedience to the

¹⁶⁴) *Incumbit nobis*, December 16, 1243: BERGER 335 and 336; Vfr. 449. In this papal constitution the Williamites were officially excepted from the union

pope's directives, Richard called a meeting for March 1244, to which all eremitical houses in Tuscany — with the exception of the Williamites — were to send two delegates with full authority to decide in the name of their brethren. This general chapter was held at St. Maria del Popolo in Rome under the presidency of the cardinal who was assisted by the Cistercian abbots of Fossanuova and Fallera, because canon 12 of the Fourth Lateran Council, which introduced general chapters for all religious, had decreed: « In inaugurating this new arrangement let two neighboring abbots of the Cistercian Order be invited to give counsel and opportune assistance since among them the celebration of such chapters is of long standing » ¹⁶⁵).

The acts of this chapter, which as early as 1259 was called the first general chapter of the Order ¹⁶⁶), are no longer extant, but Pope Innocent IV enumerated the most salient points when he confirmed them by *Pia desideria* on March 31, 1244 ¹⁶⁷). The most important point was the general acceptance of an approved Rule to comply with the laws of the Fourth Lateran Council. The assembled fathers had no choice in the matter, since in his letter of convocation the Pope had imposed the Rule of St. Augustine; yet he would scarcely have taken this step, if the majority of hermitages had not previously followed this rule.

Interesting are the details concerning the new habit. The priests were commanded to wear a black habit with a white scapular and black mantle, while the garment of the lay brothers was to be a black habit with a black scapular and a black capouch. Priests and brothers had to gird both habit and scapular with a (leathern ?) cincture. This arrangement in colors was clearly Cistercian with the order of colors for priests being reversed. The fact that the Pope stressed but the matter of clothing indicates that similar complaints must have been made against the Tuscans as had been raised with such vehemence against the Brethren of John Bonus and the Hermits of Brettino. Whenever the Tuscans left their dwellings they had to carry a staff, the sign of the hermit.

and the Rule of St. Augustine was prescribed. The date for the chapter was to be set by Cardinal Richard.

¹⁶⁵) Translation from H. J. SCHROEDER, *Disciplinary decrees of the General Councils* (St. Louis, 1937), 253; Vfr. 467.

¹⁶⁶) Vfr. 449.

¹⁶⁷) AA IV, 419; E 165; P 11315.

In the sixteenth century the new constitutions bearing the seal of Innocent IV were still kept at the monastery of Lucca¹⁶⁸), but from the official summary of papal privileges, sent in 1354 by prior general Thomas of Strassburg to all houses of the Order, it becomes evident that the papal document in Lucca was nothing but the original or an official copy of *Pia Desideria*; for Thomas wrote: « Item Alexander IV primas constitutiones nostras aliquas factas de consilio Ricardi sancti Angeli Diaconi Cardinalis et abbatum de Falera et Fosse Nove Cisterciensis Ordinis, repertas in Registro Innocentii Pape IV, confirmavit »¹⁶⁹).

The silence of *Pia desideria* on matters other than apparel is sufficient proof that nothing was added which was not common practice in the united hermitages, and that a thorough investigation of Cistercian practices would contribute little¹⁷⁰), if anything, to the understanding of their mode of life. Much more is to be gained from a detailed study of eremitical rules as the Bollandists have done in the life of John Bonus.

It would be interesting to know the immediate causes, discussions and difficulties connected with the union of 1244. Pope Innocent IV shed little light upon his reasons by the statement: « We did not want you to be any longer like erring sheep without shepherds, which roam behind the tracks made by the flock »¹⁷¹), but seems to point out their former lack of organization. Whether the sentence conveyed a great deal more, we do not know, but the assembled hermits knew and obeyed, though some of them agreed to the union only under special conditions. Thus Aldobrandinus, prior of the hermitage St. Matthew's in Lepori (Florence), became affiliated under the condition that the should remain superior of his foundation for life and receive a regular income¹⁷²), a condition which led to many complications after the Great Union, when the Augustinians accepted absolute poverty.

Dissatisfaction with the new superiors appeared in the her-

¹⁶⁸) AA I, 109.

¹⁶⁹) AA IV, 419.

¹⁷⁰) Father Esteban called attention to the designation of the province as *visitatio* according to the custom of the Cistercians; sometimes it was also called *contrada*: AA VI, 20.

¹⁷¹) « Nos nolentes vos sine pastore sicut oves errantes post gregum vestigia evagari »: E 164.

¹⁷²) AA XI, 100.

mitage St. Mary's of Lupocavo which in 1248 received papal permission that for the time being it could not be forced to the « reception, visitation and financial control of the priors and visitors of the Order of St. Augustine » ¹⁷³). The difficulties, however, were overcome, since in 1250 Lupocavo was still a member of the Tuscan Congregation and it is, therefore, contrary to direct documentary evidence to make Lupocavo the head of a special congregation which joined the Order in 1256 ¹⁷⁴). The Congregation of Lucca, of which Lupocavo had been a member, joined the union of 1244 and did no longer exist as an independent unit, though there might be some doubt about several other houses near Lucca.

Only three superiors general of the Tuscan Congregation are known by name: friar Matthew directed the Order in 1250, friar Aiotus in 1252 and Philip (Dexter) of Parma ruled immediately before 1256 ¹⁷⁵).

With the completion of their union the Tuscans quickly grew in stature through the multitude of privileges which they had obtained through Cardinal Richard and which constituted them a full-fledged religious Order. In 1244 they received the important and much coveted favors contained in the constitution *Religiosam vitam eligentibus* ¹⁷⁶) which placed them directly under Holy See, freed them from all tithes and taxes, gave them the right to elect their own superior general ¹⁷⁷) and bury in their cemetery not only their own members but also lay-people. They depended upon the bishops only for ordinations and the establishment of new houses.

¹⁷³) « ut de cetero ad susceptionem, visitationem et procuracionem priorum et visitatorum ordinis sancti Augustini compelli non possint inviti ». BERGER 3909 (*Cum sicut accepimus* of April 16, 1248).

¹⁷⁴) « Erat anno 1256 caput peculiaris congregationis eremitarum S. Marie de Lupocavo Lucensis diocesis, quam eo anno in unione generali in unum cum aliis congregationibus corpus coaluisse, expressit Pamphilus fol. 30 suae Chronicae Augustinianae »: HERRERA II, 30. TORELLI II (Introduction) and CRUSENIUS I, 240 repeated this tradition, though the sales-agreement of 1250 was known to them.

¹⁷⁵) Aiotus was prior of Colle in 1250, is called prior general at the foundation of Faenza in 1252, and visitor general in 1253, when he united the hermitages of Fultignano and Lecceto (See appendix). Matthew is mentioned in the sales-agreement of 1250 and the name of Philip Dexter of Parma is known only through Henry Friemar: AA IV, 298.

¹⁷⁶) BERGER 658 (April 26, 1244).

¹⁷⁷) The election was to take place after the death of the former general which indicates that their generals were to be chosen for life like those of the Cistercians: AA II, 158.

Another papal decree which continues in force among the Augustinians to this hour granted them the use of the improved Roman breviary¹⁷⁸⁾ which differed from older breviaries mainly by a better arrangement and greater compactness.

A third great advantage gained by the efforts of Cardinal Richard was the establishment of the Order at the center of Christianity. The superiors of the new congregation were frequently called to Rome for consultation with their protector, where they found an extended stay rather difficult because they were obliged to lodge with strangers and had no place to securely store needed references. Richard remedied the situation by giving them the ancient monastery St. Maria del Popolo which had belonged to the Franciscans, a fact until recently unknown to historians of both Orders. The Franciscans moved to *Ara Coeli* which had been owned by Benedictines, who protested their loss, but to no avail¹⁷⁹⁾.

The meager history of the Tuscan Hermits was greatly enriched through the discovery of a sales-agreement executed on May 3, 1250 at their general chapter of Cascina¹⁸⁰⁾ and signed by the superiors present who added to their own names those of their

¹⁷⁸⁾ « et divinum officium secundum ecclesie romane consuetudinem *elegeritis* celebrare, Nos vestris precibus favorabiliter annuentes... ». EMPOLI 165; P 11315 (*Pia desideria* of March 31, 1244). « ... ut observantia moderni officii quod in breviariis vestris exacta diligentia correctum a vobis ex statuto Regulae vestrae iuxta Ecclesiae Romanae morem *excepto Psalterio* celebrare debetis, sitis contenti perpetuo ». EMPOLI 172; P 12991 (*Pio vestro collegio* of July 30, 1248). The two texts imply a difference of opinion within the congregation regarding the obligation of the *Disciplina Monasterii* of St. Augustine (supra note 150). The pope apparently tried to satisfy both groups by sustaining the *Disciplina Monasterii* where the psalms for each canonical hour were prescribed, but otherwise granting them all the advantages of the modern breviary. E. ESTEBAN, *De festis et ritibus sacris Ordinis Er. S. Aug.*, AA VIII, 113 did not examine this question.

¹⁷⁹⁾ The discovery was made by S. Lopez, who proved that this house was given to the Tuscans between 1248-1250: AA IX, 71. F. SCHILLMANN, *Die Formelsammlung des Marinus von Eboli* (Rome, 1929), n° 2200 followed the footsteps of Father Lopez. 1250 is probably the correct date, because Maria del Popolo is not mentioned in the sales-agreement of the Tuscan friars at the their general chapter of 1250.

¹⁸⁰⁾ TORELLI IV, 453 sqq is the only historian to give the entire text which is known only by transcript. S. Lopez correctly proposed the year 1250, instead 1251 as Torelli did, because of the different computation of time in Pisa: AA VIII, 293, n. 1.

houses. Thus we know of the existence of sixty-one foundations, of which only fifteen were designated as hermitages, though all these places should have been called by this name, because the Tuscans had the custom to speak of their settlements as hermitages even after they had moved into the cities. Some of the houses mentioned at this chapter ranked in the following centuries amongst the most prominent in Augustinian history, while others have now been so completely forgotten, that not even a work as detailed as Repetti's, *Dizionario Toscana* ¹⁸¹⁾ mentions them. We give their names and available histories in a special appendix.

Only six hermitages can be proved to precede the thirteenth century. The oldest authentic record is a privilege granted to Lecceto on May, 1144 ¹⁸²⁾ by Pope Lucius II, but this most renowned of all Italian hermitages of the Augustinian Order goes back probably into the eleventh century because the unpublished bull *Pia Postulatio* of July 19, 1255 guaranteed all privileges which it had received since the time of Bishop Walfredus, who ruled the diocese of Siena from 1088-1127 ¹⁸³⁾. Lupocavo (or Rupecave) existed before the year 1153, Acquaviva in 1163 and Spelonca in 1187. The Bollandists doubted that this high antiquity proved the connection with the foundations of refugee hermits from Africa. Their objection was based on the order of Pope Gregory IX to the bishop of Siena on January 3, 1231 to give Lecceto, Montespecchio and other hermitages of his diocese a suitable rule ¹⁸⁴⁾. This command was the answer to the request of these hermits who at their entry renounced their possessions, vowed chastity and obedience and wore the habit of religious, but wanted a rule

¹⁸¹⁾ E. REPETTI, *Dizionario geografico, fisico, storico... della Toscana*, 6 vol. (Florence, 1833-1843).

¹⁸²⁾ P. KEHR, *Italia Pontificia* III (Etruria), pp. 225-226 and appendix (Berlin, 1908). After the above was printed I found one of July 1119. V. Appendix.

¹⁸³⁾ It is preserved in the State Library of Berlin which purchased a great part of the archives of Lecceto in 1865: KEHR, *l. c.* Father R. Schraml sent me a copy. For other houses see appendix.

¹⁸⁴⁾ « Dilecti filii de Monte Speculo et de Silva Lacu fratrum Eremitarum priores Nobis humiliter supplicarunt, ut cum tam ipsi, quam fratres in eisdem locis et aliis tuae Diocesis eremiticam vitam ducentes in ingressu locorum ipsorum abrenuntient propriis, continentiam voveant, promittant obedientiam et sub regulari habitu perpetuo se victuros, quia non habent regulam specialem, secundum quam in divinis officiis quam in aliis vivere debeant, seu delinquentium corrigantur excessus... ». E 125; P 8646.

to regulate the divine office and « other things ». The Bollandists thought this document sufficient proof that the hermits had no rule at all (at least none of the approved rules), but this cannot apply to all Tuscan hermits. The few documents still available reveal that at least some of them followed the Rule of St. Augustine, but met with the same trouble as those at Fontaine Géhard. The Hermits of Morimond e. gr. had kept the Second Rule of St. Augustine, but had accepted the regulations of St. Damian to fill the void created by the loss of the *regula prima* ¹⁸⁵).

The majority of foundations enumerated in the contract of 1250 seems to have been of recent origin and their great number testifies to an abundance of vocations. The increase in membership and the influence of their cardinal protector transplanted the Augustinian Monachism of Tuscany into other parts of Europe and necessitated an extension of its privileges to all their houses « wherever they might be located » ¹⁸⁶). This grant of Pope Innocent IV coincided with the first appearance of Augustinian colonies north of the Alps and does not leave any doubt that at least some of them were established by the Tuscan Congregation.

It is also the first evidence of a very important change which took place during the next few years which consisted in the omission of the words « in Tuscany » and addressing the brethren simply as Hermits of St. Augustine ; the change is not apparent in each single instance, but makes its appearance at several occasions and leads to the conclusion that either by common usage or on purpose the Hermits of Tuscany were regarded as *the* Order of St. Augustine, esp. after the expansion into other countries made the local restriction obsolete. For that reason we are convinced that the important constitution *Hiis qui pro animarum* of July 31, 1255 with its detailed system of government was addressed to them

¹⁸⁵) Vide appendix.

¹⁸⁶) « ... fratribus vestris in Tuscia dumtaxat morantibus concessa ad quoslibet alios vestre Religionis et Ordinis fratres ubique constitutos... extenduntur... » (*Ut eo liberius*, September 25, 1245: BERGER 1534; AA IV, 473). It was addressed to « Dilectis filiis priori et fratribus eremitarum ordinis sancti Augustini » and is clearly directed to the Tuscans. When *Pia desideria* was given in 1244 it was addressed to « Priori et fratribus Eremitarum in Tuscia ordinis sancti Augustini », but when it was renewed on July 1, 1253 (BERGER 6834; P 15035) it was sent to « Visitatori Generali et prioribus et fratribus universis ordinis sancti Augustini ». *Hiis qui pro eo* with long commentary by E. ESTEBAN, AA IV, 369 (P 15965).

and that the contrary view of E. Esteban is not tenable. The only difficulty in assigning this document to the Tuscans exclusively arises from the allotment of the same name to the Zambonini in the year 1252 and this duplication of titles was another means to promote the final union between these two groups. Whether the presence of « friar Raynald de Pulivirasio of the March of Ancona and now visitor of the brethren of the Order of St. Augustine in Tuscany and the Duchy of Spoleto »¹⁸⁷⁾ at sale of property for the convent of Gubbio, which belonged to the Brettini, has any significance or is just accidental is difficult to determine, until further records make their appearance.

The request of the hermits Stephen and Hugh for the union of all hermits in Tuscany had not proceeded from selfish motives but from obedience to papal legislation, which saw in the combination of scattered groups and individual houses a means for better monastic life and a chance to overcome the dangers from migrating heretical preachers through closer affiliation with the Holy See, stricter supervision of individuals and the training of able members for the active care of souls. That this active participation was desired is evident from the various grants to preach and hear confessions after the union of 1244 had been effected¹⁸⁸⁾, and the transfer of the hermitage St. Matthew's of Lepori into the city of Florence signifies the change of ideals and aims which had taken place in the congregation.

2. The Williamites¹⁸⁹⁾

These hermits received their name from St. William of Maleval who died in 1157. He neither founded an Order nor wrote a rule, but his followers tried to imitate as closely as possible his daily life of prayer and mortification as described by his disciple Albertus and these practices were called the *consuetudines Sancti Guilielmi*

¹⁸⁷⁾ AA XVI, 51.

¹⁸⁸⁾ Permission to preach and hear confessions was granted in *Vota devotorum*, March 22, 1244 (TORELLI VII, 646; BERGER 572) and again in *Pia desideria*, March 31, 1244.

¹⁸⁹⁾ The first history of the Order by LA HAYE (P. Samson), *De veritate vitae et ordinis divi Guilelmi quondam Aquinatorum et Pictorum principis* (Paris, 1587) was greatly improved by HENSCHEN in ASS Febr. 10, pp. 474 sqq. A valuable contribution is G. C. A. JUTEN, *De Orde van den H. Guilielmus in Noord- en*

Guilel.
- St. W.
Maleval

and sometimes the rule of St. William. The canonization of this great penitent in 1202 attracted many candidates to the Order, but when very few could live up to its rigor, its rule was mitigated by Gregory IX; thereafter the Order expanded more rapidly, spread into France, Germany and Hungary, but never flourished like the other great Orders. In 1235, at a chapter held in Bernardfagne, Belgium¹⁹⁰), it numbered two houses in France, two in Germany and eight in Belgium in addition to those of Italy, which never exceeded sixteen abbeys and thirteen *praepositurae* (priories ?). At the time of their greatest expansion in 1435, the Williamites possessed only fifty abbeys¹⁹¹).

It is no longer known why and when they were divided into two groups in Italy, each having its own general: one branch subject to the motherhouse of Maleval, also known as *Stabulum Rhodis* and the other to Mount Favali¹⁹²), but all ultramontane houses seem to have been under the jurisdiction of Maleval. In

Zuid-Nederland, Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique XXXII (1906), 45-66 also vols. 31 and 33 for corrections and additions. L. CRICK, *Bijdrage tot de Geschiedenis der Wilhelmitenorde in België, Bijdragen tot de Geschiedenis* XXX (1939), 155-200. M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche* (Paderborn, 1933), I, 543 sqq. The Order had but two houses in France: Louvergny, which existed from 1249 to about 1618 and Montrouge (Blancs Manteaux) in Paris, which they received from Philip the Fair in 1298 but lost to the Congregation of St. Maur in 1618: A. HAUDECEUR, *Les Guillemites et leur fondateur, Travaux de l'Académie Nationale de Reims* XCV (1893-1894), 147-161; J. TRUTMANN - A. M. BURG, *L'Ordre des Guillemites en Alsace*, in *Archives de l'église d'Alsace*, n. s. II (1947-948), 173-204. Not one of the histories of the individual houses which made their appearance in Germany during the last few decades treated the questions which interest us most in this article and which we shall discuss in the next paragraph. Little is known about the Order in Italy and JUTEN, *Analectes* XXXII, 45 even claims that the Tuscan province is no longer mentioned after 1340. MS 1124 of the Library in Cambrai contains notes on the history of the Williamites between 1251-1348.

¹⁹⁰) JUTEN, *Analectes* XXXII, 45.

¹⁹¹) ASS Febr. 10, p. 481 enumerates 16 abbeys and 13 prepositurae for Italy, 20 foundations in Germany and 14 for France-Belgium.

¹⁹²) *Devotionis augmentum* of August 27, 1251 (BERGER 5468), is directed to « Generali heremi Sancti Benedicti de Monte Fabali ac ceteris prioribus et fratribus heremitis Sancti Guilielmi ». For Maleval: REPETTI II, 73 and for Mt. Favali: COTTINEAU, *Répertoire* II, 1918. Maleval received its name from the creek of the same name (Mala Valle), while the Knights of Rhodes, many of whom retired here after the Second Crusade, caused the place to be called *Stabulum Rhodis*. The monastery is destroyed, the remains of St. William are buried in the parish

obedience to the Council of the Lateran both groups of Williamites chose the Rule of St. Benedict ¹⁹³⁾ and not a single document can be adduced for the claim ¹⁹⁴⁾ that some Williamite houses had followed the Rule of St. Augustine and these only were included in the union of 1256; every available document speaks only of the Rule of St. Benedict and the Pope's command of April 9, 1256 certainly included the houses which followed that rule.

The garment of the Williamites was that of the hermits: a gray woolen habit with very wide and long sleeves and girded by a cincture. Whenever the Williamites left their hermitages, they had to carry a staff ¹⁹⁵⁾, the sign of the hermit. The color of their habit caused no protest from other Orders since they lived off their estates and not by alms-begging.

3. The Brethren of John Bonus

As great a penitent as St. William of Maleval was St. John Bonus ¹⁹⁶⁾ or Zanebonus who was born about 1168 in Mantua,

church of Castiglione della Pescaja, which was located about five miles from St. William's as the hermitage was known in later years. The Austins had a monastery in the immediate neighborhood at Tirli. Mt. Favali lay about three miles from Pesaro.

¹⁹³⁾ E. gr. *Justis petentium* of August 11, 1238 (AUVRAY 4493), *Exigentibus vestris* of April 8, 1248 (BERGER 4282), *Religiosorum molestiis* of January 5, 1249 (P 13154) and *Devotionis augmentum* of August 27, 1251 (BERGER 5468) called them *Ordinis Sancti Benedicti* and in *Justis petentium* Pope Innocent IV declared, that Gregory IX had given them the Benedictine rule according to the customs of the Cistercians.

¹⁹⁴⁾ BSA I, 71 and many others.

¹⁹⁵⁾ « Cum prior et fratres heremitarum in partibus Germaniae ordinis sancti Guilelmi vestiti laneis cucullis et curtis usque ad cavillam seu juncturam pedis cum manicis bene latis et longis, nullo alio superindutis colore nisi quam secum lana earum causa primordialis contraxit, latis quoque et circumcinctis corrigiis desuper cum congruis religioni cultellis, et baculos deferentes in manibus et calciati teneantur incedere... ». *Religiosorum molestiis* of January 5, 1249 (BERGER 4282; P 13154).

¹⁹⁶⁾ The ASS, October 22 contains the biography of John Bonus by Ambrose of Calepio, the eminent Augustinian lexicographer, and the full Acts of the Apostolic Process for the canonization of our saint (quoted in this chapter as Pr.). It was ordered by Innocent IV and held in the years 1251, 1253 and 1253-1254. E. Carpentier, S. J., the editor, says of these acts: « Verum enimvero vehementer erro, si hactenus unus processus canonizationis lumen viderit qui simul tam copiosus sit et antiquus quam processus confectus ad coelitos honores deferendos

where in 1249 he also died. We have no data for his life until 1209 when he retired to Butrioli two miles from Cesena, an episcopal town in Northern Italy, and in the solitude of a cave started a relentless battle with himself in unbelievable mortification and constant prayer. He soon attracted attention and a group of disciples gathered about him « to learn the true service of Christ ». According to the earliest Augustinian chroniclers, one of the disciples was St. Francis of Assisi. In the seventeenth century this claim excited a lively controversy between the famous Franciscan historian L. Wadding and the Augustinian Thomas Herrera¹⁹⁷). It has now been definitely settled through the critical edition of Jordan's work, that the passage about the « Augustinian Monachism of St. Francis » was added to certain Italian manuscripts a hundred years after Jordan had compiled his work¹⁹⁸). A critical text study of Friemar's manuscripts might lead to the same results. The Bollandist Edward Carpentier had come to the right conclusions through the historical evidence of the Acts of the Process of Canonization which leave no doubt that John Bonus started his life of penance about the year 1209, the very year in which St. Francis began his Order. Therefore, he could not have been a disciple of John Bonus whose brethren started to gather only about 1217.

The bull *Admonet nos* of April 15, 1253¹⁹⁹) gives us a clear

B. Joanni Bono ». Since many errors had crept into the various lives of John Bonus, Carpentier wrote an entirely new biography in his *Commentarius praeuius* which we shall quote as CP. The only English life of the Saint may be found in BUTLER's *Lives of the Saints* (ed. Thurston-Atwater, London 1936), X, 312. It is poorly done and repeats a number of errors which were corrected by Carpentier in 1869. The latest life in *Cor unum* VII (1949), 43 sqq. John Bonus did not descend from the noble family of the Bononi; his name was a combination of the name of his father John and his mother Bona. The populace called him Zanebonus and his followers Zambonini (ASS Oct. 22, p. 758), a name we prefer to Gianboniti which has no foundation in the documents.

¹⁹⁷) L. WADDING, *Annales Minorum* II (Quaracchi, 1931), Appendix. Herrera wanted to defend his teacher J. MARQUEZ, whose *Origen de los frayles Eremitanos de la Orden de San Augustin* (Salamanca, 1618) was under attack. When Wadding and Herrera met in Rome they became intimate friends. Herrera calls him « dulcissimus amicus noster » (I, 315).

¹⁹⁸) Vfr. LXV and 445.

¹⁹⁹) CP 141-160; P 14945; BERGER 6493.

outline of the history of the Zanonini. It states that many joined John Bonus when the fame of his conversion became known. As soon as he saw that his disciples were bound to stay, he approached Bishop Otto of Cesena and obtained permission to form a religious community on condition that the bishop and his successors should always have full jurisdiction. John immediately set to work and built a house and small church for his followers; but their number and quality increased to such an extent that he was forced to establish several new hermitages. He now recognized that the foundation of new religious congregation was inevitable, and since he and his brethren did not follow one of the approved rules as demanded by the Lateran Council a delegation was sent to Rome to ask for the Rule of St. Augustine. This was granted about 1225 and from that date the brethren of John Bonus were officially approved and « regarded as regulars » ²⁰⁰). In addition to the approved rule they followed their own constitutions of which only a few details are known ²⁰¹).

After the papal approval John Bonus and his confreres laid aside the habit of penitence and took the habit of the hermits, which consisted of a grey tunic to which a capouch was fastened, and was girded with a cincture ²⁰²). This habit was almost like that of the Franciscans, and since the Zanonini were also mendicants it was unavoidable that they received alms destined for the Franciscans. The resulting quarrel was laid before the papal le-

²⁰⁰) « Cum autem iidem religiosi aliquam de approbatis regulis non haberent, quidam ex eis accedentes ad sedem apostolicam obtinuerunt ab ea B. Augustini regulam sibi dari et sic ex tunc in regularibus observantiis instrui et regulariter se habere ». *Admonet nos* (CP 144).

²⁰¹) « ... secundum tenorem constitutionum ipsius ordinis » (CP 148, 156). Friar Moroël testified that John Bonus reprehended sharply those brethren « qui non observabant regulam et ordinem » (Pr. 173); ordo in this connection means constitutions. Mentioned is the formula of profession (*infra*); dependence upon the bishop; general chapters before which the definitors were elected by the prior general (*infra*). The Brettini also had their definitors elected before the chapter, but by the prior general and the visitors (CP p. 816, n. 1).

²⁰²) « Ferebat unicum cucullam, sive tunicam stamineam » (Pr. 181) grisei coloris (Pr. 237) et cingebatur desuper (Pr. 169). At first John Bonus wore the garment of penance but changed to the habit of the hermits after his congregation had received apostolic approval as was noted by a number of witnesses who said « antequam dictus frater Johannes Bonus assumeret habitum religiosum » (Pr. 197).

gates, Cardinal Thomas of Sabina and Rainald of Ostia, whereupon in 1240 Pope Gregory IX prescribed a black or white habit, a wide cincture and stave ²⁰³).

The Franciscans were also convinced that the similarity of habit deprived them of candidates and did not hesitate to come to Butrioli and take candidates of the Zanonini away to place them in their own Order ²⁰⁴).

Despite these difficulties the Order continued to expand and by 1251 it was divided into three provinces; Lombardy, Treviso and Romandiola ²⁰⁵). The number of brethren can no longer be determined. Only of Butrioli it is known that thirty members dwelt there in 1240 and of Parma it is said, that it had many brethren ²⁰⁶). Augustinian historians claimed that the Zanonini possessed thirty houses in 1231 and about sixty in 1256 ²⁰⁷), but so far we could locate only the twelve hermitages mentioned in the process of canonization ²⁰⁸) and about fourteen more from other sources ²⁰⁹),

²⁰³) Vfr. 453, n. 13, 14 and WADDING III, 42.

²⁰⁴) « Quod a quibusdam fratribus de ordine Minorum passus fuerat tribulationes et persecutiones non modicas (Pr. 37). Friar John (de Barba ?) « vidit dictum fratrem Joannem Bonum pati tribulationem et persecutiones a fratribus Minoribus, auferentibus fratres dicti fratris Joannis Boni, et ducentibus eos ad regulam suam; quam persecutionem et tribulationem sustinuit patienter » (Pr. 294). Carpentier's commentary in this matter is misleading; he apparently overlooked these two passages. The « persecutions » took place in 1240 (Pr. 37, 44) and coincided therefore with the bull *Dudum apparuit*.

²⁰⁵) In 1251 Lanfranc of Milan was called « prior provincialis Lombardiae » (Pr. 109); this territory was also designated with its ancient name *Gallia Cisalpina* (Pr. 10, 22). Frater Dobellus or Dotellus was called « prior provincialis in Romandiola » (Pr. 49) and again « prior provincialis ultra Padum in Romagnola » (Ps. 110). The houses around Cesena must, therefore, have formed the provincia citra Padum, which we shall call Romandiola and the other Treviso, names by which they were known after the Great Union.

²⁰⁶) Pr. 277 (Butrioli) and 81 (Parma).

²⁰⁷) « Nel 1231 contava almeno una trentina di romitori fiorentini ed osservantissimi... Toscana... contava da sola ben 61 monisteri... quella dei Giamboniti, se non sorpassava certo la sorella della Toscana »: BSA I, 42 and 70.

²⁰⁸) Carpentier overlooked Milan which is mentioned several times, e. gr. « Frater Martinus prior fratrum Mediolani » (Pr. 109) but gave good historical sketches of the other eleven houses.

²⁰⁹) One source are the names of cities which were added to those of the brethren though they are not an absolute guarantee of a foundation in that city, because in some cases they signify their hometown only (AA II, 343, n. 2); but since each member became affiliated with the monastery in which he had made

but then found ourselves confronted by a complete lack of historical research for the North-Italian monasteries.

From the remarks scattered throughout the process we can draw a more or less complete picture of the physical aspect of the foundations of John Bonus. All of them were located away from the cities, yet sufficiently close in order to provide for the necessities of life and to find quick refuge behind the city walls during the frequent wars of that period. As the visitor approached the settlement he was received by a brother at the gate and brought to the guesthouse which was built next to the church. Strangers were not admitted to the common refectory, a rule, we find clearly expressed in the constitutions of Brettino. Visitors could enter the church, in whose proximity individual cells of those brethren were located who after a long and thorough preparation were allowed to lead a solitary life. The other members lived at « the house » or monastery. There is also mention made of two cloisters. In the major cloister it was permitted to talk at certain times ; in the minor one which lay close to the cemetery perpetual silence was enforced ²¹⁰).

Though in the beginning most members may have been lay brothers, the number of priests grew quickly and by reason of their training and ordination took over most of the superiorships. They exercised their ministry through preaching ²¹¹), hearing confes-

profession, it was much more frequent to add the name of the town, in which his mother-convent was located. Sometimes both names were used, e. gr. *Frater Ardizzione, presbyterus, natione et conventu Mantuanus* » (Pr. 304) — « *Thaddeus laicus de conventu Cesena, oriundus de Colina* » (Pr. 298). Of the 75 brethren mentioned in the Process only the two lay brothers Bonincuntrus (48) and Deotesalvus (15) are called « de Tuscia », all others bear the name of a city in which then or shortly after the Great Union the Augustinians had a foundation. A few brethren seem to have used their family name, like *Grecus de Disendeis de Mantua* (Pr. 276) or *Johannes de Calesis de Cremona* (272). We shall find similar duplications in the history of the Brettini, appendix III, where we shall return to this question. See also the remarks of E. VAN MOË, *Recherches...*, p. 277, n. 1.

²¹⁰) Porter: Pr. 211, Guesthouse: 6, Chapter: 8, 258, Cloisters: CP p. 776. In the seventeenth century the distinction of minor and maior cloister was still used by the Augustinians of Toulouse: H. RAMET, *Histoire de Toulouse* (*ibid.*, 1935), Index.

²¹¹) Granted by *Vota devotorum* of September 6, 1246: BERGER 2103. Of the nineteen priests mentioned as such in the process seven were superiors. All higher superiors were priests, John Bonus being the only exception. Eight members are designated as lay-brothers, of the remaining 48 Brettini one is named novice, two subdiacons and one diacon.

sions and the recitation of the divine office. The lay-brothers did the housework, collected alms, erected new buildings and practiced their trades. Both priests and brothers were trained to spend much time in prayer and to do hard penance ²¹²). Former social position did not determine a man's place in the community, a poor man could be a priest and a nobleman a brother ²¹³).

Some kind of monastic school at Butrioli is suggested by the presence of subdeacons and deacons ; that members became priests several years after they had joined and most of all by the statement that boys of twelve, fifteen and sixteen years had joined the Order. There was a novitiate but we have no record of its duration ²¹⁴).

Blessed John Bonus directed his community only and alone through the power of his holy personality ; for he was neither ordained nor learned ; in truth he could neither read nor write ²¹⁵). Toward the end of his life difficulties arose due to the unforeseen expansion of his Order and the promise given to the bishop of Cesena, that he should retain full control. While this promise was easily kept in the beginning, it became very burdensome when monasteries were established in other dioceses. The more forward-looking members (especially those in the more distant houses)

²¹²) Mendicancy: Pr. 223 (and note to p. 829) — House-work: 16, 200 — Trades: 63, 82 — Choir: « ... veniebat in ecclesiam ad alias horas diurnas et nocturnas » Pr. 278 — Fasting: 229.

²¹³) The sons of Knight Moroël were lay-brothers (Pr. 171) while Blessed Angelo of Foligno, the son of Bernard, count of Torre and Vignole, was a priest. Born in 1226 he entered the Order of the Zanonini at the age of twenty and died on August 27, 1312. Blessed John Bonus is said to have been his novice-master. He founded the house at Foligno in 1248 and ten years later that of Gualdo Cattaneo, which had belonged to the Benedictines, and in 1275 another at Montefalco: F. PULIGNANI, *Il B. Angelo da Foligno*, in *Archivio per la storia ecclesiastica dell' Umbria* I (1913), 380-389; BUTLER-THURSTON, *Lives* VIII, 340.

²¹⁴) Bonad. (sic) de Cesena was subdeacon (Pr. 245) — fr. Vitalis deacon (Pr. 66) — Fr. Ardizione « fuerat heremita dicti ordinis iam sunt triginta anni elapsi, et quod fuit sacerdos iam sunt viginti septem anni elapsi » (Pr. 304 and *infra* note 220). Nasinbenus was a novice (Pr. 20) and candidates of various ages are mentioned in Pr. 60, 298 etc.

²¹⁵) John Bonus did not take part in the canonical hours « cum ipse J. B. sit idiota ita quod aliquam litteram non cognoscebat » CP 14; Pr. 279, 289 etc. Thomas of Spoleto also called St. Francis of Assisi an « homo idiota », i. e. a man who did not belong to the literati: MGH — SS. XXIX, 580. Sometimes the word *rusticanus* was used in the same sense.

worked, therefore, towards independence from the bishop of Cesena, but were opposed by the brethren of Romandiola and especially those of Butrioli. John Bonus recognized the necessity of a change, but apparently did not want to break his promise to the bishop of Cesena and, therefore, resigned about 1243 from his office of superior general. In his stead he appointed the priest Matthew of Modena as prior of Butrioli and by this very fact as superior general ²¹⁶). Frater Matthew had joined the Order in 1217 and was, therefore, one of the oldest members ²¹⁷). After he had governed the Order for several years, the dissension among the brethren came into the open when a number of novices made profession to him as prior general but not as prior of Butrioli. Thereupon two friars went in 1246 to Lyon, where they obtained from Pope Innocent IV not only a protector in William Fieschi ²¹⁸), Cardinal Deacon of St. Eustace, but also a privilege which was addressed to « the prior of St. Mary's, Butrioli and the priors and brethren subject to him ». By this move they tried to checkmate their confreres, who wanted a superior general not bound to Cesena, but weakened the position of Matthew to such an extent that in 1249 he called a chapter at Ferrara where he laid down his superiorship. The brothers of Romandiola declared the resignation illegal, since he had not first elected the definitors as prescribed by the constitutions whereupon Matthew elected the definitors and again resigned his office. This irritated the opposing party to such an extent that it left the chapter. The remaining brethren elected Frater Hugh (or Hugolinus) of Mantua ²¹⁹) as superior general and decided that the formula of profession should read: « I, N... make profession and promise obedience to God and the Blessed Mary and to you, prior general of the Hermits of John Bonus ». All this

²¹⁶) « In priorem dictae domus et per hoc in generalem totius ordinis » (*Admonet nos*).

²¹⁷) Pr. 89. Salimbene says of him « et cujus (Johannis Boni) filium vidi et cognovi fratrem Matheum Mutinensem et pinguem » MGH-SS. XXXVII, 254. He started his generalcy before 1245. Vide History of Modena, App. II.

²¹⁸) William Fieschi « cui... generalem curam ordinis predicti commisimus » was made cardinal in 1244 and died in 1256: H. SBRALIA, *Bullarium Franciscanum* (Rome, 1759), II, 503.

²¹⁹) In 1251 prior general Hugh arranged for the apostolic process (Pr. 38, 99) and testified concerning the sudden cure of Lanfranc (Pr. 111) but unlike the other witnesses he was not asked about the details of his own life.

was confirmed by the papal delegate, the bishop of Aquileia. The opposition, meanwhile, called another chapter, at which they elected the priest Mark ²²⁰), who was confirmed by the bishop of Cesena ²²¹). Thus the Order was divided into two groups and each superior general excommunicated the subjects of the other, but since both sides thought their position justified by the decision of lawful authority, they did not bother about the excommunication but said Mass, received Holy Orders and made religious profession for three years, before serious doubts arose as to their validity. The friars, therefore, called upon their Cardinal Protector William Fieschi to settle the difficulties, who appointed as his representatives the newly elected bishop of Padua and the Franciscan friar Simon ²²²). Upon their recommendation both superiors general resigned and in 1252 at the Chapter of Bologna Lanfranc of Milan was elected prior general. Cardinal William approved the election and made the following decisions which were confirmed by Rome: The generalate should no longer be bound to a person and place; each newly chosen general would need the confirmation by the Holy See; the Order should be called *Ordo Heremitarum* and the formula of profession should read: « I, N... make profession and promise obedience until death to God and the Blessed Virgin Mary and to you, Prior General of the Order of Hermits, and your successors according to the Rule of St. Augustine and the Constitutions of this Order ». Thus the schism came to an end, which at times has been mistaken to the extent that the separated brethren

²²⁰) « Frater Marcus, natione de Cesena, prior fratrum heremitarum conventus Ariminensis » stated in the process of 1253 « quod testis esset bene quadraginta annorum, et quod fuit heremita iam sunt triginta anni et plus, et quod ipse testis presbyter fuerat iam octodecim anni elapsi et quod fuit conversatus cum fratre Joanne Bono per septem annos et amplius... in quibus temporibus fuit ipse testis aliquando prior provincialis, quandoque conventualis dicti ordinis »: Pr. 309. The comparative youth of even these « oldest » members was no doubt a deciding factor for the origin of the schism.

²²¹) Bishop Manginus of Manzano ruled the diocese of Cesena from 1234-1254 (Pr. 169).

²²²) « Electus Paduanus » was John Baptist Forzato who had been appointed in 1250 but through the opposition of Ezzelino could not enter his bishopric until 1256: *Bullarium Franciscanum*, II, 656. Friar Simon is called « lector Mediolanensis » in Wadding's *Annales* VII, 2 (Add. II). For the biography of Lanfranc vide next chapter.

in Lombardy were thought to be the mythical *Congregatio Insubrica* of which we'll speak later.

The Third Order of John Bonus

John Bonus was a lay preacher of great ability ²²³) and regularly addressed the large crowds which came to Butrioli ²²⁴). He strongly defended the church against Emperor Frederic II ²²⁵), continually fought the great heresies of his time and taught his listeners active Christian life. To counteract the Patareni and Cathari, who as a sign of their great piety, constantly repeated prayers which they themselves had made up, he taught his listeners often to repeat the Our Father and the Apostles' Creed ²²⁶). Religious practices are seldom divinely revealed, but come into existence through the needs of the time. The same evils require the same remedies and alert minds will find the same solution independent from each other. If constant repetition of prayers by the heretics was so attractive to the masses, then the Church had to adopt this means to counteract the enemy. At the same time the means had to be superior to anything the enemy had to offer and St. Dominic provided this perfect weapon in the rosary, whose form and effectiveness can be understood only against its historical background. This also applies to the Third Order of John Bonus. His inspired talks brought about the conversion of many heretics and sinners ²²⁷), many of whom entered his Order; others not fit for religious life formed the Brethren (or Sisters) of Penance which included both single and married people. The organization certainly existed before 1226 or even be-

²²³) According to tradition John Bonus had been an actor, before he started his life of penance; this training proved valuable in his new undertaking.

²²⁴) « ... quandoque tanta gentium multitudo confluebat ad dictum heremum (Butrioli) in qua dictus frater Johannes Bonus morabatur quod vix ipsi fratres poterant ibi esse: Pr. 244, 308. Butrioli was easily accessible because it lay on the Via Aemiliana. Clerics and religious, men and women, noblemen, ambassadors, officials of the emperor and even Enzo, the son of Frederic II, came to see him (Pr. 293), to touch him and listen to his sermons (Pr. 4). Through these instructions he also gained many candidates for his Order (Pr. 6, 77, 244).

²²⁵) Pr. 177, 240.

²²⁶) CP p. 82 sqq.

²²⁷) « Et multi, qui primo erant pleni omni lascivia et mundano et carnali amore, verbis et exhortationibus adepti sunt aliquem habitum religionis vel poenitentiae ». Pr. 6, 244, 256.

fore 1221²²⁸). St. Francis of Assisi had started his Third Order under the same name in 1221²²⁹), but there cannot be a doubt that the two groups were distinct and that John Bonus had full control over his disciples²³⁰). They wore a habit which differed from that of his First Order, though we do not know what kind; they also no longer regarded themselves as lay people²³¹). John took great interest in their spiritual welfare and guided them according to sound religious principles.

A few of the Brethren of Penance worked at Butrioli²³²) but most of them lived in Cesena and the other neighboring towns. It seems that some of them lived in common²³³) and it might be that one of these groups were the *Fratres Poenitentiae* who were included in the Great Union of 1256. All the older historians of the Augustinian Order claim that a group of Friars of Penance joined but might have confused them with the Friars of the Sack who were also called *Fratres Poenitentiae Jesu Christi*.

4. The Hermits of Brettino

The motherhouse of this congregation lay on the hill of Brettino about eight kilometers North West of Fano and was suppressed in 1650, when Pope Innocent X ordered all religious houses with

²²⁸) « ... in quibus triginta annis dictus testis (Dominus Maurinus) pluries ivit ad dictum fratrem Joannem Bonum et conversatus fuit cum eo, secundum quod ipse testis fuit frater poenitentiae »: Pr. 203. This would place the Order of Penance in the year 1221, if it were absolutely sure that Maurinus was a brother of Penance throughout the time he knew the saint.

²²⁹) R. HUBER, *A documented history of the Franciscan Order* (Milwaukee, 1944), 36.

²³⁰) ASS 22 Oct. p. 790. They called him minister or prior general of the Brethren of Penance: Pr. 164; CP 87.

²³¹) « Fratre Artusio tunc laico et nunc est frater poenitentiae »: Pr. 5. To make their purpose more constant they put on a special garment: « et ex tunc ipse cum uxore sua sumpserunt habitum fratrum poenitentiae », p. 820.

²³²) « ... et sic dicta Maria in ipso habitu coepit ministrare in vitae necessariis quandoque ipsi fratri Johanni Bono et etiam fratribus qui morabantur in conventu », p. 820. Another sister of penitence by the name of Titia is also mentioned as staying in Butrioli (*ibid.*).

²³³) When some of the Brethren of Penitence had publicly defamed John Bonus, he was forced to justify himself before the bishop of Cesena, but « quod cum iidem fratres qui scandalizabant ipsum, non haberent quid comederent, dictus frater J. B. faciebat eis portare per suos fratres panem et vinum, et hoc

less than six members closed. The Austins tried everything to save their precious historical monument and in their appeals also called attention to the inscription on a stone in Brettino which placed its foundation in the year 431. The stone may still be seen on the cloister walls of the former Augustinian monastery in Fano, but the date is, without question, pure fabrication and antedates the actual origin by centuries. According to some chroniclers several pious men of Fano founded this hermitage between 1200-1215 ²³⁴), but definite historical evidence does not appear until November 26, 1227 when Pope Gregory IX took its members and their church St. Blase under the special protection of the Apostolic See and thus freed them from the continuous requests for taxes and other contributions by which they had been molested. This document of 1227 was a purely local grant for a well established house and does not mark the year of its beginning as has been repeatedly stated ²³⁵). This is even more evident from the papal constitution of the following year which was addressed to the brethren of Brettino « and the other friars subject to them » ²³⁶) and spoke of their

multoties faciebat eis... »: Pr. 65. Since it is not probable that a number of private families suffered such extreme want at the same time, we may conclude that these men lived in common.

²³⁴) We are greatly indebted to Father Benignus Van Luijk O. E. S. A. for his notes on the Brettini which he gathered from a personal visit to their mother-house and in various archives of Italy.

²³⁵) *Sacrosancta Romana Ecclesia*: AUVRAY 22186; P 26186. The same papal bull is also cited under November 27, 1226 which would make it the only document given to the Augustinians by Honorius III (P 7616). Th. KOLDE, *Die deutsche Augustiner Kongregation* (Gotha, 1879) follows the false statement of CRUSENIUS, *Monasticon Augustinianum* (Munich 1623), 114: « quidam enim eremitae arctissimam vitam meditates ad eremum Bricinensem iuxta Fanum convenerunt solo hoc eremo contenti donec quarto post anno apud Gregorium IX pro confirmatione suarum constitutionum instantes peterent ». Crusenius has a number of such firm reports for which we have no longer any document, and for which he gave no sources as already Herrera complained, who wrote but a few decades later. S. LOPEZ in AA XVII (1940), 541 also takes 1227 as the beginning of the congregation against the clear tenor of the bull. For details reg. the persecution of monasteries in this section, vide P. M. AMIANI, *Memorie storiche della città di Fano* (*ibid.*, 1751), I, 190.

²³⁶) « Cum olim, sicut intelleximus, motu proprio quendam novum ordinem inveneritis et ad ipsius observantiam vos duxerimus obstringendos. Quia tandem illo relicto, cum non essetis de ordinibus approbatis, Beati Augustini regulam recepistis, eamque cupitis in perpetuum irrefragabiliter observare; nos... Vos ab observantia praedicti Ordinis absolventes a Vobis perpetuis temporibus inviola-

congregation as having been established quite a while ago (*olim*) ; it also recognized them as an approved Order, since they had given up their former rule and accepted that of St. Augustine ; the year 1228 marks, therefore, only their official entry into the Augustinian family. Like other Orders they observed only the Second Rule and, consequently, needed Constitutions of their own which the Pope confirmed in 1235²³⁷) and in their simplicity and brevity show an only little developed organization: A general chapter was to be held each year at which the definitors were elected by the prior general and the visitors. These visitors together with the visitors of the past year had to correct whatever needed correction in head and members and were to have full liberty in their task. The main stress was laid upon bodily mortifications: all meals were to be taken in common, and lay people were not to be admitted to the refectory. From the feast of the Exaltation of the Cross (Sept. 14) until Easter they had to fast i. e. they could eat but one meal a day ; the same applied to all Wednesdays and Fridays of the year. Meat was always forbidden and eggs were served three times a week and not at all during Advent²³⁸) and Lent. The color and quality of their garments was to be of no concern to them ; they rather should strive for poverty. Four tunics (probably two for summer and two for winter) two scapulars and one cowl were to be granted to each member.

The Brettini practiced mendicancy from their beginning²³⁹) and none of the Orders united in 1256 insisted as much on poverty as they. Almost every papal document in their favor speaks of their great poverty and a deep reverence for their efforts was expressed in the words of Bishop Matthew of Ascoli « that naked they desired to follow the naked Christ to the very height of poverty »²⁴⁰). This

biliter observari concedimus ». AMIANI, *Memorie* II, p. XLV gives the date as February 5, 1228, while EMPOLI 123 (P 8288) mentions December 8 of the same year.

²³⁷) *Que omnium conditoris*, March 13, 1235 (P 9856). Innocent IV confirmed it on September 17, 1250 (BERGER 4831; P 14059).

²³⁸) Advent is called *quadragesimale sancti Martini* (*ibid.*).

²³⁹) In *Circa opera pietatis* of July 4, 1248 (E 172; P 12975) Pope Innocent IV recommended the Brettini to the bishops and said « nec permittatis super elemosynis colligendis ad sustentacionem ipsorum ab aliquibus inferri molestiam aliquam vel gravamen ».

²⁴⁰) Appendix III: Cignano.

love of poverty is best expressed in the lives of their two greatest sons: Blessed Clement of Osimo and St. Nicholas of Tolentino. The latter was converted through a sermon of one of the fathers of Brettino on the words of the Gospel: to leave everything and thus follow Christ; and this ideal made him immune against all the persuasive tactics of his uncle who was a canon in one of the neighboring abbeys ²⁴¹).

The men of Brettino added to their very strict life of penance some extraordinary modes of self-denial. They drove for example a long corridor, which still exists, into the hill and branched off small cubicles on both sides, which were just large enough to let a man lie down ²⁴²); in the neighborhood similar cells still exist which were dedicated to special saints like S. Paterno, the patron of Fano. The only explanation for such cells seems to be that they were places of penance made for the purpose to restrict bodily movement to the greatest possible extent, a torture which became more painful by the addition of the most severe fasting. Such mortification holes are also found in the life of Saint John Bonus.

The holy life of these brethren made such a deep impression upon their contemporaries that they flocked to their houses in great numbers and thus more than thirty new foundations could be established within twenty years and whole religious communities of other Orders like the Augustinian Canons of Fano and the Benedictines of St. Mary Magdalene's in Valle Petrae near the Zaragoza-gate of Bologna joined their brotherhood. When the Bishop of Bologna refused to give his consent to the union of Mary Magdalene's because of the great diversity of the two Orders, he was told that the constitutions of the Brettini were far stricter, whereupon the Pope gave his consent.

The increase in members brought with it a diversity of endeavor, especially the priests, who had joined the community, wanted to exercise their functions and Pope Gregory IX gave them the right to preach and hear confessions provided that the bishop and the pastor of the church had given their consent ²⁴³); a few years later they were granted the privilege to celebrate mass on portable

²⁴¹) N. CONCETTI, O. E. S. A., *Vita di S. Nicolao da Tolentino* (ibid., 1932), 79-82.

²⁴²) Communication of Father B. van Luijk.

²⁴³) *Vota devotorum*, September 24, 1243: BERGER 128.

altars ²⁴⁴). When the much-coveted bull *Religiosam vitam eligentibus* was given them in 1245 ²⁴⁵) they enjoyed the privileges of the other great Orders and shortly afterwards there is evidence that the congregation was divided into provinces ²⁴⁶).

The indifference to the color of their habit, which their constitution demanded and which was approved by the Holy See, brought the brethren into sharp conflict with the Franciscans; for their habits were almost identical and since both Orders depended on mendicancy for their living, the Franciscans felt that they were often deprived of the alms which people had set aside for them. When the rapid expansion of the Brettini demanded a more energetic collection of alms the differences of opinion were bound to come into the open. In 1240 Pope Gregory sent no less than four mandates to the bishops of the March of Ancona ²⁴⁷) to force the Zambonini and « other hermits similar to them » to wear either a white or black habit, but the bishops did not bother the Brettini because they were not mentioned by name. When the letters — despite their sharp language — had failed to bring the desired results, Rome realized that the majority of hermits in the March of Ancona was not constituted by the Zambonini but by the Brettini and demanded of them an immediate change of habit. The prior general of the Brettini, Andrew of Francavilla ²⁴⁸), however, de-

²⁴⁴) *Devotionis augmentum*, September 20, 1250: BERGER 4832. The privilege was to be used only within the precincts of their hermitages and was most probably needed for the priests who led a solitary life.

²⁴⁵) November 3, 1245 and July 30, 1252: BERGER 1603, 5887; it was renewed by Alexander IV on April 10, 1255: P 15792.

²⁴⁶) « Fr. Angelo, prior de Trevisano »: BERGER 4836.

²⁴⁷) *Dudum apparuit*, March 24, 1240 (AUVRAY 5122); *Apparente dudum*, July 18, 1240 (AUVRAY 5260); *Dudum apparuit*, August 18, 1240 (AUVRAY 5277). To avoid further misunderstandings in such matters, the Austins obtained through *Quanto studiosius* of March 20, 1255 (E 1) the right, that they could not be forced to do anything even by apostolic letters « absque mandato Sedis Apostolicæ speciali, faciente plenam et expressam de verbo ad verbum de vobis, vestro Ordine et hac indulgentia mentionem ». In like manner *Pacis vestre* of July 13, 1266 (E 61).

²⁴⁸) P. M. PUPI, *Memorie storiche del conventu di S. Agostino del 1265 al 1600*, Ms of the monastery of Montegiorgio written in 1680 calls him Frater Andreas de Francavilla who ruled Brettino from 1240-1256. Quotation from *La Provincia Agostiniana Picena* (Tolentino, 1933), 69. The papal document just calls him prior general Andrew: *Cum venerabilibus*, August 21, 1240 (AUVRAY 5278); *Licet nobis*, August 23, 1240 (AUVRAY 5279).

manded a hearing in this matter and when it was refused, he did not budge from the Papal Curia, which so annoyed Pope Gregory that he forgot the usual calm language used in official documents and sharply criticized such effrontery ²⁴⁹), but in the end he gave in and demanded only such a change in their habit which would distinguish it from that of the Franciscans, and no longer insisted on either a white or black habit, long sleeves and the wearing of the staff ²⁵⁰). It was the wearing of the staff in particular to which all hermits objected, because it made the populace regard them as robbers ²⁵¹).

Pope Innocent IV did not continue the policy of his predecessor, but favored the Brettini in every respect. Between 1247 and 1252 he granted indulgences to at least fifteen of their houses in order to support their building program and in various disputes as with the Franciscans over Mount Geoffrey or the bishop of Bologna over St. Mary Magdelene's in Valle Petrae he decided in favor of the Brettini; he also approved their Constitutions and renewed their many privileges. The only decision against their wishes concerned their intention to leave Brettino, which both the citizens of Fano and probably some of the brethren themselves opposed.

Pope Alexander IV resumed the question of habit in February 1256, when he commanded the bishops of the March of Ancona to excommunicate all who would not obey, but even after the Great Union had to give them another chance by setting as final date All Saints 1256 and then extended it to Easter 1257 ²⁵²). This is the last we hear from papal sources about the stubborn fight of the Hermits of Brettino for their habit which they had probably worn before the Franciscan Order had been founded.

* * *

²⁴⁹) « Frater Andreas generalis prior maioris partis Eremitarum Marchiae cum quibusdam fratribus suis in nostra presentia constitutus se admitti ad prosecutionem appellationis iam dictae cum instantia postulavit, nos autem frivolem reputantes eandem ipsam super hoc, sic nos debuimus, non duximus audientium »: *Bull. Franc.* II, 284; AUVRAY 5277.

²⁵⁰) AUVRAY 5278/9.

²⁵¹) Vfr. 453.

²⁵²) *Recordamur liquido*, February 22, 1256 (P 10934) and June 17, 1256 (P 16425 and *Bull. Franc.* II, 117 and 138-140); *Litteras nostras*, October 15, 1256 (P 16583).

From the history of these congregations several evident conclusions may be drawn. Each of the Augustinian groups had developed along the same lines, whether they had originated from a common stem like the Zanonini and Brettini or had been welded together into a unit by papal command like the Tuscans. Each constituted a fully developed congregation, free from the jurisdiction of the local bishops and guided by a superior general, whose confirmation was reserved to the Holy See. Each group had rapidly increased and expanded because the holiness of their members attracted a great number of vocations and all three reveal an ever growing tendency towards the active life of the church, a tendency which found the full support of the Holy See.

The differences were mostly noticeable in the form of the habit and the practice of poverty. Some of the old establishments of the Tuscans possessed considerable property from which they gained their livelihood, though its members had to resign all personal possessions ²⁵³). The Brettini on the other hand stressed complete poverty and like the Franciscans lived from the quest of alms. The Zanonini combined both forms and their mode of life became the standard of the Order after the Great Union. The Tuscans and the Zanonini wore the same black habit, while the Brettini still retained a semblance of their former grey garment.

The pre-eminence of the Tuscans was always understood among Augustinians. Their general chapter of 1244 was regarded as the first held by the whole Order ; their constitutions were officially declared to be the first laws for the entire Order ; they contributed the best developed organization and the most privileges. The Zanonini brought the heritage of John Bonus the Saint and nothing can take the place of the example and training of a saint. Their system represented a happy medium between the old and new types of religious ideals, a form which determined the development of the Order after 1256. The Brettini contributed the love of poverty in its strictest form ; and among their brethren lived, at the time of the Union, young St. Nicholas of Tolentino who became the shining light in the infancy of the re-organized Order, and gave it renown as no other member. We eliminated from our considerations the two groups of Williamites because they are of little importance to Augustinian history, since they were allowed to regain

²⁵³) *Hiis qui pro animarum*, July 31, 1255: AA IV, 369-372.

their independence within the year of the Great Union. This evaluation, however, was temporarily rejected when Erasmus not by sound reasons but by his fame had convinced the learned world that the Rule of St. Augustine had never been written by the greatest Doctor of the Church and consequently anyone was regarded as a *vir obscurus* who did not share this false viewpoint²⁵⁴). With the great personality of their founder « eliminated » and their Order torn asunder by the Reformation certain Augustinian historians tried to convince themselves and others, that St. William of Maleval was the reformer of Augustinian eremitical life and thus its second founder²⁵⁵), but this distorted history came to an end, when Henschen in one of the great masterpieces of the *Acta Sanctorum* brought order into the biography of this holy penitent by a careful separation of the lives of at least three saints who bore the same name, but had lived in different centuries. When the Augustinian Order produced again men well versed in the writings of St. Augustine they vigorously fought for the actual foundation of their Order by the saint whose name it bears and this standpoint has remained the heritage of the Order to this hour.

Yet from the history of the three Augustinian congregations united in 1256 it is evident that the present Order of Austin Friars was of Italian origin, because the names of all early superiors which have become known to us are Italian and none of the ultramontane houses, which joined the union, can be proved beyond a doubt to antedate the thirteenth century, but were established when the Italian congregations were fully organized. Equally conclusive is the overwhelming influence of the Italians over the rest of the Order, showing itself not only in the far greater number of houses

²⁵⁴) The proof for these assertions will be brought in the forthcoming book on the Rule of St. Augustine by W. Hümpfner, whose manuscript I consulted.

²⁵⁵) E. gr. J. ALEN, archbishop of Dublin in 1533, *Repertorium viride* (ed. in *Analecta Hibernica*, n° 9 (1940), p. 185: « Fratres Ordinis Augustini. Supple Heremitarum. Ab Innocentio IV confirmatur, sed anno 1157 a Guillelmo Aquitanie et comite Pictaviensi exordium sumpsit. Qui in hac inclita civitate doctrina prefulgerunt, unde in nostro registro f° 41 utroque latere constat de ipsorum prestantia pre ceteris mendicantibus palam », or PAMPHILUS, *Chronica Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Augustini* (Rome, 1581), fol. 29vo: « Ordinem eremitarum sancti Augustini de ipso Augustino incoceptum, collabentem a S. Guilhelmo trans Alpes, in Italia a B. Johanne Bono instauratum novissime Alexander IV Pontifex Maximus aliorum complurium monachorum et eremitarum congregationibus adjunctis amplificavit ».

but also in the distinction of *capitula generalia* and *capitula generalissima*. The first were held annually and attended only by Italians, while the latter were called together every three years and attended also by the non-Italian provinces ²⁵⁶). Yet at the *capitula generalia* laws were made for all provinces, which would have been impossible if the ultramontane founders had not come from Italy and were still closely united with their mother-province. This custom continued until 1281. By that time the ultramontane houses were occupied by their own nationals and had gained sufficient strength to make a change desirable.

One more important point needs to be explored. In their desire to prove an Order of St. Augustine distinct from the Zambonini and Brettini, but greater than the Tuscans early and late Augustinian historians have made many conjectures regarding its composition. Bishop Pamphilus started the vogue to distinguish:

Congregatio Eremitarum Vallis Hirsutae per Italiam propagata.

Congregatio Eremitarum de Poenitentia Jesu Christi per Italiam et Franciam propagata.

Congregatio Eremitarum Turris Palmarum Firmane diocesis.

Congregatio Eremitarum Sancti Johannis Boni per universam Italiam propagata.

Congregatio Eremitarum Sancti Augustini in loco Sancti Blasii de Brittinis Fanensis diocesis.

Congregatio Eremitarum Sanctae Trinitatis de Centumcellis in Tuscia.

Congregatio Eremitarum Sanctae Mariae de Lupocavo, Lucensis diocesis.

Congregatio Eremitarum Sanctae Mariae de Murceto, Pisanae diocesis.

Congregatio Eremitarum Sancti Jacobi de Monilio, Lucensis diocesis.

Congregatio Eremitarum Sancti Benedicti de Monte Fallio per universam Italiam propagata.

Congregatio Eremitarum Sancti Guilelmi per Franciam, Alemanniam et Illyricum propagata ²⁵⁷).

²⁵⁶) AA VIII, 288 sqq.

²⁵⁷) J. PAMPHILUS, *Chronica*, f. 30. None of the historians before Pamphilus knew anything about these various groups; they are, therefore, in the main, his own construction.

At present we know nothing of the Hermits of the « wooded valley », though it could be the group of hermitages around St. Anthony's in the Woods (or Selvamaggio) since the Tuscan hermitages by their geographical locations suggest a motherhouse for each group.

The Hermits of the Penitence of Jesus Christ, commonly known as Friars of the Sack, were certainly not included in 1256, because they continued as an independent Order until 1274, when they were suppressed by the Second Council of Lyon. The mistake was probably made because many of their important houses were given to the Augustinians and no doubt a good number of their brethren joined the Austin Friars ²⁵⁸).

Torre di Palma in the March of Ancona had followed the Rule of St. Augustine, but in 1232 asked for that of St. William. Whether this was granted is not known, but in 1256 the hermitage was a member of the province of the March of Ancona and so far no proof has been found, that it was the head of a congregation. Torelli enumerated several houses which in his opinion belonged to Torre di Palma, but all of them had been founded by the Brettini ²⁵⁹).

Centumcellae must have been an extremely old foundation, when Henry Friemar thought it the connecting link between St. Augustine and his Hermits and could refer to ancient records for his contention ²⁶⁰). In later years it became known as the place,

²⁵⁸) R. EMERY, *The Friars of the Sack*, in *Speculum* XVIII (1943), 323-334 and H. F. CHITTLE, in *Downside Review*, October 1945, pp. 240-251 and EMERY, *ibid.*, Oct. 1951, pp. 520-521. The mistake of Pamphilus was recognized early by Augustinian historians: Vfr. 452. The Augustinians acquired Lamballe, Orleans, Tournai, Paris, Rouen, Verdun in France and Acre in Syria. To these seven houses should be added Stamford in England (*Cal. of Papal Registers* III, 69) and in France Angers (AFM XIX, 73) and Bayeux (BEZIERS, *Histoire de la ville de Bayeux* (Caen, 1772), 135).

The *Annales Dunstapenses* (MGH. SS. XVIII, p. 512) report the suppression of the Sack Friars and add: « unde multi ex eis ad alias religiones convolarunt ». Though this Order in its entirety did not join the Augustinians, there remains a possibility that members of John Bonus who lived in common and were known as Brethren of the Penitence, joined the Order (*vide supra*).

²⁵⁹) *Cum fratres heremi*, December 5, 1232: AUVRAY 986; TORELLI, Preface to vol. II.

²⁶⁰) « Et cum (sanctus Augustinus) in heremo Tuscie multos fratres heremitas invenisset sancte vite, demum applicuit ad locum nostrum qui dicitur Centumcellis qui fuit, ut dicitur, primus locus conventualis ordinis nostri, et cum illis

where the Order of St. Augustine had its beginning. Its only early record is the application in 1243 for the church of St. Severa, which stood unattended in the open country ²⁶¹). Pope Innocent IV granted the request and since then the monastery was known as S. Severa de Centumcellis. After the Great Union its members founded the house in Corneto with a church in honor of St. Mark. So far no documents have been found which would make it the head of a congregation, but it easily might have formed a province of the Tuscans to which Maria del Popolo in Rome and the more southern houses belonged, of which the bull *Litterae nostrae* of June 17, 1256 speaks, when it mentions establishments not only in the Patrimony of St. Peter in Tuscany, but also in Campania Marittima and the Kingdom of Sicily ²⁶²).

Murceto or Mulceto in the diocese of Pisa never joined the Augustinians, otherwise its abbot could not have attended the Council of Pisa in the year 1409 ²⁶³). Pamphilus was probably misled by their request of 1244 to change from the Benedictine to the Augustinian Rule ²⁶⁴).

There does not seem to be a single document available for St. James of Monilio, unless it be identical with St. James of Morilio (Mt. Morello) for which exists a real-estate transaction from the year 1244 ²⁶⁵).

Montefallio as the motherhouse of the Neapolitan congregation seems very doubtful, because in 1221 its members joined the Cistercian Order ²⁶⁶). The only reason for adding this monastery

fratribus per biennium morabatur, quibus etiam regulam et modum vivendi tradidit... quod ex antiquis legendis non abbreviatis colligitur»: AA IV, 301; Vfr. 24. The location of Centumcellae is not quite certain. Ordinarily it would be Civitavecchia and Lanteri accepts this version (CRUSENIUS I, 236) but others place it near Corneto, to which it became an anner (CRUSENIUS I, 296).

²⁶¹) *Pium est* of December 15, 1243; *Justis petentium* of March 30, 1244 (BERGER 326, 759).

²⁶²) It was directed to the bishops « per Lombardiam, Tusciam et Roman-diolum ac Tervisinam et Anconitanam Marchias, Campaniam maritimam et regnum Sicilie constitutis ». This is interesting, since it considers all eremitical houses in question as a unit though their union was not yet a reality. Vide E 21; P 16425.

²⁶³) COTTINEAU, *Répertoire* II, 2011.

²⁶⁴) *Cum vos et* of March 26, 1244: BERGER 578; TORELLI IV, 456.

²⁶⁵) Vide Appendix I.

²⁶⁶) TORELLI IV, 247. In 1170 Alexander III reprimanded them for having received boys into their Order who were not yet 14 years old: *ibid.*, p. 81.

could have been the fact that previously to this change it had followed the Rule of St. Augustine.

The entire hypothesis of Pamphilus, therefore, collapses under the weight of historical evidence and the same applies to the theories of Joseph Lanteri and Eustasius Esteban²⁶⁷⁾ who strictly followed the tradition of the Order. They assumed from three to four congregations in Italy which together with the four ultramontane congregations of Hungary, Germany, France-England and Spain-Portugal formed the Order of St. Augustine or as Torelli expressed it the *vere Augustiniani*. Lanteri found the first Italian Congregation in Insubria, which roughly would be the territory of the old duchy of Milan, mentioned as second the Tuscans, as third Torre di Palma and as fourth Montefallio. Despite his extensive knowledge of sources Esteban accepted the mythical congregation of Insubria, because the bull *Ne pro eo* of July 14, 1255 was directed to « Dilectis filiis priori generali et fratribus eremitarum sancti Augustini in Lombardia et Romandiola²⁶⁸⁾, but he forgot to take cognizance of the fact that since *Admonet nos* (1251) the Zanbonini who had most of their houses in these territories, had been given the official title: Order of Hermits and were no longer addressed as Brethren of John Bonus.

The only justification for all these speculations about unknown congregations, which joined the Order, lies in the words of Cardinal Richard that he had received command not only to join the five Orders mentioned in *Licet Ecclesiae* but also such as were known by other names²⁶⁹⁾, but he used this argumentation only against the Poor Catholics of Milan, whom he forced to join the Austins in July 1256. Instead of all kinds of congregations it would be much more in harmony with our present knowledge of history to assume several provinces of the three Augustinian Orders united

²⁶⁷⁾ LANTERI, *Postrema saecula sex religionis Augustinianae* (Tolentino, 1858), 3 vol. See Introduction. ESTEBAN developed his ideas esp. in AA IV, 274 sqq. Even Victor MATURANA, whose *Historia general de los Ermitaños de San Agustín*, 5 vol. (Santiago de Chile, 1912-1913) drew the ire of Esteban for having broken with Augustinian tradition (AA V (1913) sqq.) accepted most of the Italian congregations of Pamphilus (II, 34 sqq.). A. DE ROMANIS, *L'Ordine Agostiniano* (Florence, 1935) broke with this tradition.

²⁶⁸⁾ TORELLI IV, 508; AA IV, 274. Hh. 2 n° 26 in the archives of the General in Rome gives the date August 13, 1248.

²⁶⁹⁾ TORELLI V, 665; « et aliae aliorum vocabulorum nuncupationibus censebantur ».

in 1256 ; such divisions were demanded by the rapid expansion of all three groups, who enjoyed an abundance of vocations.

A study of the available documents reveal not more than three dozen houses in all ultramontane provinces before 1256 and the very recent origin of these houses ; they also indicate that they were founded by either the Tuscans or the Zambonini. In 1243 e. gr. we find a real estate transaction in Portugal signed by Friar Lawrence as prior provincial, Paschasius Dareta as visitor general and John Lombardo as prior of Lisbon ²⁷⁰). Their Italian names leave no doubt as to their origin and the titles of their offices point to the Tuscans whose constitutions provided for the same kind of superiors. These conclusions are further strengthened by the fact that the bull *Quia ex apostolica cura* was given to the Tuscans and to Spain in the same month (April 1244) ²⁷¹). A prior general of Spain is not mentioned in this document ; if he had existed the papal bull would certainly have been addressed to him and thus the contention of Esteban that each of the four ultramontane provinces had its own prior general does not apply to Spain-Portugal. Equally interesting is the fact that the earliest known copy of *Recordamur liquido* of February 1256 belonged to the Franciscans in Cologne ²⁷²) and since this papal decree is nothing but a renewal of *Dudum apparuit* which was directed against the Zambonini, it would indicate that this energetic Order started the houses at the mouth of the Rhine and the rest of Germany and this theory takes the form of proof when one considers that the same bull was sent to the bishops of Bohemia, Moravia and Austria ²⁷³), which terri-

²⁷⁰) TORELLI IV, 379. The Spanish chroniclers J. Jordan and F. Fabrián prefer the Hermits of John Bonus: P. M. VELEZ, *Leyendo nuestras cronicas*, 2 vol. (Escorial, 1932), 697, 777.

²⁷¹) TORELLI IV, 387. The original was in Our Lady of Grace Monastery of Lisbon.

²⁷²) It was addressed to the bishops of Germany: L. KORTH, *Papsturkunden aus dem ehemaligen Minoriten-Archiv von Köln*, in *Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln*, fasc. 16 (1889). Korth states that Potthast did not know this document, though it is quoted in *Bullar. Franc.* II, 117. In passing we would like to mention that *Dudum dilectus filius noster R(ichardus)* of November 5, 1258 which is also missing in Potthast, seems an evident falsification, though its editor does not regard it as such: N. STREGANZ, *Papstbullen im Archiv der nordtirolischen Franziskaner-Ordensprovinz*, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, N. F. VI (1891), 454.

²⁷³) P 16427.

tories formed then a part of the German empire. This papal letter also eliminates the hermits in this section as an independent congregation with its own general. The existence of houses before 1256 in the German territory of to-day has been denied by many modern historians, but wh'should the great privileges of *Religiosam vitam eligentibus* be sent as early as March 22, 1249²⁷⁴) to the Augustinian Hermits in Germany, if they were non-existent? The many new foundations in Germany immediately after the Great Union would have been impossible if, in most instances, hermitages had not been established near those cities. Records are so rare because these hermitages existed but a few years before they were transferred into the cities.

Historians of the French provinces tried to connect several of their houses with foundations by refugee hermits from North-Africa²⁷⁵), but actually very little is known for the time before 1256. The monastery in Arles preserved the bull *Religiosam vitam* of May 31, 1253, which was directed to « priori et fratribus eremitis ordinis sancti Augustini in ultramontanis partibus » and bore the Vidimus of the bishop of Arles, dated 1255²⁷⁶). On July 5 of the same year Pope Alexander IV sent a command to the prior general of the Augustinian Hermits in France and England to reform his subjects, but this document which Torelli found buried in the archives of St. James in Bologna²⁷⁷) will need to be thoroughly investigated in case it should still be extant, because its contents seem to be without definite purpose.

The early foundations in France were almost without exception located in Languedoc and the English occupied territories of France and some of them like Bordeaux and later Mezins were built by the English nobility, which also introduced the Augustinians into England. This country seemed to be only one where the beginnings

²⁷⁴) BERGER 4430. It was sent to « priori et fratribus heremitis in Alamania » and on the same day to the prior and friars hermits in Hungary; the words *ordinis sancti Augustini* are not used in either document, nor were they used when Urban IV granted the same favors: E 371 (no date), though P 18445 added them without cause.

²⁷⁵) P. Archangel GUIN (died 1672), *Chronologia conventuum provincie Provincie*, Ms 5-H-29 of the dep. Bouches de Rhone, tried to connect Lerins with African Augustinianism and had his own house started by St. Honorius, a monk of Lerins, but could not bring a single proof.

²⁷⁶) HERRERA I, 69.

²⁷⁷) TORELLI IV, 506. *Quia salutem*.

of Augustinian life could be clearly gaged, because on September 3, 1249 King Henry III welcomed « the Friars Hermits of the Order of St. Augustine coming to England » and expressed the wish « that they shall stay in his land and that good be done to them by everyone »²⁷⁸). But anyone familiar with Augustinian history could not expect such good fortune and he is resigned to the fact that at least three documents speak for a much earlier arrival. The first record, generally overlooked by historians, concerns the monastery of Winchester, which was to be transferred into the city in 1352, but this move was strongly opposed by the city council « as the friars for more than two hundred years — it is said — had a suitable house in the suburb of Winchester ». The second document not used by any modern historian, sheds new light on the beginning of London. In the year 1227 King Henry III ordered an inquisition *ad quod damnum* whether he could give the friars hermits of St. Augustine the chapel of St. Lawrence on the road to Clayanger²⁸⁰). John Capgrave, who apparently knew this document, placed, therefore, the beginning of the English province in the year 1230²⁸¹). If these two groups of hermits were really Augustinians then there is no difficulty to place their welcome by the Franciscans at the chapter of Stamford into the year 1239, instead of accepting pure hypotheses²⁸²).

The royal letter of 1249, therefore, seems to concern a new group of Augustinians, probably sent by the Tuscans, for whom Cardinal Richard paved the way. Within a short time houses were established in Clare (1248), London proper (1252), Woodhouse (1250), Huntingdon (bef. 1258), Ludlow (1254), Leicester and Shrewsbury in 1255. Sidingborn (or Shamele) joined in 1255 but was given up a short time later. At the Great Union these houses probably drew older foundations like Winchester and Warrington (?) into their fold, while others which were also populated by hermits of St. Augustine did not join²⁸³).

²⁷⁸) *Cal. Pat. Rolls Henry III 1247-1258*, p. 49.

²⁷⁹) *Close R. Edw. III 1349-1354*, p. 484.

²⁸⁰) P. R. O. C. 143 file I n° 38. Dr. Emery, New York kindly called my attention to this unpublished document.

²⁸¹) *Chronicle of England*, 153.

²⁸²) A. G. LITTLE, *Tractatus fr. Thomae vulgo dicti de Eccleston De adventu fratrum in Angliam* (Paris, 1909), 129.

²⁸³) Details will be given in my history of the English province which will

John of Gubbio was called in 1260 « vicar general of France, England, Scotland and in the territories and dioceses of Lausanne, Verdun and Cambrai ²⁸⁴). Ireland is not mentioned and, therefore, had not yet entered the orbit of Augustinian history, and the ancient data given for Irish establishments can only apply to the Augustinian Canons, many of whose abbeys were taken over by the hermits in the seventeenth century. No record has been known to former historians of foundations in Scotland, though it was always claimed that at least one house was established there which disappeared before the fifteenth century. It is the old « Berwae » of the Registers of the General or Berwick-upon-Tweed, for which we have the first record in 1299 ²⁸⁵), but which must have existed before 1260, otherwise the appointment of John Gubbio for Scotland would not make sense.

The diocese of Lausanne reached deep into Switzerland and included Fribourg, the first house of the Order in that country. The diocese of Verdun held within its limits Girouet supposedly founded in the tenth century and Verdun established in 1110, but neither claim can be sustained by the slightest evidence. The diocese of Cambrai included not only most of Lorraine where Metz constituted the oldest foundation, but also Belgium where Bruges, Hasselt, Louvain, Maestricht, Malines and Ypres were founded shortly before 1256. It is a matter of mere conjecture what caused this sudden outburst of foundations in Belgium at this period. Could it be that they were established by Italian hermits who could not enter England during its bitter civil wars ?

The union between France and England did no longer exist in 1265 when England held its own chapter and John of Gubbio signed as provincial of France only ²⁸⁶).

As in the case of France nothing definite is known about

appear shortly. A. GWYNN, *The English Austin Friars at the time of Wycleff* (London, 1940).

²⁸⁴) DENIFLE-CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis* I (Paris, 1889), 405.

²⁸⁵) HERRERA I, 124; *Liber quotidianus contrarotularius Garderobe...* Eduardi I anno 28, p. 27.

²⁸⁶) On March 21, 1264 John of Gubbio signed himself as « prior provincialis Fr. Er. in regno Francie »: E. FEYS and E. NELIS, *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, II, n° 231 and in 1265 the English province held its own provincial chapter: *Chartulary of Clare* (Brit. Mus. Harleian Ms. 4835), fol. 9ro.

Hungary before 1249, when the prior and friars hermits of that country received *Vitam religiosam eligentibus*. The invasions of the Tartars and Turcs destroyed most of the early monastic records and the few left in papal and imperial archives often confuse our Order with the Hermits of the Holy Cross, who were simply called « heremitani » and after their acceptance of the Augustinian Rule « Heremitae Sanctae Crucis (in eremo) ordinis sancti Augustini »²⁸⁸). They were not united in 1256, but kept their independence. Henry Friemar enumerated among the saints of the Augustinian Order immediately after John Bonus, a friar Vitus of Hungary, but does not seem to know anything beyond his name²⁸⁹).

Augustinian monasticism was brought to the Spanish shores by refugee hermits from North-Africa, among whom St. Donatus and St. Nunctus are the most prominent. How long after the Mohammedan conquest of the peninsula this type of religious life continued is impossible to state. The following houses are mentioned as existing before the Great Union: Aquas Vivas (1239), Burgos (1050 !), San Ginès near Cartagena (1217), Carvajal (1050), Cordoba (1236), Valencia (1238) and Sevilla, the famous conventus Hispalensis (1248). Father P. Velez²⁹⁰) who gave a detailed criticism of the histories written of these houses, came to the conclusion, that all facts have to be re-examined. The only secure basis is a royal document from the year 1307, which stated that in all Spain there existed but five Augustinian monasteries: Sevilla, Cordoba, Badajoz, Burgos and Toledo²⁹¹).

²⁸⁷) *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis* (Budapest 1896), I, 252: « frater Andreas prior eremitarum de Buda »; they received the rule of St. Augustine 1263/4: *ibid.*, p. 144.

²⁸⁸) G. FEJER, *Codex diplomaticus Hungariae*, 40 vol. (Budapest 1829-44), VIII (6), p. 29. There is a strong possibility that they are identical with the Hermits of St. Paul: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, ser. I, vol. 2 (Budapest, 1885), n° 390, but one of their houses precedes the foundation of the Paulini in 1250 by 25 years: FEJER III (2), 34.

²⁸⁹) AA IV, 327. The *Acta Sanctorum Ungariae* II, pp. 49, published *Elogium B. Viti Varadiensis sive Pannonii O. E. S. A. auctore Prospero Chule* [= Cherle], which is without historical value. X. SCHIER, *Memoria Provinciae Hungariae Augustiniana antiquae* (Graz, 1778), 10 quotes sermon 158 of Henry Friemar's, *Sermones de Sanctis*, which is not at my disposal.

²⁹⁰) *Leyendo nuestras cronicas* (Escorial, 1932), 569.

²⁹¹) Th. HERRERA, *Historia del convento de S. Augustin de Salamanca* (Madrid, 1652), p. 2.

Portugal remained a vicariate of Spain until 1482, when it was raised to the status of a province. Its convent S. Ginès outside the gates of Lisbon existed in 1243, but was transferred into the city in 1270 ²⁹²). The very early date for Peñafrma (1140) is based on a purely imaginary pilgrimage of St. William of Maleval and deserves, therefore, no credit, but documents seem to prove not only its own existence but also that of Torres Vedras in 1226 ²⁹³).

To give the exact number of foundations at the end of 1255 for the three Augustinian groups is an impossibility, only a general estimate can be made. Our appendices will show 70 houses in Tuscany proper and another nine in the territories south of it. For the Brettini and Zambonini, whose establishments in the March of Ancona and Romandiola are so intermingled that in many instances they cannot be securely assigned to either Order, we found sixty four, though there should be considerably more, and for the rest of Europe 36 is a sufficiently high figure. The total of 180 houses should be close to the actual number of houses (the Williamites being excluded) which were united in March 1256. The task of unification was, therefore, considerable, but the strong hands of Cardinal Richard, to whom it was entrusted, easily managed it. It was made easier because William Fieschi, the Cardinal protector of the Zambonini had died that very year, and the Brettini never had a special protector, as far as we know. For the successful completion of the task entrusted to him Cardinal Richard followed the pattern set at the union of the Tuscans in the year 1244. That he was its main promotor, as Henschen suggests, is quite probable, but not so much for reasons of personal ambition as from obedience to the laws of the Fourth Lateran Council.

Francis ROTH, O. E. S. A.

(To be continued).

²⁹²) HERRERA, *Alph. Aug.* II, 509.

²⁹³) *Ibid.* II, 466 (Torres V) and 289-290 (Pennafrma).

Leven en Werken van P. Christianus Lupus

Onderhavig artikel wil in korte trekken het leven en de werken van Christianus Dewolf, beter bekend onder zijn Latijnse naam Lupus, voorstellen.

In een eerste paragraaf behandelen wij zijn leven, om in een tweede een summierere uiteenzetting te geven van zijn litteraire productie.

§ 1. LEVENSSCHETS VAN CHRISTIANUS LUPUS.

Christianus Lupus werd geboren den 17 Juni van het jaar 1611 te Ieper, zoon van Christianus en Francisca Tourioet ¹⁾. Van zijn jeugd weten wij nog, dat hij in rethorica student was van de bekende Pater Hinschius, en dat hij op vijftienjarige ouderdom vroeg om opgenomen te worden in de orde van de Eremieten van Sint Augustinus ²⁾

¹⁾ Cfr *Professie-acte*. Hier vinden wij zijn naam gespeld De Woulf, terwijl gelijktijdige documenten de schrijfwijze De Wulf, Dewolf of De Wolf gebruiken. De moderne geleerden schijnen de voorkeur te geven aan De Wulf.

Naast de geciteerde studies hebben wij bij het samenstellen van deze biografie gebruik gemaakt van volgende registers uit het provinciaal archief der PP. Augustijnen te Gent: Fonds provincialia, n^{rs} 1 en 2: *Liber capitulorum et visitationum*, t. I (1569-1647), t. II (1648-1689); Fonds Gent, n^r 2: *Liber obligationum conventus Gandavensis*; Fonds Ieper, *Liber professionum Iprensis*; Fonds Leuven, n^r 30: *Liber resolutionum conventus Lovaniensis*, t. I (1631-1662). Verder hebben wij geraadpleegd het handschrift van I. SPYLIAERT, *Historia monasteriorum Iprensium* (17e eeuw), berustend in hetzelfde archief.

²⁾ H. QUENTIN, *Jean Dominique Mansi et les grandes collections conciliaires. Etudes d'histoire littéraire, suivies d'une correspondance inédite de Baluze avec le cardinal Casanate, et de lettres de Pierre Morin, Hardouin, Lupus, Mabillon et Montfaucon*, Parijs, 1900, blz. 171, nota 1.

Na zijn professie, 18 April 1629, studeerde hij wijsbegeerte in het klooster van Gent ³⁾, waarna hij zijn theologische studies te Leuven voltooide ⁴⁾.

Na het voleindigen van zijn voorbereiding sturen zijn oversten hem naar Keulen, waar hij belast wordt met de opleiding van zijn jongere confraters. Hier knoopt hij kennis aan met de nuntius Fabius Chisius, de latere Paus Alexander VII. Deze eerste ontmoeting zou, naar het oordeel van zijn eerste biograaf, uitgroeien tot ware vriendschap ⁵⁾.

Erg lang duurt dit Keuls verblijf niet. In 1640 wordt hij belast met een cursus in de scholastieke theologie aan de Augustijnse school te Leuven, en dus medegerekend onder de professoren van de Unversiteit ⁶⁾. In deze stad behaalt hij het jaar daarop zijn Licentiaat in de theologie, en krijgt bij het *Capitulum intermedium* van 1642 de toelating om zich voor te bereiden tot de graad van doctor ⁷⁾.

Na een kort verblijf in zijn geboortestad komt hij terug naar de Brabantse stede om er zijn studie volledig af te maken ⁸⁾.

Zijn doctoraat zou hij slechts behalen na verschillende moeilijkheden. In 1640 was de *Augustinus* van Jansenius verschenen, en begon de strijd tussen voor- en tegenstanders stilaan vorm te krijgen. De anti-Augustinus-gezinden hielden niet alleen de doctrine van hun tegenstrevers in het oog, maar ook de personen zelf werden onder scherpe controle gehouden. Het spreekt vanzelf dat, als het gerucht verspreid werd, dat verschillende Augustijnen de *Augustinus* hadden goedgekeurd, deze orde het voorwerp werd van een doorgedreven bespieding. Lupus schijnt in deze kwestie zeer verdacht, daar er regelmatig verslag wordt uitgebracht over zijn doen en laten bij de Nuntius. Het komt zelfs zover, dat men hem verbiedt het doctoraat te behalen ⁹⁾.

Midden 1650 vinden wij hem te Dowaaï, waar hij aan de

³⁾ Cfr *Liber obligationum conventus Gandavensis*, blz. 89.

⁴⁾ *Liber resolutionum conventus Lovaniensis*, blz. 40, waaruit blijkt, dat Lupus door het kapittel aanvaard wordt voor het ontvangen van het diaconaat.

⁵⁾ J. SABATINI, *Vita Christiani Lupi*, Leuven, 1682.

⁶⁾ *Liber capitulorum*, t. I, blz. 272.

⁷⁾ *Liber capitulorum*, t. I, blz. 279.

⁸⁾ *Liber capitulorum*, t. I, blz. 342.

⁹⁾ L. CEYSSENS, *Jansenistica. Studien in verband met de Geschiedenis van het Jansenisme*, Mechelen, 1950, blz. 145.

kloosterschool godgeleerdheid doceert en optreedt als objectant in de Hallen van de Universiteit. Zijn voorliefde voor de bisschop van Hippo is hier zeer duidelijk aan het licht getreden ¹⁰⁾.

De hetse rond zijn naam gemaakt blijft voortduren. Zijn tegenstanders beschuldigen hem van Jansenisme en andere dwalingen meer, om hem uit de baan te ruimen. Gelukkig kan hij op vrienden rekenen, die niets onverlet laten om hem toch tot de graad van doctor te zien promoveren. Zij nemen hun toevlucht tot de generaal van de orde, en trachten langs deze om bij de Paus te bewerken, dat het bevel van de Nuntius zou verbroken worden ¹¹⁾. Hun pogen wordt weldra met succes bekroond, en op 4 Februari 1653 behaalt Lupus het doctoraat in de Theologie ¹²⁾.

Ondertussen is Innocentius X gestorven en opgevolgd door Alexander VII. Deze verandering in het opperhoofd van de Kerk schijnt de vroegere vijanden van Lupus een gunstige gelegenheid om hun aanklachten opnieuw naar voren te brengen, en uiteen te zetten aan Paus en Nuntius. Ditmaal schijnt hun opzet meer geluk te kennen. Langs de generaal van de orde om wordt Lupus naar Rome ontboden om zich te verdedigen bij de Paus. Alle beschuldigingen weet hij echter glansrijk te weerleggen, en hij toont aan, dat hij zich volledig aansluit bij de leer van de H. Augustinus en Sint Thomas. De Paus vindt deze rechtvaardiging voldoende, en moedigt Lupus aan voort te gaan op de ingeslagen weg. Hij schenkt hem zoveel vertrouwen, dat hij hem bij zich wil houden, maar uiteindelijk komt Lupus, na een vijfjarig verblijf te Rome, weer naar Leuven terug. Hij brengt een breve mede van de Paus, waarbij aan de Universiteit wordt verklaard, dat de Kerk de leer van Augustinus en Thomas voor heilig houdt, en dat hun doctrine gedoceerd mag worden ¹³⁾.

Het jaar van zijn terugkeer uit Rome wordt Lupus benoemd tot lid van de stricte faculteit ten titel van regulier ¹⁴⁾.

Met betrekking tot de biechtpraktijk zijn nieuwe vragen gerezen, of liever de twist omtrent *attritio* en *contritio* is doorge-

¹⁰⁾ I. SPYLIAERT, *Historia monasteriorum Ipremsium*, blz. 56.

¹¹⁾ L. CEYSSENS, *Jansenistica*, blz. 70-71, 145-146.

¹²⁾ N. DE TOMBEUR, *Provincia Belgica Ord. FF. Eremitarum S. P. Augustini*, Leuven, z. j., blz. 48.

¹³⁾ I. SPYLIAERT, *Historia monasteriorum Ipremsium*, blz. 105-106.

¹⁴⁾ F. CLAEYS-BOUÁERT, *Contribution à l'histoire de la députation envoyée à Rome en 1677-1679*, in *Miscellanea in hon. A. De Meyer*, t. II, blz. 1132.

drongen tot de rangen van de beroepstheologanten ¹⁵). In 1666 publiceren Lupus en zijn confrater Farvacques een verdediging van de contritionistische leer, maar worden reeds het jaar daarop van antwoord gediend door M. Le Dent ¹⁶).

In een brief van Lupus aan P. Bona, een invloedrijk Cistercienser te Rome, vinden wij allusies op de strijd te Leuven, en de mededeling, dat hem gevraagd werd een boek samen te stellen om de attritionisten te weerleggen ¹⁷).

Na het verschijnen van het antwoord van Le Dent vindt de Nuntius, dat de controverse een te grote opschudding verwekt, en brengt verslag uit te Rome. Hierin laat hij doorschemeren, dat de tussenkomst van de hogere hiërarchie meer dan wenselijk is. Ook kan men uit de brief afleiden, dat Lupus eigenlijk buiten zijn wil om aan de polemiek deelneemt, maar beïnvloed is door de universitaire middens ¹⁸). Van den anderen kant zou de Nuntius graag van beide partijen het stilzwijgen bekomen, wat hem niet schijnt te gelukken. Trouwens op het ogenblik dat Lupus een tweede brief aan P. Bona richt, waarin hij mededeelt, dat de controverse nog volop aan de gang is, heeft hijzelf reeds zijn open brief aan Noris klaar ¹⁹). In deze brief verklaart onze correspondent, dat hij tegen wil en dank in de twist gewikkeld is, maar het gaat om de eer van Leuven en deze moet hij hooghouden. Van den anderen bemerkt

¹⁵) Over het ontstaan van deze controverse cfr o. a. I. DÖLLINGER - F. H. REUSCH, *Geschichte der Moralstreitigkeiten*, Nordlingen, 1889, blz. 85 vlg.; F. DEININGER, *Der Kampf der Löwener Universität gegen den Laxismus*, Düsseldorf, 1928, blz. 30 vlg.; L. CEYSSENS, *Jansenistica*, blz. 170, nota 8, waar een richtinggevende bibliografie geboden wordt.

¹⁶) De onderscheiden titels van deze geschriften zijn: C. LUPUS, *Dissertatio dogmatica de germano ac avito sensu sanctorum Patrum, universae semper Ecclesiae et sacrosanctae praesertim Tridentinae Synodi circa christianam contritionem et attritionem*, Leuven, 1666; Fr. FARVACQUES, *Quaestio quodlibetica de attritione; seu quae fuerit mens Concilii Tridentini de sufficientia attritionis servilis in sacramento poenitentiae. Habita Lovanii in Schola Artium die 19 Decembris 1665*, Leuven, 1666; *Appendix ad quaestionem quodlibeticam etc.*, Leuven, 1666; M. LE DENT, *De attritione ex metu gehennae eiusque cum sacramento poenitentiae sufficientia. Juxta mentem S. Concilii Tridentini contra dissertationem dogmaticam Exim. P. Christiani Lupi et quaestionem quodlibeticam Exim. P. Francisci Farvacques*, Mechelen, 1667.

¹⁷) L. CEYSSENS, *L'origine du décret du Saint Office concernant l'attrition*, in *Ephemerides Theol. Lovan.*, t. XXV, 1949, blz. 88.

¹⁸) L. CEYSSENS, *L'origine du décret du Saint Office*, blz. 89.

¹⁹) De censuur van de brief is van April 1666.

men, dat hij de Nuntius achter zich voelt, die zijn invloed wil aanwenden om te Leuven het stopzetten van de aanvallen te bekomen, en van Rome een uitspraak te verkrijgen. Deze brief moet overgemaakt worden aan kardinaal Barberini. Dezelfde vraag formuleert Lupus nog eens in een schrijven van 28 April ²⁰⁾.

Al deze brieven bereiken slechts een mager succes: één enkele komt in de handen van de bedoelde kardinaal ²¹⁾. Ook de uitspraak van Rome zal niet voldaan hebben aan de verlangens van de partijen. Het decreet bevatte immers niet veel meer dan een aanmaning voor de twistende kampen hun woorden beter te kiezen, en niet lukraak de termen ketters en dwalend naar het hoofd van hun tegenstrevers te slingeren ²²⁾.

Het decreet van de Aartsbisschop van Mechelen, Alphons de Berghes, waarbij de regeling van de processies herzien werd en verstrengd, bracht een nieuw element in de reeds zo rijk voorziene controversen ²³⁾. De bedelorden voelden zich gekrenkt in hun rechten. Lupus verzamelde tot hun verdediging een ganse reeks documenten, die slechts na zijn dood gepubliceerd werden door zijn medebroeders ²⁴⁾.

Het provinciaal kapittel, dat in 1676 te Edingen vergaderde, verkoos Lupus tot provinciaal overste der Belgisch-Keulse provincie ²⁵⁾. Hier te lande zal hij gedurende zijn provinciaalaat niet lang verblijven. Immers in 1677 maakt hij deel uit van de deputatie, die de Universiteit naar Rome stuurt om de veroordeling te bekomen van een honderdtal lakse proposities ²⁶⁾. Bij zijn afscheid benoemt hij pater Joannes Smidts tot Vicarius-provincialis voor de kloosters van het Vlaams en Duits taalgebied, en pater Joannes Du Pernes voor het Franstalige ²⁷⁾.

²⁰⁾ L. CEYSSENS, *L'origine du décret du S. Office*, blz. 88-89.

²¹⁾ L. CEYSSENS, *L'origine du décret du S. Office*, blz. 90.

²²⁾ Cfr H. DENZINGER - C. BANNWART, *Enchiridion Symbolorum*, Barcelona, 1951, n° 1146, blz. 367.

²³⁾ Cfr F. X. DE RAM, *Nova et absoluta Collectio Synodorum*, t. II, Mechelen, 1829, blz. 263-380.

²⁴⁾ C. LUPUS, *Dissertatio de sanctissimi Sacramenti publica expositione et de sacris processionibus*, Luik, 1681.

²⁵⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 327.

²⁶⁾ Voor het ontstaan en verloop van de deputatie cfr L. CEYSSENS, *Janse-nistica*, blz. 169-253.

²⁷⁾ *Liber capitulorum*, II, blz. 333. Bij brief van 9 April 1677 uit Antwerpen wordt P. Smidts benoemd, samen met P. Du Pernes. Een schrijven van de

Nadat de Congregatie van het H. Officie op 2 Maart 1679 de veroordeling van 76 stellingen heeft uitgesproken, wensen de députés naar hun haardstede terug te keren ²⁸⁾.

Bij hun afscheidsbezoek vragen zij evenwel nog een goedkeuring voor hun eigen leer, zoals die vervat is in de door Leuven gepubliceerde censuren. Steyaert vertrekt daarop naar België. Ook van Vianen wilde terug afreizen, temeer daar men fluisterde, dat de Paus Lupus wilde in Rome houden, en hem een kardinaalshoed geven ²⁹⁾. Een andere reden voor Lupus om in de eeuwige Stad te blijven was het nakend generaal kapittel, waar hij stemrecht bezat, en dat rond Pinksteren zou plaatsvinden ²⁹⁾.

De Universiteit vond deze samenloop van gebeurtenissen zeer voordelig, daar zij aldus twee verknochte leden in de buurt van de Congregaties had om de goedkeuring van haar censuren te bewerken. De Leuvenaren kregen weliswaar geen schriftelijke goedkeuring van hun leer, maar mondeling werd hun medegedeeld, dat hun stellingen zoals zij in de censuren werden gegeven, geen enkele dwaling bevatten en gerust mochten gedoceerd, zelfs gedrukt worden. Deze mededeling werd geregistreerd in het H. Officie. Na het kapittel vertrekken de twee professoren terug naar Leuven, waar zij midden October aankomen en er met open armen ontvangen worden ³⁰⁾.

Al had Lupus zich nu voor de tweede keer bij de Paus verdedigd en met goed gevolg zijn leer laten onderzoeken, toch hield men niet op hem lastig te vallen. In Januari 1680 stierf Gerardus van Werm, koninklijk hoogleraar aan de faculteit van godgeleerdheid. Door de Nuntius en het Hof wordt in zijn opvolging voorzien door de aanstelling van Lupus. De Universiteit voelt zich te kort gedaan in haar recht van benoeming, en de seculiere geestelijkheid aan de faculteit komt tegen de benoeming op omwille van de prebende in de Sint-Pieterskerk, die aan deze stoel verbonden was. Het betekende voor hen een inbreuk op de bedoeling van de stichter, Philips II, die in 1596 de leerstoel had opgericht en verbonden met de prebende, en wel zó, dat beiden niet mochten

generaal, 26 Februari 1678, benoemt P. Smidts Vicarius-Provincialis voor gans de provincie.

²⁸⁾ Cfr H. DENZINGER - C. BANNWART, *Enchiridion*, n° 1151-1215, blz. 369-373.

²⁹⁾ L. CEYSSENS, *Jansenistica*, blz. 222-224.

³⁰⁾ L. CEYSSENS, *Jansenistica*, blz. 225-227.

gescheiden worden. Hierdoor werd de plaats voorbehouden aan een seculier, daar een regulier geen kanunnikale prebende mag ontvangen. Daarbij kwam nog de scheiding, daar het beneficie werd toegewezen aan Huygens.

De regulieren antwoordden daarop, dat de vereniging van leerstoel en prebende nooit door de H. Stoel bekrachtigd was, en dus voor hen geen juridische gevolgen kon hebben. Hoe men ook argument tegenover argument plaatste, Lupus was en bleef benoemd ³¹⁾.

Deze drukke bedrijvigheid deed de kloosterling niet vergeten, dat hij eveneens belast was met het bestuur van de provincie. Tijdens zijn verblijf te Rome maakt hij van de gelegenheid gebruik om bij de Congregatie van de Bisschoppen en Regulieren een rescript te verkrijgen, waardoor de inwendige discipline van zijn klooster verstrengd werd ³²⁾.

De meest ingrijpende verandering onder zijn provinciaalaat is echter de splitsing van zijn territorium. Reeds vroeger was er sprake geweest deze door te voeren, maar telkens zonder resultaat. Ook in het generaal kapittel van 1679 vinden wij geen spoor van dit plan terug ³³⁾. Lupus richt zich evenwel rechtstreeks tot de Paus, en vraagt hem uit naam van het definitorium, omwille van een betere bestuurbaarheid en de daaruit voortvloeiende restauratie van de kloostertucht, de afscheiding van de kloosters van het Duits taalgebied en de oprichting ervan tot een afzonderlijke provincie. Een schrijven van de kardinaal-protector Paluzzi de Altieris, gedateerd 22 Juli 1679, deelt mede, dat de gevraagde maatregel is ingewilligd, en somt de voorwaarden op waarin de uitvoering moet voltrokken worden ³⁴⁾.

Even voor zijn terugkeer naar België stuurt Lupus van uit Rome de convocatie-brief voor het provinciaal kapittel van 1679, dat in October moet samenkomen ³⁵⁾. Door de Paus in Rome weerhouden

³¹⁾ V. BRANTZ, *La création de la chaire de théologie scolastique*, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique en Belgique*, t. XXXIV, 1908, blz. 48.

³²⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 346-359.

³³⁾ Cfr N. TEEUWEN, *De Provinciaal Georges Maigret en zijn verslag over de Vlaamse of Nederduitse Augustijnenprovincie in 1625*, in *Augustiniana*, t. I, 1951, blz. 145.

³⁴⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 368-373.

³⁵⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 375.

tot na het feest van de H. Augustinus, ziet hij zich verplicht het kapittel te verdagen tot 16 November ³⁶⁾).

Weldra komen er berichten binnen, dat de koning van Frankrijk weigert de toelating te geven aan de prioren van zijn grondgebied om het land te verlaten, en hen verplicht in hun convent te blijven, tot zij van Rome de toelating verkregen hebben daar een kapittel samen te roepen ³⁷⁾. De Nuntius verwittigt de provinciaal, dat hij het voorgenomen kapittel opheft, en draagt hem op de ganse zaak voor te leggen aan de H. Stoel, en de van daar ontvangen bevelen stipt na te komen ³⁸⁾. Deze beslissing deelt Lupus mede aan zijn kloosters en wendt zich tegelijkertijd naar Rome. In dit laatste schrijven vraagt hij desnoods de afscheiding van de Franse kloosters, als dit kan bijdragen tot de oplossing van de moeilijkheden ³⁹⁾.

Op 28 April roept Lupus dan, krachtens speciale volmachten het kapittel samen, dat een maand later, 25 Mei zijn werkzaamheden begint ⁴⁰⁾. Lupus legt zijn ambt neer en wordt opgevolgd door pater Joannes Smidts, die tijdens de afwezigheid van Lupus reeds de provincie bestuurd had als Vicarius ⁴¹⁾.

De oud-provinciaal trekt zich terug in de studie en de bezigheden van zijn professoraat, voor zover zijn gezondheid het toelaat. Immers enkele maanden later, op 10 Juli 1681 ontruikt de dood hem aan de genegenheid van zijn medebroeders en de achting van zijn collega's en vrienden ⁴²⁾.

De Belgische provincie der Augustijnenorde had een groot en vooraanstaand man verloren. Maar ook in de Leuvense kringen zal men zijn heengaan betreurd hebben. Als trouw verdediger van de faculteit had hij ze vertegenwoordigd te Rome, en door zijn geschriften gepoogd haar naam en faam hoog te houden. Steeds was hij bereid geweest het zijne er toe bij te dragen om de orthodoxie van haar stellingen te verdedigen.

³⁶⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 380.

³⁷⁾ Brief van Lupus van 19 November 1679, bewaard in het generaal archief O. E. S. A. te Rome.

³⁸⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 382.

³⁹⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 383-384.

⁴⁰⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 407.

⁴¹⁾ *Liber capitulorum*, t. II, blz. 408 en vlg.

⁴²⁾ Cfr *Professie-actie*; I. SPYLIAERT, *Historia monasteriorum Ipremsium*, blz. 490.

Uit deze bekommernis voor de zuiverheid van leer zijn een aanzienlijk deel van zijn werken ontstaan. Een volgende paragraaf zal trachten er een analyse van te brengen.

§ 2. DE LITTERAIRE BEDRIJVGHEID VAN CHRISTIANUS LUPUS.

Bij het samenstellen van deze bibliografie hebben wij getracht zoveel mogelijk de eerste editie van Lupus' werken te raadplegen, en ze te bespreken in hun chronologische volgorde, op een enkele uitzondering na.

De eerste publicaties behandelen vooral wijsgerige onderwerpen.

*Prodidagmata philosophica. toti philosophiae praeambula. In quibus accurate explicatur quidquid circa terminorum significationem, suppositionem, ac praedicationem possibile est desiderari. Adeoque non solis philosophis et theologis, sed et juris-peritis perutilia, ac pernecessaria. Lovanii, 1640. In Opera Omnia*⁴³⁾, t. XII, blz. 81-300.

Dit werk vormt een algemene inleiding op de wijsbegeerte, en kan het best vergeleken worden met een tractaat over de logica.

Quaestio apologetica an ovum foecundum anima sensitiva informetur? Sitque verum brutum, verumque animal. S. L., 1640, In Opera Omnia, niet opgenomen.

Op de aldus geformuleerde vraag antwoordt Lupus bevestigend. De bevruchte eikel moet door een ziel geïnformeerd worden door de verwekkers van de vrucht. Bij de mens kan dit niet een verstandelijke ziel zijn, daar deze geschapen wordt. Bijgevolg blijft de *anima sensitiva* over.

Apologia pro anima sensitiva ovi a Balistis et Fulminibus, quibus eam alma Marpurgensis in Hassia Universitas impugnat et expugnare tentat defensa et manutenta, in qua efficaciter ostenditur, quod ovum foecundum anima sensitiva informetur, quodque sit verum brutum, verumque animal. Lovanii, 1641. In Opera Omnia, t. XII, blz. 301-358.

⁴³⁾ Wij verwijzen naar de uitgave door THOMAS PHILIPPINI, Venetië, 12 tomi, 1724-1729. De werken worden geciteerd volgens de paginering van de eerste editie.

Hier verdedigt Lupus zijn voorgaande geschrift, en brengt nieuwe bewijzen naar voor om de tegenargumenten van de Marburgse professoren te weerleggen.

Quaestio quodlibetica de origine Eremitarum, Clericorum, ac Sanctimonialium sancti Augustini decisa ex ipso Augustino, aliisque sanctis patribus coaevis. Duaci, 1651. In Opera Omnia, t. XII, blz. 1-80.

In dit werk onderzoekt onze auteur het ontstaan der Eremieten van Sint Augustinus, der Kanunniken en Kloosterzusters. Zijn conclusie komt hierop neer, dat de eerstgenoemden door Augustinus gesticht zijn als zijn meest uitverkoren zonen ⁴⁴⁾. De *Clerici regulares*, kanunniken van Sint Augustinus, moeten hun oprichting verplaatsen tot na de bisschopswijding van Augustinus. Bij zijn consecratie betrok Augustinus het bisschoppelijk paleis, en daar hij in gemeenschap wilde blijven, heeft hij met veel moeite en werk de *clerici regulares*, die reeds tot de cathedrale geestelijkheid behoorden, verenigd tot een gemeenschappelijk leven ⁴⁵⁾. De moniales kunnen zich echter niet op deze stichter beroepen. Reeds voor hem waren er kloosterzusters in Afrika ⁴⁶⁾. Het enige wat zij van hem ontvingen, is een betere regeling van hun levenswijze: hij bracht hen samen in kloosters en onderwierp hen aan de wet der clausuur ⁴⁷⁾. Ook ten voordele van de Regel van Augustinus breekt hij een lans en besluit tot de anterioriteit van de mannenregel, geschreven voor de Eremieten ⁴⁸⁾.

Synodorum generalium ac provincialium decreta et canones scholiis, notis ac historica actorum dissertatione illustrati. Lovanii, Tomi I en II, 1665. In Opera Omnia, t. I, blz. 177 vlg., t. II, III.

Met deze twee delen begint Lupus de publicatie van zijn hoofdwerk. Zij zijn de vrucht van een geduldig navorsen van verschillende concilies en gescheidkundige bronnen, en brengen ons een poging de geschiedenis te geven van enkele oecumenische en particuliere concilies. Het commentaar beperkt zich niet enkel tot een louter historische uiteenzetting van decreten en canones, maar

⁴⁴⁾ *De origine Eremitarum...*, *Introductio*, blz. 7.

⁴⁵⁾ *De origine Eremitarum...*, cap. XXX, blz. 288-289.

⁴⁶⁾ *De origine Eremitarum...*, cap. XXXII, blz. 312.

⁴⁷⁾ *De origine Eremitarum...*, cap. XXXII, blz. 314.

⁴⁸⁾ *De origine Eremitarum...*, cap. XXXIV, blz. 331-341.

ook de rechtsinhoud, of eventueel de doctrinaire inhoud, waar het geloofskwesties betreft, wordt besproken. Na ieder behandeld concilie geeft de auteur een overzicht van de acten, waarin hij tracht het verloop van het concilie weer te geven, de tijd en waarde te bepalen van de synode.

In het eerste deel bespreekt hij de concilies van Nicea, Sardica, Constantinopel I, Ephese, Chalcedonie en Constantinopel II. Tevens geeft hij een beschouwing over het Latrocinium van Ephese.

Het tweede deel heeft tot onderwerp de concilies van Constantinopel III, het Concilium Trullanum of Quintum-sextum, Nicea II en Constantinopel IV.

Dissertatio dogmatica de germano ac avito sensu sanctorum Patrum unversae semper Ecclesiae, ac sacrosanctae praesertim Tridentinae Synodi circa christianam contritionem et attritionem. Lovanii, 1666. In Opera Omnia, t. XI, blz. 202-243.

Met dit werk werpt Lupus zich midden in de controverse over het al of niet vereist zijn van een volmaakt berouw in de biecht. Hij schaaft zich welbewust aan de zijde van de contritionisten. Na in drie hoofdstukken aard en eigenschappen van de contritio onderzocht te hebben, bestudeert hij in de volgende het fundament waarop zij moet steunen: alle berouw is volgens hem zuivere Godsliefde ⁴⁹⁾. Maar alle Caritas is niet gelijk in graad. Daarom voldoet die Liefde, die God boven alles werkelijk liefheeft, al kan zij de facto nog volmaakter worden ⁵⁰⁾. Alhoewel de vrees voor de hel ongeoorloofd en eigenliefde is, daarom is nog niet alle vrees verkeerd en zondig ⁵¹⁾. Daaruit leidt Lupus af, dat enkel die *attritio* voldoende is, zelfs in de biecht, die voortspruit uit de Liefde tot God ⁵²⁾.

Epistola familiaris ad Reverendum ac Eximium Patrem Henricum Noris, Veronensem, Ordinis Eremitarum S. Augustini, Theologiae Doctorem ac Professore, qua F. Christianus Lupus eodem in Ordine S. Theol. Doctor et Professor, quibusdam ad nonnulla nuperae suae de christiana Contritione dissertationis capita haesitantibus, juxta Apostoli mandatum, humiliter conatur dare rationes. Lovanii, 1667. In Opera Omnia, t. XI, blz. 247-277.

⁴⁹⁾ *Dissertatio dogmatica...*, cap. III, blz. 10.

⁵⁰⁾ *Dissertatio dogmatica...*, cap. VI, blz. 29.

⁵¹⁾ *Dissertatio dogmatica...*, cap. XIII, blz. 64-67; cap. XIV, blz. 69.

⁵²⁾ *Dissertatio dogmatica...*, cap. XVII, blz. 83.

De *dissertatio dogmatica* had de andere partij naar de pen doen grijpen. Lupus voelde zich verplicht deze aanval af te slaan. Dit is de reden van deze open brief aan Noris, waarin hij zich beklagt over de scherpe aanval, die hij te verduren heeft, en tevens zijn theorie met nieuwe argumenten staft.

Antiqua Ecclesiae ac Reipublicae in Pelagianam haeresim decreta breviter elucidata scholiis chronologicis. Lovanii, 1668. In Opera Omnia, t. XI, blz. 165-199.

Zoals de auteur zelf verklaart in het voorwoord, wil dit boek niets meer zijn dan een compendium, waar in volgorde van verschijnen de verschillende bepalingen tegen de Pelagianen worden verenigd, en tot beter begrip met enkele woorden uitleg voorzien. Hij begint bij het concilie van Carthago van het jaar 412, en eindigt bij een decreet van Paus Nicolaas II (1058-1061).

Synodorum generalium ac provincialium decreta et canones scholiis, notis ac historica actorum dissertatione illustrati. Tomi III, IV, V, Bruxellis, 1673. In Opera Omnia, t. IV, V, VI.

Nu de strijd iets of wat geluwd is, maakt Lupus zijn commentaar op de concilies af. Gans in de lijn van de reeds verschenen delen, wendt hij zich nu meer tot de provinciale synoden, die hij plaatst onder de naam van de destijds regerende Paus.

Het derde deel vangt aan met een viertal historische dissertaties, die vooral bedoelen een uiteenzetting te geven van bestaande gewoonten of misbruiken, die door de besproken concilies aangeraakt worden ⁵³). Deze disgressies zijn nodig, aldus Lupus, om het te geven commentaar beter te begrijpen ⁵⁴). De rest van dit derde deel is uitsluitend gewijd aan de concilies en acten van Leo IX (1049-1054).

In het vierde deel vinden wij de concilies, gehouden onder de Pausen Victor II (1055-1057), Stephanus IX (1057-1058), Nicolaas II (1058-1061) en Alexander II (1061-1073). In dezelfde band begint Lupus ook het commentaar op de acten van Gregorius VII (1073-1085) met een uiteenzetting van het *Dictatus Gregorii VII*.

⁵³) De titels van deze dissertaties spreken voor zich zelf: *De latinorum Episcoporum et clericorum continentia*, blz. 1-86; *De simoniae crimine*, blz. 84-244; *De regia antistitum nominatione*, blz. 246-325; *De laica antistitum investitura*, blz. 325-352.

⁵⁴) *De lat. Episc. et cler. contin., Introductio.*

Het laatste en vijfde deel is volledig aan deze paus gewijd. Ook hier vinden wij een paar losstaande dissertaties. Na het zesde Romeinse concilie ontleedt onze auteur verschillende uitspraken van kerkelijke schrijvers, die betrekking hebben op de ketterij van Berengarius ⁵⁵⁾, na het zevende te Rome gehouden concilie volgt een studie over de aflaten, en na canon II van de *Synodus Quin-tilinoburgensis* vindt men een explanatie van het recht van de Paus waar ter wereld ook bisschoppen te wijden ⁵⁶⁾.

Exhibitio sacrorum canonum circa jus regularium Ecclesiarum, quoad Praedicationem divini Verbi. Lovanii, 1674. In Opera Omnia, t. XI, blz. 279-305.

Dit strijdschrift wil aantonen, dat de reguliere Clerus, voornamelijk de mendikanten, het recht bezit vrij te prediken in hun kerken en dat de gelovigen van hun kant deze onderrichtingen mogen bijwonen. Om deze thesis te staven geeft Lupus eerst een overzicht van de ontwikkeling der rechtsnormen en gebruiken, die het predikatie-recht regelen. In de eerste tijden van de Kerk kwam dit uitsluitend toe aan de bisschoppen ⁵⁷⁾. De kloosterlingen mochten weldra in hun eigen convent aan iedereen godsdienstonderricht verschaffen ⁵⁸⁾, en de bedelorden zijn ingesteld om aan die opdracht te voldoen, en op dit gebied op hetzelfde plan geplaatst als de seculiere geestelijkheid ⁵⁹⁾. De voorschriften, die de gelovigen verplichten hun geestelijke onderrichting te krijgen bij hun parochiale clerus interpreteert Lupus zo, dat zij enkel gelden tussen de pastoors onderling, zonder het recht van de regulieren aan te tasten ⁶⁰⁾. Dezen ontvangen hun zending rechtstreeks van de Paus, en spreken dus in diens naam ⁶¹⁾. Hieruit moet dan de conclusie volgen, dat iedereen vrij is de onderrichtingen der exempte kloosterlingen bij

⁵⁵⁾ *Dissertatio de quibusdam sanctorum patrum testimoniis, spectantibus ad Berengarii haeresim*, blz. 317-449.

⁵⁶⁾ *De peccatorum ac satisfactionum indulgentiis*, blz. 555-693; *Dissertatio, An Romanus Pontifex possit omnibus sub coelo Ecclesiis consecrare, aut consecrandos jubere Episcopos*, blz. 764-825.

⁵⁷⁾ *Exhibitio SS. Canonum*, cap. II, in *Opusc. Posthum.*, blz. 685.

⁵⁸⁾ *Exhibitio SS. Canonum*, cap. III, in *Opusc. Posthum.*, blz. 688.

⁵⁹⁾ *Exhibitio SS. Canonum*, cap. V, in *Opusc. Posthum.*, blz. 697, cap. VI, blz. 705.

⁶⁰⁾ *Exhibitio SS. Canonum*, cap. X, in *Opusc. Posthum.*, blz. 727-728.

⁶¹⁾ *Exhibitio SS. Canonum*, cap. XIII, in *Opusc. Posthum.*, blz. 739.

te wonen, zonder ook maar de minste wet of voorschrift te overtreden.

Exhibitio sacrorum canonum circa jus regularium Ecclesiarum, quoad praedicationem divini Verbi, adversus larvati Christophori Philaletis responsionem stabilita, seu confirmata. Lovanii, 1674. In Opera Omnia, t. XI, blz. 307-332.

Het vorige werk werd aangevallen door Martinus Steyaert. Lupus liet zich zo maar niet in de hoek drummen, en hij verzamelde nieuwe argumenten om de aanval op zijn werk af te slaan en zijn thesis te verstevigen.

Oratio panegyrica in laudem sacrosanctae Hostiae miraculose in carnem conversae Middelburgi Zelandorum anno M.CCC.LXXIV. quae Lovanii in ecclesia FF. Eremitarum S. P. Augustini religiose asservatur et colitur, dicta in solemni tria-saeculari jubileo, anni M.DC.LXXIV, die 16 Septembris, quae erat solemnitatis octava. Lovanii, 1674. In Opera Omnia, t. XI, blz. 369-377.

In deze feestrede ter ere van het H. Sacrament van Mirakel, behandelt Lupus de hoge waardigheid van de Eucharistie en de voorwaarden om haar waardig te ontvangen. Hij besluit met het verhaal van andere wonderen, die rond de H. Hostie zijn geschied om de eerbied van zijn toehoorders op te wekken.

Q. Florentis Tertulliani Presbyteri Carthaginensis, liber de praescriptionibus contra haereticos, scholiis et notis illustratus. Bruxellis, 1675. In Opera Omnia, t. IX.

In dit commentaar op Tertullianus' *De praescriptione haereticorum* volgt Lupus deze schrijver op de voet: hoofdstuk voor hoofdstuk herneemt hij en geeft na iedere zin enkele woorden uitleg.

Divinum ac immobile S. Petri Apostolorum Principis, circa omnium sub coelo fidelium ad Romanam ejus cathedram appellationes, adversum profanas hodie vocum novitates assertum privilegium. Moguntiae, 1681. In Opera Omnia, t. VIII.

Zoals blijkt uit de opdracht aan Innocentius XI, heeft Lupus dit boek samengesteld om de stellingen van Paschasius Quesnel te weerleggen. Tegen diens bewering, dat het recht om beroep aan te tekenen bij de Paus een menselijke instelling is, houdt Lupus staande, dat deze instelling wel degelijk door God zelf was gewild. Hierbij steunt hij vooral op historische gegevens, zodat men soms

de indruk krijgt, dat het louter door verjaring aan de pauselijke stoel is vastgehecht. Gelukkig bevestigt Lupus steeds weer opnieuw de goddelijke instelling. De praescriptie zou niets anders zijn, dan een bevestiging van de bestaande orde.

Dissertatio de sanctissimi Sacramenti publica expositione et de sacris Processionibus, in quibus circumfertur cum sacris Sanctorum reliquis et imaginibus venerabilis Altaris Sacramentum. Verbatenus et integre desumpta ex scrinijs Opt. Mem. Magistri, Eximii Viri P. Christiani Lupi, Leodii, 1681. In Opera Omnia, t. XI, blz. 333-368.

Ontstaan naar aanleiding van het decreet van de Aartsbisschop van Mechelen, Alphons de Berghes, waarbij de processies opnieuw geregeld werden, ontwikkelt dit tractaatje de theses, dat de processies met het Heilig Sacrament, waarin de beelden en relieken van Heiligen worden medegedragen, niet zijn tegen de goede zeden of het geloof, maar strekken tot stichting van de gelovigen; de uitstelling van het Allerheiligste strookt met de canones en is daarenboven een zeer loffelijke gewoonte, die redelijk is en vruchten afwerpt op godsdienstig terrein. Dus mag haar geen enkele bisschop opheffen ⁶²⁾.

Epistolae et vita Divi Thomae martyris et archi-episcopi Cantuariensis nec non epistolae Alexandri III Pontificis, Galliae Regis Ludovici septimi, Angliae Regis Henrici II. Aliarumque plurimum sublimium ex utroque foro personarum: concernentes Sacerdotii et Imperii concordantiam. II vol., Bruxellis, 1682. In Opera Omnia, t. X.

Na de dood van Lupus uitgegeven door P. Guilielmus Wynants, bevat dit werk een collectie brieven over de verhouding tussen Kerk en Staat. Vooraf geeft Lupus een *vita* van de H. Thomas, of liever hij stelt een compendium samen uit vroeger verschenen levensbeschrijvingen, die naar zijn oordeel te lang waren, en afzonderlijk lancunes vertoonden. Zelf zal hij dan trachten uit die bronnen een volledig overzicht te geven.

Ad Ephesinum concilium variorum Patrum epistolae, ex manuscripto Cassinensis bibliothecae codice desumptae. Item ex Vati-

⁶²⁾ Deze stellingen worden kort en bondig geformuleerd door Lupus in *Diss. de Sacris processionibus...*, cap. VI, blz. III.

canae bibliothecae manu-scripto, commonitorium Celestini Papae episcopis et presbyteris euntibus ad Orientem: Tituli decretorum Hilarii Papae: Neapolitanum concilium: Epistolae Anacleti Antipapae: Nunc primum in publicem lucem datum. Lovanii, 1682. In Opera Omnia, t. VII.

Scholia et notae ad variorum Patrum epistolas, concernentes acta Ephesini et Chalcedonensis concilii, nuperrime repertas in bibliotheca celeberrima monasterii Cassinensis, et nunc primum in lucem editas. Lovanii, 1682. In Opera Omnia, t. VII.

Beide werken werden uitgegeven door de zorgen van het klooster van Leuven. Alhoewel de titel een zeker verschil vertoont, en men geneigd is er twee afzonderlijke werken in te zien, toch vormen beide slechts één enkel geheel. Het eerste bevat de tekstuittgave van verschillende documenten, die Lupus bij zijn laatste verblijf te Rome (1677-1679) ontdekt had en zorgvuldig laten copïeren. Terug in België was hij begonnen met een commentaar erop, maar midden in zijn werk kwam de dood hem treffen ⁶³⁾.

Opuscula posthuma, hactenus edita et inedita, auctore Adm. Reverendo ac Eximio Patre Magistro Christiano Lupo, Iprensi, Sacrae Theologiae Doctore et Regio Professore, Provinciae Belgicae Ordinis FF. Eremitarum S. Augustini quondam Priore Provinciali. Cura et opera Reverendi Patris Gulielmi Wynants, ejusdem Ordinis et voti; Tomus Primus. Bruxellis, 1690. In Opera Omnia, t. XI ⁶⁴⁾.

In deze verzamelband vinden wij slechts drie onuitgegeven tractaten. Zij vormen de drie eerste in de rij van negen.

Dissertatio de antiquitate, auctoritate, ac legitimo usu sententiae probabilis.

Hierbij wordt aangetoond, dat de Kerk altijd een waarschijnlijk sententie aanvaard heeft, ook in de toepassing van het goddelijk recht en het natuurrecht ⁶⁵⁾. Men mag gerust een *sententia probabilis* volgen, zelfs tegen zijn eigen gedacht in, als men er een gewichtige reden voor heeft ⁶⁶⁾. Het tractaat besluit met een be-

⁶³⁾ Midden in het commentaar op caput CC vinden wij de volgende mededeling: *Huic operis scholio immortalis est frater Christianus Lupus, anno Incarnati Verbi M.XC.LXXXI. Mensis Julii die decima.*

⁶⁴⁾ Een tweede deel is bij ons weten nooit verschenen.

⁶⁵⁾ *De sententia probabilis*, cap. IV-VIII, blz. 11-44.

⁶⁶⁾ *De sententia probabilis*, cap. IX-X, blz. 45-60.

schouwing of alle uitspraken van de kerkvaders waarschijnlijk zijn ⁶⁷⁾).

Dissertatio de simonia Monasteriorum.

Uitgaande van de vaststelling, dat bij hun intrede in het klooster sommige welstellende gelovigen hun orde een gift schonken, beschrijft onze auteur de verschillende misbruiken, die uit die gewoonte ontstaan waren. Hierbij aansluitend ontwikkelt hij de bestaande wetgeving omtrent het bezit van kloostergemeenten en van de *manus mortua*.

Dissertatio de antiqua disciplina militiae.

Het doel van dit tractaat is een overzicht te geven van de meningen der christelijke vorsten en soldaten over de oorlog en de voorschriften, die in ieder gewapend conflict van kracht blijven.

In de *Opera Omnia* vinden wij nog twee onuitgegeven werken, die waarschijnlijk aan de uitgever van bovengenoemde posthume tractaten ontsnapt waren.

Dissertatio de Meletii et Arii Personis, moribus, atque erroribus.
In *Opera Omnia*, t. I, blz. 1-176.

Van deze dissertatie is de titel zeker te eng. Lupus geeft niet enkel een uiteenzetting van de ketterij van Arius en Meletius, maar eveneens een commentaar op verschillende Oosterse concilie's en een beschrijving van de organisatie van de hiërarchie in de kerken van Alexandrie en Egypte.

De vocibus Substantia, Essentia, Persona, Subsistentia, Consubstantialitate, etc. In *Opera Omnia*, . II, blz. 300-342.

Dit werk sluit aan bij zijn *Prodidagmata*, en geeft een nadere omschrijving van sommige begrippen en termen uit de wijsbegeerte en theologie.

Summum Romanae Apostolicae Sedis privilegium quoad evocationes, ac appellationes Germanicas, Belgicas, Anglicas, etc. Opus eximii ac doctissimi Patris Christiani Lupi Iprensensis, Ordinis Eremitarum Sancti Augustini, Sacrae Theologiae Doctoris, ac Lovanii Regii Professoris primarii. Nunc primum e tenebris erutum studio ac labore Th. Philipini Ravennatis ejusdem Ordinis. Bononiae, 1742.

⁶⁷⁾ *De sententia probabili*, cap. XIII-XV, blz. 73-95.

Dit werk vormt als het ware een bijvoegsel aan de *Opera Omnia*. Opgevat als het boven besproken werk over het recht beroep aan te tekenen bij de H. Stoel, maar niet te verwarren er mede, geeft het een overzicht van de gebruiken op dit gebied, vooral bij de meer noorderlijke streken.

Uit dit bibliografisch overzicht blijkt, dat Lupus zich heeft ingelaten met alle takken van de kerkelijke wetenschappen. Naast de wijsbegeerte schonk hij zijn aandacht aan de theologie, maar vooral de geschiedenis van de concilies hield zijn aandacht gaande. In zijn *Synodorum generalium* heeft hij een zeer uitgebreid materiaal vergaderd, waarmede de hedendaagse vorser zich nog veel voordeel zou kunnen doen, al was het enkel maar om tot een kennis der bronnen te komen.

M. BAEKELANDT, O. E. S. A.

Programma

van het Augustijnencollege te Gent

in 1643-1645

Er is niet veel bekend over het humanistisch onderwijs in de Latijnse scholen of colleges, welke de Augustijnen in de XVIIe en XVIIIe eeuw in 22 steden der Zuidelijke Nederlanden bestuurden. Er verschenen weliswaar meerdere belangrijke bijdragen tot de geschiedenis van die onderwijsinstellingen ¹⁾, maar zij lichten ons weinig in over het studieprogramma en de onderwijsmethode. In de meeste studies wordt bij gebrek aan bijzonderheden over het onderwijs slechts de uitwendige geschiedenis van die colleges beschreven. In een studie over het college te Diest schrijft Dr. Joris Mys dan ook: « Over de methode van het onderwijs, door de paters Augustijnen beoefend, kunnen we niets mededeelen » ²⁾. Wij zouden deze leemte enigszins willen aanvullen door de uitgave van een programma, dat een belangrijke bron van inlichtingen is voor de kennis van de leerstof in een Augustijnencollege der XVIIe eeuw, namelijk van de *Cursus triennalis auctorum exponendorum apud PP. Augustinianos*. Hierin worden alle auteurs vermeld, die in 1643, 1644 en 1645 in elk der vijf Latijnse klassen (Rhetorica, Humanitas, prima, secunda en tertia classis Grammaticae) van het college te Gent uitgelegd werden ³⁾. Deze auteur-

¹⁾ Uitvoerige literatuur in *Augustiniana*, I, 1951, blz. 50, noot 10.

²⁾ *Het onderwijs onder de Eerw. Paters Augustijnen*, in *Diestersche Kunstring*, IX, 1937-38, blz. 63.

³⁾ Over het college te Gent, gesticht in 1609 en opgeheven in 1796, kan men raadplegen: A. KEELHOFF, *Geschiedenis van het klooster der Eerw. Paters Eremiten Augustijnen te Gent*, Gent, 1864, blz. 122 e. v. en L. DE RIJCKER, *De Gentsche Augustijnen en hun college van openbaar onderwijs*, in *Nederlandsch Museum*, II, 1874, blz. 26-57 en 169-185.

en boekenlijst is geschreven op de rectozijde van een folioblad, dat bewaard is in de bibliotheek der Gentse universiteit in een bundel van 29 documenten en kleine drukwerken betreffende het college der Augustijnen van Gent ⁴⁾. Op de versozijde van hetzelfde document staat bovendien een lijst van nog voorradige schoolboeken ten gebruike van hetzelfde college, waarvan wij ook de tekst mededelen, omdat in deze lijst nog andere boeken dan in het programma vermeld zijn. Meestal bleven dezelfde handboeken voor de studie der klassieke talen op het programma staan, maar veranderde van tijd tot tijd de lectuur der klassieke auteurs, waarin er een ruime keuze was.

Dit studieprogramma is ook van belang voor de kennis van het onderwijs in de andere Augustijnencolleges der Zuidelijke Nederlanden, omdat meestal hetzelfde programma in alle colleges gevolgd werd. De keuze der auteurs werd in overleg met de prefecten der scholen gedaan door een commissie van enige Paters, die dan een uniform programma voor alle colleges samenstelden. In een vergadering van het provinciaal definitorium, gehouden te Gent op 7 October 1641, werden de bekende publicisten P. Joannes Mantelius uit Hasselt en P. Michael Hoyerus, prefect te Antwerpen, met deze taak belast ⁵⁾. Vermoedelijk kwam ook de *Cursus triennialis* van 1643-1645 onder hun leiding tot stand en werd die in alle colleges gevolgd.

Dit studie programma is typerend voor de klassiek-literaire opleiding in een humanistische school der XVIIe eeuw. Vanzelfsprekend kwam aan de studie van het Latijn en van de Latijnse Oudheid de ereplaats toe in het programma. De grondige kennis van de taal van Cicero was nodig om te komen tot de *perfecta eloquentia latina*, het voornaamste doel van een Latijnse school. Voor dit onderwijs gebruikten de Augustijnen de veel verspreide *Grammatica*

⁴⁾ Het handschrift is bewaard onder n° 15228¹³. De bundel werd verzameld door de bibliothecaris Ferdinand Vanderhaeghen, auteur van de *Bibliographie Gantoise*. Meerdere stukken in deze bundel handelen over het « Institut St. Augustin », gesticht in 1844 ter vervanging van de in 1796 opgeheven Latijnse school.

⁵⁾ Archief PP. Augustijnen Gent: *Liber Capitulorum...* I (1589-1647), blz. 280: « Chatalogum Auctorum in Gymnasiis nostris praelegendorum designabunt R^{us} Pr. Joannes Mantelius Visitor et R. Pr. Michaël Hoyerus, praefectus Antverpiensis, ad quos aliorum Collegiorum praefecti scribebunt in tempore qui Auctores suis maxime conducant, ut quantum fieri potest omnibus commode prospiciatur ».

Latina van de Nederlandse schoolauteur en paedagoog Simon Verepaeus of Vereept uit Dommelen (1522-1598) en in de laagste klassen bovendien zijn *Latinae linguae progymnasmata* en verder nog enige werken van andere Nederlandse humanisten uit de XVIe eeuw, nl. de *Colloquia* van Antonius Sylvius uit Duinkerken, de *Colloquia familiaria* van de Leuvense professor Cornelius Valerius of Wouters uit Oudewater (1512-1578) en zijn *Rhetorica* volgens de bewerkte uitgave van de Antwerpse Augustijn Nicasius Baxius of Bacx (1581-1640) en ten slotte ook het *Libellus de civilitate morum puerilium*, een wellevendheidsboekje van Desiderius Erasmus. Aan de hand van deze schoolboeken en van de lectuur der klassieke Latijnse auteurs, vooral van Cicero, werden de studenten gedurende vijf jaren — later gedurende zes jaren wegens de splitsing van de laagste klas in *Figura maior* en *Figura minor* — voortdurend geoefend in het lezen, spreken en schrijven van deze taal en ook in het maken van eigen Latijnse verzen, brieven en redevoeringen. Bij die vorming behoorden ook als praktische oefeningen de Latijnse declamaties en toneelopvoeringen ⁶⁾ bij gelegenheid van de jaarlijkse prijsuitdelingen en van de andere plechtigheden, meestal in tegenwoordigheid van de geestelijke en wereldlijke overheden. Het ontbrak dan niet aan uiterlijk vertoon evenmin als bij de inhuldiging van een prins of bisschop of bij de inhaling van een oud-student als primus van Leuven ⁷⁾ of bij andere feestelijke gelegenheden, waaraan de studenten deelnamen. Zij organiseerden dan vaak een

⁶⁾ N. TEEUWEN, *Het toneelrepertorium van het Augustijnencollege te Gent*, in *Augustiniana Neerlandica*, afl. 1, 1950, blz. 3-34 geeft een uitvoerige bibliografische beschrijving van 94 bekende argumenta of programma's der toneelstukken, die in 1630-1792 door de studenten van het Gents college opgevoerd werden.

⁷⁾ A. KEELHOFF, *a. w.*, blz. 128-143 geeft bijzonderheden over zeven oud-studenten van het college te Gent, die te Leuven primus werden: Martinus Steyaert uit Somergem in 1665, Hubertus Raellen uit Gent in 1677, Daniel de Clerck uit Lokeren in 1678, Judocus Goethals uit Gent in 1681, Adrianus Poelman uit Nevele in 1686, Joannes Baptista de Smet uit Lokeren, de latere bisschop van Ieper en Gent, in 1694 en Joannes Baptista Hellebaut uit Gent in 1793. Hun portretten waren geschilderd boven de ingangspoort en op de muur van het « ambulacrum » van het nieuwe college, gebouwd in 1737, maar verdwenen in 1805, toen de Academie voor Schone Kunsten, welke sedert 1804 in genoemd college gevestigd is, de nieuwe galerij aan de St.-Margrietstraat liet bouwen. Kopies van de muurschilderingen, nl. potloodtekeningen van Pierre Maes-Canini, zijn bewaard in de Gentse universiteitsbibliotheek onder n^o G 3003: *Recueil des*

schitterende cavalcade of een populaire optocht ⁸⁾ of boden namens het college Latijnse poëziebundels aan, versierd met wapenschilden, emblemata en andere gravuren ⁹⁾).

De moedertaal werd slechts in de laagste klassen onderwezen om de studie van het Latijn mogelijk te maken. De Latijnse vorming bleef het voornaamste doel van de school en daarom waren de studenten zelfs verplicht om Latijn te spreken tijdens de recreaties op straf van het *signum*, zoals uit de reglementen blijkt ¹⁰⁾.

Voor de dialectiek diende in de twee hoogste klassen het handboek van de Gentse Augustijn P. Michael Paludanus of Van den Broecke (1593-1652). De studie der wijsbegeerte was echter voorbehouden aan het hoger onderwijs. In de Augustijnenkloosters van Brussel en Gent werd een tweejaarlijkse cursus in de wijsbegeerte gegeven aan de studenten, die na de humaniorastudies in de Orde traden ¹¹⁾.

Het Grieks werd in alle klassen onderwezen aan de hand van de bekende *Institutiones in linguam Graecam* van de Diestenaar Nicolaas Clenardus of Cleynaerts (1495-1542). Naast de lectuur van klassieke Griekse auteurs o. m. van Homeros' *Ilias*, zijn ook *De orando Deum* van de H. Joannes Chrysostomus en brieven van de

portraits des six hommes célèbres qui ont été peints au-dessus des portes d'entrée et sur la muraille du ci-devant collège des Augustins, actuellement l'Académie de dessin, peinture etc. de Gand. Handschrift in-4°, 10 blz.

⁸⁾ Zeer populair was de Ommegang van Gent ter ere van het H. Sacrament en de miraculeuze hosties van Wilsnack op de H. Bloeddag door de studenten van het Gents college georganiseerd. In deze « processie van recreatie » trokken praalwagens en prachtig uitgedoste groepen, die godsdienstige en profane voorstellingen uitbeeldden, door de straten van de stad. Zie over de Gentse Ommegang: A. KEELHOFF, *a. w.*, blz. 44-70; F. VANDERHAEGEN, *Bibliographie Gantoise*, Gand, 1858-1869, n^{rs} 1006, 1777, 1343, 1453, 1548 en 1681; L. LIEVEVROUW-COOPMAN, *De Reuzen van Gent en het Heilig Bloedkappelleke*, in *Oostvlaamsche Zanten*, XV, 1940, blz. 1-27.

⁹⁾ Meerdere poëziebundels van het college te Gent worden beschreven door F. VANDERHAEGHEN, *a. w.*, n^{rs} 1396, 1711, 1976, 2940, 13036 en 13300.

¹⁰⁾ J. GESSLER, *Règlement du Collège des Augustins à Hasselt et à Tongres au XVIIe siècle*, in *Bulletin bibliographique et pédagogique du Musée belge*, XXXIII, 929, blz. 178, n. 16; R. DUBOIS, *Les rues de Huy*, Huy, 1910, blz. 32: *Les loix du Collège de Huy* (1778); B. LEPERS, *Règlement du collège d'Enghien en 1788*, in *Annales du cercle archéol. d'Enghien*, I, 1888, blz. 105.

¹¹⁾ De cursus te Gent werd in 1616-1771 door 891 studenten gevolgd, wier namen alsmede die der professoren opgetekend zijn in een register, bewaard in het archief der PP. Augustijnen te Gent.

H. Basilius aan de H. Gregorius van Nazianze, alsmede de Griekse Zondagevangeliën op het programma gebracht. Door de opname van het Grieks als verplicht schoolvak in alle klassen werd klaarblijkelijk een achterstand ingehaald, omdat in de resoluties van de provinciale kapittels herhaaldelijk moest gewezen worden op de noodzakelijkheid om in alle colleges Grieks te doceren¹²⁾. Vermoedelijk werd het Grieks verplichtend gesteld om te kunnen concurreren met de Jezuïetencolleges, welke steeds veel zorg aan het onderwijs van deze taal besteedden. Daaruit volgde dat de rivaliteit, welke toen tussen de Augustijnen- en Jezuïetencolleges bestond, aan het onderwijs zelf ten goede is gekomen. A. Poncelet noemt het onderricht der Griekse letteren een der kenmerken van het onderwijssysteem der Jezuïeten¹³⁾. Het Grieks programma van 1643-1645 verschilt evenwel niet veel met dat der Jezuïetencolleges, evenmin als het Latijns programma. Het verschil ligt enkel in de keuze der handboeken. De Augustijnen gaven de voorkeur aan de Nederlandse humanisten der XVIe eeuw, nl. aan Simon Verepaeus voor het Latijn en aan Nicolaus Clenardus voor het Grieks, terwijl de Jezuïeten de handboeken van buitenlandse auteurs gebruikten, nl. de Latijnse spraakkunst van de Portugees Manuel Alvarez (1526-1582) en de Griekse spraakkunst van de Duitser Jakob Gretser (1562-1625). Op onderwijsgebied werden de Nederlandse Augustijnen nooit vanuit Rome gedirigeerd. Zij hebben veel overgenomen van de onderwijs tradities van onze goed befaamde XVIe eeuwse Latijnse scholen en waren hierdoor minder volksvreemd dan de Jezuïeten, die heel hun onderwijs regelden volgens de richtlijnen uit Rome en de op vreemde bodem geconcipeerde *Ratio studiorum*. Het was evenwel dezelfde geest van het christelijk humanisme, die aan de colleges van beide Orden betekenis en kracht van leven gaf.

De zedelijk godsdienstige opvoeding van de jeugd ging samen met de verstandelijk vorming. Het godsdienstonderricht, voorgescreven door het Concilie van Trente, werd in alle klassen gegeven aan de hand van de beroemde catechismus van de H. Petrus

¹²⁾ Archief PP. Aug. Gent: *Liber Capitulorum*... I (1589-1647), blz. 278: « Volunt etiam ut in omnibus Gymnasiis literariis Graeca doceantur » (Brussel, 26 April 1640) en blz. 280: « ... renovaturque decretum ut illa (lingua Graeca) in omnibus Gymnasiis nostris doceatur » (Gent, 7 Oct. 1641).

¹³⁾ *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas*, II, Bruxelles, 1928, blz. 50.

Canisius. De godsdienstige vorming werd vooral buiten de lesuren voortgezet door oefeningen van godsvrucht, het bijwonen der H. Mis, het ontvangen der Sacramenten en door de werking van de studentensodaliteiten, nl. van de Mariacongregaties voor de studenten der hoogste klassen en van de sodaliteit van de Zoete Naam Jezus voor die der laagste klassen ¹⁴). Ook deden de studenten in sommige steden dienst in de parochiekerken als misdienaars en koorzangertjes volgens de tradities van de oude parochie- en kapittelscholen, in wier plaats de Latijnse scholen veelal kwamen. Het middelbaar onderwijs was overal onder de invloed der Contra-Reformatie in de geest van het christelijk humanisme vernieuwd om door de godsdienstige en kulturele vorming van de jeugd mede te werken aan het behoud van het katholiek geloof. Deze opvatting is eigen aan de paedagogen van die tijd en wordt o. m. vurig verdedigd door de bekende latinist P. Nicasius Baxius, prefect van het Augustijnencollege te Antwerpen, in een rede uitgesproken te Gent op 26 Januari 1612 bij de begrafenis van de grote promotor van het Augustijns onderwijs P. Joannes Cools, die ook als prior in 1609 te Gent het St. Augustinuscollege stichtte ¹⁵). In deze lijkrede noemt P. Baxius de godsdienstige en verstandelijke vorming van de jeugd in de humanistische scholen een der beste middelen om de katholieke vroomheid en heel de christelijke maatschappij te herstellen en daarom pleit hij in dezelfde rede voor de oprichting van meerdere scholen voor middelbaar onderwijs in de grote steden.

Andere schoolvakken dan godsdienstonderricht, Latijn, Grieks en dialectiek worden in het programma niet vermeld. Eerst tijdens het Oostenrijks regiem zou het programma door de koninklijke commissie voor onderwijs onder leiding van J. de Roches en C. F. de Nelis, de latere bisschop van Antwerpen, uitgebreid worden tot andere vakken, zoals Nederlands, Frans, geschiedenis, aardrijkskunde en wiskunde. In de XVIIe eeuw was heel het onderwijs der

¹⁴) Het naamregister der leden van de sodaliteit van de Zoete Naam Jezus te Gent in 1723-1763 is bewaard in het stadsarchief te Gent (Zie: V. VANDER HAEGHEN, *Inventaire des archives de la ville de Gand. Etablissements religieux*, I, Gand, 1887, blz. 20) en het vervolg van dat register tot aan de opheffing in 1796 berust in het archief der PP. Augustijnen te Gent.

¹⁵) C. CURTIUS, *Virorum illustrium ex Ordine Eremitarum D. Augustini elogium cum singulorum expressis ad vivum iconibus*, Antverpiae, apud Joannem Cnobbarum, 1636, blz. 280-285; P. Nicasii Baxii *Oratio in laudem R. P. Joannis Coolsii Augustiniani*.

Augustijnen, Jezuïeten en andere kloosterlingen nog volkomen afgestemd op de klassiek-literaire vorming volgens de tradities der XVIe eeuwse Latijnse scholen, welke een voortzetting waren van de middeleeuwse kapittel- en parochiescholen.

Wij laten nu de volledige tekst van de *Cursus triennalis* met de bijgevoegde boekenlijst volgen. De cursief gedrukte titels zijn in de oorspronkelijke tekst doorgehaald. In de noten zijn enige verwijzingen ter vereenzelviging der auteurs en boeken opgetekend.

Curus triennalis auctorum exponendorum apud PP. Augustinianos

In classe Rhetorices anno 1643

Rhetorica Cornelii Valerii ¹⁶⁾

M. Tullii Ciceronis De Oratore liber primus

M. Tullii Ciceronis Oratio pro lege Manilia

L. Julii Flori liber primus ¹⁷⁾

Virgilii Eneidos liber sextus

L. Annaei Senecae Troas

Dialectica P. Fr. Paludani ¹⁸⁾

Prosodia Graeca Nicolai Clenardi ¹⁹⁾

Homeri Iliados liber, Graece

¹⁶⁾ *Rhetorica Cornelii Valerii Ultrajectini, versibus et exemplis aucta per P. Fr. Nicasium Baxium Augustinianum*, Antverpiae, H. Verdussen, 1615; Gandae, J. Dooms, 1632; Antverpiae, Verdussen, 1658, 1699, 1717, 1726; Insulis, vidua L. Danel, 1733, 1741; Bruxellis, Ph. J. Lemmens, 1754. Deze laatste editie telt 200 gen. en 8 ongen. blz.

Vgl. A. ROERSCH, art. *Corn. Wouters ou Valerius*, in *Biographie nationale*, XXVII, 1938, col. 399-402 en J. REUSENS, art. *Nic. Bax ou Baxius*, *ibid.*, II, 1868, col. 22-25.

¹⁷⁾ *Lucii Annaei Flori Epitome rerum Romanarum*. Talrijke edities o. m. door Jacobus Zevecotius in 1638 te Amsterdam bij Janssonius.

¹⁸⁾ *Dialectica Isagoge sive instructio continens summatim Logices capita. In gratiam tironum ad Philosophiam aspirantium conscripta a F. Michaeli Paludano Gandavensi Ord. Erem. S. Augustini...* In usum studiosae juventutis Augustiniana. Antverpiae, Verdussen, 1621, 1628, 1636, 1636, 1663 en 1669. De editie van 1628 telt 8 ongen., 239 gen. en 7 ongen. blz.

Zie over deze auteur: E. REUSENS, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, XXII, 1890, blz. 257-260 en J. WILS, *ibid.*, XXX, 1904, blz. 381-382.

¹⁹⁾ *Institutiones in linguam Graecam per Nicolaum Clenardum*, Lovanii, 1530 en talrijke herdrukken, waarvan de Leuvense universiteitsbibliotheek een rijke collectie bezit. Zie over Nicolaus Beken Clenardus of Cleynaerts uit Diest (1495-

In classe Rhetorices anno 1644

Rhetorica Cornelii Valerii
M. Tullii Ciceronis De Oratore liber secundus
M. Tullii Ciceronis Oratio pro Murena
L. Julii Flori liber secundus
Virgilii Eneidos liber quintus
L. Annaei Senecae Agamemnon
Dialectica P. Fr. Paludani
Prosodia Graeca Nicolai Clenardi
Theognidis Sententiae Graecae

In classe Rhetorices anno 1645

Rhetorica Cornelii Valerii
M. Tullii Ciceronis De Oratore liber tertius
M. Tullii Ciceronis Oratio pro Milone
L. Julii Flori liber tertius
Virgilii Eneidos liber quartus
L. Annaei Senecae Medea
Dialectica P. Fr. Paludani
Prosodia Graeca Nicolai Clenardi
Isocratis Nicoeles, Graece

In classe Humanitatis anno 1643

Prosodia Simonis Verepaei ²⁰⁾
M. Tullii Ciceronis Officiorum liber primus
M. Tullii Ciceronis Oratio pro Ligario

1542) en zijn werk: V. CHAUVIN en A. ROERSCH, *Etude sur la vie et les travaux de Nicolas Clénard*, Bruxelles, 1900; H. DE VOCHT e. a., *Nicolaus Clenardus*, Antwerpen, 1942 en geciteerde werken. P. Nicasius Baxius, prefect van het Augustijnencollege te Antwerpen, bezorgde een nieuwe editie van het eerste boek: *Nicolai Clenardi Institutionum linguae Graecae liber primus. Faciliori methodo digestae sunt annotationes... opera P. F. Nicasii Baxii Augustiniani... pro schola Syntaxeos*, Antverpiae, H. Verdussen, 1642.

²⁰⁾ De talrijke uitgaven der vijf delen (*Rudimenta*, *Etymologia*, *Syntaxis*, *Prosodia* en *Supplementa*) van de *Grammatica Latina* van Simon Verepaeus worden vermeld door Dr. M. A. NAUWELAERTS, *Bijdrage tot de bibliographie van Simon Verepaeus*, in *De Gulden Passer*, XXV, 1947, blz. 66-79. Meerdere edities waren uitsluitend voor de Augustijnencolleges bestemd. Een Nederlandse vertaling van de *Rudimenta* door een ons onbekende Augustijn werd herhaalde malen in de 18^e eeuw gedrukt,

Horatii Odarum liber primus
 Virgilii Eneidos liber tertius
Virgilii Bucolica
 Dialectica P. Fr. Paludani
 Syntaxis Graeca Nicolai Clenardi
 Evangeliorum Dominicalium pars aestivalis

In classe Humanitatis anno 1644

Prosodia Simonis Verepaei
 M. Tullii Ciceronis Officiorum liber secundus
 M. Tullii Ciceronis Oratio pro Archia poeta
 Horatii Odarum liber secundus
 Virgilii Eneidos liber secundus
Virgilii Georgicorum liber primus et secundus
 Dialectica P. Fr. Paludani
 Syntaxis Graeca Nicolai Clenardi
 Evangeliorum Dominicalium pars hiemalis

In classe Humanitatis anno 1645

Prosodia Simonis Verepaei
 M. Tullii Ciceronis Officiorum liber tertius
 M. Tullii Ciceronis Oratio pro Marcello
 Horatii Odarum liber tertius
 Virgilii Eneidos liber primus
Virgilii Georgicorum liber tertius et quartus
 Dialectica P. Fr. Paludani
 Syntaxis Graeca Nicolai Clenardi
 Basilii Epistolae ad Gregorium Nazianzenum

In prima classe Grammaticae anno 1643

Syntaxis Simonis Verepaei
 M. Tullii Ciceronis Sententiae selectae
 Curtii de rebus Alexandri
Justini Historiarum liber primus et secundus
 Ovidii Epistolarum heroidum [liber]
 Prosodia Simonis Verepaei
 Grammatica Graeca Nicolai Clenardi
 Chrysostomi De orando Deum, Graece

In prima classe Grammaticae anno 1644

Syntaxis Simonis Verepaei
M. Tullii Ciceronis De amicitia
Justini Historiarum liber
Curtii De rebus Alexandri
Ovidii De Ponto liber primus vel De Nuce
Julii Caesaris De bello Gallico liber secundus
Prosodia Simonis Verepaei
Grammatica Graeca Nicolai Clenardi
Fabulae Aesopi, Graece

In prima classe Grammaticae anno 1645

Syntaxis Simonis Verepaei
M. Tullii Ciceronis Cato maior de senectute
Julii Caesaris De bello Gallico liber tertius
Curtii De rebus Alexandri
Ovidii Tristium liber primus
Prosodia Simonis Verepaei
Grammatica Graeca Nicolai Clenardi
Chrysostomi De orando Deum, Graece

In secunda classe Grammaticae anno 1643

Grammatica Simonis Verepaei
Ciceronis Epistolarum liber decimus tertius
Colloquia Antonii Sylvi ²¹⁾
Syntaxis Simonis Verepaei
Rudimenta Graeca Nicolai Clenardi
Catechismus Graecus

In secunda classe Grammaticae anno 1644

Grammatica Simonis Verepaei
Ciceronis Epistolarum liber decimus quintus
Verepaei Progymnasmata, pars posterior ²²⁾

²¹⁾ *Puerilium colloquiorum formulae, ex probatissimis quibusve auctoribus in gratiam studiosorum tyrunculorum coactae*, Lovanii, 1573; Antverpiae, 1580, 1589, 1595 en 1615. Vgl. A. ROERSCH, art. *Ant. Sylvius*, in *Biographie nationale*, XXIV, 1926-29, col. 399.

²²⁾ Twaalf edities van de *Latinae linguae progymnasmata* van Simon Verepaeus worden vermeld door Dr. M. A. NAUWELAERTS, *a. w.*, blz. 83-84.

Versiculi morales illustrium auctorum
 Syntaxis Simonis Verepaei
 Rudimenta Graeca Nicolai Clenardi
 Catechismus Graecus

In secunda classe Grammaticae anno 1645

Grammatica Simonis Verepaei
 Ciceronis Epistolarum liber decimus sextus
 Libellus de civilitate morum puerilium ²³⁾
 Michaelis Verini Dysticha ²⁴⁾
 Syntaxis Simonis Verepaei
 Rudimenta Graeca Nicolai Clenardi
 Catechismus Graecus

In tertia classe Grammaticae anno 1643

Rudimenta Simonis Verepaei
 Terentii Florum pars tertia
 Epitome Colloquiorum Scholasticorum
 Grammatica Simonis Verepaei
 Rudimenta Graeca Clenardi
 Catechismus Graecus

In tertia classe Grammaticae anno 1644

Rudimenta Simonis Verepaei
 Terentii Florum pars prima
 Progymnasmata Simonis Verepaei
 Grammatica Simonis Verepaei
 Rudimenta Graeca Clenardi
 Catechismus Graecus

In tertia classe Grammaticae anno 1645

Rudimenta Simonis Verepaei

²³⁾ *De civilitate morum puerilium per Des. Erasmus libellus*. Meerdere drukken sinds 1530 en nieuwe bewerkingen door Ewaldus Gallus (Fransen) uit 's-Hertogenbosch in 1536 en door Simon Verepaeus in 1582. Vgl. o. m. Dr. M. A. NAUWELAERTS, *Simon Verepaeus (1522-1598)*. *Paedagoog der Contra-Reformatie*, Tilburg, 1950, blz. 35-36.

²⁴⁾ Michael Verini uit Florence († 1483). Zie: U. CHEVALIER, *Répertoire des sources historiques du Moyen Age*, I, *Bio-bibliographie*, Paris, 1883, col. 2285.

Terentii Florum pars secunda
Colloquia familiaria Cornelii Valerii ²⁵⁾
Grammatica Simonis Verepaei
Rudimenta Simonis Verepaei
Catechismus Graecus

In omnibus classibus Catechismus Petri Canisii

Extant adhuc impressi hi subscripti libri ad usum Scholarum
PP. Augustinianorum

- 84 Brandolini Oratio passionis Domini ²⁶⁾
- 75 Apophtegmata pia ex Cicerone
- 20 Analecta ex libro primo de Civitate Dei ²⁷⁾
- 48 Caesaris De bello Gallico liber primus
- 110 Caesaris De bello civili liber secundus
- 20 Tragoediae Jephthe
- 380 Livii Decadis primae liber primus
- 98 Ovidii Elegiae selectae
- 7 Ovidii De Nuce
- 240 Sententiae Mimi Publani
- 43 De ratione vitae instituendae
- 125 Praetexta Latina ex diversis
- 20 Ciceronis Oratio pro domo sua
- 82 Ceceronis Oratio pro Quinto
- 18 Ciceronis Orator
- 363 Ciceronis paradoxa ad Brutum
- 70 Ciceronis De finibus bonorum
- 750 Ciceronis Somnium Scipionis
- 100 Ciceronis Ad Quintum fratrem, liber primus
- 116 Ciceronis Ad Quintum fratrem, liber secundus
- 50 Ciceronis Epistolarum familiarum liber quartus
- 30 Ciceronis Selectarum liber primus
- 135 Ciceronis Oratio ad Pancum

²⁵⁾ Cornelius Valerius of Wouters. Zie noot 16.

²⁶⁾ Lippi Aurelii Brandolini Oratio de virtutibus Jesu Christi nobis in eius passione ostensis, Romae, 1496 en elders herdrukt. Zie: D. A. PERINI, *Bibliographia Augustiniana. Scriptores Itali*, t. I, Firenze, 1929, blz. 151-152. Aurelius Brandolini, bijgenaamd Lippus, Augustijns humanist uit Florence († 1497).

²⁷⁾ *De Civitate Dei* van St. Augustinus.

- 90 Curtii De gestis Rom. liber primus
- 370 Claudiani De raptu Proserpinae
- 57 Epigrammata ex diversis poetis
 - 1 pack Horatii Epistolarum liber primus
- 44 Hieronymi Epistolae selectae
- 100 Justini Historiarum liber tertius et quartus
- 300 Senecae Sententiae faciliores
- 120 Terentii Adelphos
 - 56 Colloquia difficiliora
 - 100 Colloquia faciliora
- 500 Formulae loquendi
- 450 Epigrammata Graeca
 - Fabulae Aesopi, Graece
- 600 Leges Angelicae
 - 1 pack Baxii Elegantiae Rhetoricae ²⁸⁾

Norbertus TEEUWEN, O. E. S. A.

²⁸⁾ *Elegantiae Rhetoricae opera P. F. Nicatii Baxii Augustin. concinnatae. Eiusdem Orationes aliquot et logidia pathetica*, Antverpiae, Hier. Verdussen, 1618. In-8°, 114+ [6] blz.

Augustijnse Literatuur

1945-1951

In dit bibliographisch repertorium zijn de publicaties betreffende de Augustijnenorde, verschenen in de periode van 1945 tot 1951, opgenomen en volgens het onderwerp systematisch in verschillende rubrieken verdeeld:

- I. St. Augustinus (Beperkt tot de studies over het kloosterleven en de regel van St. Augustinus) ¹⁾.
- II. Ordesgeschiedenis (Algemeenheden en verder volgens elk land alphabetisch gegroepeerd).
- III. Heiligen en devoties (Gerangschikt in chronologische orde met beperking tot de voornaamste uitgaven).
- IV. Schrijvers (Algemeenheden en verder volgens de overlijdensdatum der schrijvers chronologisch geordend).

De publicaties worden slechts éénmaal vermeld, hoewel sommige studies in verschillende afdelingen van dit repertorium kunnen ondergebracht worden. De artikelen, verschenen in de recente dictionnaires en encyclopedieën, zijn weggelaten, alsook de werken, waarin slechts terloops over de Orde gesproken wordt. De tijdschriften en werken, waarin de vermelde publicaties verschenen, zijn cursief gedrukt ²⁾.

¹⁾ Andere studies en uitgaven zijn in een afzonderlijke bibliographie opgenomen. Zie: P. HUISMAN en T. VAN BAVEL, *Répertoire bibliographique de Saint Augustin*, in *Augustiniana*, jg. I (1951), 205-222.

²⁾ De volgende Augustijnse tijdschriften werden nagezien: *Analecta Augustiniana* (Via del S. Uffizio 25, Roma); *Archivo Agustiniiano. Revista de investigación histórica de los Padres Agustinos Españoles* (Goya 87, Madrid); *Augustiniana. Tijdschrift voor de studie van St. Augustinus en de Augustijnenorde* (Parkbosstraat 1, Heverlee-Leuven); *Bolletino Storico Agostiniano* (Piazza S. Spirito 30, Firenze); *Cor unum. Mitteilungen an die deutsche Augustinerfamilie*

SINT AUGUSTINUS

1. L. CILLERUELO, El monacato de San Agustín y su regla. Valladolid, imp. agustinia, 1947, 512 p.
2. L. CILLERUELO, Nuevas dudas sobre la *Regula ad Servos Dei* de San Agustín. — *Archivo Agustiniano*, 44 (1950), 85-88.
3. Ch. DEREINE, Vie commune, règle de St. Augustin et chanoines réguliers au IXe siècle. — *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 41 (1946), 365-406.
4. Ch. DEREINE, Enquête sur la règle de St. Augustin. — *Scriptorium*, 2 (1948), 28-36.
5. J. C. DICKINSON, The origins of the Austin Canons and their introduction into England. London, 1950 (appendix I-II ; p. 225-279: Regel van St. Augustinus).
6. J. A. HICKEY, The Rule of St. Augustine. — *Ursuline Tradition and Progress*, 5 (1945), 1-8 en *The Tagastan*, 10 (1947), 44-51.
7. W. HÜMPFNER — A. ZUMKELLER, Die Regeln des heiligen Augustinus, in H. URS VON BALTHASAR, Die grossen Ordensregeln. Einsiedeln, Benzinger, 1948, 109-133.
8. N. MERLIN, Exemple typique d'un préjugé littéraire. Texte primordial de la Règle de St. Augustin. — *Analecta Praemonstratensia*, 24 (1948), 5-19.
9. Th. P. PURCELL, The Rule of St. Augustine. — *The historical Bulletin*, 25 (1946), 5-16.
10. C. VACA, La vida religiosa en San Agustín. Avila, 1948, 2 vol., 255 en 343 p.
11. A. C. VEGA, Una adaptación de la *Informatio regularis* de S. Agustín antera al siglo IX para unas virgines españoles. Contribución a un *Corpus regularum*. — *Miscellanea Giovanni Mercati*, t. II, 1946, 34-56.
12. M. VERHEYEN, Autour de la Règle de Saint Augustin. — *L'Année théologique*, 12 (1951), 345-348.
13. A. ZUMKELLER, Das Mönchtum des heiligen Augustinus (Cassiciacum, XI). Würzburg, Augustinus-Verlag, 1950, 387 p.

(Augustinerkloster, Würzburg); *La Ciudad de Dios. Revista de cultura e investigación publicada por los Padres Augustinos* (Monasterio de El Escorial); *The Tagastan* (Augustinian Press, Washington 17, D. C.).

ORDESGESCHIEDENIS

Algemeenheden

14. D. P. DE ARRILUCEA, San Agustín y su Orden. Syntesis histórica. — *Ciudad de Dios*, 157 (1945), 89-124.
15. F. J. A. BELGODERE, S. Agustín y su obra. Mexico, Edic. Jus, 1945, 288 p.
16. A. VAN DEN BORN, Sint Augustinus en de Augustijnenorde. Geschiedkundig overzicht. Gent, PP. Augustijnen, 1945, 136 p.
17. L. GOEGBUER, L'Ordre des Augustins. Marchienne-au-Pont, Pères Augustins, 1946, 72 p.
18. V. HUTJENS, De monniken van St. Augustinus. Heemstede, De Toorts, 1948, 105 p.
19. U. MARIANI, Eremitani di S. Agostino. Unicuique suum. — *Bolletino Storico Agostiniano*, 27 (1951), 35-41 en *Archivo Agustiniano*, 45 (1951), 291-297.
20. W. MONAHAN, The Augustinian Order and the Grand Union. — *The Tagastan*, 14 (1951), 22-36.
21. F. ROTH, Die Erforschung unserer Ordensgeschichte. — *Cor unum*, 8 (1950), 42-44.
22. F. ROTH, Die Wilhelmiten. — *Ibid.*, 8 (1950), 78-81.
23. F. ROTH, Die Augustiner-Generale des 13. Jahrhunderts. — *Ibid.*, 8 (1950), 112-118 ; 9 (1951), 18-21, 42-44, 77-81.
24. B. WILD, Augustiner als Bischöfe im Dienste der Kirche. — *Ibid.*, 7 (1949), 81-82 ; 8 (1950), 18-22, 51-57, 84-86, 119-121 ; 9 (1951), 22-24, 82-85.

Concilie van Trente

25. S. BELLANDI, Il contributo degli Ordini religiosi al Concilio di Trento. A cura di P. Cherubelli. Firenze, A. Vallecchi, 1946, 169-206: Il contributo degli Agostiniani.
26. B. DIEZ, El Concilio de Trento y El Escorial. — *Ciudad de Dios*, 158 (1946), 535-547.
27. E. DOMINGUEZ CARRETERO, Juan de Muñatones. Su actuación en el Concilio de Trento. — *Ibid.*, 158 (1946), 589-620.
28. U. DOMINGUEZ-DEL VAL, Los teólogos agustinos españoles en la última etapa del Concilio de Trento: Cristobal de Santotis y J. Bautista de Burgos. — *Ibid.*, 158 (1946), 549-587.

29. D. GUTIÉRREZ, Los Agustinos en el Concilio de Trento. — *Ibid.*, 158 (1946), 385-491.
30. D. GUTIÉRREZ, Patres ac Theologi Augustiniani qui Concilio Tridentino interfuerunt. — *Analecta Augustiniana*, 21 (1948-49), 54-177.
31. H. JEDIN, Papal legate of the Council of Trent. Cardinal Seripando. Translated by F. C. Eckhoff. St. Louis-London, B. Herder Book Co, 1947, vi-720 p. Vertaling van: Girolamo Seripando. Sein Leben und Denken im Geisteskampf des 16. Jahrhunderts (Cassiciacum, II-III). Würzburg, Rita-Verlag und Druckerei, 1937, 2 vol., XVI-490 en XV-683 p.
32. A. ZUMKELLER, Die Augustiner und das Konzil von Trient, in G. SCHREIBER, Das Weltkonzil von Trient. Sein Werden und Wirken. Freiburg, Herder, 1951, t. II, 523-540.

België

33. S. F. MAES — J. DREESEN, De Geschiedenis van Bree. Eerste bijdrage. Bree, Ons Erf, 1946, 131-146: Het Augustijnenklooster en college.
34. W. SANGERS — G. VAN DER LINDEN, De Kruisheeren te Diest, 1845-1945. Diest, Lichtland, 1945, 183-229: De Sint-Barbarakerk (voormalige Augustijnenkerk) en haar kunstschatkten.
35. N. TEEUWEN, Naamlijst der Augustijnen van Herentals. — *Bijdragen tot de Geschiedenis*, reeks III, 1 (1949), 129-145.
36. N. TEEUWEN, Het college der Augustijnen te Leuven. — *Augustiniana*, 1 (1951), 48-74.
37. N. TEEUWEN, De Provinciaal Georges Maigret en zijn verslag over de Vlaamse of Nederduitse Augustijnen provincie in 1625. — *Ibid.*, 1 (1951), 140-149.
38. C. VANDERSTRAETEN, De predikstoelen van de Hasseltse Augustijnenkerk. — *Het Oude Land van Loon*, 6 (1951), 129-131.

Duitsland

39. F. LANG, Unionsarbeit der deutschen Augustiner. — *Cor unum*, 9 (1951), 103-114.
40. F. ROTH, First Augustinian Nuns (Oberndorf). — *The Tagastan*, 10 (1946), 25-27.

Engeland

41. A. M. CROWE, Warrington, ancient and modern. A history of the town and neighbourhoud. Warrington, Beaumont press, 1947, 37-50: Augustinians in Warrington.
42. J. LINDEBOOM, Austin Friars. History of the Dutch Reformed Church in London. The Hague, 1950, xv-208 p.
43. F. ROTH, Die Augustiner in England. — *Cor unum*, 8 (1950), 12-16, 45-50, 82-83.

Frankrijk

44. F. BAUDSON, Brou, l'église et le monastère. Paris, Editions Alpina, 1951, 64 blz.
45. J. G. LEMOINE, Bourg et l'église de Brou. Paris, Editions Alpina, 1948, 64 p.
46. W. MONAHAN, Augustinian France. — *The Tagastan*, 13 (1950), 27-45 ; 14 (1951), 23-30.
47. J. TRUTTMANN — A. M. BURG, L'ordre des Guillelmites en Alsace. — *Archives de l'Eglise d'Alsace*, n. s. 2 (1947-48), 173-204.

Ierland

48. L. M. H., P. Wilhelm Tirrey O. E. S. A. Martyrer in Irland. — *Cor unum*, 8 (1950), 106-111.
49. F. X. MARTIN, James O'Mahoney, O. S. A. *Sanguinea eremus Martyrum Hiberniae Ordinis Eremitarum S. P. Augustini* (1655). — *Archivium Hibernicum or Irish Historical Records*, 15 (1950), 74-91.

Italië

50. G. CHERICI, I monumenti Italiani e la guerra, I: La chiesa degli Eremitani a Padova. Firenze, 1945, 55 p.
51. A. LLORDÉN, Biografía del P. Fray Martín León de Cárdenas, religioso agustino y arzobispo de Palermo. Málaga, 1947, 130 p.
52. P. LOCATELLI, Memorie storiche e artistiche intorno al Convento e alla Chiesa di S. Agostino in Bergamo. — *Bergamum*, 40 (1946), 119-132.
53. U. MARIANI, Il Petrarca e gli Agostiniani (Storia e letteratura, 12). Roma, 1946, 120 p.

54. F. M. MISTRORIGO, La chiesa scaligera di S. Agostino (Vicenza). — *Arte cristiana*, 34 (1947), 73-81.
55. E. PERETTI, L'eremo, il convento e la chiesa della Santissima Trinita di Soriano nel Cimino. Roma, 1945, 79 p.
56. A. RAPETTI, Il convento e la chiesa di S. Agostino in Piacenza. — *Bolletino Storico Piacentino*, 1949, p. 37-40.
57. D. REDIG DE CAMPOS, Di una presunta immagine del B. Bonaventura da Padova dipinta dall'Angelico in Vaticano. — *Miscellanea Pio Paschini*, t. II (Roma 1949), 157-164.
58. A. SCHIAVO, Girolamo Seripando e il duomo de Salerno. — *Rivista di storia della chiesa in Italia*, I (1947), 428-430.
59. W. TERNI DE GREGORY, Fra Agostino da Crema, agente sforcesco. Crema, 1950 74 p.

Nederland

60. D. DE CLOET, Katholiek-œcumenische arbeid. I. Het Apostolaat Augustijnen Friesland 1901-1951, in *Bijdrage tot de Kerkgeschiedenis van Friesland*. Franeker, T. Wever, 1951, 211-231.
61. J. KLEIJNTENS, Verslag van den provinciaal der Augustijnen, Pater Jan Pieter van de Winckel, over de Augustijnenmissie, 20 Jan. 1804. — *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, 69 (1950), 65-70.

Oostenrijk

62. A. KIESLINGER, Die alte Fassade der Augustinerkirche in Wien. — *Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege*, 4 (1950), 76-79.
63. Fr. RENNHOFFER, Das Kloster der Augustiner Eremiten auf der Landstrasse. Wien, 1948.

Spanje

64. D. P. DE ARRILUCEA, Una joya del románico. El santuario de Santa Maria de Ayala y la admirable imagen de la Madre de Dios. que en él se venera. El Escorial, 1945, 106 p.
65. A. DEL FUEYO, Los Agustinos en la revolución y en la cruzada. Bilbao, 1947, 439 p.
66. A. GARCIA BOIZA, La iglesia de M. M. Agustinas de Salamanca. Salamanca, Univ., 1945.

67. A. LLORDÉN, Los Agustinos en la Universidad de Sevilla. — *Archivo Agustiniiano*, 44 (1950), 345-370 ; 45 (1951), 69-110, 235-248, 358-380.
68. J. A. MENDOZA, El Cardenal Don Iñigo Lopez de Mendoza y el Monasterio de la Vid. — *Archivo Agustiniiano*, 44 (1950), 67-84.
69. J. A. MENDOZA, Fundación del Monasterio de la Vid. — *Ibid.*, 45 (1951), 55-68.
70. Z. NOVOA FERNANDEZ, Los Agustinos y el Hopital Real de Santiago de Compostella. — *Ibid.*, 44 (1950), 103-114.
71. Z. NOVOA FERNANDEZ, Convento de San Agustín de Castillo de Garci-Muñoz (año de 1326). — *Ibid.*, 44 (1950), 114-133.
72. Z. NOVOA FERNANDEZ, Convento de San d'Albacete. — *Ibid.*, 44 (1950), 237-250.
73. Z. NOVOA FERNANDEZ, Los Duques de Arcos, Patronos de la Provincia de Andalucía. — *Ibid.*, 45 (1951), 119-132.
74. M. DE LA PINTA LLORENTE, El ambiente espiritual de la Provincia de Castilla en 1581-1582 y el estaulecimiento definitivo de la Provincia de Andalucía (Documentos históricos). — *Ibid.*, 44 (1950), 89-102.
75. M. DE LA PINTA LLORENTE, Sistema de los primeros estudios. — *Ibid.*, 44 (1950), 225-236.
76. A. SANZ PASCUAL, Dolor agustiniano. Madrid, 1947, 304 p.
77. A. SANZ PASCUAL, Historia de los Agustinos españoles. Avila, S. Martin, 1948, 642 p.
78. A. ALVAREZ CABANAS, La real basilica de El Escorial. — *Ciudad de Dios*, 157 (1945), 149-167, 477-494 ; 158 (1946), 107-125, 315-336.
79. A. ALVAREZ CABANAS, El Greco en El Escorial. — *Ibid.*, 159 (1947), 113-131.
80. L. CERVERA VERA, « La Cantina » o paso subterráneo del Monasterio de San Lorenzo el Real a las Casas de Oficios de El Escorial. — *Ibid.*, 163 (1951), 355-396.
81. A. CORDOLIANI, Les manuscrits de comput ecclésiastique de la Bibliothèqne de l'Escorial. — *Ibid.*, 163 (1951), 277-317.
82. F. MATEN Y LLOPIS, Los catálogos de manuscritos de la biblioteca del Escorial. — *Hispania sacra*, 3 (1950), 223-230.
83. G. NUNO, El Escorial (Los monumentos cardinales de España). Madrid, Plus Ultra, 1948, 152 p.

84. J. M. PLA, El Escorial y Herrera. Madrid, Dalmáu Carles, Pla, 1947, 130 p.
85. A. PORTABALES PICHEL, Los verdaderos artifices de El Escorial y el estilo indebidamente llamado Herriano. Madrid, Grafica literaria, 1945, 205-CCXXII p.
86. V. RABANAL, Los libros corales de El Escorial. — *Ciudad de Dios*, 158 (1946), 75-106.
87. V. RABANAL, Los cantorales de El Escorial. El Escorial, 1947, 194 p.
88. L. RUBIO, El monasterio de El Escorial us arquitectos y artifices. — *Ciudad de Dios*, 160 (1948), 419-474.
89. S. RUBIO, La Capilla de Música del Monasterio de El Escorial. — *Ibid.*, 163 (1951), 59-117.
90. G. SABAU BERGAMIN, Vicitudes del Real Monasterio de El Escorial. — *Ibid.*, 158 (1946), 351-389.
91. S. ZUASO UGALDE, Los orígenes arquitectónicos del Real Monasterio de El Escorial. Madrid, 1948, 48 p.

Verenigde Staten

92. Th. F. ROLAND, The Order of Saint Augustine in the United States of America 1796-1946. Villanova (Penna), Villanova College, 1947, 24 p.
93. Th. F. ROLAND, One hundred years. The 100th. anniversary of the parish St. Thomas of Villanova. Villanova (Penna), Villanova College, 1948, 16 p.

Zwitserland

94. A. HORODISCH, Ein unbekannter Bibliophile aus dem Anfang des 16. Jahrhundert, der Augustiner Hieronymus Candelphius (Gandelfing). — *Freiburger Geschichtsblätter*, 38 (1945), 96-120.
95. H. WICKI, Der Augustinerkonvent Freiburg im Uechtland im 16. Jahrhundert. — *Ibid.*, 39 (1946), 3-49.
96. B. WILD, Die Bruderschaften an der ehemaligen Augustinerkirche zu Freiburg. — *Ibid.*, 38 (1945), 69-81.

Missies

97. M. ARES, Los primeros Españoles de China. — *España misionera*, 5 (1948), 199-218.

98. J. DE ARTECHE, Urdaneta, el dominador de los espacios del Oceano Pacifico (Españoles y Españolas de los siglos de oro). Madrid, Espasa-Calpe, 1946, 300 p.
99. M. CARCELLER, Los Agustinos Recoletos en Filippinas. Algunos capítulos de su gloriosa historia. — *España misionera*, 5 (1948), 343-359 ; 6 (1949), 55-69.
100. F. COMBALUZIER, Un inventaire des archives de la Propagande (milieu du XVIIe siècle): Fray Girolamo Nicolio, augustin, † 1662. Son journal historique des missions d'Afrique, d'Amérique et d'Asie. — *Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft* (Schöneck), 2 (1946), 187-200, 274-282 ; 3 (1947), 40-57, 96-105.
101. EUGENIO DE S. AUGUSTIN AYAPE, Fundaciones y noticias de la Provincia de Nuestra Señora de la Candelaria de la Orden de Recoletos de S. Agustín, t. I. Bogota, Lumen Christi, 1950, 713 p.
102. F. GARCIA, P. Juan González de Mendoza, *Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran Reino de la China*. Edición, prólogo y notas. Madrid, Aguilar, 1945, LII-396 p.
103. M. LEGARRA, Fué un gran misionero. P. Victoriano Roman de S. José, O. R. S. A. — *España misionera*, 15 (1947), 411-421.
104. M. MERINO, Los misioneros Agustinos de Filipinas. — *Ibid.*, 2 (1945), 356-380.
105. Z. NOVOA FERNANDEZ, El M. R. P. Fr. Melchor de los Angeles, del Orden de San Agustín, primer misionero de Persia. — *Archivo Agustiniano*, 45 (1951), 263-276.
106. J. OROZ, El P. Fernando Cuenca de S. José. Un agustino recoleto misionero, medico y civilizador de la Isla de Negros. — *España misionera*, 13 (1947), 47-60.
107. I. RODRIGUEZ, Le Missioni Agostiniane di Iquitos nel Peru. — *Bolletino Storico Agostiniano*, 27 (1951), 51-53.
108. D. RUBIO, De la llegada de los primeros religiosos Agustinos al Peru. — *Archivo Agustiniano*, 45 (1951), 149-188.
109. D. RUBIO, Fundación del Colegio de San Ildefonso (Lima). — *Ibid.*, 45 (1951), 298-323.
110. L. SCHREFFER, Pioneer Monks in Nova Scotia. Monastery, 1948, x-228 p.

HEILIGEN EN DEVOTIES

111. R. ARBESMANN, A lucky archeological find. — *The classical Bulletin*, 23 (1946), 9-10.
112. E. HENDRICKX, De grafsteen van de H. Monica gevonden. — *Studia Catholica*, 21 (1946), 176-178.
113. F. ROTH, Der selige Johannes Bonus. — *Cor unum*, 7 (1949), 43-51, 69-76.
114. F. BAIX-C. LAMBOT, La dévotion à l'Eucharistie et le VIIe centenaire de la Fête-Dieu. Gembloux, J. Duculot, 1946, 162 p.
115. J. COENEN, Juliana van Cornillon (Heiligen van onzen stam). Brugge, De Kinkhoren, 1946, 141 p.
116. C. LAMBOT, Un précieux manuscrit de la Vie de Sainte Julienne du Mont-Cornillon, in *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, t. I (Louvain-Bruxelles, 1946), 603-612.
117. G. SIMENON, Juliana van Cornillon. Beringen, Heideland, 1946, 112 p.
118. G. SIMENON, Julienne de Cornillon (Saints de nos provinces). Bruxelles, Editions universitaires, 1946, 123 p.
119. STUDIA Eucharistica DCCⁱ anni a condito festo Sanctissimi Corporis Christi 1246-1946. Bussum, P. Brand, en Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1946, xv-454 p.
120. A. VAN DEN BORN, H. Nikolaas van Tolentijn. 3e druk. Gent, PP. Augustijnen, 1950, 96 p.
121. A. VAN DEN BORN, St. Nicolas de Tolentin. Gand, Pères Augustins, z. j., 80 p.
122. I. KRUYVER, De H. Nicolaas van Tolentino. Culemborg, 1946, 152 p.
123. N. TEEUWEN-G. DEKESEL, Sint Nicolaas van Tolentino. Een volksheilige in Vlaanderen. Gent, PP. Augustijnen, 146, 142 p.
124. A. VAN DEN BORN, H. Rita van Cassia. 4e druk. Gent, PP. Augustijnen, 1946, 168 p. Beknopte uitgave, 8e druk (1946) en 9e druk (1949), 80 p.
125. A. VAN DEN BORN, Sainte Rita de Cassia. 9e édition. Gand, Pères Augustins, 1950, 88 p.
126. R. CIONI, Santa Rita da Cascia (Biblioteca Agostiniana). Firenze, Lib. editrice Fiorentina, 1947, 247 p.
127. E. EBERHARD, Rita Schicksal einer hl. Frau. Würzburg, Augustinus-Verlag, 1951, 79 p.

128. A. OP 'T EYNDE, Dit is een tuiltje rozen. Kontich, PP. Augustijnen, 1946, 458 p.
129. M. L. FIUMI, Rita de Cascia. Traduit de l'Italien par le chan. E. Leclef. Contich, Pères Augustins, 1946, 62 p.
130. A. VAN DER KRUYSEN, De afzichtelijke parel. Bouge, Augustiniana-uitgave, 1950, 23 p.
131. S. SANCHEZ ECHEGOYEN, Vida y novena de Sancta Rita. El Escorial, 1945, 224 p.
132. A. C. DE ROMANIS, Santa Caterina da Siena e gli Eremitani di Sant' Agostino. — *Bolletino Storico Agostiniano*, 24 (1948), 3-12, 48-55.
133. A. P. DE TOLEDO, Santo Tomas de Villanueva. El Escorial, 1945.
134. F. GIAVARINI, Una mistica rodigina. Suor Maria Feleicità Baseggio (1752-1829). Rovigo, Ist. Pad. Arti Grafiche, 1947, 368 p.
135. H. J. SELLER, Im Banne des Kreuzes. Lebensbild der stigmatisierten Augustinerin A. K. Emmerick. Herausgegeben von P. Ildefons M. Dietz. Würzburg, Augustinus-Verlag, 1949, 510 p.
136. W. HÜMPFNER, Father Pius Keller, O. S. A. — *The Tagastan*, 8 (1945), 152-158.
137. A. F. ADDEO, Apparitionis Imaginis Beatae Mariae Virginis a Bono Consilio documenta. — *Analecta Augustiniana*, 20 (1946), 1-139.
138. J. VAN DE RAKT, Moeder van Goeden Raad. Brugge, K. Beyaert, 1947, 122 p.
139. D. BUCKLEY, The miraculous Picture of the Mother of Perpetuel Succour. Cork, Mercier Press, 1948, 123 p.
140. I. KRUYVER, De Derde Orde van St. Augustinus. Culemborg, PP. Augustijnen, 1945, 232 p.

SCHRIJVERS

Algemeenheden

141. R. ARBESMANN, Outstanding Augustinian Humanists. — *The Tagastan*, 10 (1947), 101-112.
142. W. B. CONNOLLY, An Augustinian Bibliography. — *Ibid.*, 9 (1946), 157-166.

143. U. DOMINGUEZ-DEL VAL, Carácter de la Teología según la escuela agustiniana de los siglos XIII-XX. — *Ciudad de Dios*, 162 (1950), 229-271 ; 163 (1951), 233-255.
144. D. GUTIÉRREZ, Scriptorum Augustinensium bibliographia ab anno 1940 ad 1950 (saec. XIII-XV). — *Analecta Augustiniana*, 21 (1950), 282-302.
145. M. DE LA PINTA LLORENTE, Documentos históricos: Textos históricos y literarios (Floresta Agustiniano). — *Archivo Augustiniano*, 45 (1951), 381-394.
146. F. STEGMÜLLER, Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi. Würzburg, 1947, 2 vol., xvi-847 p. (Cf. D. Gutiérrez, in *Analecta Augustiniana*, 21 (1950), 283-284).
147. A. TRAPÉ, De gratuitate ordini supernaturalis apud theologos Augustinenses litteris encyclicis « Humani Generis » praelucantibus. — *Analecta Augustiniana*, 21 (1950), 217-265.
148. M. DE WULF, Histoire de la philosophie médiévale, t. III: Après le XIIIe siècle. Louvain, Institut Supér. de Philosophie, 1947, 95-105: Les Ermites de St. Augustin.

13e-15e eeuw

149. J. BENEYTO PEREZ, Aegidius Romanus: Glosa castellana al « Regimiento de príncipes », hecho por fray Juan García de Castrojeriz. Edición y estudio preliminar, I. Madrid, 1947, xxxviii-332 p.
150. J. DE BLIC, L'intellectualisme moral chez deux aristotéliciens de la fin du XIIIe siècle (Gilles de Rome et Godefroid de Fontaines). — *Miscellanea moralia in honorem A. Janssens*, t. I (Louvain, 1949), 45-76.
151. R. A. GAUTHIER, Trois commentaires « averroïstes » sur l'Ethique à Nicomaque. — *Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 16 (1947-48), 187-336.
152. D. L. GREENSTOCK, La moción de Dios en las causas segundas, según Egidio Romano. — *Ciencia Tomista*, 73 (1947), 63-104.
153. R. KUITERS, De ecclesiastica sive de Summi Pontificis potestate secundum Aegidium Romanum (Bibliotheca Augustiniana medii aevi, series II, t. 2). Roma, Typ. poligl. Vaticanis, 1949, xii-69 p. (Overdruk uit *Analecta Augustiniana*, 20 (1946), 146-214).

154. O. LOTTIN, A propos de la date de certains commentaires sur l'Ethique. — *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 17 (1950), 127-133.
155. A. MAIER, Das Problem der quantitas materiae in der Scholastik. — *Gregorianum*, 27 (1946), 88-109 (p. 93-107: Aegidius Romanus).
156. E. MOODY, Ockham and Aegidius Romanus. — *Franciscan Studies*, 9 (1949), 417-442.
157. B. NARDI, Note per una storia dell' averroismo latino. III. Egidio Romano e l'averroismo. — *Revista di Storia della Filosofia*, 3 (1948), 1-22.
158. P. W. NASH, Giles of Rome on Boethius « Diversum est esse et id quod est ». — *Mediaeval Studies*, 12 (1950), 57-91.
159. P. E. NASH, Giles of Rome, auditor and critic of St. Thomas. — *The modern Schoolman*, 28 (1950-51), 1-20.
160. G. SUAREZ, El pensimientto di Egidio Romano en torno a la distinción de essencia y existencia en la criaturas. — *La Ciencia Tomista*, 75 (1948), 66-99, 230-272.
161. G. SUAREZ, La metafísica de Egidio Romano a la luz de las 24 tesis tomistas. — *Ciudad de Dios*, 161 (1949), 93-130, 269-309.
162. F. CASADO, El pensamiento filosofico del Beato Santiago de Viterbo. — *Ibid.*, 163 (1951), 437-454.
163. O. LOTTIN, La connexion des vertus morales acquises au dernier quart du XIIIe siècle. — *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 15 (1948), 107-151 (cf. p. 112-121: Jacques de Viterbe).
164. M. RIGOBERT, Un traité de l'Eglise au moyen âge. Etude historique et doctrinale du *De regimine christiano* de Jacques de Viterbe. Albi, 1947, 58 p.
165. M. GRABMANN, Die Lehre des Erzbischofs und Augustinertheologe Jakob von Viterbo († 1307/8) vom Episkopat und Primat und ihre Beziehung zum hl. Thomas von Aquin. — *Episcopus. Festschrift Kardinal Faulhaber*. Regensburg, 1949, 185-206.
166. R. VAN GERVEN, De wereldlijke macht van den Paus volgens Augustinus Triumphus (Historische Bibliotheek). Antwerpen, De Standaard-Boekhandel, 1947, xxv-163 p.
167. L. B. GILLON, Due questioni su la beatitudine nella raccolta di Prospero di Reggio Emilia (Ms. Vat. lat. 1086). — *Sapienza*, 3 (1950), 243-250.

168. D. GUTIÉRREZ, Magistri Gerardi Senensis O. E. S. A. († 1336) articuli de reali distinctione inter esse et essentiam. — *Analecta Augustiniana*, 21 (1950), 266-281.
169. I. ARAMBURU, De Fr. Joanne Pagnotta de S. Victoria O. E. S. A. episcopo Anagnino et vicario apostolico in Urbe († 1341). — *Ibid.*, 19 (1945), 141-168.
170. D. GUTIÉRREZ, De Fratre Joanne de Bononia qui dicitur de Lana O. E. S. A. († ca. 1350), baccalaureo Parisiensi. — *Ibid.*, 19 (1945), 180-209.
171. M. G. McNEIL, Simone Fidati and his « De gestis Domini Salvatoris » (Cath. Univ. of America. Studies in medieval and Renaissance Latin language and literature, 21). Washington, Cath. Univ. of America Press, 1950, viii-255 p.
172. Th. KAEPPELI, Predigten am päpstlichen Hof von Avigno. — *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 19 (1949), 388-393 (Bernardo Oliver).
173. F. VENDRELL, La obra de polémica antijudica de fray Bernardo Oliver. — *Serafad*, 5 (1945), 303-336.
174. A. ZUMKELLER, Dionysius de Montina. Ein neuentdeckter Augustinertheologe des Spätmittelalters (Cassiciacum, Band X). Würzburg, Augustinus-Verlag, 1948, 88 p.
175. A. CASAMASSA, L'autore di un preteso discorso di Martino V (Andreas Biglia di Milano). — *Miscellanea Pio Paschini*, t. II (Roma, 1949), 109-125.
176. S. FRIEMEL, Die theologische Principienlehre des Augustinus Favaroni von Rom († 1443). Würzburg; Augustinus-Verlag, 1950, 207 p. (Cassiciacum, Band XII).
177. D. BRIMSON, John Capgrave, O. S. A. — *The Tagastan*, 9 (1945), 106-113.
178. L. MEIER, Die Rolle der Theologie im Erfurter Quodlibet. — *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, 17 (1950), 283-302 (cf. pp. 292, 296-298: Joannes Bauer von Dorsten).
16e eeuw
179. E. MASSA, Egidio da Viterbo, Machiavelli, Lutero e il pessimismo cristiano. — *Archivio di Filosofia*, 18 (1949), 75-123.
180. E. MASSA, L'anima e l'uomo in Egidio da Viterbo e nelle fonti classiche e mediaevali. — *Ibid.*, 20 (1951), 37-86.
181. E. MASSA, Egidio da Viterbo, Similitudo vestigio praestantior imago est, quae in secundo ordine reperitur. — *Ibid.*, 20 (1951), 87-138.

182. E. MASSA, Egidio da Viterbo e la metodologia del sapere nel cinquecento. — *Pensée humaniste et tradition chrétienne aux XVe et XVIe siècles*. Paris, 1950, p. 185-239.
183. A. ARBELOA EGÜES, ¿Fray Luis de León, protestante? — *Archivo Agustiniano*, 45 (1951), 405-411.
184. J. M. BLECUA, Versos atribuidos a Fray Luis de León. — *Boletín de la Biblioteca Menéndez Pelayo*, 21 (1945), 305-347.
185. M. BORDOY-TORRÉNTS, Estudios sobre el glosario hebraico de Fr. Luis de León. — *Ciudad de Dios*, 156 (1944), 465-480 ; 157 (1945), 125-147 ; 158 (1946), 5-20.
186. F. CANTERA, Arias Montano y Fr. Luis de León. — *Boletín de la Biblioteca Menéndez Pelayo*, 22 (1946), 299-338.
187. E. R. CURTIUS, Nomina Christi. — *Mélanges de Ghellinck*, t. II (Gembloux, 1951), 1029-1032.
188. J. DOMINGUEZ BERRUETA, Filosofía mística española. Madrid, Inst. Luis Vives, 1947, 175 p.
189. F. GARCIA, Obra completas castellanas de Fray Luis de León. Edición revisada y anotada. 2^a ed. Madrid, 1951, XII-1800 p. (Biblioteca de Autores Cristianos).
190. F. GARCIA, San Juan de la Cruz y otros ensayos. Madrid, Religión y Cultura, 1950, 307 p. (Luis de León, Malon de Chaide, Urdaneta e. a.).
191. A. GUY, Luis de Léon et l'existentialisme. Congreso Internacional de filosofía, Barcelona 1948, *Actas* III, 375-85.
192. E. KOHLER, Fray Luis de Léon et la théorie du nom. — *Bulletin hispanique* (Bordeaux), 50 (1948), 421-428.
193. O. MACRI, Fray Luis de León, Poesie. Testo criticamente rivedito, traduzione, introduzione e commento. Firenze, G. C. Sansoni, 1950, 234 p.
194. S. MUNOS IGLESIAS, Fray Luis de León teólogo, personalidad y actuación en los « preludios de las controversias de Auxiliis ». Madrid, Inst. Fr. Suarez, 1950, XXIV-284 p.
195. J. MUNOS SENDINO, Los Cantares del Rey Salomón en versos líricos por Fray Luis de León. — *Boletín de la Real Academia Esp.*, 28 (1948), 411-461 ; 29 (1949), 31-98.
196. G. OLMEDO, Una neuva traducción del « Cantar de los Cantares » atribuida a Fr. Luis de León. — *Razon y Fe*, 140 (1949), 52-70.

197. E. A. PEERS, El misticismo en la poesías originales de Fr. Luis de León. — *Boletín de la Biblioteca Menéndez Pelayo*, 22 (1946), 111-131.
198. M. DE LA PINTA LLORENTE, En torno al proceso de Fr. Luis de León. — *Archivo Agustiniiano*, 44 (1950), 53-66, 189-204.
199. M. DE LA PINTA LLORENTE, Contribuciones eruditas modernas sobre Fray Luis de León y autografos del poeta agustino. — *Ibid.*, 44 (1950), 293-326.
200. M. DE LA PINTA LLORENTE, Unas referencias sobre Fray Luis de León. — *Ibid.*, 44 (1950), 409-412.
201. M. DE LA PINTA LLORENTE, Correspondencias inquisitoriales sobre Fray Luis de León. — *Ibid.*, 45 (1951), 11-28, 324-336.
202. M. DE RIQUER, Dos mss con poesías de Fr. Luis de León. — *Analecta sacra Tarraconensia*, 19 (1946), 241-261.
203. A. C. VEGA, Documentos autógrafos de Fray Luis de León de gran interés para su biografía. — *Ciudad de Dios*, 157 (1945), 517-525.
204. A. C. VEGA, Los « Nueve nombres de Cristo », ¿ son de Fray Luis de León ? El Escorial, 1945, XII-259 p.
205. A. C. VEGA, ¿ Hacia una edición crítica de la poesías de Fray Luis de León ? *Ciudad de Dios*, 159 (1947), 5-93.
206. A. C. VEGA, Un parecer inédito de Fray Luis de León. — *Ibid.*, 163 (1951), 319-328.
207. K. VOSSLER, Luis de Leon. München, Schnell, 1946, 207 p.
208. R. J. WELSH, Introduction to the spiritual Doctrine of Fray Luis de Leon. Washington, Augustinian Press, 1951, 129 p.
209. A. TRAPÉ, La doctrina de Seripando acerca la concupiscencia. A proposito de afirmaciones antiguas y recientes. — *Ciudad de Dios*, 158 (1946), 501-533.
210. ALONSO A VERA CRUCE, Dialectica Resolutio cum textu Aristotelis. Obra impressa en Mexico, por Pedro Ocharte, en 1554, y ahora editada en facsimil (Collección de Incunables Americanos, vol. II). Madrid, Ediciones Cultura Hispanica, 1945, 88p.
211. F. GOMEZ DE BROZCO, Presencia de Fray Alonso de la Vera-cruz. — *Abside* (Mexico), 15 (1951), 95-109.
212. O. ROBLES, El perfil académico y la doctrina filosofica de Fray Alonso de la Vera Cruz. — *Filosofia y Letras*, 15 (1948), 9-26.
213. M. BORDOY-TORRÉNTS, Notas preliminares para el estudio del beato Alonso de Orozco como escrituario. — *Ciudad de Dios*, 157 (1945), 309-329.

214. L. HERRÁU, La maternidad espiritual de Maria en la doctrina del beato Orozco. — *Estudios Marianos* (Madrid), 7 (1948), 443-475.
215. L. CILLERUELO, La Conversión de la Magdalena, del P. Malón de Chaide. Introducción histórica a su espíritu y doctrina, para una edición crítica, por el Dr. H. Langenegger. — *Archivo Agustiniiano*, 44 (1950), 205-224, 327-344 ; 45 (1951), 29-54, 213-234, 337-357.
216. Fr. VALCARCE, P. Malón de Chaide, Agostino: La conversión de la Magdalena. Madrid, 1951, 224 p.
217. R. KUITERS, De Smarten van Jezus. — *Ons Geestelijk Leven*, 25 (1949), 28-33.
218. R. RICARD, Sur la diffusion des *Trabalhos de Jesus* en France. — *Bulletin des études portugaises*, 12 (1948), 257-260.
219. M. CARDENAL DE IRACHETA, Nota sobre el P. Juan Marquez, O. S. A. — *Boletin de Biblioteca Menéndez Pelayo*, 22 (1946), 339-355.
220. M. CARDENAL DE IRACHETA, P. Juan Marquez, O. S. A., Antología (Breviarios del Pensamiento Español). Madrid, 1949.
221. G. DEL ESTAL, Una inadvertencia de los criticos en torno a un opusculo del P. Marquez. — *Ciudad de Dios*, 163 (1951), 489-528.
222. M. DE LA PINTA LLORENTE, Tres autógrafos de la Biblioteca Nacional de Paris. — *Archivo Agustiniiano*, 45 (1951), 249-262 (Brieven van Martin de Rada en Lorenzo de Villavicentio).
223. D. GUTIÉRREZ, Nuevos escritos de Sto Tomas de Villanueva. — *Ciudad de Dios*, 162 (1950), 61-69.

17e-18e eeuw

224. J. KRYNEN, Le Cantique spirituel de S. Jean de la Croix, commenté et refondu au XVIIe siècle. Salamanque, 1948, 336-357.
225. JUAN DE JESUS MARIA, El Cántico espiritual de san Juan de la Cruz y Amores de Dios y el alma de A. Antolinez, O. S. A. Con ocasión de la obra de M. Jean Krynén. — *Ephemerides Carmeliticae*, 3 (1949), 443-542 ; 4 (1950), 3-70.
226. N. TEEUWEN, P. Matthias Pauli O. E. S. A. (1580-1651). — *Ons Geestelijk Erf*, 20 (1946), 235-292.
227. S. GUTIÉRREZ ALONSO, La Esclavitud mariana en sus fundamentos teológicos y forma ascético-mística, según el B. Mont-

- fort y el P. Bart. de los Ríos, 2ª edición. Madrid, 1945, XII-451 p.
228. A. MUSTERS, La souveraineté de la Vierge d'après les écrits mariologiques de Barthélemy de los Rios. Gand, Pères Augustins, 1946, 219 p.
229. J. HENNIG, Augustine Gibbon de Burgo. A study in early Irish reaction to Luther. — *The Irish ecclesiastical Record*, 69 (1947), 135-151.
230. C. HUYSMANS, Mantelius als pamphletschrijver (Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie. Klasse der Letteren, VIII, n. 6). Antwerpen, De Standaard-Boekhandel, 1946, 31 p.
- 231 A. M. MARTINEZ, Introducción a la Teología del Cardenal Enrique Noris, Agustino. — *Archivo Agustiniano*, 44 (1950), 9-52, 149-188, 371-407 ; 45 (1951), 189-212.
232. G. RAMBALDI, La « intentio externa » di Fr. Farvacques. — *Gregorianum*, 27 (1946), 444-457.
233. A. C. VEGA, Catálogo de la biblioteca del Rmo P. Mtro Enrique Florez. — *Boletín de la Real Academia de la historia*, 128 (1951), 299-378 ; 129 (1951), 123-218.
234. J. ZUNZUNEGUI, Correspondencia inédita del P. Enrique Florez, O. S. A. — *Hispania sacra*, 1 (1948), 13-19.
235. A. C. VEGA, La « España Sagrada » y los Agustinos en la real Academia de la Historia. El Escorial, 1950, 123 p.

19e eeuw

236. L. BATTLE Y PRATS, Fr. José de la Canal, continuador de la « España Sagrada », obispo propuesta para la diócesis de Gerona. — *Analecta sacra Terraconensia*, 18 (1945), 219-223.
237. J. RIUS SERRA, Correspondencia epistolar entre don Roque de Olzinellas y el P. José de la Canal. — *Ibid.*, 18 (1945), 189-217.
238. ANNA KATHARINA EMMERICK, Das bittere Leiden unseres Herrn Jesus Christus. Nach den Betrachtungen von A. K. Emmerick aufgezeichnet durch Clemens Brentano. Einleitung von Otto Karrer. Luzern, Verlag Räber & Cie, 1946, 400 p.
239. ANNA KATHARINA EMMERICK, Het bitter lijden van Onzen Heer Jezus Christus. Naar het verhaal van A. K. Emmerick te boek gesteld door Clemens Brentano. Nederlandse vertaling door G. L. Dijkman. Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel, 1948, 339 p.

240. ANNA KATHARINA EMMERICK, Das bittere Leiden unseres Herrn Jesus Christus... München, Lentner, 1951.
241. ANNA KATHARINA EMMERICK, Das Marienleben... Aufgezeichnet von Clemens Brentano. Neu bearbeitet von G. Theiner-Haffner. Mit einer Einführung von Prof. Dr. F. Lakner, S. J. München, Lentner, 1951, 600 p.
242. J. SANDY, Les grandes visions de Anne-Catherine Emmerick (Collection Les grands témoignages). Tournai, Casterman, 1948, 114 p.
243. K. E. SCHMOEGER, Vie d'Anne-Catherine Emmerich. Trad. de l'Allemand par F. de Cazalès, 4e édition. Paris, Téqui, 1950, 3 vol., XVI-544, XVI-496 en 592 p.
244. J. G. MEYKNECHT, Gregor Mendel. De ontdekker der erfelijkheidswetten. Bussum, Paul Brand, 1950, 153 p.
245. J. ROSTAND, Hommes de vérité. 2e série: Lamarck, Davaine, Mendel, Fabre, Barbeillon. Paris, Stock, 1948, 223 p.

Boekbesprekingen

- H. J. SELLER, O. E. S. A., *Im Banne des Kreuzes. Lebensbild der stigmatisierten Augustinerin A. K. Emmerick*. Herausgegeben von P. I. M. Dietz, O. E. S. A. Würzburg, Augustinus-Verlag, 1949. In-8°, 510 blz.

De belangstelling voor de gestigmatiseerde Augustines van Dülmen, de godzalige Anna Katharina Emmerick (1774-1824), blijft in Duitsland en elders voortduren en is sedert het einde van de oorlog zelfs toegenomen, zoals blijkt uit de vele nieuwe uitgaven en vertalingen van de door Clemens Brentano opgetekende Emmerick-visioenen en ook uit deze nieuwe uitgave van de grote Emmerick-biographie van de Duitse Augustijn P. Hermann Josef Seller, bezorgd door zijn jongere medebroeders P. Ildefons M. Dietz. Het is een zeer uitvoerige en goed verantwoorde levensbeschrijving, waarin meer de nadruk wordt gelegd op het mooi innerlijk leven van deze mystieke zienster dan op de vele extases, visioenen, stigmatisatie en andere buitengewone verschijnselen, welke in haar leven voorkomen. Het boeiend verhaal steunt op de overvloedige historische bronnen, welke met een grondige kennis van de ascetische en mystieke theologie en met de nodige voorzichtige kritiek benut zijn. De voornaamste bronnen zijn de akten van de kerkelijke

onderzoekscommissie van 1813 en de geschriften van ooggetuigen, vooral het dagboek van de geneesheer Fr. W. Wesener. De biographische aantekeningen van de dichter Clemens Brentano werden weinig gebruikt en met het resultaat van het wetenschappelijk onderzoek door Dr. W. Hümpfner over de geloofwaardigheid van de « pelgrim » in zijn Emmerick-optekeningen werd voldoende rekening gehouden. Door dit gewetensvol gebruik van de rijke Emmerick-literatuur is deze biographie gegroeid tot een der beste werken over de heldhaftige lijdensbruid van Dülmen. Moge dit boek bijdragen om haar beter bekend te maken en ook om het proces van haar zaligverklaring te bevorderen.

N. T.

Dr. Salesius FRIEMEL, O. E. S. A. *Die theologische Prinzipienlehre des Augustinus Favaroni von Rom* († 1443). Würzburg, Augustinus-Verlag, 1950. In-8°, 207 blz.

Na een veelomvattende bronnen- en literatuurlijst, geeft de schrijver in zijn inleiding een korte samenvatting van het leven en werken van Augustinus Favaroni van Rome. De verdere studie is volgens schrijver zelf een bijdrage tot de — tot nu toe weinig bestudeerde — geschiedenis van de Theologie in de 14^e en 15^e eeuw, bijzonder van de Augustijnse school. In zijn rijk gedocumenteerd werk plaatst Dr. Friemel Augustinus van Rome in de omgeving van zijn tijd, in het bijzonder wat betreft de kwestie over de leer aangaande de grondbeginselen van de Theologie. In de ontwikkeling van deze verhandeling komen dan de verschillende aanverwante vraagstukken aan de beurt, zoals zijn: de nauwkeurige omlijsting en afbakening van de grenzen der theologische wetenschap — theologie als wetenschap — de verhouding tussen geloof en theologische wetenschap — speculatief en praktisch karakter van de theologie — theologie als de voornaamste wetenschap en als wijsheid — het subject van de theologie, om dan te eindigen met een uitgebreide beschouwing over de verhouding van theologie en filosofie onder haar verschillende aspecten. Schrijver behandelt deze vele aanhangende kwesties in een zeer dicht volgen en exegeteren van de teksten van Augustinus Favaroni en vergelijkt het resultaat met dat van zijn tijdgenoten en moderne theologen. Favaroni brengt hij naar voren als een oorspronkelijk en zelfstandig denker.

Met dit zorgvuldig werk heeft hij zeker zijn doelstelling bereikt, nl. de theologie van de 14^e en 15^e eeuw naar voren te brengen en te belichten aan de hand van Augustinus van Rome, vooral wat de algemene stroming betreft omtrent de verschillende punten die samenhangen met de inhoud en omvang van de theologische wetenschap in verband met het door hem gestelde probleem.

Drs B. VERKROOST, O. E. S. A.

Augustinus' Leer

over de heiligmakende Genade *)

GRATIA CHRISTI.

Christus' Menswording, zegt Augustinus, is een genade-rijke Heilseconomie. Maar het Heil dat Zijn Menswording in de genade-orde binnenvoert, beperkt zich niet tot een geestelijke ruggesteun voor de zwakke menselijke wil. Genade is mèèr dan een louter *auxilium*. De Heilswerkelijkheid overschrijdt de moreel-juridische orde. Ze raakt de mens in zijn ontologische structuur, die ze werkelijk verandert. Dank zij een wondervolle maar werkelijke ruil wordt aan de gevallen mens weer een goddelijke waardigheid medegedeeld, die tevens de grondslag vormt waarop zijn aangenomen kindschap zich voltrekt. Zo wordt de verbroken Godsverbondenheid voor de mens hersteld; het ganse geslacht onder en in zijn Godmenselijk Hoofd met God verenigd en met het goddelijk leven be-deeld. De genade der christenen is in haar wezen een uitvloeiend overstromen van de ene genade van vereniging, die in Christus als in de volle, onuitputbare Levensbron leeft. Dit is de kern, het diepe wezen van de Christus-genade. Deze gave-om-niet is ongetwijfeld een participatie aan het Heilsfeit der Verlossing, maar vóór alles een reële deelname aan de genadevolheid van de Verlosser. Juist hierdoor is Augustinus' genadeleer primair een diepe beschouwing van onze heiligmakende genade in Christus.

Zijn scheppende geest, — door de anti-Pelagiaanse polemiek naar andere aspecten der genadeleer gedreven —, heeft ons nergens een synthetisch geheel nagelaten over de genade die ons heilig

*) Zie *Augustiniana*, jrg. I (1951), afl. 1, blz. 7-20; afl. 2, blz. 77-90 en afl. 3, blz. 153-174.

maakt. Het is met deze leer gesteld als met een kostbaar fragment van een vijfde eeuws mozaïk, dat nog in zeer genuanceerde facetten de rijke kleuren van het beeld laat zien. Een reconstructie loopt hier alle risico het originele te schaden, indien we de auteur niet volgen op den voet.

Augustinus zelf omschrijft deze doctrine als een *reële deelname* aan de goddelijke, onsterfelijke natuur of als een participatie aan de genadevolheid van het Vleesgeworden Woord. Ofwel als een *similitudo Dei*, een Godsgelijkenis die de mens vergoddelijkt en aldus een werkelijk zoonschap in de Zoon Gods insluit, waardoor de drie goddelijke Personen in de ziel van de rechtvaardige wonen. In dit kader wordt ons onderzoek duidelijk afgelijnd. Achtereenvolgens zullen we onder deze verschillende aspecten uit zijn leer over de heiligmakende genade nader toelichten.

§ 1. *De Genade als Participatie aan de Godheid.*

Met E. Gilson merkt een knap kenner terecht op hoezeer de metaphysische constructie van Augustinus' heelal door de Platonische participatieleer wordt beheerst, en hoe deze ontologie een christelijke doop kreeg « door alle zijnsverhoudingen op de transcendente betrekkingen tussen de goddelijke Personen te grondvesten » ¹⁾. Welnu dit geldt in nog hogere mate voor zijn theologische constructie, omdat ze juist in dit metaphysisch kader wordt uitgewerkt.

Is God als scheppende levensbron het « Zijn », waaraan al wat « is » het « zijn » ontleent, als Woord de verstandelijke lichtbron waaruit alle waarheid en wijsheid der geschapen orde bij deelname put, Hij is niet minder als Vleesgeworden Woord de herscheppende levensbron, waaraan allen deelachtig zijn, die door de genade het verloren Leven terugwinnen.

Deze participatieleer legt dus een brug van oorzakelijke afhankelijkheid tussen al wat enkel bij deelname en Degene die van nature « is ». Wat bij deelname het « zijn » bezit, is werkelijk onderscheiden en staat antithetisch tegenover datgene wat is van nature. Schepper en schepsel, onveranderlijk en veranderlijk, ongeparticipeerd- en deelachtig « zijn », gelijkenis en afstand, worden

¹⁾ Vgl. F. VAN DER MEER, *op. cit.*, blz. 495.

in deze zijnsleer *contrapposita* in de ontologische orde met reële zijnswaarde ²⁾).

Niet enkel de stijlfiguren, de *dingen* zelf spreken. Ze verkonden de zijnsharmonie der antithese. De theocentrische geest van Augustinus trekt deze zijnsleer door in de orde van het Heil. Hier wordt de harmonie der dingen volmaakt in de goddelijke schoonheid van het Mensgeworden Woord. Want dit is de synthese : dat God mens wordt. De Heilseconomie der Menswording overbrugt de ontologische antithese, door de *contrapposita* te verenigen in de Ene Godmens. Genade wordt dan op de allereerste plaats een om-niet-geschonken deelname aan het leven van God zelf. Deze *participatio*, dat delen van Gods innerlijk leven wordt in waarheid onze geschapen orde binnengevoerd op het ogenblik dat God wil deel hebben aan het leven van de mens. Door de Menswording deelt het goddelijk Woord *werkelijk* in ons mens-zijn en onze sterfelijkheid, waarvoor Hij ons in ruil even werkelijk aan Zijn Godheid en onsterfelijkheid laat deelnemen. De theologie van de Godmenselijke ruil heeft dus op even markante wijze werkelijke zijnswaarde als de participatie waarop ze steunt. Het Heilsfeit der Menswording raakt in en door de Godmens het ganse menselijk geslacht in zijn ontologische structuur. De mens wordt van zondaar tot heilige gemaakt, van afgekeerd-zijn van God tot Gode toegekeerd zijn. En dit alles *de Filio Dei* : door participatie aan de Zoon Gods. Augustinus is zich bewust voor een wondervol mysterie te staan, waarvan de laatste grond nooit kan ontsluit worden. Maar dit ondoorgrondelijk Christus-mysterie heeft voor hem alles te betekenen. Aan de realiteit van deze participatie heeft hij nooit getwijfeld. De genade der christenen — uit het Christus-mysterie geboren — noemt hij dan ook in scherp realistische termen : *participatio de ipsius substantia*. Ze is deelname aan « wat de Zoon Gods tot Gods Zoon maakt » aan Zijn wezen ; zoals de Menswording van Gods Zoon even werkelijke participatie is aan « wat ons tot

²⁾ Rhetor van de vervalperiode der classieke Oudheid is Augustinus als stilist een groot liefhebber van de antithese. Doch hij ziet bovendien deze antithese gerealiseerd in de zijnsorde van het heelal, zoals blijkt uit : *De Civitate Dei*, XI, 18 (CSEL., 40, I, 537-538) : « Antitheta enim quae appellantur in ornamentis elocutionis sunt decentissima, quae Latine vel appellantur obposita, vel, quod expressius dicitur, *contrapposita*... Sicut ergo ista contraria contrariis obposita sermonis pulchritudinem reddunt : ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia contrariorum obpositione saeculi pulchritudo componitur ».

mens maakt ». Zo krijgt de mens de verloren onsterfelijkheid terug, voor eeuwig ! ³⁾).

Dat deze deelachtigheid aan de goddelijke, onsterfelijke natuur van de Zoon Gods, dit *herstel* van wat de mens door de erfzonde verloor, tevens een daadwerkelijke *vergoddelijking* van de vernieuwde mens insluit, moge nog duidelijker blijken uit de leer over het Beeld Gods.

Evodius BRAEM, O. E. S. A.

(Wordt vervolgd).

³⁾ *En. in ps. 146, 11* (PL., 37, 1906; nà 410, vóór 413): « *Participando eius divinitatem erimus et nos immortales in vitam aeternam. Et hoc nobis pignus datus est de Filio Dei... ut antequam efficeremur participes immortalitatis ipsius, fieret ipse prius particeps mortalitatis nostrae. Sicut autem ille mortalis, non de sua substantia, sed de nostra, sic nos immortales, non de nostra substantia, sed de ipsius* ». — Vgl. hiermede de reeds aangehaalde teksten over de theologie van de Godmenselijke ruil: *Epist.*, 140, 4 (CSEL., 44, III, 161-162); *De Trin.*, IV, 2, 4 (PL., 42, 889); *De Civ. Dei*, XXI, 15 (CSEL., 40, II, 545); *En. in ps. 44, 21* en *En. in ps. 52, 6* (PL., 36, 507 en 616). — Vgl. E. BRAEM, *Het christologisch Aspect van Augustinus' leer over de heiligmakende Genade*, Leuven, 1951.

Het Beeld van God in de ziel volgens Sint Augustinus' « De Trinitate »

(Vervolg en slot *)

4. De intentie en het denken.

Na de moeilijkheid, waarmee het tiende boek van *De Trinitate* sluit, moeten we op twee zaken letten : op de ontwikkeling, wat betreft het denken en op het onderscheid tussen het geheugen en het verstand. De behandeling van het eerste zal het tweede reeds inleiden. Vooraf zullen we evenwel de functie van het denken in het algemeen nader toelichten, vooral met behulp van een ander Augustijns begrip, de intentie van de ziel.

Reeds op het plan van het zintuigelijke speelt de intentie een rol. Wil de ziel een lichaam waarnemen, dat zich in de nabijheid bevindt, dan volstaat het niet dat zij over zintuigen beschikt ; zij moet in betrekking staan tot het zintuig en gericht worden op het voorwerp, dat waargenomen moet worden. Deze bindende en strevende kracht is de *intentio* ⁶²⁾. Reeds vóór de ervaringsact bestaat deze intentie als een verlangen naar waarneming ⁶³⁾ ; in de act zelf verbindt zij het voorwerp met het zintuig ⁶⁴⁾. Tenslotte is de intentie identiek met de wil ⁶⁵⁾. Ook bij de innerlijke ervaring is

*) Zie *Augustiniana*, jrg. II (1952), blz. 88-107.

⁶²⁾ Zie *De Trin.*, XI, II, 2 en 3; *De Gen. ad Litt.*, XII, XVI, 13. Vgl. J. MARTIN, *Saint Augustin*, Paris, 2e éd., 1923, blz. 353-361; KÄLIN, *Die Erkenntnislehre des hl. Augustinus*, Sarnen, 1920, blz. 8-17; E. PIALAT, *La théorie de la sensation chez saint Augustin*, in *Arch. de Phil.*, IX (1932), blz. 95-127 (431-463).

⁶³⁾ Vgl. *De Trin.*, XI, II, 5, waar Augustinus verschillende voorbeelden aanhaalt van zinnelijk begeren.

⁶⁴⁾ *Ibid.*, XI, II, 2: « quod in ea re quae videtur, quamdiu videtur sensum detinet oculorum... est intentio animi ».

⁶⁵⁾ *Ibid.*, XI, II, 5: « Tertium vero (intentio) solius animae est, quia voluntas

het de intentie, de wil, die de verbinding legt tussen het beeld in het geheugen en het z. g. oog van de ziel ⁶⁶⁾). Van de wil hangt uiteindelijk iedere activiteit in deze orde af. Hetzelfde geldt ook voor de hogere handelingen van de ziel. De geest kan zich richten op het zintuigelijke, hij kan ook de intentie richten op zichzelf, met het gevolg dat de geest zichzelf kent, zichzelf begrijpt, zichzelf bemint ⁶⁷⁾).

Zo mogen we dus zeggen, dat de *intentio* een primitieve, onbeaalde kracht is van de ziel, voorafgaande aan iedere handeling. Het is de potentiële activiteit van de ziel in al haar functies. Eén intentie volstaat, omdat al die activiteiten elkaar enigszins omsluiten in de éne totale menselijke handeling. De objecten van die activiteiten zijn echter verschillend. Naargelang de verschillende applicaties zullen dan ook de functies verschillen ⁶⁸⁾).

De intentie is dus de activiteit van de zoekende geest, van eenzelfde natuur, zowel bij geestelijk kennen, als bij de waarneming van innerlijke en uiterlijke zinnen ⁶⁹⁾). Parallel met deze functie in de orde van het streven, bezit de ziel in de orde van het kennen een algemene functie, die Augustinus *cogitatio* noemt, *denken*. Dat

est ». Ook *Ibid.*, XI, IV, 7. Vgl. *Ep.* CLVI, II, 4: « *attentio vitalis* ». Zie PIALAT, *La sensation...*, blz. 118-122. Men ziet hier de ontwikkeling van het begrip « *intentio* », zoals dat in de geschriften van Sint Augustinus tot uiting komt. Zijn definitieve inhoud krijgt het in *De Trinitate*.

⁶⁶⁾ *Ibid.*, XI, III, 6: « *voluntas... aciem recordantis animi convertit ad memoriam...* ». Vgl. *Ibid.*, XI, II, 5 en IV, 7.

⁶⁷⁾ *Ibid.*, X, VIII, 11: « *intentionem voluntatis qua per alia vagabatur statuat in semetipsam et se cogitet* ».

⁶⁸⁾ Vgl. PIALAT, *La sensation...*, blz. 122. Zie ook G. VERBEKE, *L'évolution de la doctrine du pneuma du Stoïcisme à saint Augustin*, Louvain, 1945, blz. 501: Augustinus houdt geen spatiele verdeling van de « *spiritus* », wel meer vitale spanning op één punt van het lichaam dan op een ander, maar overal geheel. De ziel is dus enkelvoudig en ondeelbaar.

⁶⁹⁾ Augustinus gebruikt « *intentio* » en « *voluntas* » door elkaar. Zie *Ibid.*, XI, III, 6; IV, 7. Verder « *intentio voluntatis* », *Ibid.*, X, VIII, 11; XI, IV, 7; « *intentio animi* », *Ibid.*, XI, II, 3; II, 5; « *voluntas animi* », *Ibid.*, XII, XV, 25; XIV, VIII, 11. In de wil maakt hij nog een onderscheid tussen het streven naar kennis en de liefde, die de kennis volgt. Zie b. v. *Ibid.*, VIII, X, 14: « *intentio... quaerit* » en IX, XII, 18: « *appetitus... amor* ». Vgl. E. BENZ, *Marius Victorinus und die Entwicklung der abendländischen Willensmetaphysik*, Stuttgart, 1932, blz. 369: « *Mit der Moment, wo die Schau (visio) erreicht ist, ist aus dem bewegenden Willen ein ruhiger Willen geworden* ». Over de wil als verbindende kracht, zie *Ibid.*, blz. 394-396.

we hier inderdaad van een parallel mogen spreken, blijkt uit verschillende eigenschappen van het denken. Vooreerst volgt de gedachte de intentie van de wil. Richt de wil zich op het zintuigelijke, de gedachte volgt; richt hij zich op de geest zelf, dan denkt de geest zichzelf ⁷⁰). Zoals de intentie een kennen en begrijpen voortbrengt, zo brengt ook het denken kennen en begrijpen voort, als de geest tot denken overgaat ⁷¹).

Het onderscheid tussen het denken en de intentie ligt in de geaardheid van de functie zelf. De intentie is een streven; denken is een activiteit in de kenorde, omdat de onmiddellijke term van het denken een kennen is. Komt het streven toe aan de intentie, dan volgt hieruit, dat denken zich betreft op kennis, die reeds aanwezig is. Denken is een naar voren halen van verborgen kennis, zodat de ziel tot actueel kennen en begrijpen komt ⁷²). Waar ook het streven volgens Augustinus een denken en een begrijpen voortbrengt, kan dat derhalve niets anders zijn als een verwijderd voortbrengen, een zoeken en richten. Daarop volgt *cogitatio*, met als resultaat, dat de ziel actueel kent en begrijpt. Denken heeft dus pas zin, als het elementen uit de ervaring betreft, die reeds een plaats vonden in het geheugen, of als het gaat over een blijvend aanwezige kennis, die Augustinus ook geheugenkennis noemt ⁷³).

⁷⁰) Zie *Ibid.*, X, V, 7; VIII, 11; XI, 18.

⁷¹) De geest kent en begrijpt zichzelf als gevolg van de gerichtheid van de geest op zichzelf. Zie *Ibid.*, X, VIII, 11 - X, 16. Ook *Ibid.*, XIV, VI, 8: « Mens igitur quando cogitatione se conspicit, intelligit se et recognoscit: gignit ergo hunc intellectum et cognitionem suam ».

⁷²) *Ibid.*, XIV, VI, 8 en VII, 9. Vgl. GASSERT, *The meaning of cogitatio in St. Augustine*, in *Modern Schoolman*, XXV (1948), blz. 239-240: « Cogitation then signifies fundamentally that function of the human mind by which man can reassemble, collect or gather together the elements of his experiences, that lie latent in the recesses of memory... Even after the act of external sensation there remains in the memory a similitude of the object. The will can turn the gaze of the soul to this similitude; this union of memory and the internal vision is cogitation ».

⁷³) *Ibid.*, XIV, VI, 8: « noverit se tamquam ipsa sit sibi memoria sui ». De blijvende zelfkennis noemt Augustinus dus een kennis van het geheugen. Over het geheugen van ervaringskennis zie *Ibid.*, XI, VIII, 13 en 14. Een uiteenzetting over het geheugen volgens Sint Augustinus kan men vinden bij KÄLIN, o. c., blz. 23-31: zich herinneren betekent door te denken terugkeren tot een kennis, die reeds tevoren in de ziel aanwezig was. Geheugen is dan de aanwezige kennis ofwel de ziel, voorzover deze kennis bevat, nl. alle niet actueel gedachte, blijvende of eenmaal verkregen kennis, zowel geestelijke als stoffelijke. Zie ook

Het denken hangt dus, wat het voorwerp aangaat, volkomen af van het geheugen, hoewel het niet zonder meer een zich herinneren is (*recordari*), dat geheel en al, naar inhoud en vorm, een terugroepen is van latente kennis. Het denken bezit bovendien een eigen vormende kracht, om nl. uit geheel verschillende beelden toch één beeld te denken, zelfs al bestaat een dergelijk verzinzel in de werkelijkheid niet. Het denken is daardoor de oorzaak van valse inbeeldingen, van dwaling in de geest ⁷⁴). Merk op, dat de wil, de intentie, voortdurend haar functie uitoefent. Zij is de bewegende kracht, zij verbindt en scheidt. Denken is altijd het gevolg van een intentie en betreft zich in eigenlijke zin alleen op de act van kennis. Al heeft het soms dan ook de schijn, alsof Augustinus spreekt van een bewegen van de denkende geest, dit is, gezien vanuit het denken, veeleer een bewogen-worden; de wil is de eigenlijke beweging ⁷⁵).

De algemene betekenis van het denken in de zielkundige constructie van Augustinus kunnen we als volgt samenvatten: het denken is een bewegen van de ziel onder invloed van de intentie van de wil, waardoor de verschillende kenobjecten, die in de ziel verborgen liggen, worden te voorschijn gebracht, zodat de ziel door dit denken tot actuele visie, actueel aanschouwen van de waarheid komt.

Tot deze bepaling komt Augustinus slechts langzamerhand. In het negende en tiende boek van *De Trinitate* spreekt hij wel over denken, maar haast uitsluitend in de zin van *nadenken*, *reflecteren*. Pas later speelt het denken een beslissende rol in zijn eigen kwaliteit van *actualiserende* functie. Hoe zich deze overgang voltrekt zullen we straks bespreken.

SCHMAUS, o. c., blz. 313-329: De memorie is de houder van de ganse geestelijke persoonlijkheid (blz. 324). In het algemeen is het geheugen die kracht van de ziel, die het gehele weten van de geest in zich heeft. « Memoria » betekent echter ook het weten, de inhoud zelf. Deze opvatting is van Platoonse en Plotinische inspiratie (blz. 325). Tenslotte REYPENS, *Ame*, in *Dict. Spir.*, c. 437: « mémoire... ce terme, chez lui, ne désigne pas seulement la faculté de souvenir, mais dénomme aussi, soit la conscience psychologique, soit l'organisation subconsciente dont elle émerge ».

⁷⁴) Zie *De Trin.*, XI, VIII, 13: « Errat quidem animus... ». Vgl. GASSERT, in *Modern Schoolman*, XXV (1948), blz. 238-244. G. geeft de algemene theorie weer.

⁷⁵) Vgl. *Ibid.*, XI, VIII, 13: « pro voluntate cogito »... « cogito sicut volo ».

In aansluiting met het voorafgaande mogen we tenslotte nog dit vermelden : in iedere rationele ziel bestaan twee krachten, die de bron zijn van iedere activiteit. De geest kan nl. kennen en beminnen en is daardoor waarlijk rationeel. Iedere wilsact moet worden toegeschreven aan de intentie van de geest ; iedere kenact aan het kenvermogen. Kennen is echter aanwezig zijn bij de geest en houdt dus geen direct verband met een dynamisch aanwezig stellen. Slechts de onvolmaaktheid van ons kenvermogen, dat niet al het kenbare als actuele kennis bij zich heeft, eist zo'n dynamische functie in de orde van het kennen. Die kracht van het kenvermogen noemt Augustinus *denken*. Alle actueel kennen is noodzakelijk het resultaat van een voorafgaand dynamisch denken.

Aan de wortel van de kennis en liefde, die we als blijvende activiteiten van de ziel hebben geconstateerd bij zelfkennis, vinden we dus ook twee corresponderende krachten, die de ken- en wilsactiviteit mogelijk maken. Kennis en liefde zijn acten van de intentie en het kenvermogen. Het kenvermogen uit zich hier echter slechts in een onbewust schouwen. Zijn tweede functie, die van het denken, is nodig om hetzelfde kenvermogen tot een bewust schouwen te brengen. Hoe Augustinus dit uitwerkt, zien we in de volgende paragraaf.

5. *Nosse en cogitare.*

Hoe ontwikkelt zich de triadenleer in het tractaat van Sint Augustinus onder invloed van het in het tiende boek ingevoerde begrip *cogitatio* ?

De lagere triaden, waarnaar Augustinus vanaf het elfde boek zijn onderzoek uitstrekt, bieden in dit opzicht weinig nieuws, tenminste niet direct. Dit is ook niet te verwonderen, als het waar is, wat we meenden te moeten constateren, dat Augustinus niet van zins was om het denken als actualiserende functie te benutten. Hij let dus bij het opsporen van de lagere triaden niet zozeer op de kenmerkende activiteit van het denken — dat daar inderdaad als actualiserend optreedt — als wel op het onderscheid tussen de termen, die hij meent door deze lagere triaden te verduidelijken ⁷⁶). Slechts dit is aan het licht gekomen, dat denken iets voorbijgaands

⁷⁶) Augustinus tracht voortdurend een klaar onderscheid te vinden tussen de termen. Zie *De Trin.*, XI, II, 2 en 5; *Ibid.*, III, 6 - IV, 7; *Ibid.*, VII, 12.

is. Een vorm, die eerst in het geheugen was, wordt daaruit door het denken te voorschijn gebracht. We kunnen hier nog bijvoegen dat het verschil tussen stoffelijk en geestelijk denken daarin bestaat, dat stoffelijk denken geschiedt door middel van de fantasie in een zintuigelijke voorstelling, terwijl het onstoffelijke denken geheel in de ziel zelf tot stand komt in een onstoffelijk begrip : het denken van de geest. Dit onderscheid werd reeds gemaakt in het tiende boek ⁷⁸⁾.

In het veertiende boek keert Augustinus terug tot het langverbeide onderzoek over de verhouding van *nosse* en *cogitare*, kennen en denken. Het verwondert hem dat het geestelijk denken, het denken van de geest, de algemene wet van het denken volgt. Augustinus verwachtte eigenlijk, in dit heel speciale geval, dat de zelfkennis toch is, het denken als actualiserende functie niet nodig te hebben. Een feit is echter, dat ook de geest zich slechts actue kent door een act van het denken, zoals de ziel ook het stoffelijke slechts voor zich ziet na de activiteit van het denkvermogen. De geest, hoewel bron van alle kennis, moet zich toch denken om zich te kennen. De act van het kennen is niet weg te cijferen. Hoe dit te verklaren ? De geest is nooit zonder zichzelf en toch kent hij zich niet zonder te denken. Het lijkt haast, zegt Sint Augustinus, of de geest en zijn denken twee dingen zijn, buiten elkaar gelegen, zoals dat het geval is bij het zien : het oog heeft een plaats in het lichaam ; daarom is het zien naar buiten gericht. Maar de geest is toch op zichzelf gericht !

Beschouwt misschien een deel van de geest een ander deel, als hij zich door te denken kent ? Absurd, zegt Augustinus, want als de geest zichzelf denkt, wordt hij voor zichzelf geplaatst, niet een deel van de geest voor een ander deel. Dit aanvaard, kunnen we niet meer van een voor zich plaatsen spreken, want zou zelfkennis een verplaatsing zijn van de hele geest om zichzelf te zien, waar blijft dan de geest om gezien te worden ? Die is er niet meer, omdat hij weggenomen zou zijn om zichzelf te zien. Of hij zou nu verdubbeld moeten zijn. In ieder geval zijn al deze oplossingen

⁷⁷⁾ *Ibid.*, XII, XIV, 23: « transitoria cogitatio ». Dit denken is altijd afhankelijk van het geheugen. Zie b. v. *Ibid.*, XI, III, 6; VII, 12; XII, XIV, 23.

⁷⁸⁾ *Ibid.*, X, X, 16: « Neque ullo modo fieri posset ut ita cogitaret id quod ipsa est, quemadmodum cogitat, id quod ipsa non est. Per phantasiam imaginariam cogitat haec omnia... etc. ». Zie ook *Ibid.*, XII, XIV, 23 en XV, XII, 21 (c. 1075).

foutief, omdat we hier het denken in lichamelijke beelden willen toepassen op een geestes kennis, die van een andere aard is. We moeten derhalve besluiten, dat er geen tweeheid is van geest en denken, maar dat denken tot de natuur van de geest behoort. Bij het denken gaat de geest uit naar zichzelf door een onstoffelijke heenwending naar zichzelf, terwijl bij niet-denken de geest niet voor de geest staat. De geest kent zich dan als was hij geheugen voor zichzelf, zoals dat ook het geval is met andere dingen, die ons wel bekend zijn, maar waaraan we niet actueel denken ⁷⁹⁾.

Augustinus concludeert dus tot de noodzaak van een reflexie om tot kennis van de ziel te komen, hoewel hij deze fundamenteel niet kan verantwoorden. Hij wordt ertoe gedreven door het onweerlegbare feit, dat de ziel zich niet altijd bewust is van zichzelf, zich niet voortdurend bewust kent ⁸⁰⁾. Logisch gesproken moest een geest, die uit zijn natuur kennend bij zichzelf aanwezig is, zich ook direct en zonder omwegen kennen. Nu dit in feite niet zo is en dus het denken aan zichzelf de voorwaarde is voor de act van kennen, gaat Augustinus alle mogelijkheden na, die voor deze uitzonderlijke wijze van denken in aanmerking kunnen komen. Er is er slechts één: de onstoffelijke terugkeer van de geest op zichzelf. De geest, niet altijd zichzelf bewust, heeft wel een altijd blijvende kennis van zichzelf, maar deze is als een kennis in het geheugen, een onbewust kennen, waarop de geest kan reflecteren om te komen tot actuele kennis van zichzelf ⁸¹⁾.

Cogitare is daarom niet hetzelfde als *nosse*, want kennis van de geest, *nosse*, is er altijd; denken van de geest is er niet altijd. Het *kennen* van de geest, dat er is, ook als de geest niet denkt, hoort tot het geheugen, *denken* tot de bewuste act ⁸²⁾. Eén element

⁷⁹⁾ We gaven de inhoud weer van *De Trin.*, XIV, VI, 8. Vgl. *Ibid.*, XV, XV, 25.

⁸⁰⁾ *Ibid.*, XIV, VI, 8: « nec ipsa mens, qua cogitatur quidquid cogitatur, aliter possit esse in conspectu suo, nisi se ipsam cogitando. Quomodo autem, quando se non cogitat, in conspectu suo non sit ipsa, sine se ipsa numquam esse possit, quasi aliud sit ipsa, aliud conspectus eius, invenire non possum ».

⁸¹⁾ *Ibid.*: « restat ut aliquid pertinens ad eius naturam sit conspectus eius, et in eam quando se cogitat, non quasi per loci spatium, sed incorporea conversione revocetur: cum vero non se cogitat, non sit quidem in conspectu suo, nec de illa suus formetur obtutus, sed tamen noverit se tamquam ipsa sit sibi memoria sui ».

⁸²⁾ Voor deze verhouding van « *nosse* » en « *cogitare* » zie *Ibid.*, XIV, IV, 7; *Ibid.*, c. V-VII; *Ibid.*, XV, X, 19 - XII, 21.

is hier nieuw en dat is winst. De blijvende kennis, die Augustinus in de geest ontdekte, is een onbewuste kennis, zoals ook de kennis in het geheugen wel daar aanwezig is, maar niet bewust is, niet gedacht wordt.

Is er ontwikkeling waar te nemen in het begrip *notitia*? We menen van niet, tenzij men de nadere explicatie een ontwikkeling noemt. In de eerste triade was *notitia* als tweede lid aanwezig, maar nog onbepaald als kennis van de geest. Nu wordt *notitia* tweevoudig, maar Augustinus plaatst hier *notitia* slechts als eerste lid, evenwaardig met *memoria*: *notitia* is als kennis in het geheugen. Terwijl Augustinus eerst *notitia* voor alle kennis gebruikte, als enkelvoudig begrip, wordt deze term nu gereserveerd voor habituele kennis. Dit is zeker een nadere bepaling, een vastlegging van een begrip, maar een ontwikkeling mag men het niet noemen, omdat de vraag naar habituele kennis niet aan de orde was en het begrip dus gehanteerd mocht worden in zijn gewone zin van kennis, habitueel zowel als actueel.

Maar is *notitia* als een kennis in het geheugen, onbewust, *cogitare* daarentegen altijd bewust, dan ontstaan nieuwe problemen. Gesteld immers dat het begrijpen ook alleen bewust kan zijn, slechts aanwezig is na een act van het bewuste denken, dan had Augustinus niet het recht, om in het tiende boek tot een blijvende triade te besluiten van herinneren, begrijpen, beminnen. Alleen het herinneren was dan iets blijvends; het begrijpen en beminnen zou pas ontstaan, als de geest aan zichzelf ging denken, dus bij reflexie⁸³).

Gelijk we reeds opmerkten, aanvaardt Augustinus geen vermogens als onderscheiden van de ziel. Hij ziet verstand en wil als acten en acten bestaan niet zonder een object, waarnaar die

Een memorie van zaken, die niet tot het verleden behoren, maar tegenwoordig zijn, is niet iets eigenaardigs, zegt Augustinus. Men vindt dit spraakgebruik ook bij dichters (*Ibid.*, XIV, XI, 14).

⁸³) *Ibid.*, XIV, VI, 8: « Mens igitur, quando cogitatione se conspicit, intelligit se et recognoscit: gignit ergo hunc intellectum et cognitionem suam ».

Ibid., XIV, VI, 9: « Sed quoniam mentem semper sui meminisse, semperque seipsam intelligere et amare, quamvis non semper se cogitare discretam ab eis, quae non sunt quod ipsa est, circa eiusdem libri decimi finem diximus: quaerendum est, quonam modo ad cogitationem pertineat intellectus; notitia vero cuiusque rei, quae inest menti, etiam quando non de ipsa cogitatur, ad solam dicatur memoriam pertinere. Si enim hoc ita est, non habebat haec tria ut et sui meminisset, et se intelligeret, et amaret, sed meminere tantum sui, et postea cum cogitare se coepit, tunc se intellexit atque dilexit ».

acten uitgaan. Een blijvende act hangt dus af van een blijvend object. Augustinus meende zo'n blijvend object gevonden te hebben in de geest zelf. Nu het schijnt dat begrijpen en beminnen het denken volgen, waarvoor de geest niet voortdurend intelligibel is — de geest denkt zich niet altijd —, nu kan Augustinus bijgevolg zijn vroegere bewering niet staande houden. Geheugen, verstand en wil ofwel herinneren, begrijpen, beminnen, zijn geen blijvend onderscheiden realiteiten in de geest.

Eén uitweg is er, door nl. nog een onbewust begrijpen en beminnen aan te nemen naast het bewust begrijpen en beminnen, dat het denken volgt. Vóór alle denken aanvaardt Augustinus reeds een begrijpen en beminnen in het diepste van de geest, in het geheugen. Een voorbeeld moet dat duidelijk maken. Kan men zeggen, dat een musicus, als hij toevallig met meetkunde bezig is, op dat ogenblik niets van muziek begrijpt en er ook niet van houdt? Absoluut niet. Ook al denkt een musicus niet aan muziek, hij heeft er toch nog gevoel voor, d. w. z. hij begrijpt muziek en houdt ervan, diep in zijn ziel. Denkt hij later weer aan muziek, d. w. z. stelt hij zich deze weer voor de geest, dan bevindt hij, dat hij muziek begrijpt en liefheeft, ook als hij er niet aan denkt. Dit begrijpen en beminnen is dus onbewust, zoals ook de herinnering onbewust was, verborgen in het geheugen, in een schuilplaats van de geest ⁸⁴). Deze kennis is daardoor echter niet minder reëel, gelijk het voorbeeld bewijst. De bewuste kennis is alleen een duidelijker voorstelling van wat reeds in zijn volheid in de geest aanwezig was ⁸⁵). Niet al, wat in de geest is, moet immers bewust aanwezig zijn. Er is daar een diepte, waar vele zaken een plaats vinden, zonder dat de geest dit heeft bemerkt. Zeker zijn er deze drie: het kennen, het begrijpen, het beminnen van de geest ten opzichte van zichzelf. De conclusie van het tiende boek was dus toch juist: geheugen, verstand en wil hebben een blijvend bestaan in de geest, omdat de geest zich altijd begrijpt, zich altijd bemint ⁸⁶).

Toch is ook deze triade, die geheel onbewust is, tot het geheugen behoort, niet bevredigend. Zij is niet het gezochte Gods-

⁸⁴) *Ibid.*, XIV, VII, 9: « Hinc admonemur esse nobis in abdito mentis quarundam rerum quasdam notitias, et tunc quodam modo procedere in medium, atque in conspectu mentis velut apertius constitui, quando cogitantur ».

⁸⁵) « velut apertius constitui ». Zie voorgaande nota.

⁸⁶) *Ibid.*

beeld, omdat in haar geen woord voorkomt. En zeker was het van het begin af aan de intentie van Sint Augustinus, om het woord in de triade op te nemen, daar hij reeds in het negende boek de theorie over het woord ging uiteenzetten. Een woord is evenwel een product van het denken en past dus alleen in een actuele triade. De uiteindelijke triade zal dus actueel zijn. Het begrijpen is niet het begrijpen in het geheugen, maar het actuele begrijpen als gevolg van het denken van de geest. Zo ook zal de liefde een actuele liefde zijn, die de kennis uit het geheugen met het woord, dat daaruit voortkomt, verbindt ⁸⁷⁾. Bestaat het Godsbeeld reeds in de altijd blijvende triade in het geheugen, meer nog in de triade, die door het denken het aanzijn ontvangt, omdat daar ook het woord een plaats vindt als tweede term ⁸⁸⁾.

We moeten wel voor ogen houden, dat Augustinus hiermee de habituele triade niet voorgoed opzij zet, als hij ook al beweert, dat de actuele triade beter voldoet aan de gestelde eisen, d. w. z. meer gelijkenis vertoont met God. Deze triade is immers gemakkelijker te herkennen, duidelijker, omdat de drie termen daar beter te onderscheiden zijn. De habituele triade lijkt geheel tot het geheugen te behoren ⁸⁹⁾. Bovendien hoort het woord alleen tot de actuele triade en waarin vindt de geest een sprekender gelijkenis met de tweede Persoon van de Allerheiligste Drieëenheid, het eniggeboren Woord van God, dan juist in die kennis, die ook wij een woord noemen, geboren uit de kennis, die diep verscholen lag in de menselijke geest ? ⁹⁰⁾.

Om de grotere gelijkenis moeten we derhalve de actuele triade verkiezen boven de habituele, hoewel ook hier reeds een beeld van God gevonden wordt en ook moet gevonden worden. De ziel is immers van nature beeld van God ; de trinitaire structuur moet

⁸⁷⁾ *Ibid.*, XIV, VII, 10: « Sed quia ibi verbum sine cogitatione esse non potest... in tribus potius illis imago ista cognoscitur, memoria scilicet, intelligentia, voluntate. Hanc autem nunc dico intelligentiam, qua intelligimus cogitantes... etc. ».

⁸⁸⁾ *Ibid.*, XIV, XI, 14: « quando ad seipsum cogitatione convertitur, fit trinitas, in qua iam et verbum possit intelligi... Ibi ergo magis agnoscenda est imago quam quaerimus... ».

⁸⁹⁾ *Ibid.*, XIV, VII, 10: « videbitur quidem imago illius trinitatis et ad solam memoriam pertinere ».

⁹⁰⁾ Zie over de gelijkenissen van het woord met het Goddelijk Woord: *Ibid.*, XV, c. X-XVI.

haar dus wezenlijk toebehoren ; de ziel moet blijvend drieën zijn. Zo steunt dus heel het Godsbeeld, zoals dit door Sint Augustinus wordt uitgewerkt, op de habituele triade van geheugen, verstand en wil. Zelfs aan het einde van zijn machtig werk brengt Augustinus nog eens uitdrukkelijk de uitverkoren triade terug tot haar oorsprong in de afgelegen diepten van het geheugen, waar het begrijpen reeds aanwezig is vóór het actueel begrijpen, het beminnen vóór de actuele liefde. De habituele triade is immers met de natuur van de geest gegeven. Uit haar komt de actuele triade voort als een openbloeien, een ontluiken van het Godsbeeld in de ziel ⁹¹⁾.

Een afzonderlijke behandeling van de tweede term, het woord, zal deze voortkomst nog verduidelijken. Hiermee raken we tevens nog dieper aan het probleem, waarvoor Augustinus in het tiende boek kwam te staan : een klaar en helder onderscheid tussen het geheugen en het verstand. Het was daarom toch vooral, dat Augustinus de geest moest oefenen in het beschouwen van de lagere triaden ⁹²⁾. Hij wil daar aantonen, « hoe eenzelfde iets wordt voortgebracht bij het denken, als voor het denken in de herinnering was » ⁹³⁾.

6. De voortkomst van het woord.

Als de ziel zich richt op een aanwezig lichaam en tot de act van ervaring komt, heeft er een verbinding plaats gehad tussen de vorm van het zichtbare lichaam en het zintuig. Het geïnformeerde zintuig is het zien, of — zoals Augustinus het nog uitdrukt — de vorm, die vanuit het lichaam in het zintuig wordt ingedrukt, is het zien (*visio*) ⁹⁴⁾.

⁹¹⁾ *Ibid.*, XV, XXI, 40: « illa est abstrusior profunditas nostrae memoriae, ubi hoc etiam primum cum cogitarem invenimus... etc. ». Vgl. *Ibid.*, XXII, 42.

⁹²⁾ *Ibid.*, XV, III, 5: « dilata est de Trinitate... disputatio, ut distinctius in ea lectoris exerceretur intentio ». Zie ook *Ibid.*, X, XIII, 19.

⁹³⁾ *Ibid.*, XIV, VII, 10: « Propter hoc itaque volui de cogitatione adhibere quaecumque documentum, quo possit ostendi quomodo ex iis quae memoria continentur, recordantis acies informetur, et tale aliquid gignatur ubi homo cogitat, quale in illo erat, ubi ante cogitationem meminerat: quia facilius dignoscitur, quod tempore accedit, et ubi parens prolem spatio temporis antecedit ».

⁹⁴⁾ *Ibid.*, XI, II, 2: « visio, id est, sensus formatus extrinsecus ». *Ibid.*: « visio quid aliud, quam sensus ex ea re quae sentitur informatus apparet? ». *Ibid.*: « forma, quae ab eodem (nl. a corpore) imprimitur sensui, quae visio vocatur ». Vgl. *Ibid.*, XI, II, 5.

Augustinus beduidt dus met *visio* niet de handeling van het zien, maar de vorm, waardoor het zien tot stand komt. De handeling daarentegen komt voort van de ziel, de *anima*, waaraan de indruk in het zintuig, de z. g. *visio* niet ontgaan is ⁹⁵). Slaat men geen acht op deze eigenaardige spreekwijze van Augustinus, om de hele handeling aan de voortgebrachte vorm toe te schrijven, dan wordt zijn betoog onverstaanbaar. De reden, waarom Augustinus zich aldus uitdrukt, is hierin gelegen, dat in de ziel alle potenties één zijn, niet onderscheiden. Geven we verschillende namen, b. v. zien, tasten, ruiken, dan beduiden deze niet de algemene kracht, de *attentio*, die voor alle zintuigen hetzelfde is, maar een onderscheiden werking van de éne *anima* met betrekking tot een bepaald object ⁹⁶).

Eenzelfde manier van uitdrukking treffen we aan bij het beschrijven van de innerlijke waarneming. Resultaat daarvan is een inwendige *visio*, wanneer het oog van de ziel geïnformeerd wordt vanuit een vorm, die in het geheugen aanwezig is ⁹⁷). Augustinus bedoelt hiermee niet, dat met de informering van de *acies* de innerlijke waarneming voltooid is. Hij geeft slechts het karakteristieke van dit soort kennen aan: een vorm in het geheugen informeert een vorm in de *acies*.

Wat te verstaan onder *acies*? Deze vervult naar Augustinus' opvatting dezelfde functie als het zintuig vervult bij de uiterlijke waarneming. De ziel gebruikt nl. de *acies* — Augustinus noemt deze ook *phantasia imaginaria* — om stoffelijk te denken ⁹⁸). Zoals het zintuig geïnformeerd wordt (of ook: *acies sentientis*, *acies oculorum*) zo wordt ook de *acies animi* (of: *acies*, *acies recordantis*,

⁹⁵) *Ibid.*, XI, II, 2: « anima tamen commixta corpori per instrumentum sentit corporeum ». Uit de hier gegeven beschrijving mogen we de handeling van zien als volgt definiëren: zien is het waarnemen door de ziel van een aanwezig lichaam, doordat zij zich richt op het bezielde zintuig, geïnformeerd door het lichaam.

⁹⁶) Vgl. F. VAN STEENBERGHEN, *La philosophie de saint Augustin d'après les travaux du Centenaire* (430-1930), in *Rev. Néoscol. de Phil.*, XXXV (1933), blz. 258.

⁹⁷) *Ibid.*, XI, III, 6: « visio, cum ex eo quod memoria tenet, formatur acies animi ». Vgl. *Ibid.*, IV, 7; IX, 16. Het geheel noemt A. « cogitatio ». Zo b. v. *Ibid.*, III, 6: « quae tria... cogitatio dicitur ».

⁹⁸) Zie *Ibid.*, XI, VII, 10; VIII, 12; IX, 16. *Ibid.*, X, X, 16: « Per phantasiam quippe imaginariam cogitat haec omnia, sive ignem, sive aerem... ».

acies cogitantis) geïnformeerd vanuit het geheugen ⁹⁹). Beide worden ook bewogen door de wil. Bovendien komt de *acies* niet voort van het geheugen, evenmin als het zintuig zijn ontstaan dankt aan het informerend lichaam. Ze zijn allebei iets blijvends ¹⁰⁰). Als echter al wat van de *acies* gezegd wordt, ook van het zintuig wordt uitgezegd, dan mogen we concluderen, dat deze op één lijn staan. De *acies animi* is het instrument, waarmee de ziel de beelden, door het denken uit het geheugen naar de *acies* gebracht, beschouwt. In de *acies* liggen bij het denken de fantasiebeelden (*phantasia, imago, species*).

Na deze uiteenzetting over de lagere kennis, is het Augustinus wel duidelijk geworden, dat het denken een onderscheid tussen de eerste en tweede term van zijn triaden kan waarborgen. Het lichaam is immers onderscheiden van de *visio*, de vorm in het geheugen van de vorm in de fantasie van de denker. Hij behoeft slechts van de habituele zieletriade een triade van de denkende geest te maken, om tot een klaar onderscheid tussen het geheugen van zichzelf en het begrijpen van zichzelf te kunnen besluiten. In het geheugen blijft de kennis van zichzelf; daaruit komt een begrijpen van zichzelf voort, als de ziel zichzelf denkt ¹⁰¹).

Het denken brengt ook een woord voort. De natuur van dit woord zullen we moeten nagaan om te zien, hoe die voortkomst zich voltrekt.

Het woord komt voort van de geest, de *mens*. We zijn dus op de hoogste trap van het menselijk kennen. Het is de uitgedrukte kennis van de geest, d. w. z. uitgedrukt vanuit de eeuwige waarheden in de geest ofwel vanuit het geheugen ¹⁰²). Het is een inwendig woord, een woord van het hart, geen klank ¹⁰³).

⁹⁹) *Ibid.*, XI, IV, 7 (c. 990): «*formatur... acies sentientis*». *Ibid.*, IX, 16 (c. 997): «*acies oculorum*». Zie ook *Ibid.*, III, 6.

¹⁰⁰) *Ibid.*, XI, III, 6: «*Voluntasque ipsa quomodo foris corpori obiecto formandum sensum admovebat... sic aciem recordantis animi convertit ad memoriam*». *Ibid.*, II, 2: «*Sensus et ante obiectum rei sensibilis nisi esset in nobis, non distaremus a caecis*». *Ibid.*, VII, 11: «*Ipsa tamen acies non inde existit, sed erat ante istam*».

¹⁰¹) *Ibid.*, XIV, VII, 10.

¹⁰²) *Ibid.*, X, VII, 12; X, 15; XI, 16. Zie over deze voortkomst GARDEIL, o. c., II, app. I, blz. 300-304.

¹⁰³) Augustinus onderscheidt het woord als klank, het beeld daarvan in het geheugen, het woord vóór alle taal. Zie *Ibid.*, IX, XI, 16; VII, 12; XIII, I, 4; XX, 26; XIV, VII, 10; X, 13; XV, X, 19; XI, 20.

Dit woord, dat een uitgedrukte kennis is, staat in nauw verband met het denken. Het is een kennis, die vanuit het geheugen wordt voortgebracht door het denken. Maar, gebruiken we denken voor de handeling, dan is het ook logisch om het product van het denken « gedachte » te noemen in plaats van « woord ». Deze terminologie is Augustinus dan ook niet vreemd ¹⁰⁴).

Nog andere uitdrukkingen bezigt Augustinus, waarvan we de draagkracht moeten nagaan, om dan tenslotte tot de inhoud van het begrip te kunnen doordringen. Augustinus spreekt van *uitzeggen* of *zien* bij het denken in plaats van over denken zonder meer. Dit spraakgebruik ontleende hij aan de H. Schrift. Het is te verantwoorden, want *uitzeggen* van aanwezige kennis in een woord, of het zien ervan, geschiedt door het denken ¹⁰⁵). Vandaar ook de veelvuldige benaming van de term, die we reeds als woord en gedachte leerden kennen. *Locutio* sluit vanzelfsprekend aan bij *zeggen*, *uitzeggen*, omdat het uitspraak betekent. Van de andere kant is deze uitspraak evenzeer een zien, omdat op het hogere plan van de geest zien en horen samenvallen ¹⁰⁶). *Verbum*, *cogitatio*, *locutio*, en *visio* zijn dus een en hetzelfde : de door het denken voortgebrachte kennis. Het is deze laatste betekenis, het woord is een *visio*, die een aanknopingspunt biedt met het lagere kennen, waar we dezelfde *visio* ontmoetten. In analoge zin geldt voor haar hetzelfde, wat reeds voor de *visio* van de lagere triaden gold: *visio* betekent het resultaat van het denken van de geest, niet het denken of zien van de geest, dat met de *visio* of informering tot stand komt. De identiteit van *visio* met gedachte en woord bewijst dit voldoende. Het zal tevens blijken uit een overzicht van het denkproces. Daarmee belichten we tevens reeds hoe het woord als tweede term in de triade uit de eerste voortkomt.

De geest denkt na, d. w. z. wentelt en beweegt de nog ongevormde geest. Nu eens stoot de geest bij deze werkzaamheid op dit, dan weer op dat : allemaal resten van kennis, die in de geest aanwezig zijn. Denken is een zoeken van de geest in de ontzaglijke

¹⁰⁴) Zie *Ibid.*, XIV, VII, 10; X, 13; XV, X, 17-18: « dicimus locutiones cordis esse cogitationes ». Men kan echter niet spreken van de « gedachte Gods », zoals we zeggen het « Woord Gods », aangezien « gedachte » een geestesproces insluit. Dit verklaart Augustinus *Ibid.*, XV, XVI, 26.

¹⁰⁵) *Ibid.*, XV, X, 17-18. Teksten uit de H. Schrift *Ibid.*

¹⁰⁶) *Ibid.*, XV, X, 18.

voorraadkamer van het geheugen. « Wat is echter, zeg ik, dit vormbare, nog niet gevormde, — dat nl. heen en weer gewenteld wordt tenzij iets van onze geest... ? » ¹⁰⁷). Hier wordt niet het zintuig bewogen, niet de fantasie, maar de nog ongevormde geest. Komt de geest nu tot ware kennis in het geheugen en wordt hij daaruit gevormd, dan ontstaat een woord. Het woord is hier dus iets van de geest zelf, gevormd uit de kennis in het geheugen, ofwel « gevormd in de visie van de gedachte » ¹⁰⁸). Omdat ook bij dit hogere denken een informering plaats heeft, spreekt Augustinus ook van *informatio* en met het volste recht ook van *visio* van de geest naar analogie met de lagere visies ¹⁰⁹).

Elders gewaagt Augustinus ook van de gevormde gedachte, alsof er ook een ongevormde zou bestaan ¹¹⁰). In eigenlijke zin wordt echter niet de gedachte gevormd, maar iets van de geest door het denken. In ieder geval is het heel begrijpelijk wat er bedoeld wordt : de gevormde gedachte neemt de plaats in van het ongevormde iets van de geest, als onmiddellijk resultaat van het denken. Let wel, dat de geest hier geen instrument hanteert. Iets van hemzelf wordt gevormd vanuit het geheugen. Iets wat analoog zou zijn met zintuig en fantasie vinden we hier dus niet.

Nemen we nu de passage, waarin Augustinus de volmaakte voortkomst van het tweede lid uit het eerste wil verklaren, dan valt het op, dat hij daar eerst spreekt over de *intelligentia*, dan pas over het woord. Is ook het begrijpen gelijk aan het woord ? Het begrijpen hangt inderdaad, zoals we zagen, af van het denken. Het denken brengt een begrijpen voort ¹¹¹). Nog duidelijker is evenwel de tekst, die we hier bespreken : « Het verstand van de mens, dat door de intentie van de gedachte (nl. de gedachte, gestuwd en

¹⁰⁷) *Ibid.*, XV, VII, 13: « singula cogitentur, et ab aliis ad alia cogitando transeatur ». *Ibid.*, XV, 25: « Quid est, inquam, hoc formabile nondum formatum, nisi quiddam mentis nostrae... ».

¹⁰⁸) *Ibid.*, XV, 25: « in cogitationis visione formatum est (verbum) ».

¹⁰⁹) « *Informatio* », *Ibid.*, XIV, VI, 8; XV, XXI, 40. « *Visio* », *Ibid.*, XV, VII, 13; IX, 16; *Ibid.*, XV, XI, 20; XII, 22.

¹¹⁰) *Ibid.*, XV, X, 19: « Formata quippe cogitatio ab ea re quam scimus verbum est ». Vgl. *Ibid.*, XV, 25; XVI, 25.

¹¹¹) *Ibid.*, XIV, VI, 8: « Mens igitur quando cogitatione se conspicit, intelligit se et recognoscit: gignit ergo hunc intellectum et cognitionem suam ». De reden voegt Augustinus erbij: een zaak, die onstoffelijk is, wordt gezien, als ze begrepen is. Het begrijpen betreft dus de zaak, die begrepen wordt.

gericht door de intentie) daaruit (nl. uit de kennis) wordt gevormd, als al wat men weet ook uitgezegd wordt, (is) een woord van het hart, van geen enkele taal » ¹¹²⁾. De *intelligentia* komt dus voort van de kennis in het geheugen. Dit is het verschil met de lagere triaden, dat daar het zintuig niet van het lichaam voortkwam, de fantasie niet van het beeld in het geheugen ¹¹³⁾. Alleen hier is de gelijkenis met de Triniteit volmaakt, omdat de voortkomst volmaakt is. Wat Augustinus betitelt met *memoria* van de geest, is de kennis van het geheugen ¹¹⁴⁾; wat hij het *begrijpen* noemt, is een woord van de geest. Het eerste lid van de triade, de kennis van de geest, komt dus tot volkomen uitdrukking in het begrijpen, het woord van de geest. Augustinus kan zo spreken, omdat voor hem geen vermogens in de geest aanwezig zijn, onderscheiden van de éne ziel. Het denken brengt een woord voort, waarop onmiddellijk een zien van de geest volgt, zonder bemideling van een afzonderlijke potentie. In de geest is er één algemene gecombineerde activiteit van de intentie en het denken, die alle menselijk handelen verklaren. Het *conspicere* of *intueri* is niet meer dan een samentreffen van het gedachte en de geest : de geest begrijpt ¹¹⁵⁾. Om het distinctieve van het begrijpen, het woord, wordt dit door Sint Augustinus ook *begrijpen* genoemd ¹¹⁶⁾. Reeds was dit begrijpen aanwezig in de geest ; de geest kent zichzelf, begrijpt zichzelf, bemint zichzelf altijd. Uit dit begrijpen komt door het machtige denken van de mens een nieuw begrijpen voort, dat wederom, nu actueel, uitdrukking geeft aan het kennen van de geest ¹¹⁷⁾.

Duidelijk is hiermee wel, dat Augustinus een tweevoudig begrijpen aanneemt, een habitueel en een actueel. Alleen het actueel begrijpen brengt een woord voort, niet het habituele. Dit laatste blijft enigszins duister in het negende boek, waar Augustinus het doet voorkomen, alsof ook habitueel begrijpen de naam van woord

¹¹²⁾ *Ibid.*, XV, XXIII, 43: « *Intelligentia hominis, quae per intentionem cogitationis inde formatur, quando quod scitur dicitur... nullius linguae verbum est* ».

¹¹³⁾ Zie nota 100.

¹¹⁴⁾ Zie *Ibid.*, XV, X, 19; XI, 20; XII, 22; XIV, 24; XV, 24-25; XXI, 40; XXIII, 43.

¹¹⁵⁾ « *Conspicere* », *Ibid.*, XIV, VI, 8; XV, VI, 10; VII, 13. « *Intueri* », *Ibid.*, XV, XX, 39.

¹¹⁶⁾ *Ibid.*, XV, XXI, 40.

¹¹⁷⁾ *Ibid.*: « *gignitur intimum verbum... tamquam... intelligentia quae apparet in cogitatione, de intelligentia quae in memoria iam fuerat, sed latebat* ».

verdiend ¹¹⁸⁾). Na zijn uitweiding over het denken is hij in ieder geval tot ander inzicht gekomen, al lijkt ons de argumentering niet zeer sterk. Een woord moet worden uitgezegd. Welnu, uitzeggen geschiedt alleen bij het denken ¹¹⁹⁾). Vervolgens : een woord ontstaat, doordat de geest wordt geïnformeerd vanuit het geheugen. Dit heeft niet plaats, wanneer de geest slechts habitueel begrijpt ¹²⁰⁾). Waarin dan nog onderscheid bestaat tussen kennen in het geheugen en begrijpen in het geheugen, wordt niet verder uitgewerkt. Beide betrekken zich op kennis in het geheugen en beide ook op ongevormde kennis, want gevormde kennis zou een woord zijn. Waarschijnlijk doelt Augustinus op deze gelijkheid, als hij moet toegeven, dat een onderscheid tussen deze twee slechts te vatten is vanuit de actuele orde. De habituele blijkt op dit punt ontoegankelijk ¹²¹⁾).

De betekenis van het woord vatten we nu nog even samen : het woord ontstaat uit het geheugen en informeert de geest : *informatio*. Gevolg is het zien : *visio* ; gevolg is ook het begrijpen : *intelligentia*. De voortkomst geschiedt door het denken. Daarom is het resultaat een *cogitatio*. Het is een inwendig spreken : *locutio*. Tenslotte : het is een spreken met uitdrukking : *verbum*. Zo komt in het woord de gehele activiteit van de mens tesamen.

Deze eenheid komt nog sterker tot uiting, als we Augustinus horen verklaren, dat ook verstand en geheugen in de wil zijn en in de liefde. In het door denken gevormde verstand zijn ook geheugen en liefde ¹²²⁾). Drie zijn in één en één in drie. De wortel van deze eenheid is het « ik », de persoon die werkt. Niet het verstand begrijpt, *ik* begrijpt ; ik, die het geheugen bezit en de liefde. Eén in de geest, zijn ze ook één in het product van de geest : het ware woord.

Hiermee is een kwestie afgesloten, waarop we reeds wezen, maar die we toch niet in zijn geheel konden uitwerken : die van de juiste betekenis van een vermogen voor Augustinus. Nu zien we evenwel duidelijker het dubbele aspect van een en dezelfde realiteit.

¹¹⁸⁾ *Ibid.*, IX, X, 15: « Omne, quod notum est, verbum dicitur animo impressum, quamdiu de memoria proferri et definiri potest ».

¹¹⁹⁾ *Ibid.*, XIV, VII, 10: « cogitamus enim omne quod dicimus ».

¹²⁰⁾ *Ibid.*, XIV, VI, 8: « cum vero non se cogitat, non... suus formetur ob-
tutus ».

¹²¹⁾ *Ibid.*, X, XII, 19: « difficile in ea dignoscitur memoria sui et intelligentia sui ».

¹²²⁾ *Ibid.*, XV, XXI, 41; XXII, 42.

Van de kant van het object gezien, dus als verbinding tussen de geest en het voorwerp, vinden we een meervoudigheid : kennis en liefde. Van de kant van de ziel is er één geest die verschillend werkt. Spreekt Augustinus over de voortkomst van de termen, dan bedoelt hij met deze termen (kennis, woord en liefde) de act van de geest aan te geven, gezien vanuit het object. Handelt hij over het beeld in de ziel en over de volmaaktheid, waartoe het beeld moet worden opgevoerd, dan gebruikt hij deze termen als krachten van de ziel, als act, gezien vanuit de ziel. Hij zal dan echter eerder die namen gebruiken, die ook de verbinding met de geest uitdrukken, de dynamiek van de ziel, die zich richt op God met al haar vermogens om een luisterrijk beeld te zijn : geheugen, verstand en wil. Aan deze laatste functie moeten we nog een beschouwing wijden.

7. De liefde als derde term.

Zoeken is volgens Sint Augustinus eigen aan de *intentio*, de intentie van de geest. Zoals de geest intendeert, zo zal ook de voortgebrachte handeling zijn. Dit is heel verklaarbaar, als we zien dat de intentie eigenlijk niets anders is als de wil, ofwel de strevende ziel, die aan de oorsprong staat van alle menselijke activiteit ¹²³). Het feit, dat deze intentie voor Sint Augustinus gelijk is aan de wil, betekent, dat de *intentio* niet onderscheiden is van de ziel, maar met haar één is : de wil is de ziel als strevende kracht. Zij is de spanning, de dynamiek van de geest, die heel het lichaam bezielt en alle impressies in de zintuigen tot iets van haarzelf maakt, tot een levende menselijke activiteit ¹²⁴). Door haar vormt zich de eenheid in persoon ¹²⁵). In de liefde is alles samengebundeld ¹²⁶). Het

¹²³) Vgl. *Confess.* XIII, 9: « amor meus, pondus meum ». « Mijn gewicht is mijn liefde; door haar word ik gedreven, waarheen ik ook wordt gedreven ».

¹²⁴) Vgl. J. M. LE BLOND, *Les conversions de saint Augustin*, Paris, 1950, blz. 118: « Augustin comprend d'abord, que son esprit n'est pas une chose, un objet, mais une activité, ou, comme il le dit d'un mot spécifiquement augustinien et difficilement traduisible, une « intentio », une tension, une attention ».

¹²⁵) Vgl. E. BENZ, o. c., blz. 282-283: « dieser Personbegriff bringt... eine neue Anschauung vom Menschen. Nicht mehr sind die einzelnen Seelenteile oder Seelenkräfte in verschiedenen Stufen untereinander geordnet gedacht oder als Funktionen und Ausstrahlungen auf den einen als formales Prinzip gefassten Intellekt bezogen, sondern in der einen Geistsubstanz entfaltet sich der Geist in den drei Relationen des Seins, Wollens und Denkens, er bleibt aber ein und derselbe Geist in seiner Identität und Ganzheit. Geist is Wille zu sich selbst, der

is van deze liefde, dat we de plaats zoeken in het door Sint Augustinus opgebouwde beeld van God in de menselijke geest.

Reeds zagen we, dat het de taak is van de intentie, van de wil, om de kennis, die eerst in het geheugen was, op te sporen als beweging van de denkende ziel, en tenslotte, om die kennis te verbinden met de nieuw ontstane, uitgedrukte kennis in de fantasie of in de gedachte, in het woord van de geest. We kunnen echter, zegt Augustinus, onderscheid maken tussen een ontvangen en een geboren woord, naargelang het karakter van de intentie van de geest. Het geboren worden van een woord betekent het zodanig behagen scheppen in de ontvangen kennis, dat aan deze een ordening gegeven wordt op een bepaald doel. Omdat men evenwel bij kennis van het spirituele reeds behagen schept in de kennis zelf, is daar het ontvangen worden van een woord hetzelfde als het geboren worden van een woord. Daarentegen, gaat de mens uit naar het stoffelijke, dan berust hij niet in de kennis, maar tracht de zaak zelf te bereiken. Daar is derhalve het ontvangen alleen niet voldoende, omdat de bevrediging van de wil niet in de ontvangen kennis ligt ¹²⁷).

Uit de eis, die Augustinus hier stelt, dat een woord pas een volwaardig woord is, als de wil berusting vindt, mag hij concluderen, dat een woord per definitie kennis met liefde is. Immers een woord moet geboren worden; de geboorte geschiedt pas door de liefde: *Verbum est cum amore notitia* ¹²⁸). Het woord komt daarom voort van de hele persoon, van het denken en van de intentie. Al ons denken, al ons spreken, al ons handelen komt voort van het woord ¹²⁹). De liefde bewerkt, dat het woord ont-

zu dem Sich-selber-denken führt. Der Wille ist also als Grundsubstanz und copula des intelligiblen Vermögens und des Bewusstseinsinhalts das eigentliche personbildende Element. Darin liegt die abschließende Formulierung des Willensbegriffs, wie er von Plotin aus, als Substanz gefasst, in den christlichen Gottesgedanken eingedrungen ist ». Vgl. *Ibid.*, blz. 384.

¹²⁶) *De Civ. Dei*, XIV, c. 6, P. L. 41, c. 409: « Voluntas est quippe in omnibus: imo nihil aliud quam voluntates sunt ».

¹²⁷) *De Trin.*, IX, IX, 14: « Conceptum autem verbum et natum idipsum est, cum voluntas in ipsa notitia conquiescit, quod fit in amore spiritualium ». *Ibid.*: « verbum amore concipitur ».

¹²⁸) *Ibid.*, X, 15.

¹²⁹) *Ibid.*, VII, 12: « Nihil itaque agimus per membra corporis in factis dictisque nostris... quod non verbo apud nos intus edito praevenimus. Nemo enim volens aliquid facit, quod non in corde suo prius dixerit ». Vgl. ook *Ibid.*, XII,

vangen wordt, zij bewerkt ook, dat het geboren wordt ¹³⁰). De intentie is daarom ook bij deze kennis, die een geestelijk kennen is, de strevende kracht, staande aan de oorsprong van het rationele denken.

Intentie en denken brengen dus, als het geestelijke zaken betreft, kennis met liefde voort, een volwaardig woord. De kennis is eerste term in de triade, de tweede is het woord, ontstaan uit die kennis, de derde is de wil, of de liefde, die beide verbindt. Over de volgorde van de termen is Augustinus wel tevreden : een woord komt voort van de strevende wil, en pas als het woord aanwezig is, nl. de kennis vanuit het geheugen is uitgedrukt, omsluit de wil deze kennis en houdt deze vast als actuele liefde ¹³¹). Deze is als het ware de voltooiing van het woord, samensmeltend met de kennis tot één volkomen uitdrukking : een woord is kennis met liefde.

Maar waarom is liefde geen woord, vraagt Sint Augustinus zich af ¹³²). De ziel is toch evenzeer oorzaak van de liefde, als zij het is van de kennis. Liefde komt dus voort van de ziel, is iets van de ziel, zoals het woord. De enige opheldering, die Augustinus kan geven, is dat geboren worden een gevonden worden in zich sluit. Welnu, de intentie, de wil, die eerst zoekende is, daarna berustende liefde, is geen geboorte, daar *intentio* en liefde niet gevonden worden. De kennis daarentegen moet worden opgespoord : de keninhoud wordt dus geboren. Het streven naar deze kennis, de intentie, gaat vooraf aan de geboorte van de kennis en is dus zelf niet geboren ; de liefde volgt de kennis, de geboorte van het woord, en is derhalve ook niet geboren ¹³³).

c. XII: de gedachte aan ongeoorloofde dingen is zonde, omdat de wil, die deze vasthoudt van de hele mens is.

Ibid., XV, XI, 20, c. 1073: « opus autem esse non potest, nisi praecedat verbum ».

¹³⁰) *Ibid.*, IX, VII, 13: « Quod verbum amore concipitur ».

Ibid., VIII, 13: « Nascitur autem verbum cum excogitatum placet ».

¹³¹) *Ibid.*, XII, 18, c. 972: « Partum ergo mentis antecedit appetitus quidam, quo id quod nosse volumus quaerendo et inveniendo, nascitur proles ipsa notitia... idemque appetitus quo inhiatur rei cognoscendae, fit amor cognitae, dum tenet atque amplectitur placitam prolem, id est, notitiam, gignentique coniungit ».

¹³²) *Ibid.*, XII, 17: « Quid ergo amor ? non erit imago ? non verbum ? non genitus ?... mens... amorem suum non gignit, cum se amat ? »

¹³³) *Ibid.*, XII, 18, c. 971: « inquisitio est appetitus inveniendi, quod idem valet si dicas, reperiendi. Quae autem reperiuntur, quasi pariuntur: unde proli similia sunt; ubi nisi in ipsa notitia ? Ibi enim quasi expressa formantur. Nam

Augustinus neemt geen genoegen met deze aanwijzing, dat de liefde inderdaad het woord begeleidt, en dus geen geboorte zijn kan, al wijdt hij zijn aandacht eerst en vooral aan een verdere ontwikkeling van het Godsbeeld. Zo komt hij tot drie krachten in de ziel : geheugen, verstand en wil. Opnieuw tracht Augustinus dan licht te brengen in deze duistere kracht, die de liefde is. Hij kan daarvoor echter niet bij de zelfkennis in het diepste van de geest te rade gaan, aangezien de liefde bij kennis van zichzelf toch niet als liefde wordt aan gevoeld. De ziel is voortdurend in liefde bij zichzelf aanwezig en gaat niet met een voelbare, als het ware tastbare drang uit naar zichzelf. Daarom is het beter, om maar eens de lagere kennis te gaan onderzoeken, om tot vaste resultaten te kunnen komen ¹³⁴).

Het valt op, dat Augustinus hier telkens aanstipt, dat het dezelfde wil is, die bij de verschillende soorten van kennis optreedt als intentie van de ziel ¹³⁵). De voortkomst van de wil uit de visie van het zintuig, of uit de visie van de gedachte, kan hij evenwel niet bevestigen, vooral niet, omdat de wil van een heel andere natuur is, iets van de geest, terwijl deze lagere kennis tot het rijk der stof behoort ¹³⁶).

Hoe als de ziel in liefde zichzelf omsluit of op God de intentie richt ? In ieder geval is de wil iets, wat tot de natuur van de geest behoort en krachtig werkt, ook al realiseert de mens zich haar intensiteit niet ¹³⁷). De wil blijft aanwezig in het geheugen van de geest, ook als de ziel niet daadwerkelijk streeft, want als de mens door

etsi iam erant res quas quaerendo invenimus, notitia tamen ipsa non erat, quam sicut prolem nascentem deputamus. Porro appetitus ille, qui est in quaerendo, procedit a quaerente, et pendet quodam modo, neque requiescit sine quo intenditur, nisi id quod quaeritur inventum quaerenti copuletur ».

¹³⁴) *Ibid.*, X, XII, 19: « amorque ipsa non ita sentitur esse, cum eum non prodit indigentia, quoniam semper praesto est quod amatur ».

¹³⁵) *Ibid.*, XI, III, 6 en *Ibid.*, IV, 7, c. 990.

¹³⁶) *Ibid.*, II, 5: « Tertium vero solius animae est, quia voluntas est ». *Ibid.*, V, 9: « Voluntas... magis, ut dixi, spiritualis agnoscitur... non ergo ab illo quasi parente procedit ». *Ibid.*, IX, 16: « Ubique tamen voluntas non apparet, nisi copulatrix quasi parentis et prolis. Et ideo undecumque procedat, nec parens, nec proles dici potest ».

¹³⁷) *Ibid.*, XV, XXI, 41: « voluntas nostra, quae nobis naturaliter inest ». *Ibid.*, XIV, XIV, 19-20 bewijst Augustinus met voorbeelden, hoezeer de mens zichzelf bemint. « Haec dixi, ut etiam tardiores, quamvis breviter, commonerentur a me,... quantum mens diligit se ipsam ».

na te denken tot het geheugen terugkeert, dan vindt hij daar de kennis van verschillende dingen, die hij begrijpt en bemint ¹³⁸). Op dezelfde manier mogen we zeggen, dat de liefde het woord, het begrijpen begeleidt, als de geest daadwerkelijk tot het geheugen terugkeert en een woord voortbrengt, want beminde de geest de kennis niet, dan zou hij ook niet de gedachte bewegen, om tot de kennis in het geheugen terug te keren. Er zijn dus inderdaad twee realiteiten in het geheugen, behalve de kennis: het begrijpen en het beminnen. In het woord worden beide openbaar: het begrijpen als uitgedrukte kennis, het beminnen als verbinding tussen het geheugen en het begrijpen ¹³⁹).

Uit deze stellingen mag Augustinus concluderen, dat de liefde voortkomt van de kennis van de geest, want was er geen kennis, dan was er geen voorwerp, waarnaar de wil kon uitgaan. Zij komt ook voort van het begrijpen, van het woord, omdat een waar woord kennis met liefde is. Met beide verbonden, met kennis en met uitgedrukte kennis biedt de liefde een waar, hoewel ongelijk beeld van de H. Geest, die van de Vader en de Zoon voortkomt. De H. Geest is echter geen beeld van de Vader, zoals de Zoon. Zo is ook de liefde geen beeld van de kennis, omdat haar functie een verbindende functie is tussen de kennis en het woord, terwijl een beeld een uitdrukking is. Uitdrukking van de kennis is slechts in het woord: een woord is de uitgedrukte kennis van de geest ¹⁴⁰).

Lijkt het ons, dat hiermee de kwestie is afgedaan, voor Augustinus blijft het een moeilijkheid, waarom we bij de liefde ook niet van een geboorte mogen spreken, zoals bij het woord ¹⁴¹). Hij ziet

¹³⁸) Zie *ibid.*, XIV, c. VI-VII.

¹³⁹) *Ibid.*, XV, XXI, 41: « Sicut ergo inest intelligentia, inest dilectio illi memoriae principali, in qua invenimus paratum et reconditum ad quod cogitando possumus pervenire: qui duo ista invenimus et intelligere aliquid et amare, quae ibi erant, et quando inde non cogitabamus: et sicut inest memoria, inest dilectio huic intelligentiae quae cogitatione formatur; quod verbum verum sine ullius gentis lingua dicimus, quando quod novimus dicimus ».

¹⁴⁰) *Ibid.*, XXIII, 43: « amor hominis de scientia procedens, et memoriam intelligentiamque coniungens, tamquam parenti prolique communis, unde nec parens intelligitur esse, nec proles, habeat in hac imagine aliquam, licet valde imparem, similitudinem Spiritus sancti ».

¹⁴¹) *Ibid.*, XXV, 45: « ibi... contemplante cernemus quare non sit Filius Spiritus sanctus, cum de Patre procedat ».

Ibid., XXVII, 48: « difficilimum est generationem a processione distinguere ». Op dezelfde plaats geeft Augustinus een oplossing uit de H. Schrift, omdat een

nl. de liefde als term van een handeling, in ongeveer dezelfde zin als het woord term is van het begrijpen, de kennis term van het geheugen. Welnu : het woord komt geheel en al voort van de kennis, de liefde ontvangt alles van kennis en woord. Uit de ontvangenis moet vanzelfsprekend een grote gelijkenis volgen, een totale gelijkenis, behoudens het verschil van relatie door voortkomst. Maar de relatie alleen is niet in staat enige afbreuk te doen aan de grote gelijkenis, die de voortkomst uiteraard met zich brengt. Grote gelijkenis en voortkomst zijn de kentekenen van een beeld, van een uitdrukking : de liefde zou dus ook uitdrukking moeten zijn, geboren uit de kennis en het woord. De redenen, die Augustinus aanhaalde, om het tegendeel te bewijzen, kunnen aan deze logische gevolgtrekking niets veranderen. Al is het de taak van de liefde om te verbinden, niet om de kennis uit te drukken, de voortkomst en de grote gelijkenis zijn nu eenmaal gegeven, en geen argumenten kunnen deze constatering teniet doen.

Zo blijft tenslotte het beeld, dat een duidelijk beeld moest zijn, in gebreke. De wil komt voort van de gedachte, maar is geen beeld van de gedachte, zoals het woord beeld is van de kennis, want het is niet hetzelfde bij het denken te beschouwen als bij het denken te begeren ¹⁴²). Dit is het enige verschil tussen het begrijpen en het beminnen. Bij het beminnen ontstaat dus geen woord. Augustinus kan dit niet verklaren. Hij weet zeker, dat zien iets anders is als begeren, maar dit is ook zijn enige houvast, om niet de liefde te moeten identificeren met het woord.

Het eindpunt van Sint Augustinus' onderzoek naar een duidelijke triade als beeld van God is hiermee bereikt ¹⁴³). Er zijn drie realiteiten in de ziel, die van elkaar onderscheiden zijn en toch één geest zijn, omdat ze van één geest zijn. Ze zijn ook gelijk aan elkaar, als ze volmaakt van elkander voortkomen, als dat, wat in de kennis was, ook in het woord is, als dat, wat in de liefde is,

verstandelijke oplossing vanuit het beeld onvindbaar is: « Haec de illo sermone in hunc librum transtuli, non infidelibus loquens ».

¹⁴²) *Ibid.*, XV, XXVII, 50. « Quam quidem voluntatem de cogitatione procedere (nemo enim vult quod omnino quid vel quale sit nescit), non tamen esse cogitationis imaginem; et ideo quamdam in hac re intelligibili nativitatis et processionis insinuari distantiam, quoniam non hoc est cogitatione conspiciere quod appetere, vel etiam perfrui voluntate, cernit discernitque qui potest ».

¹⁴³) De verschillende punten, waaraan een duidelijk beeld moet voldoen, heeft reeds ST. THOMAS geformuleerd in *I Sent.*, dist. 3, q. 4, a. 4. We geven deze hierna weer, in navolging van GARDEIL, *La structure...*, I, blz. 40-41.

beantwoordt aan de kennis en het woord. De orde van de termen is tevens volmaakt, als de kennis in het geheugen aanwezig is vóór de act, en daarvan een woord wordt uitgedrukt, waarin ook de liefde tot de kennis is. Tenslotte zal het beeld zijn hoogste uitdrukking verkrijgen, als de ziel actief gaat denken en zich, uit kracht van Gods genade, richt op God, als op het oerbeeld, het model, waarnaar zij is gevormd. Dan assimileert de geest zich als het ware met de Drieëne God; assimilatie wil zeggen groter gelijkenis; de grootste gelijkenis is ook het schoonste beeld. In blijvende bovennatuurlijke herinnering, actief begrijpen en vurig beminnen van de H. Drieëenheid siert zich de ziel in het hoogste, wat zij bezit, haar beeldzijn van de schepper ¹⁴⁴).

We hebben niet gestreefd naar diepzinnige beschouwingen over het door Sint Augustinus ontworpen beeld van de Godgelijkende ziel. Eerst en vooral leek het ons nuttig te wijzen op de logische gedachtegang in Augustinus' werk. Van een grondige critiek op Augustinus zielsbegrip kon daarom evenmin sprake zijn. Een enkele opmerking over de waarde van de habituele triade moge als besluit volstaan.

Het was er Sint Augustinus om te doen een duidelijk beeld te vinden van de H. Drieëenheid. Hij zocht dus naar punten van overeenkomst tussen de menselijke ziel en het Goddelijk Wezen. Augustinus, wetend uit de H. Schrift, dat er gelijkenis moet zijn, is hier niet altijd zijn werkelijkheidszin getrouw gebleven. Zou hij ooit tot de z. g. habituele triade zijn gekomen zonder de bekommernis een ziel te moeten vinden, geschapen naar Gods beeld? Zijn neo-platoons metaphysische instelling wees hem ongetwijfeld de weg, die hij gaan kon. Hij zou die hier misschien toch niet gegaan zijn, als hij een andere oplossing had kunnen vinden voor de problemen, waarvoor zijn onderzoek hem plaatste. De aarzeling op het einde van het tiende boek wijst tenminste in die richting.

De metaphysische structuur van de ziel zoals Augustinus die ontwierp, is o. i. onverantwoord. Wat hij tracht te geven, is een

¹⁴⁴) Vgl. J. MARÉCHAL, *La vision de Dieu au sommet de la contemplation d'après saint Augustin*, in *Nouv. Rev. Théol.*, LVII (1930), blz. 109. « Dans l'acte même de sa contemplation, effectuée sous la motion des trois Personnes divines, l'âme sainte rencontre donc de Dieu l'image la plus épurée, et non point une image inerte, mais une image toute palpitante encore de la vie divine, qui s'y donne réellement ».

analyse van het menselijk bewustzijn. Deze analyse brengt hem niet tot het gezochte trinitaire Godsbeeld van kennis, woord en liefde; hij verlaat dus het terrein van de interne waarneming en redeneert tot het blijvend bestaan van drie realiteiten in de éne geest: de geest is ontologisch trinitair, een drievoudig op zichzelf gerichte realiteit, daar de geest zichzelf van nature kent, begrijpt en bemint. Deze z. g. habituele triade hoort bijgevolg tot het rijk van het onbewuste; zij is de zijnsgrond van het bewuste zieleleven. Daarmee is het Godsbeeld gesauveerd, maar ook alleen in het kader van een neo-platoons geïnspireerde wijsbegeerte. Het realisme van later eeuwen zal Augustinus in dit opzicht dan ook niet volgen. De habituele triade, in de oorspronkelijke Augustijnse zin, keert later niet meer terug.

Augustinus' tractaat over de ziel als beeld van God biedt velerlei moeilijkheden. We behandelden slechts een onderdeel van de leer over de geest als Godsgelijkenis. Mogen deze regels toch iets hebben bijgedragen tot het verstaan van Augustinus' meesterstuk: *De Trinitate*.

Th. HUIJBERS, O. S. C.

SUMMARIUM

Circa doctrinam traditam in decimo quarto et decimo quinto libro *De Trinitate* Sancti Augustini sequentia statuimus:

1. *Cogitatio* proprie est vis animi, qua ope intentionis forma producitur ex memoria, ita ut anima actualiter eam cognoscat.

2. Etiam mens ipsa, ut se cognoscat, se cogitare debet seu reflectere; qua reflectione mens iam habitualiter cognita actualiter se intuetur. Augustinus non videt, quare ita sit.

3. A libro decimo quarto vox *notitia* reservatur ad cognitionem habitualement indicandam.

4. Mens intelligit et amat se habitualiter, i. e. independenter a cogitatione. Quae cognitio et amor inconsciae sunt, quia ad memoriam pertinent. Trias memoriae, intelligentiae et amoris cogitatione fit actualis.

5. Quia producitur verbum cogitatione tantum, in trinitate actuali magis elucet, quod mens facta est ad imaginem Dei. Quare tantum hic formetur verbum, non sufficienter explicatur.

6. Amor non est idem ac verbum. Attamen Sanctus Augustinus agnoscit, se non invenisse rationem.

7. Videtur Sanctum Augustinum nimis prosecutum esse, ut inveniret similitudinem S. S. Trinitatis in mente, praesertim quoad structuram ontologicam mentis, quae consistit in trinitate s. d. habituali.

Cardinal Richard Annibaldi

First Protector of the Augustinian Order

1243-1276

(continuation *)

CHAPTER III

The Great Union of 1256 and the establishment of the Augustinian Order in its modern form

On July 15, 1255 Pope Alexander IV sent a letter to all superiors of the Hermits of St. Augustine and St. William ²⁹⁴) by which he commanded each single house to send two delegates with full power to vote in the name of its brethren. The date and place of the meeting was left to Cardinal Richard Annibaldi, who called the chapter to St. Maria del Popolo in Rome for March, 1256. He also presided at the meeting and when he had succeeded in his great work of uniting the assembled Orders, the pope confirmed it by the bull *Licet Ecclesiae* of April 9, 1256 ²⁹⁵) the most important document in the history of the Order and the only record of this event.

Licet Ecclesiae Catholicae

In truly Augustinian fashion it begins with the harmonious unity in the mystical body of Christ despite its individual diversity and stresses the need that each member must be clearly distin-

*) See *Augustiniana*, II (1952), pp. 26-60; 108-149.

²⁹⁴) *Cum quaedam salubria* AA IV, 297; *Vfr.* 451, n. 10; P 15928.

²⁹⁵) Critical edition in AA V, 1-4; translation in *The Tagastan* VII (1943), 55-88.

guishable from the other and have a certain orderly arrangement of its own.

Since all religious in question followed the eremitical life with only very slight differences in profession there was no reason for the diversity of titles and in some cases the dissimilarity in habits and, therefore, the pope himself had decided to incorporate all into one Order under one general. The assembled fathers had agreed to this in principle but had asked that they should not be compelled to receive or have possessions, that they should be freed from the necessity to carry the staff and for this time being, Cardinal Richard should have the authority to provide a prior general for the whole Order. The pope granted all these requests, confirmed the appointment of Lanfranc of Milan as the new prior general and demanded in strict obedience that all should submit to him. He further approved the other acts of the chapter, took the Order under the protection of the Holy See, dispensed from all former vows, professions and obligations, prescribed a black habit and demanded that those houses which had not sent delegates should adhere to this union as members to a body without any pretense and exception.

The bull is a masterpiece of conciliation and restraint. With great tact it scarcely touched the conditions necessitating the union but stressed its advantages and presented the various arrangements as the work of the brethren themselves.

The pope did not even allude to the vision which according to Augustinian historians moved him to unite the hermits. Saint Augustine of Hippo, they claim, appeared several times to Pope Alexander IV having a large head but very small body and pleading with him to make the body fit the head by uniting all hermits under his spiritual leadership. Henry Friemar who is the first to relate the vision knew members of the Order who attended the first general chapter and his testimony, therefore, cannot be slighted, especially when other contemporary documents indicate that the matter was generally known ²⁹⁶).

²⁹⁶) See the excellent discussion in *Vfr.* 450, n. 9. When in 1272 Guadalosti, (bishop of Pistoia 1251-7) gave to the hermits of Vallebuona permission to enter his city, he wrote: « Mire devotionis propositum, vestris studiis non, ut credimus, humanis, immo potius celestibus revelationibus iudicatum, de construenda ecclesia nova infra muros circlarum pistoriensium... » AA XVII, 366.

Guadalosti was an Augustinian Canon: EUBEL, *Hierarchia* I, 246.

The vision, however, does not explain why specifically the five groups mentioned above were united, nor why the Williamites who followed the Rule of St. Benedict and whose viewpoint concerning poverty seemed contrary to the ideals of the majority of brethren, were added. History on the other hand tells us that each of the first four groups had experienced great difficulties within the years immediately preceding the year 1256.

The Williamites had to depose their general John who had proved unfit for his office ; and the resulting quarrel between him and the members of his Order had been brought before the pope ²⁹⁷). They also experienced difficulties in Germany where « fugitives » from the Order had started new houses without permission ²⁹⁸). It might have been the inability to cope with such situations which had caused the friction between the general John and his subjects.

The Zanonini had but in 1253 brought to an end the schism which had divided their Order into the Cesena and Romandiola factions and had given them two generals each of whom excommunicated the other's subjects.

The Brettini were still quarreling with the Franciscans who resented the similarity of habits and the consequent loss of alms. Numerous letters had been sent to the bishops of Northern Italy ; but obedience had always been delayed. The pope hoped to eliminate the confusion in dress, and the scandals and quarrels connected with it, by a union into one Order.

A purely negative attitude, however, would never have given sufficient inspiration and strength to overcome the many difficulties inherent to such unions. A new life-giving force was needed ; it lay in the active apostolate assigned to the Order. The Augustinians were to leave their hermitages and enter the cities to preach and hear confessions. The church needed new forces to combat the many heresies spread by itinerant preachers. The cities had grown quickly ; but the religious care of the many newcomers,

²⁹⁷) « Episcopo Foroliviensi scribit de quaestione quae inter heremitas Ordinis Sancti Guilelmi et fratrem Johannem tunc priorem generalem ipsorum, super ipsius prioris insufficientia exorta est, in qua Hugo tituli Sanctae Sabinae presbyter cardinalis, partibus auditor datus est. Innocentius post cessionem voluntariam eiusdem Joannis, episcopo mandat, ut ' Gubertum ' dicti ordinis fratrem ab ordine electum, si canonica fuerit electio, confirmat »: *Dilecti filii fratres*, August 18, 1254; BERGER 7964.

²⁹⁸) *Monumenta Boica* XXVI, n° 2, October 15, 1250.

particularly in the suburbs had been neglected and thus they offered a fertile field for the sowers of unrest and religious individualism. Had it not been for the Mendicant Orders, the Church in the 13th century would have suffered a debacle as great as it did in the 16th; but it awoke in time to the greatness of its danger through the Albigensian wars and overcame it by pressing all available forces into service. These positive reasons are expressed in *Licet Ecclesiae* by the words: « Ut ex pluribus cuneis acies una con-surgeret fortior, ad hostiles spiritualis nequitiæ impetus conterendos ».

When these reasons were explained to the assembled brethren they unanimously agreed to the union, whereupon Cardinal Richard appointed Lanfranc Settala as the new prior general. He also gave the Order its new name « Ordo Eremitarum Sancti Augustini », but the pope himself prescribed the black habit. There is no mention of new constitutions; the ones used to guarantee the uniformity of profession were probably those of the Tuscans.

The Franciscans were not satisfied with the papal decision which dispensed the Hermits from the wide flowing sleeves, the very broad cincture and the hated staff. They succeeded in having the Bull *Recordamur liquido* renewed which demanded these things and armed with this document they required the bishops to proceed against the Augustinians and to force them to even carry the staff ²⁹⁹). After three months the Augustinians appealed to the Holy See and Alexander IV in *Litteras nostras* wrote to the bishops that they should demand only and alone the wearing of the black habit by all united hermits and should not proceed against recalcitrants until All Saints Day. The opposition to the black habit originated, no doubt, from the apostolic movement which demanded the cheapest possible kind of garment, grey sack-cloth, while the black habit classified its bearers with the old monastic Orders, a concept, which they did not want to take hold of the populace or their own members.

Yet in truth the black habit was quite appropriate, because the Augustinians were fed by both the ancient and the new

²⁹⁹) *Litteras nostras*, June 17, 1256 (P 16425) contains the bull *Recordamur liquido* but restricts it by a few introductory sentences to the new regulations of *Licet Ecclesie*. Vide notes 262 and 273 *supra* concerning *Recordamur liquido*.

Ann.
nun
habit -
konflikt

streams of religious ideals and were more than any other Order the connecting link between the two, neither going to the extremes of Franciscan Spiritualism nor held back by the inability of old Orders to conform to the times, while holding fast to the essentials of true monastic life. When the danger of the itinerant heretical preachers had been overcome the church bent every effort to curb the restless ways of the Mendicants by its legislation and certainly her demand that new foundations could not be established unless the sustenance of at least 12 members was guaranteed, greatly decreased the differences between the old and new forms of religious life.

The question of habit was not yet fully settled in 1274 when the Augustinians convened during the time of the Council of Lyon³⁰⁰) and the Chapter of the Roman Province of 1290 had to take firm steps to regulate the dress of the brethren³⁰¹). The early dislike of the black habit did not endure; in the following centuries the spiritual writers of the Order tried to prove it as the true habit of St. Augustine³⁰²), but historical evidence leaves no doubt that it was introduced by the Church itself to distinguish the Augustinians from the Franciscans. Curiously enough the Franciscans changed the color of their habit in later years and to-day the habit of the Franciscan Conventuals can be distinguished from that of the Augustinians only by the white cincture.

³⁰⁰) « ... atque inter se discrepantes circa habitum exteriorem ad concilium accurrisse »: WADDING, *Annales Min.* IV, 452; CRUSENIUS I, 22.

³⁰¹) « Diffinimus et ordinamus quod nullus frater portet pro cingulo cordulam ad modum Minorum fratrum, aut cingulum cum mappis aut cingulum de serico, aut Bursam, aut cirothecas (*sic*) aut muscum aut pater noster de ambra vel cristallo. Quod si quis contrafecerit, per priorem suum talia auferantur, et imponant ei poenitentiam trium dierum in gravioribus culpis »: AA II, 300.

³⁰²) Henry Friemar started the vogue basing his claim on a Pseudo-Ambrosian sermon: AA IV, 300; *Vfr.* 452, n. 11. Later whole books appeared on the subject like Th. BARILARI, OSA, *Speculum carissimum verissimumque utriusque habitus nigri et albi heremiti Augustiniani* (Rimini 1620). The question of the habit became the subject of heated arguments in the controversies with the disclazled Augustinians; e. gr. MAURITIUS A MATRE DEI, *Sacra eremus Augustiniana* (Chambery 1658). Friemar does not know the legend of the appearance of the Blessed Virgin to St. Monika showing her the habit of widowhood, which she herself had worn, and which was, of course, like the habit of the Augustinian nuns.

The first Prior General and his Vicars

The assembled fathers had not dared to elect a general, but had asked the pope that Cardinal Richard should appoint him and the protector chose Lanfranc Settala, the general of the Zambonini. He was not chosen, because his Order was the largest as Salimbene would like us to believe³⁰³) but for the great renown and deep respect he had gained³⁰⁴). Writers have always given him the title 'Blessed' and he certainly lies buried like a saint in St. Mark's of Milan³⁰⁵), but action to have this title off-

³⁰³) SALIMBENE wrote (MGH-SS XXXII, 254): « ... cum prius omnes Heremite in quinque diversitatibus discrepantibus partirentur, ut oculis meis vidi. Nam erant Heremite qui dicebantur Sancti Augustini et Heremite qui dicebantur Sancti Guilelmi et illi de Favali et Britti et Jambonitani. Fuit enim quidam Joannes Bonus qui fuit tempore beati Francisci, qui congregationem Heremitarum fecit; cuius corpus diebus meis Mantue est sepultum, et cujus filium vidi et cognovi fratrem Mateum Mutinensem et pinguem. *Ad congregationem istius ultimi omnes alie sunt reducte, ut in illa unione primitus caput esset.* Verumtamen impleta est scriptura que dicit Jerem. XV 'numquid federabitur ferrum ferro ab aquilone et es?'. Nam quod nova testa capit inveterata sapit ». The passage is typically Salimbene. His sarcastic pen easily finds a derogatory word for those he dislikes and he gives one reason for his personal dislike of the Augustinians p. 400: « Caput vero Helysei habere non potui quia Heremitani sine licentia abstulerunt et asportaverunt illud ». Despite these shortcomings, Salimbene's report carries considerable weight in evaluating the popular opinion of his day and, no doubt, expresses the mind of the people about Mantua, where the Brethren of John Bonus most probably fostered this notion.

The Austins were not entirely innocent in the creation of the animosity so clearly expressed by Salimbene. L. KORTH, in *Mitteilungen Stadtarchiv Köln* XVI (1889), n° 23 published for the first time the bull *A vestra sollicitate*, March 30, 1259 in which Alexander IV admonished the Augustinians to avoid anything which might irritate the Franciscans, and expressed surprise that they circumvented his command not to accept any Franciscans into their Order by having them first make profession according to the Rule of St. Benedict or the like and then receiving them.

³⁰⁴) « propter magnam famam et personae reverentiam »: AA IV, 425. Since Henry Friemar personally knew Lanfranc, his testimony is especially valuable.

³⁰⁵) The former inscription « Hic sunt ossa B. Lanfranchi Septala Mediolanensis... » as reported in various histories (e. gr. TORELL IV, 690-4) has unfortunately been changed by some well-meaning person, who was not familiar with the laws of the church reg. the veneration of the Blessed.

HERRERA II, 4 reported that since 1466 there existed a picture of Lanfranc in the church of St. Mary's of Cella, surrounded with a halo and the inscription: « B. Lanfranchus de Mediolano ».

cially recognized has not yet been taken, even though it should be an easy matter and certainly a task of filial respect to do so.

Without giving any sources Torelli ³⁰⁶) and others stated that he was born in Milan of the noble family of the Settala or Settara ³⁰⁷), entered the Congregation of John Bonus and received the habit at SS. James and Philip on the right side of the river Savena near Milan, where the hermits dwelt before they entered the city. The first secure data are to be found in the Process of Canonization of John Bonus ³⁰⁸), which reveal that Lanfranc was priest and stayed with the saint in Butrioli from February to August 1241. It is rather tempting to regard this period as the time of his novitiate, but he does not say so and the whole chronology of his later life speaks against it, unless St. John Bonus was so pressed for good superiors that he appointed even very young men to high positions ³⁰⁹). Between the years 1245 and 1249 Lanfranc suffered from a very abhorrent skin disease which was thought to be incipient leprosy ³¹⁰), but was able to work as secretary to general Hugo in Venice, Bologna, Ferrara and Milan. When John Bonus died on October 23, 1249, Lanfranc was in Mantua and prayed at the open coffin with such devotion and confidence in the intercession of his holy founder, that on the ninth day he saw himself suddenly and so completely cured from his disease, that not a sign of it remained on his body ³¹¹). This beautiful prayer of resignation is

³⁰⁶) TORELLI IV, 694.

³⁰⁷) About the Settala family and their monument in St. Mark's v. *Archivio Storico Lombardico*, ser. 3, XVI, 61 and the literature quoted there.

³⁰⁸) ASS Oct. 22, n°s 109-111 and 259.

³⁰⁹) Note 220 *supra*. It could also be that Lanfranc was more mature, when he entered, than the average candidate would be.

³¹⁰) « Quadam turpi et horribili aegritudine, quae dicebatur morphea, quae quidem infirmitas membrum seu principium leprae erat. Discurrebat enim ipsa infirmitas per totum corpus ipsius a genibus supra, excoriando cutem superioris corporis dum scalpebat, et faciendo sibi carnem rubicundam etiam cum sudebat » (*Process* 109).

³¹¹) « Obsecro te, pater mi, quod si maior honor Dei est, et melius animae meae intercedere digneris pro me ad Dominum, ut suis precibus et meritis liberet me ab infirmitate mea; credens firmiter, quod si dictus fr. Johannes Bonus rogaret pro eo, quod ipse liberaretur ab infirmitate praedicta. Et dixit testis, quod post novem dies antequam ipsa arca obturata foret, perpendit et vidit sanitatem sibi redditam et integre restitutam, ita vere quod nulla vestigia seu stigmata infirmitatis praedictae in ejus corpore videbantur: quod quidem verum est prout ego notarius et D. A. episcopus venerabilis Mutinensis et prior S. Marci vidimus

the only view we can gain of his inner life, but it reveals a degree of submission which is possessed only by saints.

Two years later he was provincial of Lombardy and in 1254 he was responsible for the erection of the magnificent church Saint Mark's³¹²) which has remained the property of the Order through the centuries. When the schism within his Order came to an end, he was elected general and this choice characterizes him as a man who through long and bitter sickness had acquired the necessary patience to bear with the warring factions and slowly restore full harmony among them. The pope described him as a « vir utique providus et discretus ac in spiritualibus et temporalibus circumspectus »³¹³). The first general of the newly united hermits had experience in the government of the Order, whether it concerned the direction of its men or the erection of new buildings and he was a strong and attractive personality as only saints can be. A man of such character and ability was required at the moment rather than a man of high learning in order to effect a full and complete union, the transfer into the cities with its tremendous building program and the education of the youth of the Order to enable it to partake in the active life of the church and fight against the heresies of the day.

The foremost task was the union of all the houses which had not sent delegates to the first general chapter and to achieve a full central government, and for that purpose he sent his vicars to the various countries.

Crusenius, whose lucid history of the Order still ranks amongst the best, is the only author for the statement that as a result of this papal command Lanfranc immediately sent Italian hermits to the ultramontane establishments: Guido Salanus and later Andrew of Siena to Germany, Mark Ventonus and after him Peter of Gubbio to France, John Lombardo and Paschasius Daretta to Spain and Albertin of Verona and William of Sengham to

manifeste aliqua non esse signa in corpore ipsius testis occasione praedicta, cum idem nobis suum corpus honeste nudatum plenius demonstrasset » (*Process* n° 109).

³¹²) Vitt. ADAMI, *Spigolature di archivio sulla chiesa e convento di S. Marco in Milano*, *Archivio Stor. Lombard.*, ser. 7, vol. III (1938), 436-447.

³¹³) *Apostolicae sedis provisio*, April 9, 1256: P 16335, which contains the command to all provincials, priors and brethren to obey the new general. From the dating of this bull it is evident that *Licet ecclesie* was published April 9 and not May 4 as most editors stated: AA IV, 441-443.

England³¹⁴). This narrative of Crusenius does not seem to be a mere concoction, because some of the statements can be proved by documents; it must have been based upon a source unknown to us. If we accept his account we would have to conclude that none of the ultramontane communities was represented at the first general chapter and that Lanfranc sent delegates who were ignorant of the language, the usages and customs of these nations³¹⁵); but we know that Paschasius Daretæ and John Lombardo worked in Spain as early as 1243 and there is an early though unconfirmed report that William Sengham had joined the first Augustinians who had been sent by Lanfranc to England in 1252 to look for sites to establish new houses³¹⁶). The uncertain history of the first vicars general as related by Crusenius should, therefore, be replaced by the more probable one, that these men were the representatives of the ultramontane houses at the general chapter of 1256, were well acquainted with conditions in their provinces, and probably had founded many of the early houses. The work of Guido Salanus will be given a more detailed description in the

³¹⁴) « Certum etiam est ad externas nationes statim Italos fuisse dimissos, viros zelo ac pietate ferventes, qui ibidem tunc monasteria erecta dirigerent, nova conquirerent, unita realiter possiderent... »: CRUSENIUS I, 8.

³¹⁵) S. LOPEZ, *Cenni Storici sulla provincia Agostiniana dell'Umbria, Jubilee Booklet Al molto Rev. Costanze Marcelloni* (1933), 18: « ... d'inviare là dei frati italiani, probabilissamente ignoranti di quelle lingue ed usi e costumi ? » Lopez says of Crusenius that his statement cannot be proved by contemporary or later documents and Herrera who wrote a few years after him, complained, that he could not find the source for Crusenius' narrative.

³¹⁶) « Sunt tamen qui Augustinianis fratribus istum in primo eorum ad Angliam accessu, se mox adiunxisse ferant... Porro Lanfrancus Mediolanensis primus eorum praeses generalis, illos fratres A. D. 1252 ad Angliam pro quaerendis illic sedibus misit, antequam essent ab Alexandro IV, Romano Pontifice, post sui Augustini apparitionem ecstaticam admissi, ut ex eius bulla claret... »: BALE, *Scriptorum Illustrum Brytaniae* pp. 302-3 found his narrative in Thomas Colby's *Collectanea*, written about 1400. Colby could have gathered his notes from the *Registrum theologorum Ordinis Eremitarum Divi Augustini* in the library of the Austins in London, which apparently contained biographical data: J. BALE, *Index Britanniae Scriptores*, ed. POOLE-BATESON, Oxford, 1902, pp. 186-7. Best account of Sengham's works in J. COX RUSSEL, *Dictionary of Writers of 13th century England* (London, 1936) in *London Bulletin of the Institute of Historical Research*, suppl. 3. We very much suspect that the *Liber Historiarum venerabilis fratris Willelmi de Clare*, which friar Thomas of Tyfford borrowed from the Austins of Clare in 1299 was written by SENGHAM: *Chartulary of Clare*, Brit. Mus. Harl. 4835, fol. 41r.

next paragraph; the false identification of Bl. Peter of Gubbio with John of Gubbio has been corrected by Father Mattioli³¹⁷) but we do not have a solitary document for the activities of Mark Ventonus, Andrew of Siena, and Albertin of Verona.

Crusenius also claims that all Italy formed one province but was almost immediately sub-divided into the provinces of Lombardy, Romandiola, March of Ancona, Pisa and Lucca³¹⁸). It is far more probable that the three provinces of the Zanbonini³¹⁹): Lombardy, Treviso and Romandiola were retained as well as the March of Ancona, where the hermits of Brettino prevailed. The Tuscans were divided into several provinces, though we find the first document of the province of Pisa only in 1259 and a year later one for the province of Siena. The provinces of Rome and Naples were no doubt in existence at the first general chapter, though we have the first indication of their existence only in 1274³²⁰). France-England, Hungary, Spain and Germany formed the other provinces giving us a total of twelve provinces at the time of the Great Union.

So far only one record has been found which bears the signature of Lanfranc³²¹) and since it concerns the establishment of a house of studies in Paris³²²), then the center of Theology, it shows the zeal with which he tried to give the youth of the Order

³¹⁷) AA VI, 53-58.

³¹⁸) CRUSENIUS I, 8.

³¹⁹) v. note 205.

³²⁰) AA VII, 18 sqq. where data for all provinces are given.

³²¹) AA. XII, 158.

³²²) A detailed history of the Grand Couvent St. Anne's in Paris and the two foundations on Montmartre (1259) and in Chardonnet (1285) has not yet been written. Its chartulary (LL 1471 in the Archives Nationales) was used for the first time by E. RAUNÉ, *Epitaphier du vieux Paris* I (*ibid.*, 1890), 151-219, but was unknown to BERTY-TISSERANT, *Topographie historique du vieux Paris* (*ibid.*, 1887), 241-262. These two writers give a better account than most histories of Paris. A detail in the life of Blessed Angelus de Furcio has been overlooked by all biographers of Giles: « Qui (Egidius) sibi mox eum (Angelum) recepit in socium et in suum pariter hospitium; erat enim domus ipsius ordinis (Montmartre) in ipsa Parisiensi civitate nimis distans a contrata seu parte civitatis ubi studium regebatur; qua de re cuncti tunc temporis pro studio accedentes per conducta hospitia propriis in omnibus sumtibus permanebant »: ASS Febr. I, p. 936.

Valuable material for the history of the Parisian house may also be found in the Angelica, Rome: Cod. 1416, the Public Library of Lyon: Mss. 199, 841 and in Toulouse: *Catalogue de l'histoire de France* V, Paris, 1858, chap. V.

the best possible education. A few years before his death ³²³) he sent Giles of Rome to that newly established house thus giving his Order the most famous theologian it ever produced.

The Difficulties after the Union

1. *The secession of the Williamites.*

Reflex: nicht alles freiwillig
The decisions of the General Chapter of 1256 deprived the Williamites not only of their former mode of life but also of their name and habit, a sure sign that they formed a small minority in this gathering and Jordan of Saxony was justified in the case of the Williamites, at least, to change the text of *Licet Ecclesiae* from « universas domos et congregationes vestras in unam ordinis Eremitarum Sancti Augustini professionem counivit » to « Ordini Eremitarum Sancti Augustini concorporavit et univit » ³²⁴). The Augustinian element certainly prevailed.

The Williamites bitterly resented the changes imposed upon them and though Cardinal Richard reported to the pope of the unanimous consent of the Chapter ³²⁵), the Williamites claimed, that they had not agreed to the union, but opposed it ³²⁶). As soon as their delegates returned, they bent every effort to regain their former independence and succeeded in the same year ³²⁷). They based their protest on the old and approved principle, that a monk can change from his Order only to one of stricter observance, but not to a milder form ³²⁸). While this legal reason did

³²³) Giles went to Paris probably at the age of 16, which would indicate the year 1261. V. the chronology of his life by G. BRUNI in *Collezione di Testi Filosofici inediti e rari* XIII (Naples, 1935); MOÉ, *Recherches*, 290 and 307, n. 3. Since most records esp. of general and provincial chapters are missing until 1274, we cannot give a detailed account of the education within the Order at this period. For an excellent treatise of it about the beginning of the 14th century v. A. ZUMKELLER, OSA, *Hugolin von Orvieto und seine theologische Erkenntnislehre* (Würzburg, 1941), 47-72.

³²⁴) Vfr. 47. The contemporaries had no doubt that Jordan's opinion was correct. V. note 329 *infra*.

³²⁵) « de communi capituli assensu... unanimes consenserunt »: *Licet Ecclesie*.

³²⁶) « quod unioni non consenserunt imo contradixerunt »: *Ea quae iudicio* of August 29, 1266: P 19807.

³²⁷) *Licet olim pro*, August 22, 1256: P 16528, RONCIÈRE 1452.

³²⁸) *Vestre religionis meritis* (February 19, 1263: ASS Febr. 10, appendix 26) repeats the accusations of the superior of the Williamites: « Nonnulli tamen ex

not seem conclusive in their case, since Pope Gregory IX had greatly mitigated their austerity, its general correctness could not be denied. Certain compromises had to be made at the Great Union in order to satisfy all groups. An added reason for the separation seems to have been a question of poverty. The Williamites accustomed to the Benedictine form of self-sustenance and, therefore, opposed to alms-begging, were threatened with serious losses because *Licet Ecclesiae* demanded absolute poverty according to the Franciscan ideal. Thus Duke Ulrich III of Carinthia withdrew in October 1256 his former bequests to the Williamites in Windischgrätz, « because through their transmutation into the Augustinian Order, they were no longer permitted to have such possessions »³²⁹).

Since the union had been in effect but six months, it seemed like an easy task to re-establish the former independence, but this was not the case due to the fact, that in several instances the Williamites had hermitages near the same towns where the Augustinians lived. Immediately after the Great Union the hermitages of both groups were sold and the united brethren moved into the city, where they built a new monastery. In such cases the Williamites always lost out, though their losses in Italy were limited. It was different, however, where only a former Williamite house was in question, but even then great difficulties could arise, when it had been transferred or newly built with Augustinian money and in such cases one could scarcely speak of a Williamite foundation. This was particularly the case in Germany and Bohemia, where none of the Williamite houses had been established before 1250 and had been, therefore, only in their formative stage. The first German provincial, Guido Salanus, was not willing to let the fruits of his hard labor slide from his rightful ownership and when the priors of the former Williamite houses of Schöenthal

vobis, assumpta audacia, quod sub leviori pugna de antiqui hostis versutiis facilius triumphabunt, humanae fragilitatis seducti consilio ad mitioris ordinis observantiam aspirantes, ad Ordinem Fratrum Eremitarum Sancti Augustini proprio motu se transferre praesumpserunt ».

³²⁹) « Hinc est quod, cum dilectis nobis fratribus ordinis sancti Guilelmi quasdam possessiones apud Grez donassemus pro nostre anime remedio incolendas et cum propter transmutationem in ordinem sancti Augustini factam in capitulo generali per dominum papam talibus possessionibus non liceat eis uti... »: A. VON JAKSCH, *Monumenta historica Ducatus Carinthiae* (Klagenfurt, 1906), IV, n° 2639.

and Seemannshausen tried to return to the Williamite fold, he resisted them with all his energy. The case was brought before Leo Thundorfer, bishop of Ratisbon, who decided in favor of Guido; but the two priors abided by his decision only, when he called in the local priors of the Dominicans and Franciscans to testify that they had not acted on their own free will but ceded only to higher authority³³⁰). The general of the Williamites appealed the case to Rome and after many negotiations Stephen of Hungary, cardinal protector of the Williamites, decided « according to the will of Cardinal Richard »³³¹) that all houses of the Williamites should return to their former status with the exception of those in the kingdom of Germany and Hungary, but even here Porta Coeli in Weissenborn (Thuringia)³³²) and Mariakron near Tübingen³³³) should remain in their possession. The Augustinians in Weissenborn would not believe this document and refused to

³³⁰) *Monumenta Boica* XXVI, n° 14; AA XIII, 520.

³³¹) « De voluntate dicti domini Richardi sancti Angeli diaconi cardinalis, cui curam predicti ordinis Eremitarum Sancti Augustini eadem Sedes commisit, tamquam in arbitrum abitratorem, et amicabilem compositorem super causis litibus et questionibus ejusdem, que erant, vel esse possent super predictis ». This long papal document *Ea que iudicio* is dated, Aug. 29, 1266. Sources in *Vfr.* 452. The text is also published in FÉJER, *Cod. dipl. Hungariae* IV, 3, 347-358 and M. FELIBIEN, *Histoire de la ville de Paris* (Paris, 1725), III, 234-238, but is missing in Empoli.

³³²) This Porta Coeli is different from Himmelspforte near Helmstadt in Brunswick, and Porta Coeli, De Hemelsche Poort in Belgium, which was also called Baseldonck and its members Baselaars, and which was the oldest house of the Williamites in the ultramontane countries, founded 1205: *Analectes* XXXII (1906), 46.

³³³) Most of the editors of *Ea quae iudicio* read « Corona Marie de Fuvisene, Constantiensis Diocesis », but after a careful examination of the original papal register Bernouilli could clearly read *Tuwingene* i. e. Tübingen: *Württembergisches Urkundenbuch* (Stuttgart, 1833 sqq.) VI, 508. It is the monastery Mariakron in Oberried, whose history by F. GIESLER, *Die Geschichte des Wilhelmitenklosters in Oberried* (Freiburg, 1912) offers nothing for our period. A. Neuscheler of the University Library, Tübingen kindly called my attention to the document of its foundation on May 25, 1252 printed in M. GERBERT, *Historia Magnae Silvae Ordinis sancti Benedicti coloniae* (St. Blasius, 1788) III, 157 and the literature until 1904 in F. X. KRAUS, *Die Kunstdenkmäler des Grossherzogtums Baden* (Freiburg, 1904) VI, I, p. 316.

The Austins entered the city of Tübingen in January 1262. « Quod nos ad ampliandum divini nominis cultum et remedium animarum nostrarum viros religiosos fratres ordinis eremitarum Sancti Augustini locavimus infra muros nostre civitatis »: *Württemberg. UB* VI, 45.

leave, until forced to do so under threat of excommunication³³⁴). When the smoke of battle had lifted, the Augustinians found themselves in the possession of Pivonia (Stockau) and Insula Marie in Bohemia, Lixtin in the diocese of Kamin, Mindelheim in the Diocese of Augsburg, Seemannshausen and Schönthal in the Diocese of Regensburg and « some others ». Amongst the latter I could find only Saros in Hungary, which was called still in 1278 « conventus fratrum Gyllumitarum Ordinis Sancti Augustini de Saros », Windischgrätz and Völkermarkt in Austria³³⁵), but Himmelspforte near Helmstadt belonged to the Augustinians before 1253 and there is no indication that it was a Williamite foundation.

Of practically all these former Williamite houses we can prove, that the Augustinians had transferred them into the cities or rebuilt them and this is the only reason why they were assigned to them and the simple solution of the riddle which had plagued the older historians of the Order, and had caused them to distinguish Williamites with the Augustinian rule, who were affiliated, and Williamites without it, who remained independent, a solution which is contrary to all known historical facts as shown in the history of the Order.

Since this papal decision Augustinians and Williamites went their separate ways. It is, however, evident, that the few houses which the Williamites lost in Germany and Hungary, none of which had passed the first stage of development, could not mean the crippling blow from which the Order never recovered³³⁶). They flourished in the Netherlands and found much papal support in Italy towards the end of the 13th century but when the Reformation had taken most of the houses and Germany and the Congregation of St. Maur deprived them of their important house in

³³⁴) O. DOBENECKER, *Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Thuringiae* (Jena, 1925) III, n° 3518. The foundation of the monastery is placed, as a rule, in the year 1253: W. REIN, *Burg Scharfenberg und Kloster Weissenborn*, in *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde* VI (1865), 285-300 with a record of the available documents. The archivist of the Thüringisches Landeshauptarchiv, Weimar, called my attention to some documents in Gotha. The monastery was dissolved at the time of the Reformation.

³³⁵) V. appendix.

³³⁶) « Die Zahl der zurückgebliebenen Klöster war im Verhältnis zu denen, die den Augustinern blieben, nur klein und niemals konnte sich der Orden von diesem Schlage erholen »: REIN in *Archiv für sächsische Geschichte* III (1865), 202.

Paris ³³⁷), they led but a lingering existence and disappeared during the secularization at the beginning of the 19th century.

The Williamites of Favali also fell away, since they were never again mentioned as members of the Augustinian Order after the Great Union. The Bollandists supposed that they were re-united with Maleval, but we doubt this since in 1390 Monte Favali was a member of the Cistercian Order ³³⁸). To-day only one trace of the former connection between the two Orders remains: the liturgy of the Augustinians keeps alive the memory of St. William ³³⁹).

It has been said that the Brettini also fell away ³⁴⁰), because two popes had to order them to remain in the place where they were located, but a closer study of their history shows that this command did not concern their whole Congregation but only the house in Brettino, where great difficulties had arisen, when the Augustinians wanted to move into the nearby city of Fano, but were bitterly opposed by some adversaries, who found their best helpers in some of the older brethren who wanted to continue their former penitential life.

2. The Poor Catholics.

The successful « revolution » of the Williamites brought to an end the far-reaching plan of Cardinal Richard Annibaldi to unite all branches of Hermits into one great, active Order. The language of the papal document is unmistakable in this matter: « Ri-

³³⁷) The chapter of Wallincourt held Nov. 10, 1619 imposed a levy on all monasteries in order to regain the house in Paris, which had been lost « per simplicitatem aliquorum fratrum et fraudem quorundam Benedictinorum »: JUTEN, *Analectes* 46.

« Hodie (1623) in tota Germania vix duo reperiuntur Guillermitarum coenobia, in Belgio circiter sex supersunt, in Gallia totidem, ac in his paucissimi religiosi »: CRUSENIUS I, 17. By an ironic quirk of history the motherhouse of Maleval was given to the Augustinians: *Histoire des ordres monastiques religieux et militaires* (Paris, 1721) VI, 142.

³³⁸) « Mons Fabuli, Faballo (de Monte Fabuli) monasterium sancti Benedicti, Cisterc. Ordinis, Pensauriensis diocesis »: P. KROFTA, *Acta Urbani VI et Bonifatii IX* (Prague, 1905), n° 365.

³³⁹) ASS, Febr. 10, paragr. 8 claim that Gregory XIII granted the feast of St. William to the Austins on July 25, 1556, but it was celebrated by them as early as 1291: AA V, 77, also VIII, 192 and XVI, 167.

³⁴⁰) Thus KOLDE, *Deutsche Aug. Kongreg.* 13; LITTLE in *Cambr. Med. Hist.* VI, 760 and MONAGHAN in *The Tagastan* XIV (1951), 27.

Forsch.
meinung

chardus... qui auctoritate nostra omnes heremitas *cuiuscumque ordinis* uniens » ³⁴¹). It shows that Richard did not plan to unite only Augustinians — as has been the constant tradition of the Order — but to unite hermits and did not care whether they belonged to one type of Order or another. He failed in this and his failure was inevitable because only homogenous groups can be welded into a body that is uniform in its outlook and action.

Before the cardinal recognized this truth he tried to make up for the loss suffered by the secession of the Williamites by the aggregation of the Por Catholics of Milan, the remainder of a much misunderstood and maligned Order of mendicants.

The Poor Catholics of Milan ³⁴²) were a group of Waldenses converted after the great disputation held in 1207 at Pamiers before bishop Diego of Osma, who was accompanied by St. Dominic. After a minute profession of faith and personal meeting with Pope Innocent III the leader of these converts, Durandus Huesca, received permission for himself and his followers to outwardly continue their former manner of life, which consisted in the complete acceptance of the Apostolic life by the practice of poverty and the observance of the Evangelical counsels without binding themselves to any of the old monastic rules. Their main task consisted in preaching the Gospel of Penance and a thorough religious training of the populace through their so-called *scholae* which may be compared to the study clubs or the cell movement of today, but proved far more effective, because the men and women who joined the *scholae* submitted in all things to the direction of their teachers. Sometimes the members of these *scholae* lived in common, gave their possessions to the poor, promised chastity and obedience, did penance and practiced charity ; they were without question enkindled by an active, vital Christianity. Pope Innocent III wanting to preserve the great religious values of this movement, and having purged it from its heretical elements tried to break the power of the Waldenses by using their own weapons against them. The farsighted pope was not understood, because the average man could not comprehend how a religious community could be approved which wore the same garments as the Wal-

³⁴¹) *Iustus petentium*, Oct. 23, 1257: LOYE-CENIVAL 2299.

³⁴²) J. B. PIERRON, *Die Katholischen Armen* (Freiburg, 1911); H. GRUNDMANN, *Religiöse Bewegungen des Mittelalters* (Berlin, 1935).

denses, used the same methods of preaching and instruction and like these condemned heretics fought against the love of money among laymen and clerics. Complaints poured into Rome that the Poor Catholics admitted unconverted Waldenses to their services and accepted escaped monks into their ranks ; that they kept many from the regular parish services and proved their heretical inclinations by denying secular powers the right of capital punishment. Innocent III answered that the accusers were driving religious men and women from the church by false accusations of heresy, and were keeping others from the church by harsh and antiquated methods of conversion. Soon, however, there was no need for further argument. The new Orders of Mendicant Friars by their street preaching, their poverty, their apostolic zeal and Third Orders fought the heretics most effectively ; and when in 1247 the bishops of Narbonne and Elne complained in Rome that the Poor Catholics preached without permission and spread false doctrines, Pope Innocent IV forbade them to preach and demanded their entrance into one of the approved Orders. As a consequence their province of Lombardy with St. Augustine's in Milan as mother-house joined the Augustinian hermits in 1257 by command of Cardinal Richard ³⁴³).

Whether this entirely new element with its strong inclination towards the active life and its modern ideas of religious care of souls spurred the re-organized Order of Austins to a more effective realization of its new tasks would be an interesting bit of research, if material for it were available ; neither is anything known at present about the number of houses and brethren, who were affiliated.

Like the Williamites who had been united against their will, the Poor Catholics of Milan also tried to regain their independence. According tot Giulini ³⁴⁴), the famous historian of Milan, the members of St. Augustine's had been transferred into St. Mark's and some Austins had taken over the management of their church and convent. When the Poor Catholics became dissatisfied with the new arrangement, they returned in the middle of the night to St. Augustine's, drove the Hermits from it by force of arms and due to the unsettled conditions within the archdiocese and the city they were able to keep their independence until 1272 when

³⁴³) LOYE-CENIVAL 2299.

³⁴⁴) *Memorie spettanti alla storia... di Milano* (ibid., 1764-1774) VIII, 134-5.

they submitted anew to the Austins. They, however, did not submit from a recognition of their guilt as Torelli believed, but the ten remaining members of St. Augustine's bowed to the force of the rulers of Milan³⁴⁵). In order to avoid further scandals the convent was destroyed, probably in the same year, but the church of St. Augustine's continued to exist for some time and fell victim to some other circumstances some time during the 14th century.

Francis ROTH, O. E. S. A.

(To be continued).

³⁴⁵) Odo Visconti, archbishop of Milan, gave on November 24, 1272 his vicar Aliprando Visconti the command « ut fratres de S. Marco Mediolani in possessionem inducat loci Sancti Augustini alias fratrum pauperum Catholicorum »: E. LATTES, *Repertorio diplomatico Visconteo* (Milan, 1911) I, n° 13; L. ZANONI, *Valdesi a Milano nel secolo XIII*, in *Archivio Storico Lombardo* 39 (1912); Torelli IV, 545, 607.

P. Michaël Van Hecke op weg naar Rome

De Vlaamse Augustijn Michael Van Hecke bracht de 17 laatste jaren van zijn leven door in Rome, waar hij arriveerde op 4 Juli 1670, waar hij o. m. professor was aan de Sapienza en consultor van het Heilig Officie, en stierf op 25 September 1687. Wegens deze functies nam hij deel aan de behandeling van vele kerkelijke aangelegenheden in verband met België, Holland en Frankrijk, en liet hij tevens vele geschriften na. Zodoende zal vroeg of laat de activiteit van deze man dienen onderzocht te worden ¹⁾. Om nu reeds voor de toekomstige geschiedschrijver deze taak te vergemakkelijken gaan we hier P. Van Hecke volgen op zijn weg naar Rome.

Over Van Hecke bezitten we slechts enkele korte levensberichten ²⁾ waarvan één door de auteur zelf werd geschreven pas

¹⁾ Men zal enige aanduidingen over deze activiteit vinden bij N. NARDUCCI, *Catalogus codicum manuscriptorum... in bibliotheca Angelica*, I, Rome 1893, passim; in de gekende werken van BROM (*Archivalia*), HOOGEWERFF (*Bescheiden*); ook bij M. DUBRUEL, *En plein conflit*, Paris 1927, 83-84; L. CEYSSENS, *Romeinse brieven*, in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 23 (1944-46), 108; IDEM, *De Carmelitarum Belgicorum actione antijansenistica*, in *Analecta Ordinis Carmelitarum*, 17 (1952), 3-120.

²⁾ *Biogr. nat.*, VIII, 819-20; PAQUOT, III, 587-588; FOPPENS, II, 893; E. REUSSENS, *Documents relatifs à l'histoire de l'Université de Louvain*, V, Louvain, 1889-1892, 292-93; A. KEELHOFF, *Geschiedenis van het klooster der... Augustijnen te Gent*, Gent, 1864, 247-484; OSSINGER, 429; Gr. DE SANTIAGO VELA, *Ensayo de una bibliotheca Ibero-Americana de la Orden de San Agustin*, VIII, Madrid, 1931, 285. — Louter wegens bibliophilische redenen vermelden we nog, ALPHONSUS DE WANDRIPONT (sic), *Heroicon Adm. Rev. ac eximio P. Magistro Michaeli Heckio in ord. Erem. S. P. Augustini totius Germaniae, Austriae, Poloniae etc. assistenti Generali*, in *Sapientia Romana Sacrarum litterarum lectori, necnon Sancti Officii Consultori et Qualific. dignissimo...*, Neapoli, Typis Ioannis Francisci Paci, 1678. In-8°, 18 blz. (gans in verzen; een exemplaar is aanwezig te Rome in de Biblio-

nadat hij in Rome aankwam. De tekst ervan moge hier dienen als uitgangspunt.

Autobiographia P. Michaelis Heckii, Ord. S. Augustini.

In nomine Domini Nostri Jesu Christi, amen. — Ego Michael Van Hecke, filius legitimus Livini et Annae Goethals, Gandavensium, patre agente receptorem regium in oppido Watervliet, territorii Gandavensis, natus sum anno Domini 1620, baptizatus 28 Januarii. Legere et scribere didici gallice in oppido Grevelingen, patre ibidem etiam receptore regio, catechismum per dominos pastores et patres Societatis Audomaro advenientes, qui me ibidem ad studia sollicitarunt. Sed patre mutante solum in Sassum Gandavensem, 11 annos natus Gandavi apud patres Augustinianos humaniores litteras inchoavi et perfeci.

Anno 1636 in festo Sancti Michaelis habitum eiusdem Ordinis indutus, anno sequenti in festo Sancti Hieronymi professus, mox Bruxellis philosophiae studui et primus integram defendi.

Anno 1640 theologiae navavi operam Lovanii, ibidemque totis tribus annis audiui ventilari quaestiones praecipue de gratia ex Sancto Augustino, ratione editi libri cui titulus *Augustinus Cornelii Janse-³⁾*.

Anno 1643 praecipuas difficultates defendi Brugis Flandrorum in capitulo provinciali ⁴⁾. Mox Gandavi docui poesim dein rhetoricam. Factus anno 1646 concionator et confessor, per omnes dominicas et festa anni dixi.

Anno 1647 et 1648 praefectus scholarum et regens collegii, insti-

theca Angelica, Q. 5.32). Deze Alphons de Wandripont (in het ex. van de Angelica is de naam met de pen verbeterd in Waodripont en Waudripont) moet vereenzelvigd worden met de Augustijn Georges Salomons (zie Biogr. nat., XXI, 258-260), een oud-leerling van Van Hecke, cf. infra. Dit blijkt uit een handschriftelijke copie van hetzelfde gedicht, aangevend: « *Georgii Salomonici, Belgae, Ord. S. Aug. 1676* »; cf. NARDUCCI, 376; HOOGEWERFF, III, 1676.

³⁾ De Angelica-Bibliotheek bevat enkele te Leuven in 1640 opgenomen collegegeschriften van P. Van Hecke; zie HOOGEWERFF, *Bescheiden*, III, 6; 133.

⁴⁾ Het gaat hier om de volgende thesis, onder het voorzitterschap van Willem Tasselon, Augustijn, professor aan de Universiteit, door Van Hecke verdedigd op het provinciaal kapittel te Brugge gehouden op 23 April 1643: *Theologiae Augustinianae pars prima. Sive conclusiones Theologicae de Deo uno et trino, angelis et primo homine, juxta mentem S. P. Augustini Ecclesiae Doctoris Eximii*. Leuven, bij Bernardinus Masius, 1643; in-4°, iv-15 blz.

Hetzelfde jaar, op 10 Februari, verdedigde Van Hecke, samen met P. Engelbert Van Wou, nog een andere thesis van Tasselon: *Conclusiones theologicae de praedestinatione ac reprobatione hominum et angelorum juxta mentem S. P. Augustini, Ecclesiae Doctoris Eximii*. Leuven, bij Coenestenius, in-4°, 11 blz. Deze thesis was opgedragen aan Jacobus Boonen, aartsbisshop van Mechelen; REUSENS, *Documents*, V, 289-290. — Over de strekking van deze theses, cf. infra.

tui meditationes quadragesimales in templo sancti Michaelis et nobilium sodalium.

Anno 1649 factus sum Sacrae Theologiae baccalaureus et licentiatius in universitate Duacensi et admissus ad doctoratum. Deinde philosophiam per quatuor annos Gandavi docui et praesedi primus etiam super moralibus ⁵⁾. Et per quadragesimam concionatus sum. Brugis per duos annos docui theologiam uti regens et primarius professor, ubi et quadragesimam dixi.

Anno 1655 vocatus sum Bruxellas ad habendam orationem de Sancto Augustino et dicendam octavam. Placui magnatibus et iis instantibus mansi concionator; anno 1656 praedicavi quadragesimam, octavam de Sancta Apollonia et alteram de Beata Maria de bono successu.

Hoc anno in Iulio factus sum Duaci Sacrae Theologiae doctor, interfui liberationi Valencenensi et caeso Gallo, Bruxellas redux, dixi de Sancto Augustino circa motiva Martis et Artis latine et totam octavam flandrice.

Initio Octobris ivi Parisios, missus obviam confessario D. Joannis Austriaci ⁶⁾. Regem vidi et reginam. Inde Burdigalim, inde Hispanias, per Biscaiam, Madritum. Dominum nostrum regem vidi et praesens salutavi.

Anno 1657 cum reverendissimo Confessario in Ianuario veni Parisios. Reginam adiit vocatus et me allocuta est; inde [adiit] ducissam Nicolam de Lotharingia; interpretes fui. Redux Bruxellas item octavas et quadragesimam dixi, uti mandatum praedicavi in sacello regio coram confessario.

Anno 1658 tertium recitavi octavam et tertium orationem de Sancto Augustino ⁷⁾. In Maio ivi ad docendum Lovanii, recognitus

⁵⁾ Rome, Angelica-Bibliotheek, hs. 280, fol. 131, bevat een brief van P. Van Hecke (uit Gent, 4 October 1652) namens P. Christianus Lupus, die ziek te bed ligt (en voorlopig nog Van Hecke's vriend schijnt te zijn; cf. infra) geschreven aan de Generaal der Augustijnen. In dezelfde Bibliotheek zijn aanwezig de twee volgende theses onder de leiding van Van Hecke te Gent verdedigd: *Philosophia de anima ad mentem Gloriosissimi Apostolici Doctoris Magni Patris Augustini* [verdedigd op 20 Mei 1651]. Gent, Johannes van Kerchoven, in-8°, 16 blz.; en *Philosophia universa in theses redacta ex mente Gloriosissimi... Augustini* [verdedigd op 6 September 1653]. Gent, bij Maximiliaen Graet, 1653, in-4°, 22 blz.

⁶⁾ De biechtvader van de Gouverneur-Generaal Don Juan van Oostenrijk was de Spaanse Augustijn Fray Francisco de Gamboa, over wien o. m. gesproken wordt bij J. CUVELIER - J. LEFÈVRE, *Correspondance de la Cour d'Espagne*, IV, Brussel, 1933, 626.

⁷⁾ De lezing van deze zinsnede staat niet heel vast. — Van Hecke schijnt het zeer op prijs gesteld te hebben dat hij die octaaf in Brussel herhaalde malen mocht preken. In een later ongedateerd rekwest aan een Kardinaal (de Staatssecretaris) ter verdediging van zijn medebroeder Franciscus Bassery (naar aanleiding van diens predicates in 1682 gedurende dezelfde octaaf gehouden) vraagt

ibidem a doctoribus. Dixi de Sancto Augustino coram tota Universitate, uti de Sancto Thoma apud Dominicanos et de Sancto Patricio Franciscanis ⁸⁾).

Anno 1659 praesedi et concionatus sum Bruxellis et Lovanii ⁹⁾, superiorum iurisdictione thesibus de Sacra Theologia universa, sed inde orta difficultate cum Doctore Ioanne Sinnich, adhuc tertium ¹⁰⁾ praesedi et 1660 Romam appellavi et praesedi in universa theologia : *Augustinus-Usu-Agnitus* ¹¹⁾).

Primo veni Romam 19 Decembris 1660 ¹²⁾. Comparavi Romae anno 1661 ¹³⁾. [*Was getekend*] P. Michael Heckius, pro Provincia diffinitor generalis.

[*Latere bijvoeging*] Discessi Roma in Belgium, obtento decreto a Sacra Congregatione Sancti Officii pro catholica doctrina de canonizatione Sanctorum atque etiam favorabili brevi ab Alexandro VII pro magisterio ordinis, 5 Maii 1662.

Secundo reversus sum Romam anno 1670, intrans Urbem 4 Iunii. Coepi docere publice Sacras Scripturas in Sapiencia die 7 Novembris 1670. Deo gratias ¹⁴⁾).

Deze autobiographie laat de praalzucht van de schrijver uitschijnen : toen hij philosophie studeerde was hij de eerste die theses over heel de materie verdedigde ; toen hij nog student was in de theologie verdedigde hij vóór het provinciaal kapittel theses in verband met het Jansenisme. Naderhand, als professor van philosophie, was hij weer de eerste om theses over de ethica te laten verdedigen. Als predikant schitterde hij niet minder ; hij kreeg voor zijn aandeel de voorname predikaties, in de grote kerken van Gent, Brugge

hij « ut... suspensio illa auferatur, praesertim quod dictus Pater Magister [Bassery] concionaretur octavam S. Augustini, quam ego quinquies Bruxellis dixi, et ad quam fit magnus concursus... » ; NF, 203.

⁸⁾ Vermoedelijk bij de Ierse Franciscanen van het Sint-Antoniuscollege.

⁹⁾ Van Hecke drukt zich hier onduidelijk uit. Zijn bedoeling is te laten weten dat hij naar aanleiding van de heiligverklaring van Thomas van Villanova te Brussel en te Leuven én preekte én theses liet verdedigen ; cf. infra.

¹⁰⁾ Of *tribus* ; er staat nl. geschreven : 3.

¹¹⁾ Op deze en volgende bijzonderheden zullen we verder terugkomen.

¹²⁾ Deze zin werd later tussen de regels bijgevoegd.

¹³⁾ Van Hecke bedoelt dat hij dit boekje (*Officia propria*) te Rome in 1661 aankocht.

¹⁴⁾ Zie HOOGEWERFF, *Bescheiden*, III, 147-148, waar de tekst volgens de Angelica-Bibliotheek H. 8.69 (der gedrukte werken) wordt weergegeven, doch waar veel duistere plaatsen onopgelost bleven. Het geschrift van P. Van Hecke is op zich zeer goed leesbaar, doch de autobiographie werd geschreven op een schutblad, gevormd door een soort vloeipapier waardoor de aflijning der letters zeer vaag is geworden.

en Brussel. « Placui magnatibus » ! Daarom mocht hij de biechtvader van de gouverneur-generaal gaan afhalen in Spanje en had hij het geluk, te Parijs en te Madrid, de regerende vorsten van heel dicht bij te zien. Daarna preekte hij aan het hof te Brussel...

Deze aangename herinneringen uit zijn vroeger leven heeft P. Van Hecke niet op evangelische wijze « verborgen gehouden in zijn hart » ; onder de drang van zijn ijdelheid heeft hij ze aangekend in een boekje *Officia propria Sanctorum Ordinis Eremitarum Sancti Augustini*, en daarna dat boekje aan de Angelica-bibliotheek ten geschenke gegeven toen hij in 1661 voor de eerste keer (voor korte tijd) in Rome kwam. Zijn Romeinse medebroeders konden op die wijze te weten komen wat een hoog bezoek ze hadden ontvangen.

In eenzelfde geest en op een zelfde wijze liet Van Hecke toen hij in 1670 definitief naar Rome was gekomen aan zijn medebroeders zijn laatste glorierijke daad kennen. Vooraan in een Statenbijbel, die hij op de bibliotheek liet zetten, tekende hij aan :

Haec biblia, jussu Statuum Hollandiae impressa juxta deformationem calvinistam, cum catechismo nefariae doctrinae accipi ab Illustrissima Domina Anna Agnete, nata baronissa de Swaerzenburgh, quando aspirante Deo a luthero-calvinismo conversa est ad fidem catholicam, et per me reconciliata Sanctae Romanae Ecclesiae acceptis sacramentis poenitentiae et SSmae Eucharistiae in aula sodalitatibus nostrae Bruxellis, ipso festo Divini Augustini 1660. Postmodum accepit sacramentum confirmationis ab Illmo Archiepiscopo Mechliniensi ; in quorum fidem subscripsi : [was getekend] P. Michael van Hecke, Ord. S. Aug. S. T. D. et professor. [Latere bijvoeging] : Immediate antequam primo veni Romam [was getekend] : Hecke. [Ter keerzijde] : Sub beneplacito R^{mi} P. Generalis reversus Romam pro secunda vice ad diem 4 Iunii 1670, factus SS. Literarum in Sapientia professor publicus, publico bono reliqui Bibliothecae Angelicae praesertim pro Belgis habentibus facultatem legendi et spiritum discernendi falsum a vero S. Scripturae sensu ¹⁵).

¹⁵) Zie HOOGEWERFF, *Bescheiden*, III, 146, waar foutief *notoriae doctrinae* gelezen wordt in plaats van *nefariae doctrinae*. De schrijfwijze *Swaerzenburgh* is niet twijfelachtig bij Van Hecke; doch over welke barones gaat het ? In de *Correspondance*, IV (passim), komt de naam voor onder de vorm *Schwartzenberg*; over de Schwarzenberg's in Friesland, zie *Nieuw Nederlandsch biographisch woordenboek*, VII, *passim*. Een graaf van Schwarzenberg komt voor in de geschiedenis van de *Monita salutaria*; cf. P. HOFFER, *La dévotion à Marie au déclin du XVIIe siècle*, Paris, 1938, 185. Bij L. VON PASTOR, *Storia dei papi*, XIVA, Rome, 1943, 415, komt de naam *Schwarzenbach* voor onder de Duitse bekeeringen uit de XVIIe eeuw.

Gezien zijn aard, is het helemaal geen wonder, dat P. Van Hecke zou opgaan in de disputen rond het Jansenisme, waar een zo ruim en zo dankbaar arbeidsveld open lag voor ambitieuze personen. Wanneer hij in zijn autobiographie onschuldig weg vertelt, dat hij in 1640 te Leuven hoorde orakelen over de genadekwesatie naar aanleiding van Jansenius' *Augustinus*, en dat hij in 1643, op het provinciaal kapittel de « voornaamste moeilijkheden » in een thesis verdedigde, dan mogen we dat in een andere zin verstaan, want zijn vriend P. Willem Maes, prior te Brussel, verhaalt in een latere brief (1655) dat hij, Van Hecke, vroeger « ferbuit jansenismi zelo », maar daarna, onder invloed van anti-jansenistische Paters, van inzicht veranderde ¹⁶).

¹⁶) Zie verderop. Hier dient de aandacht gevestigd te worden op een schrijven van P. Henricus Engelgrave, S. J., uit Gent, 20 Juni 1645, aan een mij onbekend confrater:

« Mitto R. V. affixionem Patrum Augustinianorum, quam eorum rhetores [later bijgevoegd: *Magistro rhetoricae P. F. Laurentio (sic) van Hecke*] in festo V. Sacramenti hic adornarunt de doctrina Jansenii, quae ut supra captum puerorum sit, ad hoc tamen plurimum confert ut in teneris studiosorum animis de viro ac dogmate eius existimatio et in Societatem odium concitetur, quasi parum foret nos a Batavis et Francis per publica bella impeti, nisi haec civilia et velut intestina exsurgerent. Titulus totius affixionis erat:

Sapientissimo mortalium Aurelio Augustino necnon genuinis magni Patris filijs, Reverendissimo Patri Gregorio Ariminensi, Generali in Ordine et doctrina vere Augustiniano, et Rmo Dno Cornelio Jansenio Iprensium episcopo, quorum memoria eo scriptis honorificentior quo quibusdam odiosior... ».

P. Engelgrave beschrijft vervolgens 21 *emblemata*, die elk bevatten: een tekening, een opschrift en een gedicht in acht verzen. Ziehier een paar voorbeelden:

« Emblema primum: pingebatur qui in cortice arboris nomen sculpiet.

Epigraphia: *Crescit Jansenii gloria adversariorum invidia...*

Emblema secundum: pingunt saccum repletum frumento. Epigraphia:

Qui Augustinum sequitur de gratia, nil exoptat amplius...

Emblema vigesimum primum: in mensa liber apertus; in una pagina

Corn. Jansenii Episcopi Iprensis; in altera *Augustinus*; in aere fama cum tuba; epigraphia: *Dni Corn. Jansenii gloria immortalis... ».*

P. Engelgrave gaat voort: « Supersunt quaedam alia eiusdem styli, quae assequi non potui, cum per varios studiosos haec mihi caute comparare opus fuerit. Totam affixionem ubi bis attente lustrassem, praefectum scholarum conveni; rogavi eum: 1º num doctrinam Jansenii per haec stabiliri vellet; 2º num bullis pontificiis fidem denegaret; ad quae vir consternatus respondit, se nec folium nec verbum affixionis vidisse; supervenit concionator Ordinis P. Thomas, qui idem asseruit... Quare Magister rhetorices vocatus [Van Hecke], a quo dum de bulla contra Jansenium agerem, negavit se bullam vidisse, at... dum urgerem

Inderdaad, blijkens een brief van Andreas Mangelli, internuntius te Brussel, aan Kard. Rospigliosi, d. d. 29 Mei 1655, was Van Hecke, op dat ogenblik, een van die bekeerlingen, wier ijver noch paal noch perken kent en zich vooral uit in woede tegen vroegere geloofsgenoten.

Andreas Mangelli aan Kard. Jules Rospigliosi, Brussel, 29 Mei 1655.

A lo scritto con lettere della settimana passata circa l'eletione del provinciale di queste provincie dell'Ordine di S. Agostino, che presto si dovrà fare, mi occorre di aggiungere che sono avisato, come il P. Ignatio Dyckero, al presente provinciale, fa ogni diligenza costì, acciò che sia nominato presidente del capitolo il P. Gerardo Carlier, che vive in Bruges. Sono informato che questo religioso non procede bene in quello che tocca la materia Janseniana, et impedisce che il Padre Van Hecke assista alla difesa di alcune thesi, solo perchè manifestamente sono contrarie alla condannata dottrina, como potrà V. S. Illma restar servita di vedere dalla congiunta lettera; di maniera che pare che non si habbia da sperare alcun buon effetto, quando egli presidesse al capitolo. Nè l'essere promosso per ciò dal presente provinciale deve far forza alcuna, perchè il detto P. Provinciale in questi ultimi mesi ha proceduto o con molta fredezza, o con molta doppiezza, circa l'esecuzione degli ordini del P. Generale contro il P. Lupo e P. Rivio, seguaci

an doctrinam Jansenii defendere vellet, *omnino*, inquit, *et defendi in capitulo provinciali Brugis*. Atque hoc, dicebam, *mihi satis*; quin eodem die uni e nostris studiosis dixit se non curare novas illas bullas ex nescio cuius cerebro confictas. Veritus tamen est ne quid nos de Luthero opponeremus, et apud discipulos nostros gravissime interminatus est, si quid simile ausi essemus » (Mechelen, Archief van het Aartsbisdom; Museum Bellarminum, C 4, n° 3).

In verband met de jeugdige Jansenistische ijver van Van Hecke mag hier nog gewezen worden op zijn volgende publicatie: *Triumphe van de goddelycke praedestinatie sonder opsicht der voorighe wercken verwerft* [sic] *over Gulielmum Hertoghe van Aquitanien, door Godts toelaeten met syn eerste jaeren in verscheyde sonden ende fauten ghewintelt; met schick der Eewighe Praedestinatie sonder syn goetheydt door den H. Bernardum tot kennisse van Godt ende van zij selven gheleyt, ten lesten door haer Al-verwinnende gratie geworden Augustyn Ermyt, wordt verthoont een waerachtigh uyt-vercoren sone Godts, Speel-wys door de studenten van het Collegie vande PP. Augustynen binnen Ghendt den 9. ende 11. september ten 3 uren 1649*. Gedrukt te Gendt bij Maximiliaen Graet, in den Engel in-4°, 4 blz. Een exemplaar (mij aangewezen door P. Norbertus Teeuwen) is aanwezig op de Angelica-Bibliotheek P. 12.49. Op het titelblad heeft Van Hecke eigenhandig aangetekend: « Exhibui ultimo anno praefecturae Collegii Gandavensis, eodem factus philosophiae professor et S. Theologiae licentiatius. Ego P. Michael van Hecke, Ord. S. Aug. ».

antichi del Jansenismo, e perciò le sue istanze si devono tenere per sospette et indirizzate più a fini suoi particolari, che conformi al zelo altre volte mostrato dal medesimo a favore della classe dei religiosi più ubbidienti alla Santa Sede... ¹⁷⁾.

Deze inlichtingen had de Internuntius bekomen van de reeds vermelde Prior van Brussel, die hem ter justificatie van zijn beweringen een brief had overhandigd van zijn vriend, P. Van Hecke; dit eigenaardig document, dat schrijvers politieke instelling duidelijk aan de dag laat treden, moge hier in nota weergegeven worden ¹⁸⁾.

¹⁷⁾ Vatikaans archief, *Nuntiatura di Fiandra* (= NF), 39, 198. Hier en bij enkele der volgende citaties uit de *Nuntiatura di Fiandra* gebruikten we copiën die ons welwillend door E. H. Kan. A. Legrand ter hand werden gesteld. — Over de moeilijkheden bij de Vlaamse Augustijnen naar aanleiding van het Jansenisme ontstaan kan hier niet verder worden ingegaan. De studie ervan is bovendien nog niet ver gevorderd. Het te Rome in de Angelica-bibliotheek bewaarde hs. 280 bevat veel brieven (ook van de hier vermelde personen) in verband met deze kwesties. Om zich een idee te vormen van de overdrijvingen die er geuit werden, b. v. ten overstaan van P. Christianus Lupus, is het voldoende 'n levensschets van deze hoogstaande persoon te lezen; b. v. die van Jozef SABATINI, *Vita Eximii Patris Magistri Christiani Lupi*, als inleiding afgedrukt in LUPUS' *Scholia et notae... concernentes acta Ephesini et Chalcedonensis concilii*, Leuven, 1682; ook in *Opera omnia* van LUPUS, Venetië, 1724-29. Zie ook H. HURTER, S. J., *Nomenclator*, IV, 3^e uitg., Innsbruck, 1910, 521 vlg.

¹⁸⁾ Van Hecke aan P. Willem Maes, prior te Brussel. Brugge, 24 mei 1653:

« Gavisus sum summopere, dum concessum fuit videre et amplecti vestras, quibus hactenus destitutus videor mihi totus perditus. Sed revixi, ut vidi interne quod non apparebat externe. Sed quid? Petitioni nequeo facere satis, nam ut ex P. M. Vicario habui, quod pergente diffinitore ita violenter presidentiae nostrae obsistere, ego pro honore ordinis desisterem et aliunde cogere deserere meum responsalem, qui per obedientiales Hasseletum urgebatur, ab impressione approbatarum thesium destiti, tum iudicans melius esse parum quam 30 florenos perdere, praesertim quod et ad desistendum urgerer mandato P. Prioris nostri, ex consilio, ut loquebatur, PP. Deputatorum. Modo tamen voluissem esse impressas, ut hac via constaret Illmo D. Pronuntio integra fides mea et... [woord weggevallen] quam volo ac debeo matri meae Ecclesiae, dum propositiones ex jansenismo excerptas et a Smo D. N. Innocentio X damnatas merito damno et execror et tamen integram stare D. P. Augustini puramque doctrinam ostendo. Sed hoc, ut nunc audio, maxime momordit P. Diffinitorem Carlier, (qui indubie ex consilio P. Lupi agit quidquid hac in re agit) dixitque Patri Loets, neomistae apud nos nunc ordinato, quod quia his rebus me immisceo, tanto magis disputationi meae obsistat, idque verbis ita sonantibus ac si aliquid contra Ecclesiae sensum attentarem. Quod quidem debuit et dixisse confoederato suo priori Hasbroucano, ab aliquo tempore hic per octiduum haerenti, qui id retulit P. Priori Iprensi. Unde is me per fratrem Loets rogari iussit quid ista de re esset; an ego inten-

Een maand later, bezorgt de Brusselse Prior nogmaals, in een ongedateerd en niet ondertekend stuk, aan de Internuntius inlichtingen die rechtstreeks P. Van Hecke betreffen.

Quam necessario huc usque laboratum et deinceps laborandum sit, ut Janseniani et ipsi adhaerentes, secundum sacras ordinis nostri constitutiones part. 3, cap. 1, coerceantur, etiam inter alios suo procedendi modo probat P. Gerardus Carlier, Provinciae diffinitor. Qui cum sit studii theologiae moralis in conventu Brugensi regens, ideoque deberet obedientiam Sanctae Sedi debitam promovere, videtur illam velle impedire, nam cum P. Michael van Hecke, S. Th. Lic., et primarius dicti studii professor, jansenianismi zelum (quo hactenus ferbuit) in obedientiam praedictam, consilio et opera Patrum Sanctae Sedi obedientium convertisset, et ut hanc testaretur conclusiones theologicas bullis pontificiis conformes et a R. P. Petro Damaso de Coninck, S. Th. Doctore et professore, studii Lovaniensis regente, provinciae diffinitore et Magistri Provincialis vicario, ut

derem defendere propositiones ab Ecclesia damnatas vel forte ut tales reprobare. Videt Eximia Vestra Paternitas falsitatem et calumniam, non tantum in me sed et in P. M. Vicarium, thesium mearum approbatorem, imo hac in parte mecum compositorem, redundantem; quam profecto, ut probare possim studeo quam maxime, ut ita obstruatur os calumniatoris et pateat candor et puritas defensoris. Interim de ista praesidentia nullam nunc video aut spero apparentiam, absente nunc meo responsali et nullo hic ad id muneris alio facile aptando, pauci enim sunt studiosi et alii atque alii indies vocantur, uti et nunc P. Meulenaere...

PP. Prior et Diffinitor receperunt litteras a P. M. Provinciali Kalendis Maii Romae datas; quid contineant nescimus, quia omnino tacent. Pergunt spargere quod P. Diffinitor sit futurus capituli praeses, additque P. Procurator quod quidquid Diffinitor et Lupus agent cedet in promotionem R. M. Rivii. P. Lupum habent hic tamquam firmum conventualem, confirmatum, ut dicunt, P. M. Provincialis litteris. Dixit hic uno Hiberno transeunti, quod futurus sit in capitulo (vult dicere tamquam discretus Brugensis) et tum ipsi de bono loco prospiciet. P. Prior bis ipsum adhibuit tamquam P. Deputatum; quo haec omnia vergant, satis intelligit! P. Mertens hic etiam hilarissime cum ipsis haesit per octiduum, tractatus non semel a fratribus Carlier. Propediem expectatur P. Prior Basseri, pari modo excipiendus. Interim nos hic satis firmi, novem numero, stamus pro parte regia, acturi quod possumus, non quod volumus; acturi tamen plura, si nobis superius adsit auxilium prudenter collatum et firmiori modo continuatum. Vale...

Utinam resciam an sit habita consulta de Senatu Gandensi et quinam in apparentia interveniant... Examinavimus hic a 4 hebdomadis Patrem Verdonck, et consentiente etiam Diffinitore, ad confessionem idoneum admisimus, sed quia est a parte nostra de consilio, imo ex factione Diffinitoris, P. Prior non vult illum praesentare Rmo; certe, quid hoc est nisi admissionem P. M. Vicarii negligere et nostrum examen contemnere. Rogo pro ipso agat apud M. Vicarium ut dignetur hoc Priori imponere ». NF, 39, 199.

tales rite approbatas, vellet publice tamquam praeses sustinere, opposuit se dictus P. Gerardus Carlier, licet bis terve ab eodem Magistro vicario ipsi praeceptum esset, ut sineret dictum P. Van Hecke approbatis a se thesibus praesidere. Ut vero aliqua rationis specie oppositionis suae temeritatem adornaret, effecit ut desuper convocarentur Patres deputati (sine quibus nullus prior aliquid grave potest attentare) et licet de illorum numero non sit Magister Christianus Lupus, tamen ipsum etiam tunc adesse curavit. Unde contigit ut dictarum thesium propugnatio huc usque sit suspensa et sic incommodum manifestetur quod sequitur ex inobedientia Magistri Lupi, quem dictus P. Carlier, non obstantibus iteratis obedientiis, quibus ille Magister Lupus alio migrare cogitur, in conventu Brugensi praedicto usque in hunc diem manutenere praesumpsit... ¹⁹⁾.

De door Van Hecke te verdedigen theses, waarover sprake is in dit document, zijn vermoedelijk degene die we verder nog zullen ontmoeten onder de titel : *Augustinus Usu-agnitus*, waar dan tevens enkele details aan het licht treden, die kunnen bijdragen om de houding van P. Carlier en P. Lupus te verklaren.

Wegens zijn anti-jansenistische actie komt Van Hecke in betrekking met de internuntius te Brussel en wordt zijn naam reeds bekend gemaakt te Rome, hetgeen later een ver strekkende betekenis zal krijgen. Intussen komt hij in goede relatie te staan met zijn confrater Willem Maes, prior te Brussel, feit dat reeds onmiddellijk vruchten oplevert. De autobiographie zegt inderdaad : *anno 1655 vocatus sum Bruxellas ad habendam orationem de Sancto Augustino et dicendam octavam*. De feiten, zelfs belangrijk in het leven van Van Hecke, volgen elkaar snel op. *Placui magnatibus, et iis instantibus mansi concionator*. In 1656 is hij inderdaad nog als predikant werkzaam te Brussel.

Maar nadat Van Hecke het gewoon onderwijs in zijn orde heeft vaarwel gezegd om zich te wijden aan de hogere predikatie, gaat hij, blijkens zijn autobiographie, ook deze de rug toekeren om in het hoger onderwijs te geraken. Dit gebeurde in eigenaardige omstandigheden.

Gedurende drie jaren (1640-1643) heeft Van Hecke godgeleerdheid gestudeerd te Leuven ; vermoedelijk gebeurde dat in het studiehuis van zijn orde, dat geaffilieerd was aan de Universiteit. Daarom lezen we met verwondering in de autobiographie : « Anno 1649 factus sum Sacrae Theologiae baccalaureus et licentiatius in uni-

¹⁹⁾ NF, 39, 253.

versitate *Duacensi* et admissus ad doctoratum... Hoc anno [1656] in Julio factus sum Duaci Sacrae Theologiae doctor... ». Indien Van Hecke regelmatig studies deed te Leuven, was het toch voor de hand liggend dat hij er ook de academische graden, althans het baccalaureaat en het licentiaat haalde. De jansenistische professoren zouden hem zeker niet wegens zijn overtuiging geweerd hebben, want toen was hij zelf nog de mening van zijn leraren toegedaan. Doch laten we niet verder gissen ; verderop in deze studie zal ons nog meegedeeld worden dat Van Hecke niet eens aan de Universiteit geïmmatriculeerd was, en er dus ook niet naar graden kon pretenderen.

Doch voor wat de te Douai behaalde graden betreft, is er in de levensloop van Van Hecke geen plaats open voor bijzondere studies in die stad. Blijkens de autobiographie haalde hij het baccalaureaat, het licentiaat en de toelating tot het doctoraat in 1649. Nochtans weten we door zijn aantekeningen op de *Triumphe van de goddelycke praedestinatie* dat hij minstens tot midden September 1649 prefect van het College te Gent was, en nog hetzelfde jaar professor van philosophie benoemd werd. Dit alles leidt er toe te veronderstellen dat Van Hecke, evenals vóór hem Du Bois had gedaan, zich tot de Universiteit van Douai wendde om op een gemakkelijke, maar onregelmatige wijze academische graden te verwerven, die hem in Leuven ontoegankelijk waren. Op deze gelijke verhouding met Du Bois berust misschien wel de hechte vriendschap die weldra tussen deze twee anti-jansenisten zal ontstaan.

Inderdaad, ofschoon Van Hecke, na de onmiddellijke vruchten van de predikatie genoten te hebben, over zich, in 1655, kan schrijven : « placui magnatibus et iis instantibus mansi concionator », schijnt hij zich niettemin aangetrokken gevoeld te hebben om eenmaal een der twee leerstoelen aan de Augustijnen te Leuven voorbehouden te bekleden. In ieder geval in 1656 behaalt hij te Douai de doctorsgraad, en in 1658 komt hij naar Leuven : « In Maio ivi ad docendum Lovanii, recognitus ibidem a Doctoribus ». In Juli onder tekende hij reeds te zamen met Antonius Dave, Nicolaus Du Bois, Jacobus Speeck, alle drie uitgesproken anti-jansenisten, een « informatio » tegen Gerard Van Werm, Jacobus Pontanus, Johannes Sinich, Andreas Laurent, Franciscus Van Vianen en Johannes Recht, even uitgesproken jansenisten ²⁰⁾. Intussen doceerde dan Van Hecke

²⁰⁾ Zie nota 36.

bij zijn medebroeders te Leuven, hetgeen de rechtstreekse weg was, om vroeg of laat, bij het openvallen van een der twee aan de Augustijnen voorbehouden leraarstoelen, in aanmerking te komen. « *Recognitus a doctoribus* », d. w. z. zijn te Douai behaalde doctoraatstitel werd door de universiteit erkend, zodat hij volkomen gemachtigd was om in een aan de universiteit geaffilieerde instelling en eventueel rechtstreeks aan de Alma Mater zelf te doceren.

In feit was Van Hecke niet in regel met zijn graden, evenmin als professor Nicolaus Du Bois het was in 1654, toen deze wegens zijn anti-jansenistische tendenzen, onder de aanbevelingen van de anti-jansenisten, door de Gouverneur-Generaal tot koninklijke professor was benoemd geworden ²¹⁾. In dezelfde omstandigheden hoopt Van Hecke door dezelfde middelen te slagen. Hij heeft zich reeds uitgesproken in anti-jansenistische zin; hij sluit zich nu ook aan bij Du Bois, die het onderwijs in de Heilige Schrift, waar hij niets van af weet, wil laten varen, vooral nadat hij in het begin van het schooljaar 1658-59 een ernstige vermaning had gekregen ²²⁾.

Onder de datum van 21 April 1659 geven de *Acta Facultatis* de volgende mededeling van de deken der theologische faculteit weer :

« Sub medium 8 vespertinae facta est mihi per D. Du Bois, praesente notario Essinck, lectura certae declarationis plurium articulorum et illius occasione tradita per eundem D. Du Bois acta praetensae substitutionis Patris Van Hecke in sua professione Sacrae Scripturae... » ²³⁾.

In betrekking tot Van Hecke beslist de Faculteit 's anderen-daags, dat Du Bois eerst de redenen van zijn afwezigheid moet bekend maken en ze door de Faculteit laten goedkeuren, zoals de *Visitatio* dat voorschrijft ²⁴⁾. De volgende dag laat Du Bois aan de deken weten dat hij zich wegens een apostille van het Hof van

²¹⁾ Na alles te zamen drie maand theologie gestudeerd te hebben, bekam Du Bois, op grond van valse documenten, de graad van licentiaat in de theologie te Douai en werd hij professor in de H. Schrift benoemd te Leuven. Over deze feiten hopen we binnen kort een studie te publiceren.

²²⁾ Brussel, Rijksarchief, fonds der Universiteit van Leuven (= FUL), 388, 330-331.

²³⁾ FUL, 388, 333; de brief van Prof. Du Bois aan de Rector, dd. 21 April, is aanwezig in FUL, 408.

²⁴⁾ FUL, 388, 333-34.

Brabant naar Brussel moet begeven en dat hij derhalve P. Van Hecke belast heeft met het geven van zijn lessen ²⁵⁾). Hem wordt geantwoord :

« Quod videlicet causa quam allegat D. Du Bois videatur iusta pro absentia brevioris temporis, non tamen sufficiens ad substitutionem praetensam, neque soleat pro modica absentia fieri aut peti substitutio, neque creditur D. Du Bois passurus exinde obloquium, vel a facultate vel ab aliquo alio rationabiliter ratione similis absentiae aut defectus in docendo ; quod si tamen habeat aliam justiore, poterit quandocumque placuerit illam proponere... » ²⁶⁾).

De tekst gaat voort : *Atque ita haec res quievit usque ad 9 maii*. Inderdaad onder deze datum lezen we weer :

« Quidam studiosus (uti quidem apparebat) omnino mihi ignotus ²⁷⁾ exhibuit certas litteras signatas per D^{um} Lamoral etc., cuius tantum apparebat prima linea et tertia a fine, cum reliquis sequentibus, omnibus intermediis occultatis alia charta apposita et adsuta ac duobus sigillis adimpressis obfirmata. Litterae vero istae sic tectae praeferrebant evocationem Dⁿⁱ Du Bois pro causa summi momenti et praetexebatur in eis interesse publicum quod non admitteret moram ²⁸⁾). Unde dictus iuvenis iterum pro parte dicti Du Bois instabat

²⁵⁾ FUL, 408.

²⁶⁾ FUL, 388, 334; FUL, 408.

²⁷⁾ Uit de processtukken (FUL, 408) blijkt dat deze jongeling een Ier was en Franciscus Martin heette. Deze is later, eerst als anti-jansenist, daarna als Jansenist zeer berucht geworden. Zie F. H. REUSCH, *Der Index der verbotenen Bücher*, II, Bonn, 1885, 655, 666; HURTER, *Nomenclator*, IV, 1058.

²⁸⁾ Volgens FUL, 408 had Lamoral, graaf van Tour en Tassis, geschreven (Brussel, 8 Mei 1659) aan Du Bois:

« Comme dans une affaire de très grande importance et qui requiert accélération le Sieur official de M. l'Archevêque de Malines a nommé quatre théologiens et entre autres votre révérence avec deux théologiens de l'ordre des Cordeliers et un théologien du Rouge Cloître, proche de cette ville de Bruxelles, je viens prier votre révérence d'avoir la bonté de se transporter au premier jour dans cette ditte ville, puisque les deux religieux de l'ordre de Saint François y sont déjà venus expressément à cet effet et qu'il s'agit d'un intérêt publique qui ne souffre aucune remise et dans les occasions reciproques de son service, je tâcherai de témoigner que je suis... [P. S.] Quant aux vacations de votre révérence elles seront satisfaites sans faute ».

Op 10 Mei (FUL, 408) gaf dezelfde graaf de volgende getuigenis, welke een inzicht geeft in die gewichtige zaak:

« Nous soussignés déclarons et attestons, que comme pour une cause d'importance, concernant le service et la gloire de Dieu, au prétendu rétablissement de l'ancienne image miraculeuse de N. D. dans l'église du Sablon en cette ville de

pro nova venia absentiae, quam paulo ante ex alia causa obtinuerit et respondi eumdem D^{nm} Du Bois non debere scrupulose in ea re esse sollicitum, quando subsunt iustae causae et absentia non protrahitur ad longius tempus ²⁹⁾).

Tot hiertoe schijnt deze zaak een min of meer normaal verloop te hebben ; maar de volgende dag is die schijn verdwenen. Du Bois en Van Hecke voeren hun wil door op krenkende wijze. Op 10 Mei verhalen de *Acta* :

« Ad medium 11^{ae} convocata est facultas ad curiam academicam ad deliberandum de remedio adversus attentatum per R. P. Michaelem Van Hecke Augustinianum, qui sine scitu et consensu facultatis suscepit eo die supplere vices Dⁿⁱ Du Bois in professione S. Scripturae et resolvit facultas advocandum dictum Patrem Van Hecke ad decanum et super isto attentato et praesumptione sua ex parte facultatis serio et graviter amonendum ; concipiendum etiam libellum praesentandum rectori ut eidem Patri Van Hecke interdicat istam lectionem et substitutionem praetensam, atque in eam rem supplicetur eidem rectori, ut mandet notificationem fieri statuti universitatis disponentis de similibus casibus, titulo de *professoribus*, idque ad valvas scholarum et loca consueta » ³⁰⁾.

De volgende dag geeft de faculteit haar goedkeuring aan het rekwest dat aan de Rector gestuurd moet worden, aan een ontwerp van het te publiceren decreet alsmede aan een declaratie die de bedellus aan de studenten zal voorlezen in geval P. Van Hecke het aandurft nogmaals, ondanks het decreet, in de les te verschijnen ³¹⁾. Van zijn kant leent zich de Rector tot alles wat hem gevraagd wordt. In plaats van te gehoorzamen geeft Du Bois een ontwijkend antwoord ³²⁾ en wendt zich reeds naar de Gouverneur

Bruxelles, était nécessaire que diverses personnes doctes en théologie et droit y intervenissent, avons procuré qu'entre iceux serait appelé et employé M. N. du Bois... comme très capable en telle matière pour la conjunction des dites sciences ».

Nopens de terugplaatsing van dit mirakuleus beeld vertelt Du Bois nog (art. 15 van zijn *Replique*; AUL, 408) dat Matthias van Vianen « avait le 21 août 1656 donné un jugement par un principe totalement pernitieux au culte que l'on doit aux images miraculeuses, disant : *onse devotie als die oprecht ende vierich is, heeft de cracht om alle beelden miraculeus te maken* ».

²⁹⁾ FUL, 388, 334v.

³⁰⁾ FUL, 388, 334v.

³¹⁾ FUL, 388, 334v-335; AUL, 408.

³²⁾ De brief van Du Bois (11 Mei, meegedeeld aan de rector op 12 Mei) luidde: « Erud. D. du Bois omnino credit, impedimenta sua, publica et neces-

en de Raden te Brussel om in het gelijk gesteld te worden ³³⁾. Op 12 Mei besloot dan de faculteit: « deputandos esse duos Bruxellam, qui super ea re agant apud utrumque senatum, ne inaudita facultate aliquid decernerent ». Op 15 Mei waren Sinnich en Laurent reeds terug uit Brussel met een gunstige apostille van de Geheime Raad en van de Raad van Brabant, alsmede met de verzekering dat de Gouverneur-Generaal zou ingelicht worden « ne forte praeveniretur sub- et obreptionibus » ³⁴⁾.

Op 26 Juni 1659 probeert Du Bois nogmaals de faculteit te dwingen om P. Van Hecke te aanvaarden ³⁵⁾ doch het proces kreeg intussen te Brussel zijn beloop ³⁶⁾. Op 4 October gaf de Geheime

saria, duratura facile duobus mensibus, propter quae volens conscientiam suam exonerare substituit E. D. P. Van Hecke alias facultati... propositum iuxta formam plenius lectam et exhibitam. Declarat etiam quod absolute putet se observasse statuta Visitationis quando praedictum Patrem iam a tribus septimanis per notarium proposuit nec DD. Doctores dictae facultatis contradixerint... ».

³³⁾ Volgens AUL, 408 had Du Bois reeds op 17 Mei een apostille bekomen en aan de deken geïnsinueerd.

³⁴⁾ FUL, 388, 335.

³⁵⁾ « Convocata est facultas per D. Vice-Decanum ratione certae schedulae multis lituris maculatae, apertae, nec ab ullo signatae, sibi pridie a duobus iuvenibus traditae, qui dicebant se eam ferre missos a D^{no} Du Bois... Substantia autem schedulae istius erat, D^{um} Du Bois intendere proficisci... ac propterea petere... ut causam istam pro absentando se ad septimanas aliquot a scholis tamquam sufficientem approbet, ad hoc ut tunc substitum aliquem nominet, si opus sit, qui, ne schola vacet, lectiones eius prosequatur... Resolutum est... illam schedulam, eo quod ita maculata esset nec signata pro responso redituris reddendam esse... iisdemque dicendum quod si D. Du Bois sibi responderi velit mittere debeat petitionem suam absque lituris conscriptam et sua aut notarii alicuius manu signatam... Misit D. Du Bois... epistolam clausam in qua idem petebat... Conclusum respondendum... eum iam pridem unum substituisse ac... super ista substitutione sit litispendingia... Neque D. Du Bois debere dicere, ut in litteris suis dicit, facultatem ipsum vexare, cum ipse sit qui vexat facultatem... ». AUL, 388, 335v-336.

³⁶⁾ Uit de processtukken, brengen we de volgende details naar voren. De faculteit verwijt aan Du Bois (*Duplique*, FUL, 408) dat hij dit jaar en ook de vorige jaren telkens ongeveer vier maanden afwezig is geweest, zonder de redenen daarvan te kennen te geven en te zorgen voor een plaatsvervanger; feiten waarom hij reeds vroeger ernstig werd vermaand; dat hij op onwettige wijze professor is benoemd, dat hij zijn lessen zó slecht geeft dat het aantal studenten, sinds hij begonnen is te onderwijzen, merkkelijk is verminderd; dat hij de statuten niet onderhoudt, die voorschrijven: « quod lectiones non fiant memoriter propter periculosum linguae lapsum in negotio fidei, nec in foliis dissolutis sed in codice integro, proprio studio legentis elaborato ». « Du Bois n'a

Raad een uitspraak ten voordele van de faculteit ³⁷⁾.

Door zich aan te sluiten bij Du Bois had Van Hecke zijn kans verkeken te Leuven. De hoop echter had hij niet verloren. Hij preekte, verdedigde theses en toonde zich daarin anti-jansenistisch, hetgeen in de gegeven omstandigheden het beste middel was om protectie van hogherhand te bekomen.

De titel van een eerste thesis luidde :

Coniugium spirituale in Christo Iesu et Thoma a Villanova sub purioris vitae sponsalibus a pueritia inchoatum ; sub religionis perfectione in S. Ordine Eremitarum S^ui P. N. Augustini ratum et consummatum ; sub archiepiscopo Valentino in Hispania in omnibus et per omnia prorsus absolutum. Nunc demum ob singularissima erga Deum et in Ecclesiae merita, ob manifestissima vitae sanctitatis ac miraculorum argumenta, ex infallibili intuitu, sub Spiritus Sancti afflatu per S. D. N. Alexandrum VII. Pont. Max., ad instantias Maximi Regum Philippi IV. Kalendis Novembris Canonizato. In 100 theses encomiasticas ad vitam eiusdem sancti fideliter digestum. Quas praeside R. et Exim. P. F. Michaelae Van Hecke S. Theol. Doctore ac in Universitate Lovaniensi Professore, defendet sub

qu'à remplir son devoir comme tous les autres, sans s'en dispenser si légèrement, se divertissant à advocasser et playdoyer les causes qui ne lui touchent pas... ». Van Hecke krijgt ook zijn part: om te beseffen hoe verkeerdt hij handelt met naar een leraarstoel te dingen die aan seculiere priesters is voorbehouden (wegens de eraan verbonden prebende), moet hij maar even nadenken over hetgeen hij zou menen indien een seculier naar een functie in zijn kloosterorde kwam streven. Indien hij beweert gratis te willen doceren, dan vermoedt de faculteit « [que] c'est probablement la partie agréable, pour entrer, mais [que] plus tard il réclamera son salaire ».

Du Bois, van zijn kant, beweert « que tous les ans, cinq ou six fois il est travaillé d'un mal de dents conjoint à certaine défluxion qui l'empêche de faire sa fonction à chaque (fois pendant) huit à dix jours ».

In September wordt er nog aangetekend in de *Acta Facultatis*: « Resolvit S. Facultas ex sua parte offerendum M. D. Rectori libellum supplicem, quo peteretur ut D. Nicolaus Du Bois iuberetur se inscribere cuidam libello impresso quem evulgabat sub nomine EE. DD. Dave, Specck, Van Hecke et suo; iuberetur quoque subscriptionem procurare istorum aliorum dominorum »; AUL, 388, 337v. Het gaat hier om het volgende geschrift: « Informatio qua declaratur Jus et Patronatus Regius in Facultate Theologica Lovaniensi et propugnatur immediatus recursus ad Suam Majestatem in certis causis, pro eximiis DD... Antonio Daveo, Nicolao du Bois,... D. Jacobo Spieckue... R. P. Michaelae van Hecke... contra Eximios DD. Van Werm, Pontanum, Sinnich, Laurent, Vianen, Recht. Ad Magnificum Dominum Recorem »; in-4°, 11 blz., gedateerd 30 Juli 1658. Zie, PAQUOT, II, 306.

³⁷⁾ AUL, 388, 338v.

solemni exaltatae canonizationis octava, Fr. Carolus de Backere eiusdem voti religiosus die 4 Martii, hora 3. post meridiem in sacro D. P. Augustini fano, Bruxellis ³⁸⁾).

Deze thesis was gedrukt bij Cyprianus Coenestenius te Leuven in 1659 en opgedragen aan P. Franciscus de Gamboa, de Biechtvader van de Gouverneur-Generaal, dien Van Hecke was gaan afhalen in Spanje. Ze werd, overeenkomstig de autobiographie, een tweede maal verdedigd (door Carolus de Backere en Georgius Salomons) te Brussel op 11 en 12 Maart van hetzelfde jaar ³⁹⁾).

De volledige titel van deze thesis verdiende weergegeven te worden. Er komen namelijk interessante gegevens in voor. We zien er b. v. dat Van Hecke zich zonder enige beperking hoogleraar aan de Leuvense Universiteit noemt, een feit waarover we reeds zijn ingelicht, en dat hij tevens een lans breekt voor de onfeilbaarheid van de Paus. In die beroerde jaren was er geen beter middel om de gunst van de internuntii te winnen dan te recht en te onrecht de pauselijke onfeilbaarheid te onderlijnen ⁴⁰⁾. Doch in het onderhavig geval schijnt Van Hecke wel een rechtstreekse aanval te hebben bedoeld op een der meest aan het licht tredende professoren van Leuven, Johannes Sinnich, die in zijn boek tegen de Protestanten *Confessionistarum Goliathismus profligatus* (Leuven 1657) de pauselijke onfeilbaarheid in feitenkwesties had ontkend ⁴¹⁾.

In de 17^e eeuw was een dergelijke zienswijze meer dan genoeg om een felle polemiek in het leven te roepen.

Op 13 Januari 1660 liet Sinnich zekere *Theses theologicae de Ecclesia et notis eius* verdedigen. Daarin kwam o. m. de volgende stelling voor :

³⁸⁾ Dit en ook het hierboven vermelde geschrift komen niet voor bij L. WILLAERT, *Bibliotheca Janseniana Belgica*, I, Namen, 1949.

³⁹⁾ Twee exemplaren (eveneens gedrukt bij Coenestenius) zijn aanwezig op de Angelica-Bibliotheek.

⁴⁰⁾ Toentertijde werd het voorrecht der pauselijke onfeilbaarheid zelfs in gewone hoffelijkheidsformulen beleden. Om maar een toevallig voorbeeld te geven: Francesco Airoidi schrijft op 13 Augustus 1672 uit Brussel (NF, 61, 539): « L'elezione di Monsignore Fabrizio Spada per nunzio alla Corte di Torino, quanto è proprio dell'infallibile avvedutezza e disposizione di N. S.... ».

⁴¹⁾ F. DEININGER, *Johannes Sinnich*, Düsseldorf, 1928, 87 vlg. PAQUOT (III, 587) citeert uit blz. 308 de volgende passage: « Pastor ovium, id est, Christi fidelium, non indiget scire ubinam... digesta aut explanata fuerit doctrina quam... suis ovibus... devitandum circumscriptis; sed satis ei est, quod noverit utrum salutaris sit, an noxia ».

« Certissime fide tenendum est, veram in terris ecclesiam ac sponsam Christi esse unicum illum visibilem baptizatorum coetum qui eadem christianae fidei professione et sacramentorum eadem communione est colligatus et in hunc usque diem perpetua successive continuatur, qui Romanum Pontificem, Beati Petri successorem, sibi in his quae fidem et religionem concernunt ordinatione divina praefectum, numquam ex cathedra errantem agnoscit. Cum eo tamen bene consistit eum non solum ut privatum, verum etiam ut publicam personam in quaestionibus facti errare posse. An autem ut persona privata haereticus esse possit ? Non implicat, quamvis id numquam contigisse existimemus ».

De eerste der drie baccalaurei die met de opwerpingen belast waren, bracht de Honoriuskwestie naar voren ; de tweede beriep zich op de gewone menselijke zwakheid waaraan ook de Paus is onderworpen ; de derde begon bij wijze van voorbeeld te stellen dat een herder goede weilanden moet zoeken voor zijn schapen, doch zich kan vergissen in de keuze. Ieder werd met een zeer conservatief antwoord afgewezen.

Sinnich die ons deze bijzonderheden meedeelt in een *Declaratio*, enkele dagen na de gebeurtenissen opgesteld, gaat voort :

« Dum haec agitentur, quidam doctor [Van Hecke] intravit scholam et mox resumpsit argumentum in analogia pastorum fundatum ut supra. Cui reposita est eadem responsio, quae data fuerat bacchalaureo. Tum ille, non tam contra praemissa arguendo, aut argumentum proseguendo, quam tentative interrogando : « an ergo, inquit, non est de fide contineri haereses in libris Institutionum Calvinii » ? Responsum est, de fide esse quod doctrina, quae revera in istis libris continetur, sit haeretica ; sed non esse de fide eam doctrinam ibi contineri, imo nec libros ipsos esse Calvinii. Nam Tridentina synodus doctrinam ipsam anathematisavit et haeticam esse definivit ; sed nec eam in libris contineri vel huius aut illius auctoris esse definivit, prout patet legenti canones ipsos synodales...

Interrogavit ille denuo : « an si synodus id definisset, non esset de fide, tametsi sit quaestio facti » ? Responsum est nostrae thesi nihil officere quod eo casu id esset de fide, quia thesis non loquitur universaliter de omnibus quaestionibus facti, ac proinde sufficienter verificatur pro aliquibus quaestionibus facti, etiam seclusis aliis compluribus. Quapropter nostra thesis, prout iacet, adeo certa est et communis ut Card. Bellarminus... non dubitaverit scribere (Lib. 4 de pont. cap. II : omnes catholicos et haereticos in eo convenire posse

⁴²⁾ FUL, 450; *Declaratio E. D. M. N. Joannis Sinnich, STD et Prof. super dictis per eum in disputatione cui praesedit 13 Januarii 1660*; ook aanwezig in FUL, 69, 295v-298v, samen met bewijsstukken.

pontifices, etiam ut pontificem et cum eo suo coetu consiliariorum vel cum concilio generali, errare in controversiis facti particularibus, quae ex informatione testimoniisque hominum praecipue pendent...

Transivit hinc doctor ille ad aliam interrogationem : « an nimirum Pontifex possit errare in canonizatione sanctorum ». R. Esse impertinens ad thesim defendendam... Interim non deesse aliquos theologos qui negent esse de fide pontificem errare non posse in sanctorum canonizatione, quorum sententias Ecclesia nondum reprobavit, ut est v. g. Melchior Cano ⁴³⁾.

Replicavit ille : « non ergo esset de fide certum quod S. Thomas de Villanova nuper a S. D. Alexandro VII canonizatus videat Deum in coelo » ? Ad hoc responsum est petendum vicissim ab ipso, quid esset canonizatio ? Quo tacente, additum est canonizationem non importare quod canonizatus de facto videat Deum in coelo, sed quod obierit in sanctitate seu in statu gratiae et amicitiae divinae, prout apparet inde quod Joannes XXII canonizaverit S. Thomam Aquinatem cum tamen ipse usque ad finem vitae fuerit in opinione quod animae iustorum non viderent Deum usque ad extremum iudicium... Additum quoque est continuo Pontificem non posse errare in canonizatione sanctorum, quantum ad id quod ipse definit...

Rursus ille : « hoc ipsum, inquit, est facti ; num talis sit in sanctitate defunctus. Poterit igitur Pontifex in hoc ipso errare si vera sit vestra thesis ». R. Negando sequelam ; quia iam toties dictum ac repetitum est, thesis non loquitur de omnibus generatim quaestionibus facti... adeoque perperam ex ea infertur determinatum factum in particulari, signanter illud de quo agitur, nam eius veritati testimonium perhibet Deus patrando miracula in confirmatione sanctitatis eius qui canonizandus est...

Replicavit ille : « sed an sint facta miracula, est etiam quaestio facti ». Responsum est, id quidem esse verum, sed Ecclesiam praemittere tam accuratum istius facti examen, ut nemo possit prudenter rem in dubium revocare, attenta praesertim divinae providentiae assistentia, quae non permittit Ecclesiam colere pro sancto eum qui sanctus non est.

Replicavit iterum ille : « deberet ergo dici potius quod divina providentia non permittat pontificem errare in ullis quaestionibus facti ». Responsum est, id dici non posse, tum quia ut ex Bellarmino superius dictum est... tum quia ipsi pontifices frequenter fassi sunt vel supposuerunt oppositum, et res adeo clara est ut ridiculum sit velle obniti ; unde refertur de quodam principe saeculari, quod cum audiisset revocari in disceptationem, dixerit, sibi experimen-

⁴³⁾ Op 10 Januari 1660 schrijft de internuntius aan de Kard. Staatssecretaris : « Sento che alcuni theologhi della stretta facoltà di Lovanii meditino una nuova impressione del Cano, auctore domenicano, nel quale mi vien supposto che si trovino alcune opinioni pericolose in risguardo delle controversie suscitate hoggi dalli jansenisti »... De internuntius is niet op de hoogte van de strekking van die auteur en vraagt of hij de heruitgave van diens werken moet beletten (NF, 44).

taliter constare partem affirmativam, quia cum ipse vocaretur Carolus, pontifex in quodam brevi appellavit eum Joannem.

Ad haec ille : « ego, inquit, scio pontificem posse errare in quaestionibus facti ; sed potestne errare in definiendo » ? Responsum est ad veritatem thesios nostrae sufficere id quod iam ultro admittit pontificem scilicet posse errare in quaestionibus facti. Iterum quia novam quaestionem movet de definitione, rogatus est ut diceret quid esset definitio. Quo tacente, additum est, Bellarminum... asseruisse pontificem etiam cum concilio generali errare posse in quaestionibus facti et de facto sic errasse Synodum VI generalem in causa Honorii papae. Interrogavit demum ille : « num Pontifex possit approbare institutiones Calvinii » ? Responsum est divinam providentiam non permissuram ut tale quod umquam faciat, cum ibi contineantur tam manifestae haereses... nec contrarium posse vel apparenter colligi ex nostra thesi, quippe quae non de quibuslibet quaestionibus facti sed de aliquibus dumtaxat loquitur... ».

Tot zover de *Declaratio* van Sinnich, welke wel verdiende in de oorspronkelijke taal en ongeveer volledig weergegeven te worden, omdat ze ons een inzicht geeft in de toedracht der zaak. Reeds deze openbare discussie schijnt er Sinnich toe gebracht te hebben bij de Rector een klacht tegen Van Hecke wegens eerroof neer te leggen. Deze beperkte zich niet tot mondelinge opwerpingen maar diende op 27 Februari 1660 een thesis in waarvan de tekst, schijnbaar, eerst op het laatste ogenblik werd kenbaar gemaakt. De titel luidde :

« Disputatio theologica debiti et venerationis ergo suscepta pro canonizatione sanctorum, hoc est videntium Deum, pro Summi Pontificis in ea infallibilitate ac in censurandis libris ab antiquo auctoritate. Quam praeside Eximio P. M. N. F. Michaelae van Hecke, Ord. Eremit. S. Augustini, S. Theologiae Doctore ac professore, sustinebit F. Christophorus Quisthout eiusdem voti, die 27 Februarii hora 3. post meridiem in Schola S. Augustini Lovanii publica anno 1660 ».

[Volgt deze spreuk]: « Duo sunt quae in errore hominum difficillime tollerantur, praesumptio priusquam veritas pateat et cum iam patuerit praesumpta defensio falsitatis ».

In het voorbijgaan moge er even op gewezen worden, dat Van Hecke zich niet meer, zoals in *Coniugium spirituale*, professor aan de Leuvense universiteit noemt, maar enkel maar *professor*. Nochtans, blijkbaar heeft hij aan zijn pretentie niet verzaakt, want vóór zijn naam heeft hij de letters M. N., dit wil zeggen *Magister Noster* geplaatst, een titel die gegeven werd aan de theologie-professoren van de Universiteit, en ook in de klooster-orden verleend werd aan

zekere Paters die lange jaren de theologie hadden onderwezen. Nu, blijkens de Autobiographie, had Van Hecke de titel van de orde niet bekomen vóór 1662, en dus proclameert hij zich, in deze thesis van 1660, op onrechtstreekse wijze, hoogleraar.

De thesis bevat zes *conclusiones* :

I. *Quid sit canonizatio*, waarin Schr. beweert dat zij de Gods-aanschouwing insluit ; II. *Diluuntur opposita*, namelijk die welke voortspruiten uit de heiligverklaring van Thomas Aquinas door Johannes XXII ; III. *Pontifex in canonizatione prudentissime procedit* ; IV. *Infallibiliter decernit* ; bij de heiligverklaring van Thomas a Villanova gebruikte de Paus de woorden : *sanctum esse decernimus ac definimus*. Attamen (gaat Van Hecke voort), post ista et ista, non minus posse Papam, ut Dei vicarium in hac re facti errare, quam presbyterum Joannem, regem Ethiopiae, vel Turcam aut Sultanum, aut per errorem brevi suo inscribere Joannem quem oportuit Carolum, calumniatur Wicleff haereticus, neutiquam audeat hiscere, minus in contemptum publice adducere doctor orthodoxus. Sane, qui canonizato cultum negaret, v. g. qui S. Dominico Patriarchae Praedicatorum, qui S. Thomae a Villanova ordinis nostri, qui S. Ignatio, fundatori Societatis Jesu, detrectaret in festo horas et missam legere, sicuti multum faveret haereticis, ita de haeresi merito haberetur suspectus. V. *In canonizandi libros inquit et aliorum ex suprema auctoritate censurat*. Zoals de Paus onfeilbaar is in de heiligverklaring, zo is hij het ook in veel andere dingen die bijdragen tot het goed beheer der Kerk, en die in geval van dwaling tot groot scandalum aanleiding zouden geven. VI. *Negans rationi repugnat et auctoritati* ; VII. *Imo sibi malo fine repugnat*.

In deze twee laatste conclusies permitteert zich Van Hecke tot rechtstreekse beschuldigingen van Jansenisme over te gaan. Onder *Conclusio VI* schrijft hij b. v. :

« Quid ergo fronte et publice proclamatur et usque hodie impune sustinetur, quod Pastor ovium, id est Christi fidelium, non indiget scire... Purius censuit theologica hic facultas, quando non tantum per se censuravit diversas sententias ex certis libris excerptas, sed a Pontificibus merito censuratas, et ut apocriphas publice proscrip-tas contra Ripaldam satis dense inducit ⁴⁴⁾. In quo dum peregrinam vulpem, ut putat, irretit, nonne domesticam simul capit ? ».

⁴⁴⁾ Allusie op het aan Sinnich toegeschreven boek: *P. Jo. Martinez de Ripalda e Soc. nominis Jesu vulpes capta per theologos S. Fac. Academiae Lovaniensis*, z. p., 1649; verboden bij een decreet van het H. Officie dd. 23 April 1654.

Onder *Conclusio VII*: « quo ergo fine nunc demum a doctrina sana deviare ⁴⁵⁾, nisi ut, si Deo placet, huic novissimae in Cornelii Jansenii praetensum Augustinum a duobus fidei oraculis vibratae bullae, in hac materia facti fides negetur, odium concitetur, error obtrudatur, et cum *filiis iniquitatis* propositiones 5 damnatas in illo non contineri, non dumtaxat inter theologos sed usque ad cancellos sancti monialium (proh dolor, nimis vero loquor) pervicaciter adstruatur. Sed stat, stabitque ne cedet in facto oblatrantibus bullae veritas et aequitas ».

Sinnich, die heel duidelijk werd aangevallen in de thesis, richtte zich in een rekwest aan de rector, zeggende dat hij bereid was het doctrineel meningsverschil aan de uitspraak van de H. Stoel te onderwerpen, maar vragende dat de thesis, om wille der lasterlijke aantijgingen die ze vervatte en de opschudding die de verdediging ervan zou teweeg brengen, bij rectoraal besluit zou gesupprimeerd en de schrijver tot eerherstel zou verplicht worden ⁴⁶⁾.

De faculteit ook richtte zich tot de rector op 26 Februari met een soortgelijk verzoek, wijzende op de noodzakelijkheid schandalen te voorkomen « maxime attento eo, quod ab hinc duobus diebus Magnificentia Sua per litteras Illustrissimi Domini Internuntii rogata sit animadvertere, ne in hac universitate scandala oriantur » ⁴⁷⁾.

⁴⁵⁾ Voor zover Van Hecke (zoals trouwens de anti-jansenisten over het algemeen) *fides* eist voor het *feit* week hij af van de officiële mening van Rome. Zie L. ROCHETTE, *Humbert-Guillaume de Précipiano (1626-1711) et le formulaire sur le jansénisme*, dans *Mélanges d'histoire offerts à Charles Moeller*, II, Leuven, 1914, 382 vlg.; J. ORCIBAL, *Fénélon et la Cour romaine*, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 57 (1940), 235 vlg.; A. GITS, *La foi ecclésiastique aux faits dogmatiques*, Leuven, 1940.

⁴⁶⁾ AUL, 450.

⁴⁷⁾ AUL, 388, 340, waar ook het bewijsmateriaal aanwezig is voor de feiten die volgen. In dit bundel zijn nog de volgende stukken aanwezig:

1. Van P. Van Hecke:

28 Februari 1660, aan Rector; herhaalt zijn beroep, wegens vroeger geweigerde rechtvaardigheid en wegens het « grande et irreparable fidei praeiudicium... Sanctorum cultui et religioni, ecclesiae auctoritati et signanter Summo eius pastori in fidelium directione similiter irreparabiliter », dat zal volgen uit het decreet van de Rector;

2 Maart 1660 aan Rector; herhaalt zijn beroep en wijst de huidige rector af als rechter omdat hij hem voor suspect houdt;

2 Maart, aan Rector: protesteert tegen de uitspraak van de Rector (door horen-zeggen vernemen); « quod occasione defensionis certarum thesium nuper non publico et ordinario more, sed pene privatim et excluso omni insolentiae periculo habitae,... incursas esse poenas in decreto de 27 Februari comminatas, tum quod

De 27^e gaf de rector, Johannes Cansmans, wiens rectoraat ten einde liep, het gevraagd decreet : onder verschillende straffen wordt verboden aan Van Hecke die verdediging te houden (*ad praecavendum et impediendum scandala et insolentias quae ex inde oriri possent*) ; aan de religieuze oversten ze te laten plaatsvinden (*vel in monasterio suo vel alibi*) ; aan de ondergeschikten van de Universiteit de plechtigheid bij te wonen.

Toen Georges Lipsius en Willem de Blehen, notarissen, dit op de 27e om half één (de verdediging moest beginnen om 3 uur) meedeelden aan Van Hecke, antwoordde deze :

« se gaudere similem inhibitionem sibi fieri, seque decrevisse disputationem facere in ipso templo monasterii propter metumurbationis et insolentiarum quorum periculum per idem decretum avertebatur ».

Met dit antwoord bewijst Van Hecke dat hij doelbewust handelde en duidelijk voorzag dat tegenstand hem zou helpen om eenmaal zijn doel te bereiken.

ratione appellationis interpositae et libelli Illmo Pronuntio porrecti impegerit in quaedam statuta et privilegia huius universitatis » ;

6 Maart, aan Rector: verklaart dat hij in zijn thesis niet voornamelijk noch uitsluitelijk Sinnich heeft aangevallen.

2. Van de Internuntius:

29 Februari 1660, aan de Rector (geresumeerd bij J. LEFÈVRE, *Documents relatifs à la juridiction des nonces*, Brussel, 1942, 488, waar vergissing in de datering): « Magno cum animi dolore intelleximus difficultates moveri P. Michaeli Van Hecke... nos considerata animositate qua impune et se non opponente rectore impetitur communis ecclesiae doctrina et infallibilitas S. Sedis a paucis quibusdam, et econtra videntes inhibitionibus et minis procedi contra eos qui viam sanae doctrinae ingressi longe se a periculosis dogmatibus segregant... » heeft hij het appel van Pater Van Hecke aanvaard, en verzoekt de rector daarmee rekening te houden;

3 Maart 1660, aan Rector (cf. LEFÈVRE, 489-90): verzoekt hem procedure tegen Van Hecke te staken; deelt mee dat de zaak werd overgemaakt aan Rome en dat ook de Koning werd ingelicht;

4 Maart, aan Judocus Houbraecken: ik wil in goede betrekkingen blijven met de nieuwe rector, indien hij naar mij luistert.

3. Van de rector:

2 Maart 1660: decreet; ofschoon de redenen door Van Hecke in zijn appel aangevoerd « omnino frivolae » zijn, benoemt de rector toch Willem Masius, man boven alle verdenking, vriend van de Augustijnen, vertrouweling van de Internuntius om het onderzoek in de zaak van Van Hecke te leiden;

5 Maart 1660, aan de Internuntius. De inlichtingen die genomen werden,

Dezelfde dag gaf Van Hecke het volgend geschreven antwoord aan de rector :

« Viso decreto hoc respondet F. Michael van Hecke... agi hic negotium fidei, quod non spectat ad Rectoris Magnifici iurisdictionem et se in commissione superiorum etiam supra rectorem existentium agere, quod docebit loco et tempore opportuno, si et quando opus erit. Proinde protestari de nullitate, iniusticia etc. et quia supra eadem ac maiori re ipsi iam hactenus usque quinies tam verbo quam scripto negata est competens administratio iustitiae, appellat in primis super priori illa causa a denegata iustitia et quantum ad praesens decretum salva nullitate etiam et quantum ipsi salutare est appellat ad legitimum talis causae iudicem et competentiam ».

Intussen echter had Van Hecke, door de theses te verdedigen ondanks het rectoraal decreet zich aan vervolging blootgesteld. Hij trachtte die af te weren door een beroep op de Internuntius. Deze laatste, Jeronimo de Vecchii, schrijft verschillende brieven aan de Rector om hem te dwingen elk optreden tegen Van Hecke te

hebben geen andere bedoeling, zoals Santvoert u reeds schreef en twee gezanten van de Universiteit zullen meedelen, dan in de zaak die klaarheid te brengen welke de H. Stoel nodig heeft om uitspraak te doen.

4. Jacobus Santvoert aan Internuntius, 4 Maart 1660: ter verontschuldiging van de nieuwe rector (Nic. Meys): « mandatum istud prohibitorium contra dictum D. Van Hecke praedecessor eius iam antea decreverat, quod pro tempore istius conditione necessarium etiam tum fuisse T. D., uti spero, censebit ».

In *FUL*, 69, 286-331 zal men bovendien een verhaal over de zaak aantreffen: *Series rei gestae super controversiis ortis inter Eximium D. Magistrum nostrum Joannem Sinnich... ex una et R. P. Michaellem Van Hecke... ex altera parte*, waaraan een reeks documenten is toegevoegd.

Om de alsdan te Leuven heersende mentaliteit te laten aanvoelen, geven we hier de volgende bijzonderheden. Toen de Internuntius op 8 Maart 1660 te Leuven wegens de zaak Van Hecke arriveerde, gingen vier gedeputeerde leden van de universiteit hem groeten en tevens vragen « ne facile credat delatoribus et si quid contra aliquem de facultate aliquando habeat id ei, antequam strepitus desuper fiat, modeste insinuare velit, ut idem se tempestive purgare posset » (*AUL*, 388, 340v). In de verzoeningsacte (zie verder) vraagt, om te besluiten, de Rector aan de Internuntius « ut sua auctoritate posthac compescat qui student doctrinam professorum Sacrae theologiae in malam partem interpretari et eo nomine iisdem professoribus indignationem creare, tam apud Suam Sanctitatem et Sedem Apostolicam quam apud Illm. Dominationem Vestram et alios Sanctae Sedis Apostolicae ministros. Signanter Eruditissimum D. Nicolaum Du Bois... qui in plena universitate fassus est se fuisse Eximio P. Van Hecke in hac causa consultorem, et qui scitur causam eius direxisse » (*FUL*, 69, 294).

staken, aangezien hij, op diens appel, de zaak heeft overgemaakt aan Rome.

Doch professor Jacobus Santvoert, jurist, die steeds een uitgesproken anti-jansenist en een vertrouweling van de nuntiatuur is geweest, schrijft op 5 Maart 1660 een brief aan De Vecchi om het optreden van de rector te rechtvaardigen. Ten gevolge van dien komt de Internuntius persoonlijk naar Leuven en na enkele dagen in onderhandelingen doorgebracht te hebben kan hij bereiken dat de moeilijkheid bij een minnelijk akkoord wordt opgelost. Vóór daartoe afgevaardigde professoren verklaart Sinnich, dat hij in zijn thesis van 13 Januari geenszins het doel had te kort te doen aan de leer in verband met de canonisatie der Heiligen en met de onfeilbaarheid van de Paus; Van Hecke, op zijn beurt, bevestigt dat hij in zijn thesis van 27 Februari alleen in het algemeen een leer wilde bestrijden welke hem verdacht scheen, en geenszins het inzicht had Sinnich persoonlijk te treffen. Deze zaak scheen hiermee zó goed en definitief opgelost dat de Internuntius op 16 Maart 1660 een openlijke verklaring gaf om te bevestigen: « existimationem Domini Sinnich nullatenus remansisse laesam, sed potius ipsum ex tali actu esse laudandum (prout nos laudamus) quod debito ac decenti modo in concordia illa se difficilem non ostenderit » ⁴⁸⁾.

Ofschoon dus dit proces door de bemiddeling en met de volkomen voldoening van de Internuntius werd opgelost, kwam Van Hecke er toch nog op terug, toen hij wegens het Generaal Kapittel der Orde in 1661 te Rome verbleef ⁴⁹⁾. Hij was daar op 19 December 1660 gearriveerd en bleef er tot 5 Mei 1662. Hij bekwam er, zo verhaalt hij in de Autobiographie, een gunstig decreet voor de katholieke leer over de heiligverklaring. Aan zijn zorg moeten we het danken dat dit decreet niet verloren is gegaan. Met eigen hand afgeschreven heeft hij het als schutsblad gevoegd bij de tekst van zijn gedrukte thesis, aanwezig op de Angelica-Bibliotheek, Q. 4.9. De tekst luidt aldus :

⁴⁸⁾ FUL, 69, 295.

⁴⁹⁾ Cf. *Analecta Augustiniana*, II (1925), 46. Reeds op het Provinciaal Kapittel gehouden te Leuven in 1658 was Van Hecke aangewezen geworden als *discretus romanus*; zie het hs. *Liber decretorum Conventus Mechliniensis 1647-1689*, blz. 98; dit hs. wordt bewaard op het Provinciaal Archief O. E. S. A. te Gent.

« Feria IV, die 14 Septembris [1661]... Audita relatione controversiarum quae in civitate Lovaniensi ortae sunt inter fr. Michaellem Heckium O. Erem. S. Aug. et Doctorem Ioannem Sinnich occasione nonnullarum thesium praesertim de canonizatione Sanctorum, Eminent^{mi} et Rev^{mi} DD. Cardinales inquisitores generales praefati censuerunt Patrem Michaellem sanam et catholicam doctrinam propugnasse ac propterea valde esse commendandum. Caeterum quia ob praefatas controversias et appellationem ab eodem Fr. Michaelle interpositam ad Internuntium et Sanctam Sedem apostolicam quaedam decreta contra dictum Fratrem Michaellem a Rectore Universitatis Lovaniensis, ut praefertur, emanarunt, quibus honoribus et privilegiis, gradui et professioni eidem Fratri Michaeli competentibus privatur, quae decreta quamvis abrogata et annullata fuisse Abbas S. Angeli [internuntius], iurisdictionis ecclesiasticae minister in Belgio, S. Congregationi significaverit, nihilominus ad tollendam omnem difficultatem et ad consulendum honori et famae dicti Fratris Michaelis, eadem decreta, quatenus adhuc in suo robore consistent, iidem Eminent^{mi} cassant et annullant et pro cassis, irritis et annullatis haberi volunt, mandantes eidem iurisdictionis ecclesiasticae ministro, ut praesens decretum cum dexteritate et sine strepitu executioni mandari curet... ».

Dit reeds bij weten van de Kardinalen nutteloos geworden en daarom niet te publiceren, maar aan de behendigheid van de nuntius toevertrouwd decreet, was geen Rome-reis waard.

Terwijl hij in Rome verblijft gaat dan ook Van Hecke's bekommernis niet alleen naar de Pauselijke onfeilbaarheid en de glorie van de gecanoniseerde Heiligen ; hij denkt ook aan zichzelf. Zonder dat hij er zelf om gesmeekt had, zou hij toch van Alexander VII zeker geen *favorabile breve... pro magisterio ordinis* verkregen hebben. Doch Van Hecke's ambitie is niet gepaaid met de ijdele titel van *Magister* ; hij wendt zich tot de Congregatie van de Propaganda en vraagt voor zichzelf het ambt van prefect van de Hollandse Missies (der Augustijnen).

Helaas, de inlichtingen die over hem ingewonnen worden, zijn niet gunstig. De internuntius van Brussel antwoordt op 7 October 1662 aan de Prefect van de Propaganda :

« Il P. M. Michaelle Van Hecke, Agostiniano, assolutamente non è a proposito per la prefettura delle missioni del suo Ordine in Olanda, havendo egli più bisogno di esser retto, che talento di reggere ; ma la sua vocatione par che sia più tosto nelli studi teologici e nell'esercizio del pulpito, essendosi in questi finora adoperato con lode ».

Andreas Creusen, aartsbisschop van Mechelen, adviseert op 14 October 1662 :

« ... reperio fratrem Michaellem Heckium... praeclaras habere animi dotes et talenta, ob quae tam in docendo rudes quam impugnando causam Jansenii et haereses plurimum existit apud Belgas commendabilis ; verum non ea adhuc esse maturitate morum et prudentia, ut praefectura missionis, quam ipse pro zelo suo cupit in partibus haereticorum administrare, ei tuto et utiliter omnino conferri possit » ⁵⁰).

Het doet spijtig aan een aartsbisschop te horen beweren dat er gelijke talenten of gaven nodig zijn om « rudes » te bepreken en om Jansenisten te bestrijden. Erger was het zeker dat de bestrijders van het Jansenisme vaak volkspredikanten waren die het meer nodig hadden geleid te worden, dan dat zij bekwaam zouden zijn anderen op de goede weg te houden.

Lucianus CEYSENS, O. F. M.

(Slot volgt).

⁵⁰) R. POST, *Romeinse bronnen*, II, 's Gravenhage, 1941, 216-218.

Répertoire bibliographique de saint Augustin *)

Bibliographies et Bulletins

127. BAUS (Karl), Neuere Augustinusforschungen. — *Trierer Theologische Zeitschrift* 61 (1952), 107-112. 165-169.
128. CAMELOT (Thomas), Bulletin d'histoire des doctrines chrétiennes : Antiquité. — *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques* 36 (1952), 483-517.
Saint Augustin, 513-517.
129. ERNST (Juliette) - MAROUZEAU (J.), *L'Année Philologique*, T. 21, Bibliographie de l'année 1950. Paris, Les Belles Lettres, 1952.
Augustinus, 15-19.
130. FLÓREZ (R.), El estudio de San Agustín. Un libro sobre la existencia de Dios. — *La Ciudad de Dios* 67 (1951), 629-638.
Voir n° 257.
131. FRANK (Hieronymus), Literaturbericht : Entwicklung der abendländischen Liturgie vom 4. Jahrhundert bis 1000. — *Archiv für Liturgiewissenschaft* 2 (1952), 133-197.
Saint Augustin, 144-145. 153-156.
132. VEER (A. C. de) - FOLLIET (G.), Bulletin augustinien pour 1950. — *L'Année Théologique* 1951, 359-388.

Vie et Personne

133. BERTRAND (Louis), S. Agostino. (Vita e Pensiero). Bergamo, A. E. F. Cattaneo, 1951. (380).
134. CAPÁNAGA (Victorino), San Agustín. Madrid, Ed. Labor, 1951. (360).

*) Les numéros font suite ou renvoient aux numéros du répertoire précédent, paru ici-même en 1951, 205-222.

135. CILLERUELO (Lope), *El joven Agustín. Novela histórica*. Valladolid, 1950. (204).
[S. Alvarez Turienzo: *La Ciudad de Dios* 68 (1952), 229].
136. COURTOIS (Christian), Saint Augustin et le problème de la survivance du Punique. — *Revue Africaine* 1950, 259-282.
Voir n° 7 et n° 145.
137. DELIPERI (A. C.), *L'albergo di S. Agostino a Ostia*. Roma, 1951.
138. DMITREV (A. D.), Sur le problème des agonistici et des circumcelliones. — *Vestnik Drevnej Istorii* (Moskva) 1948, 66-78. [En russe].
139. FABRE (Lucien), *Saint Augustin. (Saints en leur temps)*. Paris, Hachette, 1951. (322).
[A. Th.: *L'Année Théologique* 1951, 195-197].
140. FABRE (Lucien), Pourquoi j'ai écrit « Saint Augustin ». — *Ecclesia* 25 (1951), 43-47.
141. FEMIANO (Salvatore Beniamino), *Riflessioni critiche sulla conversione di S. Agostino*. Napoli-Roma, Istituto Editoriale del Mezzogiorno, 1951. (112).
142. FINALE MONTALBANO (Lidia), Sulla conoscenza del greco di S. Agostino. — *Humanitas* 6 (1951), 1095-1097.
Contre G. Rudberg, *Till Augustinus' ortografi*. — *Eranos* 25 (1927), 222-229, qui examinait la connaissance du grec de saint Augustin sur l'orthographe du codex Sessorianus 55. Par une telle méthode on risque d'attribuer les fautes de copiste à saint Augustin lui-même.
143. FRANKL (Victor), La evolución de San Agustín y el camino de la inteligencia hispano-americana. — *Universidad Pontificia Boliviana* 16 (1951), 9-23.
144. GILSON (Etienne), Sur l'office de Saint Augustin. — *Mediaeval Studies* 13 (1951), 233-234.
Contribution à l'étude de l'expression « Regio dissimilitudinis ».
145. GREEN (William Mac Allen), *Augustine's Use of Punic*. — *Semetic and Oriental Studies. A Volume presented to William Popper on the Occasion of his 75. Birthday, October 29, 1949*; pp. 179-190. (Publications in Semetic Philology. University of California 11). Berkeley and Los Angeles, 1951.
146. HENDRIKX (Ephraem), *Augustinus als religieuse persoonlijkheid*. — *Augustiniana* 1 (1951), 91-106. 175-191.
Des conférences données à l'Université d'Utrecht sur le caractère personnel de la piété de saint Augustin. Le P. Hendrikx étudie successivement la jeunesse et la conversion, l'évêque et son âme (d'affinités profondes avec la spiritualité grecque), les Confessions et leur contenu (l'intérêt pris par les modernes aux Confessions est d'un intérêt psychologique et il y a danger qu'on oublie Augustin comme théologien).

147. MEER (Frits van der), Augustinus der Seelsorger. Leben und Wirken eines Kirchenvaters. Ins Deutsche übers. von N. Greitemann. Köln, Verlag J. P. Bachem, 1951. (785).
[H.: *Anima* 6 (1951), 285. Schoemann: *Scholastik* 27 (1952), 282-283. H. Tüchle: *Theologie und Glaube* 42 (1952), 60. J. A. Jungmann: *Zeitschrift für katholische Theologie* 74 (1952), 249-250. H. von Campenhausen: *Theologische Literaturzeitung* 77 (1952), 90-92. J. Kaup: *Franziskanische Studien* 34 (1952), 122-123. F. Arnold: *Theologische Quartalschrift* 132 (1952), 117-118].
148. MEER (Frits van der), Aurelius Augustinus. — Katholieke Encyclopaedie voor opvoeding en onderwijs I (1951), 139-141.
149. STEINBÜCHEL (Theodor), Grosse Gestalten des Abendlandes. Bild und Beispiel christlicher Verwirklichung. Bearb. und eingel. von Alfred Schüler. Trier, Paulinus-Verlag, 1951. (224).
Un chapitre intitulé: Augustinus auf der Suche nach dem Menschen und seinem Gott.

Œuvres

18. DEKKERS (Eligius) - GAAR (Aemilius), Clavis Patrum Latinorum. — *Sacris Erudiri* 3 (1951).
Augustinus Episcopus Hipponensis, 50-74. Voir n° 18.
150. FISCHER (Bonifatius), Vetus Latina : Die Reste der altlateinischen Bibel, 2 Genesis. Freiburg, Verlag Herder, 1951 (XXXIV-128).
151. OLIVAR (Alexandre M.), Los manuscritos patrísticos y litúrgicos latinos de la Universidad de Salamanca. — *Analecta Sacra Tarraconensia* 22 (1949), 75-92.
Le ms. 81 contient: Ep. 175, Excerpta de l. VII de Baptismate et De Unico Baptismo, S. 233 du Ps.-Augustin; le ms. 149: De Civitate Dei, et De Consensu Evangelistarum; le ms. 202: les sermons 54, 55, 61, 62, 67, 69, 70, 100, 109, 268, 384 de saint Augustin et du Ps.-Augustin.
152. O'MEARA (John J.), The Historicity of the Early Dialogues of Saint Augustine. — *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 150-178.
L'historicité des Dialogues suscite des problèmes assez délicats, parce que les Dialogues de saint Augustin se rapprochent et se conforment au type traditionnel du Dialogue classique; parce qu'ils ne maintiennent pas la forme d'un Dialogue tombant trop dans le style des monologues; en raison aussi de l'in vraisemblance des divers épisodes.
153. DIGGS (Bernard J.), St. Augustine Against the Academicains. — *Traditio* 7 (1949-1951), 73-93.
Analyse des arguments de saint Augustin contre le scepticisme de la Nouvelle Académie.

154. REMARK (Peter), Aurelius Augustinus : Selbstgespräche. (Soliloquiorum libri duo). (Tusculum-Bücherei). München, Heimeran, 1951. (208).
155. SANDRI (G.), Sant'Agostino : Soliloquio. Trad. con prefazione di M. F. Sciacca. (Collana Fuochi). Brescia, Morcelliana Editrice, 1950. (95).
156. SÉJOURNÉ (P.), Les conversions de saint Augustin d'après le De libero arbitrio, l. I. — *Revue des Sciences Religieuses* 25 (1951), 243-264. 333-363.
157. VECCHI (Joseph), Aurelii Augustini, Praecepta artis musicae. Bologna, 1951. (68).
 Edition de « Praecepta artis musicae collecta ex libris sex De Musica » écrit par un compilateur anonyme, peu après l'époque de saint Augustin.
 [E. Franceschini: *Aevum* 26 (1952), 95-96].
158. PÉGON (J.), Œuvres de saint Augustin, 1re S., Opuscles 8 : La foi chrétienne : De Vera Religione, De Utilitate Credendi, De Fide Rerum quae non videntur, De Fide et Operibus. Texte de l'édition bénédictine, introduction, traduction, notes. (Bibliothèque augustinienne). Paris, Desclée De Brouwer, 1951. (524).
 [G. H. Tavard: *Downside Review* 69 (1951), 483-484. Ch. Martin: *Nouvelle Revue Théologique* 74 (1952), 204. P. Hervé: *Mélanges de Science Religieuse* 9 (1952), 144].
159. LOMBARDO (Gregory), St. Augustine's « De Fide et Operibus ». (The Catholic University of America, Studies in Sacred Theology, Second Ser. 47). [1951. Microcard].
160. KAVANAGH (Denis J.), Commentary on the Lord's Sermon on the Mount ; with Seventeen Related Sermons. New York, Fathers of the Church, 1951. (388).
161. BERNHART (Joseph), Aurelius Augustinus : Bekenntnisse und Gottesstaat. Sein Werk ausgewählt. 5. Aufl. (Kröners Taschenausgaben 80). Stuttgart, A. Kröner, 1951. (360).
162. CAYRÉ (Fulbert), La sagesse dans les Confessions de saint Augustin. — *L'Année Théologique* 1951, 341-344.
163. CAYRÉ (Fulbert), Mystique et Sagesse dans les Confessions de saint Augustin. — *Recherches de Science Religieuse* 39 (1951), 443-460. (= *Mélanges Jules Lebreton* I).
164. CAYRÉ (Fulbert), Notes sur les Confessions de saint Augustin. Premiers appels de Dieu à la Vie intérieure. — *L'Année Théologique* 1951, 239-243.

165. CAYRÉ (Fulbert), La conversion de saint Augustin : le « Tolle, lege » des Confessions. — *L'Année Théologique* 1951, 144-151. 244-252.
 Sur la conversion de saint Augustin et les diverses explications proposées : réaliste, mystique, fiction littéraire. L'auteur incline à voir dans le « Tolle, lege » une parole humaine commune.
166. CAYRÉ (Fulbert), Pour le réalisme de « Tolle, lege ». Essai de conciliation. — *L'Année Théologique* 1951, 261-271.
167. COURCELLE (Pierre), Note sur le « Tolle, lege ». — *L'Année Théologique* 1951, 253-260.
 Réponse au P. Cayré; voir n° 165.
168. COURCELLE (Pierre), L'oracle d'Apis et l'oracle du jardin de Milan (Augustin, Conf. VIII, 11, 29). — *Revue de l'Histoire des Religions* 139 (1951), 216-231.
 Saint Augustin dépend des descriptions classiques de l'oracle, surtout de Xénophon d'Ephèse.
169. COURCELLE (Pierre), Sur un passage énigmatique des « Confessions » de saint Augustin (VIII, 2, 3) : Harpocrate et Anubis. — *Revue des Etudes Latines* 29 (1951), 295-307.
 L'auteur propose de corriger le « popiliosiam » des meilleurs manuscrits en « populos iam ». Augustin persiflerait ici l'engouement de la noblesse romaine pour les idoles d'Harpocrate.
170. COURCELLE (Pierre), Possidius et les Confessions de saint Augustin. Emprunts et Compléments. — *Recherches de Science Religieuse* 39 (1951), 428-442 (= Mélanges Jules Lebreton I).
 Possidius suit souvent textuellement les Confessions en ce qui concerne la jeunesse de saint Augustin. Mais il déforme le récit de la conversion de saint Augustin en prétendant que la conversion ascétique a suivi, et non précédé le baptême. Aussi en ce qui concerne les relations entre saint Augustin et saint Ambroise, il y a quelques nuances à apporter au récit de Possidius.
171. DUFRESNE (Emmanuel), Amour, amitié, charité dans les « Confessions » de saint Augustin. Mémoire de diplôme d'études supérieures soutenu à Paris en 1950. [Inédit].
172. HARVEY (John F.), Moral Theology of the Confessions of Saint Augustine. (Catholic University of America, Studies in Sacred Theology, Second Ser. 55). Washington, The Catholic University of America Press, 1951. (xxiv-162).
173. LIPGENS (Walter), Die « Bekenntnisse » Augustins als Beitrag zur christlichen Geschichtsauffassung. — *Münchener Theologische Zeitschrift* 2 (1951), 164-177.
 La pensée constructive des Confessions est la liaison entre la vie personnelle de son auteur et le problème de l'histoire. Les livres I-IX

vont de l'enfance jusqu'à l'incorporation dans l'Eglise. Le l. X est une description de l'Eglise militante. Les autres livres traitent de la situation de l'Eglise entre la création et la parousie.

174. PELLEGRINO (Michele), Di un manoscritto sconosciuto delle Confessioni. — *Boletín del Instituto Caro y Cuervo* 5 (1949), 308-321 (= Estudios de Filología e Historia literaria. Homenaje al R. P. Félix Restrepo, II Filología e Historia literaria). Bogota, 1950.
175. PÉPIN (Jean), « Primitiae spiritus ». Remarques sur une citation paulinienne des « Confessions » de saint Augustin. — *Revue de l'Histoire des Religions* 140 (1951), 155-202.
176. RIEDINGER (Utto), Zur Auffassung von Conf. 7, 21. — *Münchener Theologische Zeitschrift* 2 (1951), 431-434.
« Venerabilem stilum spiritus tui » se rapporte à « Paulum ».
177. SHEED (Fulton J.), Saint Augustine : Confessions. Books I-X. London-New York, Sheed & Ward, 1951. (xv-208).
178. VERHEYEN (Melchior), La « théorie du rythme » et la critique textuelle des Confessions de saint Augustin. — *Archivo Agustiniano* 45 (1951), 5-9.
Saint Augustin, en parlant des « clausulae », pense en premier lieu aux clausules métriques, et non aux parallélismes, à la rime ou aux jeux de mots et de sonorité. Contre la théorie du rythme du P. Angel C. Vega.
179. WATTS (William), Saint Augustine : Confessions. Ed. with an english translation. 2 vols. (Loeb Classical Library 26-27). London, W. Heinemann ; Cambridge, Harvard University Press, 1950. (vii-470 ; v-478).
180. Saint Augustine : Confessions. (Collector's Eds.). New York, Pocket Books, 1951.
181. RUEGG (Dominic), Sancti Aurelii Augustini : De utilitate ieiunii. Text with Translation, Introduction and Commentary. (Patristic Studies 85). Washington, The Catholic University of America Press, 1951. (xviii-133).
182. SCHMAUS (Michael), Ueber den dreieinigen Gott. Ausgewählt und übertragen. 2. Aufl. München und Kempten, Kösel-Verlag, 1951. (303).
183. BURGER (Jean-Daniel), Saint Augustin : L'esprit et la lettre (De Spiritu et Littera). Texte, introduction, traduction et notes. Neuchâtel, Eds. Messeiller, 1951. (214).
[R. S. : *Verbum Caro* 6 (1952), 48].
184. GALLO (Cataldo), La filosofia della storia nel De Civitate Dei di S. Agostino. Bari, F. Rossi, 1950. (114).

185. LACROIX (Benoit), La date du XIe livre du De Civitate Dei. — *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 121-122.
Il s'ensuit du texte d'Orosius, Hist. adv. Paganos VII, 43, 19 que le livre XI est écrit en 417.
186. MARROU (Henri-Irénée), La division en chapitres des livres de La Cité de Dieu. — *Mélanges Joseph de Ghellinck* I, 235-249. (Museum Lessianum, s. histor. 13). Gembloux, Ed. J. Duculot, 1951.
Les Excerpta d'Eugippius de Pizzofalcone et le terme « breviculus » dans la Lettre inédite de S. Augustin relative au « De Civitate Dei » (éd. C. Lambot, *Revue Bénédictine* 51, 1939, 109-121) nous apprennent que saint Augustin lui-même a composé les sommaires qui précèdent les chapitres. Mais saint Augustin ne connaissait pas une division au sens moderne, c'est-à-dire d'après un plan d'idées.
187. MOMMSEN (Theodor E.), St. Augustine and the Christian Idea of Progress. The Background of the City of God. — *Journal of the History of Ideas* 12 (1951), 346-374.
188. PERL (Carl Johann), Aurelius Augustinus : Der Gottesstaat I. Bd. Buch I-VII. Uebers. und Einf. Salzburg, Otto Müller Verlag, 1951. (448).
189. WYTZES (J.), Capita selecta uit Augustinus' Confessiones en De Civitate Dei. Kampen, J. H. Kok, s. d. (80).
Anthologie destinée à l'enseignement secondaire.
190. REST (Agnes M. van), S. Augustinus : Tractaat XXVI over het Evangelie van Joannes. — *Tijdschrift voor Geestelijk Leven* 7 (1951), 516-520. [Traduction].
191. PARSONS (Wilfred), St. Augustine : Letters, vol. I (1-82). (The Fathers of the Church 12). New York, Fathers of the Church, 1951. (442).
192. FERRARIO (Ettore), Una antica iscrizione scoperta a Milano nella basilica degli Apostoli. — *Basilica apostolorum sancti Nazarii in Brolo*. Milano, 1950, 3-9. (= Estratto dalla Rivista Epigraphica del Gennaio-Dicembre 1948).
Le « Dioscoros » de cette inscription pourrait être le même qui est nommé dans la Lettre 227 de saint Augustin.
193. CILLERUELO (Lope), Obras de san Agustín, T. 8: Cartas. Ed. bilingüe. Primera versión española, introducción y notas. (Biblioteca de Autores Cristianos). Madrid, La Editorial Católica, 1951. (vii-921).
194. COURCELLE (Pierre), Les lacunes de la correspondance entre saint Augustin et Paulin de Nole. — *Revue des Etudes Anciennes* 53 (1951), 253-300.

195. LAMBOT (Cyrille), Les manuscrits des sermons de Saint Augustin utilisés par les Mauristes. — *Mélanges Joseph de Ghellinck* I, 251-263. (Museum Lessianum, s. histor. 13). Gembloux, Ed. J. Duculot, 1951.
L'auteur donne pour chaque sermon l'inventaire des manuscrits qu'il a pu identifier. Cette liste permettra d'évaluer le degré de confiance que mérite l'édition.
196. Cinq sermons de saint Augustin sur l'hospitalité. — *La Vie Spirituelle* 33 (1951), 348-352.
Traduction des sermons 111, 2; 236; 103, 1; 357; In Jo. Ev. tr. 58.
197. CREHAN (Joseph), The Osterley Selection from the Latin Fathers. New York, Longmans, Green and Co, 1950. (109).
Anthologie avec 15 extraits de S. Augustin.
198. BULHART (V.), Textkritisches. — *Revue Bénédictine* 61 (1951), 259-261.
Quelques émendations pour des textes de saint Augustin, édités dans la *Revue Bénédictine* au cours des années.
199. DICKINSON (J. C.), The Origins of the Austin Canons and their Introduction into England. (Publications of the Church Historical Society). London, S. P. C. K., 1950. (vi-308).
La Règle de saint Augustin, app. I-II, 255-279.
200. VERHEYEN (Melchior), Autour de la Règle de Saint Augustin. Remarques sur deux textes rejetés de la « regula ad servos Dei ». — *L'Année Théologique* 1951, 345-348. (Reproduit dans : *Archivo Agustiniano* 46, 1952, 254-258).
Défend l'authenticité augustinienne de deux textes de la Règle contre la thèse de Dom C. Lambot (*Revue Bénédictine* 53, 1941, 41-58) selon laquelle la Règle pour les moines dérive de la Lettre 211.
201. ZIEGLER (Adolf Wilhelm), Stimmen aus der Völkerwanderung. Eine Auswahl von Texten aus der lateinischen altchristlichen Literatur. Regensburg, J. Habbel, 1950. (154).
[H. Schmeck: *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 190-191].
202. SIMONETTI (Manlio), Studi sulla letteratura cristiana d'Africa in età vandalica. — Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Rendiconti. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche 83 (1950), 407-424.
Il s'agit des polémistes antiariens: Quodvultdeus, Cereale, Vigile de Thapse, Fulgence. L'auteur conclut, pour des raisons philologiques, que les sermons Mai: De accedentibus ad gratiam, et De tempore barbarico (A. Mai, Nova Bibliotheca Patrum, I, Roma, 1852, 251-264, 264-274, 274-282) et probablement aussi l'Adversus quinque haereses (ML 42, 1101-1116) n'appartiennent pas à Quodvultdeus (contre D. Franes, Die Werke des hl. Quodvultdeus, München, 1920 et G. Morin, *Revue Bénédictine* 1914), mais à saint Augustin.

203. DIETER (O. A. L.), Stasis. — *Speech Monographs* 17 (1950), 345-369.

Valeur du terme e. a. chez le Ps.-Augustin.

204. OEPKE (A.), Ein bisher unbeachtetes Zitat aus dem fünften Buche Esra. — *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 42 (1949), 158-172.

Il s'agit de IV Esdras I, 24 cité par le Ps.-Augustin, De Altercatione Ecclesiae et Synagogae (ML. 42, 1133).

205. QUADRIO (Giuseppe), Il trattato « De assumptione beatae Mariae Virginis » delle Pseudo-Agostino e il suo influsso nella Teologia Assunzionista Latina. (Analecta Gregoriana 52). Romae, Univ. Pont. Gregoriana, 1951. (xv-428).

L'auteur probable serait Alcuin.

Doctrine

206. ABBOT OF DOWNSIDE, St. Augustine's Teaching on Schism. — *Downside Review* 69 (1951), 137-154.

Des remarques critiques à propos de G. G. Willis, Saint Augustine and the Donatist Controversy, 1950. Voir n° 17.

207. ALDAMA (José A. de), Un parecer inédito del P. Gabriel Vázquez sobre la doctrina agustiniana de la gracia eficaz. — *Estudios Eclesiásticos* 23 (1949), 515-520.

La réponse de G. Vázquez aux quinze propositions du pape Clément VIII sur la doctrine augustinienne de la grâce.

208. ALVAREZ (Ulpiano), La abstracción en San Agustín. (Thèse de doctorat, Fac. Philos. de l'Université Grégorienne à Rome). [Inédit].

61. AMARI (Giuseppe), Il concetto di storia in Sant'Agostino. (Pont. Univ. Gregoriana, Hist. Eccles.). Roma, Ed. Paoline, 1951. (212).

209. BAKKER (R.), Hoe denkt Augustinus over de Staat ? — *Vox Theologica* 21 (1951), 135-144.

210. BALDUCCELLI (Ruggero), Il concetto teologico di carità attraverso le maggiori interpretazioni patristiche e medievali di I ad Cor. XIII. (The Catholic University of America, Studies in Sacred Theology, Second Ser. 48). Roma, Officium Libri Catholici, 1951. (xxx-244).

L'esegesi di S. Agostino, 87-103.

Avec saint Augustin l'interprétation des Grecs se modifie notamment. C'est lui qui introduira le concept ontologique de la charité comme principe de moralité et comme une vertu religieuse et théologique.

211. BANNWARTH (Alphonse), Le baptême chez saint Augustin. (Thèse de doctorat en théologie de la Faculté de Strasbourg, 17 juin 1950). [Inédit].
212. BLUMENKRANZ (Bernhard), Die Juden als Zeugen der Kirche. — *Theologische Zeitschrift* 5 (1949), 396-398.
Examen de quelques passages d'Augustin, Grégoire de Tours et la Vita d'Hilaire d'Arles.
213. BLUMENKRANZ (Bernhard), Siliquae porcorum (ch. Luc. XV, 16). L'exégèse médiévale et les sciences profanes. — *Mélanges d'Histoire du Moyen-Age dédiés à la mémoire de Louis Halphen*, 11-17. Paris, Presses Universitaires de France, 1951.
Origène, S. Ambroise, S. Jérôme et S. Augustin ont vu dans les « Siliquae » les sciences profanes.
214. BRAEM (Evodius), Augustinus' leer over de heiligmakende Genade. De Heilseconomie der Menswording. — *Augustiniana* I (1951), 7-20. 77-90. 153-174.
L'auteur démontre le réalisme de l'aspect christologique de la grâce sanctifiante suivant saint Augustin. Il analyse successivement le thème de l'Echange divino-humain de l'Incarnation, le rôle du Médiateur, et la grâce du Christ, Chef du genre humain et Source de toute grâce.
215. BUTLER (Cuthbert), Western Mysticism : The Teaching of SS. Augustine, Gregory and Bernard on Contemplation and the Contemplative Life. (A Reissue of the Second Edition, 1926 ; containing the prefatory Afterthoughts). London, Constable, 1951. (I-XIII-242).
216. CAMBLOR (Luis), San Agustín, Doctor insigne de la Iglesia. Análisis sintético y popular de todos sus escritos. Madrid, Monasterio de El Escorial, 1951. (336).
[P. V. Bahillo: *La Ciudad de Dios* 68 (1952), 445-446].
217. CAMELOT (Thomas), La tradition latine sur la procession du Saint-Esprit « a Filio » ou « ab utroque ». — *Russie et Chrétienté* 2 (1950), 179-192. Echange de vues suscités par les exposés de M. Meyendorf et du R. P. Camelot. — *Ib.* 193-196.
Tertullien, Novatien, S. Hilaire, M. Victorin, S. Ambroise, et surtout S. Augustin.
218. CAMELOT (Thomas), Saint Augustin et les vertus des Romains. (Compte-rendu de la séance du dimanche 30 avril 1950). — *Revue des Etudes Latines* 28 (1950), 40-41.
Comment se concilient en S. Augustin les deux convictions: celle de son admiration pour la culture romaine et celle de la transcendance de la foi chrétienne.

219. CAYRÉ (Fulbert), Dieu présent dans la vie de l'esprit. (Bibliothèque augustinienne, Etudes-Philosophie, II*, Existence de Dieu). Paris, Desclée De Brouwer, 1951. (236).
[R. Troisfontaines: *Les Etudes Classiques* 20 (1952), 260-261. M. Pontifex: *The Downside Review* 70 (1952), 338-340. G. Widmer: *Revue de Théologie et de Philosophie* 2 (1952), 66-67].
220. CAYRÉ (Fulbert), Dieu présent au cœur. — *L'Année Théologique* 1951, 117-130.
221. CAYRÉ (Fulbert), Dieu prouvé par la vie de l'esprit : avantages de cette position. — *L'Année Théologique* 1951, 13-24.
222. CAYRÉ (Fulbert), Les preuves courantes de l'existence de Dieu. Les Pères avant saint Augustin. Saint Augustin. — *Revue de l'Université d'Ottawa* 21 (1951), 397-413.
223. CILLERUELO (Lope), Teoría agustiniana de la imaginación. — *Revista de Psicología general y aplicada* 44 (1949), 451-474.
224. COLLI (Pietro), La pericope paolina Ad Ephesios V, 32 nella interpretazione dei SS. Padri e del Concilio di Trento. (Diss. Fac. Theol. Pont. Univ. Gregoriana). Parma, Fresching, 1951. (144).
S. Agostino, 78-88.
Pour saint Augustin le mariage est une figure de l'union mystique entre le Christ et l'Eglise et encore de l'union physique entre la nature divine et la nature humaine du Christ. Mais il ne considère jamais ce passage comme un argument pour la sacramentalité du mariage.
225. COPLESTON (Frederick), A History of Philosophy. Vol. II, Mediaeval Philosophy : Augustine to Scotus. Westminster (Maryland), The Newman Press ; London, Burns Oates and Washbourne Ltd., 1950.
St. Augustine: pp. 40-90; doctrine de la connaissance, de Dieu, du monde, doctrine morale et doctrine de l'état.
226. CUSHMAN (Robert E.), Faith and Reason in the Thought of St. Augustine. — *Church History* 19 (1950), 271-294.
La primauté de la foi; la valeur de la raison; la raison a besoin de la foi; le rôle de la volonté dans l'acte de la connaissance; le Christ-Médiateur, voie vers l'intelligence.
227. DEMPFF (Alois), Simultanschöpfung. — *Philosophisches Jahrbuch* 61 (1951), 49-51.
Selon S. Augustin masse, place, mouvement et temps sont inhérents à ce monde créé, qui est ainsi nécessairement opposé au Dieu Infini et Eternel. C'est une preuve de la finitude du monde.
228. DUGMORE (C. W.), Sacrament and Sacrifice in the Early Fathers. — *The Journal of Ecclesiastical History* 2 (1951), 24-37.

Sur deux courants dans la doctrine eucharistique. Le courant augustinien (Tertullien, Cyprien, Augustin) se distingue par son symbolisme réaliste du courant ambrosien, beaucoup plus réaliste par sa théorie de « conversio ».

229. EIBL (Hans), Augustinus. Vom Götterreich zum Gottesstaat. (Kämpfer und Gestalter 10). Olten und Freiburg i. Br., Otto Walter, 1951. (277).
230. FAVARA (Gaspere), La necessità della Chiesa secondo Santo Agostino. Acireale, Tip. priv. del Collegio Tennisi, 1949. (90).
231. FRÉVIN (Henri), Le mariage de la Sainte Vierge dans l'histoire de la théologie. Lille, Facultés Catholiques, 1951. (270).
Avec S. Augustin, le mariage de la sainte Vierge va prendre sa vraie place, non seulement au plan juridique, mais spirituel. Il s'établira une confrontation fructueuse entre le fait scripturaire et le concept de mariage en général.
[J. C. Didier: *Mélanges de Science Religieuse* 9 (1952), 135-138].
232. GIORGIANNI (Virgilio), Il concetto del Diritto e dello Stato in S. Agostino. (Il pensiero medioevale. Collana di storia della Filosofia, 1 s., 2 vol.). Padova, Cedam, 1951. (180).
[C. A. Ciapetti: *Sophia* 20 (1952), 75. M. Schiavone: *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica* 44 (1952), 187-189].
233. GONZÁLEZ-QUEVEDO (Jesús), La interioridad del mundo inteligible según San Agustín. Santander, Comillas, 1951. (66).
234. GÖTTE (Joannes), Vorsehungsgedanke und Vorsehungsglaube des hl. Augustinus. — Jahresbericht des Canisius-Kollege, Berlin 1950-1951, 22-71. [Inédit].
235. HOFMANN (Fridericus), Mariens Stellung in der Erlösungsordnung nach dem hl. Augustinus. — Résumé dans : Alma Socia Christi. Acta Congressus Mariologici-Mariani, Romae anno sancto 1950 celebrati, vol. I, 220-221. Romae, Academia Mariana-Officium Libri Catholici, 1951.
236. KAMLAH (Wilhelm), Christentum und Geschichtlichkeit. Untersuchungen zur Entstehung des Christentums und zu Augustins « Bürgerschaft Gottes ». 2. neubearb. und erg. Aufl. Stuttgart-Köln, Kohlhammer, 1951. (348).
237. KARPP (Heinrich), Probleme altchristlicher Anthropologie. Biblische Anthropologie und philosophische Psychologie bei den Kirchenvätern des dritten Jahrhunderts. (Beiträge zur Förderung christlicher Theologie, Bd. 44, H. 3). Gütersloh, C. Bertelsmann Verlag, [1950]. (256).

L'auteur traite des problèmes du traducianisme, du créatianisme et de la préexistence. Voir pour la doctrine de l'âme selon Augustin les pp. 243-253.

238. LANG-HINRICHSSEN (Dietrich), Die Lehre von der Geduld in der Patristik und bei Thomas von Aquin. — *Geist und Leben* 24 (1951), 209-222. 284-299.
Tertullien, S. Cyprien et S. Augustin (pp. 284-291).
L'apport de S. Augustin consiste en ceci, qu'il donne une place dans sa doctrine de la grâce à la vertu de patience.
239. LEOTTA (Francesco), La persona dello Spirito Santo nella dottrina di S. Agostino. (Pont. Univ. Gregoriana). Acireale, 1948. (46).
240. LOCHET (Louis), Les fins du mariage. — *Nouvelle Revue Théologique* 73 (1951), 449-465. 561-586.
S. Augustin (pp. 561-569) met l'accent sur l'amitié-fidélité. Mais il a du mal à harmoniser ceci avec la procréation des enfants. La répercussion de son Platonisme l'empêche à trouver l'unité du charnel et du spirituel.
241. MARTÍNEZ (Agustín), Historia y vida según San Agustín. — Actas del Primer Congreso Nacional de Filosofía. Mendoza, Argentina, Marzo 30 - Abril 9, 1949. T. III, 1984-1987. Mendoza, Universidad Nacional de Cuyo.
242. MEYER (Hans), Christliche Philosophie ?. — *Münchener Theologische Zeitschrift* 2 (1951), 390-430.
243. MITTERER (Albert), Anthropomorphe Biologen. — *Philosophisches Jahrbuch* 61 (1951), 277-296.
Il y a trois types de causalité biologique suivant les conceptions logique, technique ou agraire qu'on se fait de la vie; les doctrines biologiques de Platon, Aristote et Augustin se distinguent selon ces idées.
244. MOHRMANN (Christine), Credere in Deum. Sur l'interprétation théologique d'un fait de langue. — *Mélanges Joseph de Ghel- linck* I, 277-285. (Museum Lessianum, s. histor. 13). Gembloux, Ed. J. Duculot, 1951.
Etudie l'évolution de cette expression. L'auteur apporte quelques précisions à l'opinion du P. Th. Camelot (Credere deo, credere deum, credere in deum. — *Les Sciences Philosophiques et Théologiques* 1, 1941-1942, 149-155), en établissant que dans cette terminologie au temps des Pères est déjà exprimé un mouvement de la volonté.
245. MOST (W. G.), The Scriptural Basis of St. Augustine's Arithmology. — *The Catholic Biblical Quarterly* 13 (1951), 284-295.
246. MÜLLER (Alois), Ecclesia-Maria. Die Einheit Marias und der Kirche. (Paradosis 5). Freiburg i. d. Schw., Paulusverlag, 1951.
En ce qui concerne S. Augustin: Die Ausführung und Formulierung der Gleichung durch Augustinus, pp. 178-205.
247. MURRAY (M. V.), The « Man » of St. Augustine and St. Tho-

- mas. — *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association* 24 (1950), 90-96.
248. NEUHÄUSLER (Anton), Augustinus und die Zeitauffassung der heutigen Physik. — *Hochland* 43 (1951), 472-482.
249. O'MEARA (John J.), St. Augustine's View of Authority and Reason in A. D. 386. — *The Irish Theological Quarterly* 18 (1951), 338-346.
250. PAISSAC (Hyacinthe), Théologie du Verbe. Saint Augustin et Saint Thomas. Paris, Les Editions du Cerf, 1951. (247).
[B. Lonergan: *Theological Studies* 13 (1952), 121-125. G. Widmer: *Revue de Théologie et de Philosophie* 2 (1952), 251-252].
251. PLUMPE (Joseph C.), Mors secunda. — *Mélanges Joseph de Ghellinck I*, 387-403. (Museum Lessianum, s. histor. 13). Gembloux, Ed. J. Duculot, 1951.
L'explication donnée par les Pères de l'expression de l'Apocalypse « mors secunda ». L'emploi fréquent de cette métaphore chez saint Augustin s'explique par le rôle important des données eschatologiques dans son œuvre.
252. RAMIREZ (Arturo), La iluminación en el conocimiento según San Agustín. — *Duc in Altum* 16 (1951), 25-32.
253. ROHMER (Jean), L'intentionnalité des sensations de Platon à Ockam. — *Revue des Sciences Religieuses* 25 (1951), 5-39.
254. RONDET (Henri), Notes d'exégèse augustinienne. — *Recherches de Science religieuse* 39 (1951), 472-477 (= *Mélanges Jules Lebreton I*).
L'évolution par rapport au symbolisme de la croix et par rapport au Samson figure du Christ, permet de dater les Enarrationes sur le Psaume 103 d'avant 412 et les Enarrationes sur les Psaumes 80 et 88 en 411.
255. SCANO (Efisio), Il Cristocentrismo e i suoi fondamenti dogmatici in S. Agostino. Torino, R. Berruti e C. 1951. (175).
[J. Zameza: *Gregorianum* 33 (1952), 469].
256. SCIACCA (Michele Federico), La persona umana secondo S. Agostino. — *Umanesimo e Mondo Cristiano* (= *Umanesimo e Cristianità* 2), 151-160. Roma, Editrice Studium Christi, 1951.
La conception augustinienne de l'homme est essentiellement théocentrique. La personne humaine ne découvre soi-même que dans ses rapports à Dieu.
257. SCIACCA (Michele Federico), L'existence de Dieu. Trad. par Régis Jolivet, préface de Louis Lavelle. Paris, Aubier, 1951. (215).
Sur les preuves augustinienes de l'existence de Dieu.
[R. Flórez: *La Ciudad de Dios* 67 (1951), 629-638].

258. SCHELKLE (Karl Hermann), Erwählung und Freiheit im Römerbrief nach der Auslegung der Väter. — *Theologische Quartalschrift* 131 (1951), 17-31. 189-207.
259. SCHMECK (Helmut), Infidelis : Ein Beitrag zur Wortgeschichte. — *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 129-147.
260. SEILLER (Leo), « Homo Assumptus » bei den Kirchenvätern : Augustinus. — *Wissenschaft und Weisheit* 14 (1951), 160-163.
261. SOMERS (H.), De inwendige structuur van de menselijke geest volgens de Heilige Augustinus. (Thèse de doctorat, Fac. Philos. et Lettres de l'Univ. de Louvain, année 1948-1949). [Inédit].
262. TOLLENAERE (M. de), Het ontstaan van de tijdsstructuur volgens Aristoteles en S. Thomas. — *Bijdragen der Nederlandse Jezuïeten* 12 (1951), 224-251.
De Confessiones van Augustinus, 234-237.
263. VOLPE (Galvano della), La Mistica da Plotino a S. Agostino e la sua scuola. Messina, Lib. dell'O. S. P. E., 1949-1950. (96).
264. WAGENVOORT (H.), Genius a genendo. — *Mnemosyne* 4 (1951), 163-168.
265. ZUMKELLER (Adolar), Die Soziallehren des heiligen Augustinus. — *Die Kirche in der Welt* 4 (1951), 433-442.

Sources et Relations

266. ALTANER (Berthold), Augustinus und Origenes. Eine quellenkritische Untersuchung. — *Historisches Jahrbuch* 70 (1951), 15-41.
Il s'ensuit d'un examen critique des points exégétiques et doctrinaux parallèles, qu'Augustin ne connaissait pas mal Origène; mais l'auteur ne veut pas aller si loin que W. Rüting, Untersuchungen über Augustins Quaestiones und Locutiones in Heptateuchum, Paderborn, 1916.
267. ALTANER (Berthold), Augustinus und Eusebios von Kaisareia. Eine quellenkritische Untersuchung. — *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), 1-6.
Saint Augustin a connu l'Histoire Ecclésiastique, la Chronique II et l'Onomasticon d'Eusèbe, tous traduits en latin.
268. ALTANER (Berthold), Augustinus und Didymus der Blinde. Eine quellenkritische Untersuchung. — *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 116-120.
Augustin connaissait certainement le De Spiritu Sancto de Didyme.
269. ALTANER (Berthold), Augustinus und Epiphanius von Salamis. Eine quellenkritische Studie. — *Mélanges Joseph de Ghellinck*

- I, 265-275. (Museum Lessianum, s. histor. 13). Gembloux, Ed. J. Duculot, 1951.
Après l'année 423, Augustin avait à sa disposition l'Anacephalaeosis du Ps.-Epiphane. Des œuvres authentiques il connaissait le De Mensuris et Ponderibus.
270. ALTANER (Berthold), Augustinus, Gregor von Nazianz und Gregor von Nyssa. — *Revue Bénédictine* 61 (1951), 54-62.
Augustin a connu les Orationes 2, 16, 29, 38, 41 de saint Grégoire de Nazianze, mais l'œuvre de saint Grégoire de Nysse lui est restée inconnue.
271. BAXTER (J. H.), Notes on the Latin of Julian of Eclanum. — *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 21 (1949-1950), 5-54.
272. BISCHOFF (Bernhard), Die lateinischen Uebersetzungen und Bearbeitungen aus den « Oracula Sibyllina ». — *Mélanges Joseph de Ghellinck* I, 121-147. (Museum Lessianum, s. histor. 13). Gembloux, Ed. J. Duculot, 1951.
La version, dont parle saint Augustin, De Civ. Dei 18, 23, est peut-être conservée dans un manuscrit de Karlsruhe et du Vatican (Livre VIII des Oracula).
273. FERRETTI (Giuseppe), L'influsso di S. Ambrogio in S. Agostino. (Pont. Univ. Gregoriana). Faenza, Fratelli Lega, 1951. (94).
Partie d'une thèse doctorale. L'auteur étudie l'influence de S. Ambroise sur S. Augustin en ce qui concerne le péché originel. Une liste de tous les passages, où S. Augustin dépend de S. Ambroise, y est ajoutée.
[B. Capelle: *Bulletin de Théologie Ancienne et Médiévale* 6 (1952), 402].
274. HADOT (Pierre), La notion de Dieu « causa sui » chez Marius Victorinus Afer. (Thèse de l'Institut Catholique de Paris, 1950). (241). [Inédit].
Démontre une certaine dépendance de saint Augustin envers M. Victorin.
275. IVANKA (E. von), El mundo de los estoicos y la Ciudad de Dios de San Agustín. — Résumé dans : *Humanidades* (Santander) 2 (1950), 110.
276. KURFESS (Alfons), Augustinus und die Tiburtinische Sibylle. — *Theologische Quartalschrift* 131 (1951), 458-463.
Augustin a emprunté à Lactance sa traduction latine des oracles sibyllins.
277. LOF (L. J. van der), De invloed van Marius Victorinus Rhetor op Augustinus. — *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 5 (1951), 287-307.
Comparaison entre les doctrines de Marius Victorin et Augustin: l'église, scientia-fides, autorité de la Bible, la grâce, la justification

par la foi et la prédestination. Il n'est pas possible de constater une influence directe, mais il y a une parenté spirituelle. Victorin est pourtant plus néoplatonicien qu'Augustin.

278. MOHRMANN (Christine), Saint Jérôme et Saint Augustin sur Tertullien. — *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 111-112.

Dans son jugement, Saint Augustin est plus sévère que Saint Jérôme à l'égard de Tertullien.

279. PÉPIN (Jean), Note nouvelle sur le problème de la communication des consciences chez Plotin et saint Augustin. — *Revue de Métaphysique et de Morale* 56 (1951), 316-326.

Voir n° 101.

280. PUECH (H. C.), Origène et l'exégèse du Psaume 50, 12-14. — Aux sources de la tradition chrétienne : Mélanges Maurice Goguel, 180-195. Neuchâtel-Paris, 1950.

Influence d'Origène sur la postérité, notamment sur Saint Augustin.

281. SCHWYZER (H. R.), art. Plotinos : G. Nachleben. — *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* XXI¹, 41. Hlbbd. (1951), 585-587.

Augustin a lu le texte grec même des Ennéades.

282. SÉJOURNÉ (P.), art. Victorinus Afer. — *Dictionnaire de Théologie Catholique* 15 (1948), 2887-2954.

Survivance

283. ANGERS (Julien-Eymard d') (= C. Chesneau), Essai sur l'augustinisme des « Pensées ». — *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* 52 (1951), 147-161.

284. AUDET (Th.-A.), Une source augustinienne de l'argument de saint Anselme. — *Rencontres* 30, 105-142 (= Etienne Gilson, philosophe de la chrétienté). Paris, Eds. du Cerf, 1949.

285. CAYRÉ (Fulbert), Le grand augustinisme. — *L'Année Théologique* 1951, 305-320.

286. CICHETTI (Armando), L'agostinismo nel pensiero di Anselmo d'Aosta. Roma, Ed. Arte e Storia, 1951. (102).

[E. W. Platzeck: *Antonianum* 27 (1952), 414-415].

287. CREVOLA (C.), La interpretación dada a San Agustín en las disputas « De Auxiliis ». — *Archivo Teológico Granadino* 13 (1950), 5-171.

Examen des textes de saint Augustin sur la liberté naturelle, le don de la grâce, la prescience, la prédestination et la persévérance, cités dans les disputes devant le Souverain Pontife en faveur et contre les doctrines de Molina et de Lemos.

288. DELHAYE (Philippe), Un cas de transmission indirecte d'un thème philosophique grec. — *Scholastica ratione historico-critica instauranda. Acta congressus scholastici internationalis Romae Anno Sancto MCML celebrati, 145-167.* (Bibliotheca Pontificii Athenaei Antoniani 7). Romae, Pontificium Athenaeum Antonianum, 1951.
Grâce à saint Augustin l'eudémonisme de la morale grecque est connu des penseurs du XIIe siècle.
289. DIEPGEN (Paul), Der Kirchenlehrer Augustin und die Anatomie im Mittelalter. — *Centaurus* (Copenhagen) 1 (1951).
290. FELICI (L.), Preludi in S. Agostino della teoria rosminiana del sentimento. Milano-Domodossola, Sodalitas, 1951. (120).
291. KELLOGG (Alfred L.), An Augustinian Interpretation of Chaucer's « Pardoner ». — *Speculum* 26 (1951), 465-481.
292. MEHL (Roger), Notes sur l'actualité de S. Augustin. — *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 31 (1951), 224-233.
Compte rendu de P. Courcelle, Recherches sur les Confessions de Saint Augustin 1950; Et. Gilson, Philosophie et Incarnation selon Saint Augustin 1947; H.-I. Marrou, L'ambivalence du temps de l'histoire chez saint Augustin 1950.
293. ROBERT (Patrice), Le problème de la philosophie bonaventurienne. — *Laval Théologique et Philosophique* 7 (1951), 9-58.
Il faut considérer la philosophie de Saint Bonaventure essentiellement et fondamentalement comme un augustinisme médiéval, non spécifiquement caractérisé par l'aristotélisme néoplatonisant.
Voir aussi n° 114.

L'Afrique du Nord

294. BASSET (A.), BERCHER (L.), BRUNDSCHVIG (R.), CALVET (M.), CARDOSO (A.), DESPOIS (J.), GOBERT (E.), IDRIS (H.), MARÇAIS (G.), MARÇAIS (W.), PICARD (G.), PIGNON (J.), et SAUMAGNE (Ch.), Initiation à la Tunisie. Paris, Adrien Maisonneuve, 1950. (397, 12 fig. et 16 pl. h. t.).

Comptes rendus d'ouvrages parus avant 1951

- AMARI (Giuseppe), Il concetto di storia in Sant'Agostino. 1951. [U. Alvarez: *La Ciudad de Dios* 67 (1951), 651-653. R. Mols: *Nouvelle Revue Théologique* 74 (1952), 656-657. I. I.: *Estudios Eclesiásticos* 26 (1952), 401-402]. Voir n° 61.
- AMSTUTZ (Jakob), Zweifel und Mystik, besonders bei Augustin, 1950. [M. Bind-schedler: *Theologische Zeitschrift* 7 (1951), 450-455]. Voir n° 62.

- ARAND (Louis A.), St. Augustine, Faith, Hope and Charity. (Ancient Christian Writers 3). Westminster (Maryland), The Newmann Press — London, Longmans, Green & Co, 1947. [A. W. Ziegler: *Münchener Theologische Zeitschrift* 3 (1952), 82-83].
- ARIAS (Luis), Obras de san Agustín, T. 5: Tratado de la Santísima Trinidad. (Biblioteca de Autores Cristianos). Madrid, La Editorial Católica, 1948. [J. Solano: *Estudios Eclesiásticos* 25 (1951), 266-267].
- BARDY (Gustave), Œuvres de saint Augustin, 1re S., Opuscles 12: Les Révisions. 1950. [P. Hervé: *Mélanges de Science Religieuse* 9 (1952), 144]. Voir n° 42.
- BARROW (Reginald Haynes), Introduction to Saint Augustine: The City of God. 1950. [F. E. Cranz: *Speculum* 27 (1952), 199-202]. Voir n° 36.
- BEYENKA (Mary Melchior), Consolation in Saint Augustine. 1950. [W. Theiler: *Museum Helveticum* 8 (1951), 325-326. M. Testard: *Bulletin de l'Association Guillaume Budé* 3 (1952), 86-87. M. Verheyen: *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes* 26 (1952), 144]. Voir n° 68.
- BURLEIGH (John H. S.), Saint Augustine: The City of God. A Study of Saint Augustine's Philosophy. London, Nisbet, 1949. [F. E. Cranz: *Speculum* 27 (1952), 199-202. M. T. Antonelli: *Giornale di Metafisica* 6 (1951), 433-434].
- CAPÁNAGA (Victorino), Obras de san Agustín, T. 6: Del espíritu y de la letra. De la naturaleza y de la gracia, etc. (Biblioteca de Autores Cristianos). Madrid, La Editorial Católica, 1949. [J. Sagües: *Estudios Eclesiásticos* 25 (1951), 267-268].
- CAPELLO (Josephus), S. Aurelii Augustini: Confessionum libri XIII. Torino, Marietti, 1948. [A. Bandera: *La Ciencia Tomista* 43 (1951), 144-145].
- COURCELLE (Pierre), Recherches sur les Confessions de Saint Augustin. 1950. [Chr. Mohrmann: *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 249-254. H.-I. Marrou: *Revue des Etudes Latines* 29 (1951), 400-407. A. Guillaumont: *Revue de l'Histoire des Religions* 140 (1951), 124-125. A. D. Nock: *The Journal of Ecclesiastical History* 2 (1951), 225-228. G. de Plinval: *Museum Helveticum* 8 (1951), 325. P. Boyancé: *Revue des Etudes Anciennes* 53 (1951), 398-401. J. G. Préaux: *Latomus* 10 (1951), 360-363. A. Guillaumont: *Revue de l'Histoire des Religions* 140 (1951), 124-125. V. J. Bourke: *The Modern Schoolman* 29 (1951-1952), 322-323. E. des Places: *Verbum Domini* 30 (1952), 120-121. J. Madoz: *Estudios Eclesiásticos* 26 (1952), 250-251. A. Ernout: *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes* 26 (1952), 142]. Voir n° 29.
- DODS (Marcus), Saint Augustine: The City of God. 2 vols. New York, Hafner Publishing Co, 1948. [F. E. Cranz: *Speculum* 27 (1952), 199-202].
- HEALEY (John), Saint Augustine: The City of God. Ed. by R. V. G. Tasker, introd. by E. Barker. 2 vols. London, M. J. Dent, 1945. [F. E. Cranz: *Speculum* 27 (1952), 199-202].
- JEPSON (John J.), QUASTEN (J.), PLUMPE (J. C.), Saint Augustine: The Lord's Sermon on the Mount. (Ancient Christian Writers 5). Westminster (Maryland), The Newman Press — London, Longmans, Green & Co, 1948. [A. W. Ziegler: *Münchener Theologische Zeitschrift* 3 (1952), 84].
- KNIGHT (W. F. Jackson), St. Augustine's De Musica. A Synopsis. London, The Orthological Institute, [1949]. [P. Courcelle: *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes* 25 (1951), 142. L. Nougaret: *Revue des Etudes Latines* 27 (1949), 283. A. E. Beau: *Humanitas* (Coimbra) 3 (1950-1951), xxx-xxxii].

- KRUEGER (Arthur F.), *Synthesis of Sacrifice according to Saint Augustine*. 1950. [J. Solano: *Estudios Eclesiasticos* 26 (1952), 99-100. G.: *Zeitschrift für kath. Theologie* 74 (1952), 121-122]. Voir n° 82.
- KOOPMANS (Jacob Hendrik), *Augustinus' Briefwisseling met Dioscorus*. Amsterdam, Jasonpers-Universiteitspers, 1949. [P. Courcelle: *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes* 25 (1951), 141. G. Bardy: *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 46 (1951), 734. A. F. N. Lekkerkerker: *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 6 (1952), 312].
- LAMBOT (Cyrillus), *S. Aurelii Augustini Sermones selecti duodeviginti*. 1950. [G. Bardy: *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 46 (1951), 735. H. J. Botschuyver: *Latomus* 10 (1951), 349-350. A. Ernout: *Revue de Philosophie, de Littérature et d'Histoire anciennes* 26 (1952), 142-143. H. Chirat: *Revue des Sciences Religieuses* 26 (1952), 200-201. J. Madoz: *Estudios Eclesiasticos* 26 (1952), 401. E. Franceschini: *Aevum* 26 (1952), 94-95. E. Braem: *Augustiniana* 2 (1952), 72]. Voir n° 46.
- LE BLOND (Jean-Marie), *Les conversions de saint Augustin*. 1950. [V. J. Bourke: *The Modern Schoolman* 29 (1951-1952), 322-323. G. Widmer: *Revue de Théologie et de Philosophie* 2 (1952), 250-251]. Voir n° 14.
- MARROU (Henri-Irénée), *L'ambivalence du temps de l'histoire chez saint Augustin*. 1950. [G. Bardy: *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 46 (1951), 736. Ternus: *Scholastik* 27 (1952), 283-284. J. Gilbert: *Nouvelle Revue Théologique* 74 (1952), 772-773. J. Mancini: *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica* 44 (1952), 363-365]. Voir n° 87.
- MCDONALD (Mary Francis), *Saint Augustine's De Fide Rerum quae non videntur*. 1950. [W. Theiler: *Museum Helveticum* 8 (1951), 326. J. Pépin: *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes* 26 (1952), 143-144]. Voir n° 33.
- O'MEARA (John J.), *Saint Augustine: Against the Academics*. 1950. [Chr. Mohrmann: *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 254-255. G. Bardy: *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 46 (1951), 433. Ch. Favez: *Latomus* 10 (1951), 347-349. A. Peters: *Antonianum* 27 (1952), 176. J. Madoz: *Estudios Eclesiasticos* 26 (1952), 249-250]. Voir n° 20.
- PINCHERLE (Alberto), *La formazione teologica di Sant'Agostino*. Roma, Edizioni Italiane [1948]. [G. Ghysens: *Revue Bénédictine* 61 (1951), 278].
- SCIACCA (Michele Federico), *S. Agostino: La vita e l'opera. L'itinerario della mente*. Brescia, Morcelliana, 1949. [L. Veuthey: *Miscellanea Francescana* 50 (1950), 336-340. T. S. Centi: *Sapienza* 3 (1950), 326-327. A. Carlini: *Giornale di Metafisica* 5 (1950), 510-513].
- SOLERI (G.), *S. Agostino, S. Tommaso, e il soprannaturale cattolico*. — *Sapienza* 2 (1949), 46-60. [A. Lantrua: *Sophia* 19 (1951), 130].
- THIMME (Wilhelm), *Aurelius Augustinus: Bekenntnisse*. 1950. [Ch. Favez: *Latomus* 10 (1951), 347]. Voir n° 26.
- VERHEYEN (Melchior), WOLDRING (K.), HOOGVELD (Lucas), *Aurelii Augustini humaniora selecta*. 1950. [Chr. Mohrmann: *Vigiliae Christianae* 5 (1951), 255-256]. Voir n° 58.
- WILLIS (Geoffrey Grimshaw), *Saint Augustine and the Donatist Controversy*. 1950. [M. M. Deems: *Church History* 20 (1951), 85. H. Chadwick: *The Journal of*

- Ecclesiastical History* 2 (1951), 228-230. Th. M. Parker: *The Journal of Theological Studies* 3 (1952), 125-127. H. Chirat: *Revue des Sciences Religieuses* 26 (1952), 412]. Voir n° 17.
- ZEMA (Demetrius B.) and WALSH (Gerald G.), *Saint Augustine: The City of God*. 1950. [C. L.: *Revue Bénédictine* 61 (1951), 278. F. E. Cranz: *Speculum* 27 (1952), 199-202]. Voir n° 38.
- ZIMMERMANN (Heinz), *Auf dem Weg zu Augustinus*. München, Kösel-Verlag, 1948. [K. Heussi: *Theologische Literaturzeitung* 75 (1950), 615].
- ZUMKELLER (Adolar), *Das Mönchtum des heiligen Augustinus*. 1950. [B. Capelle: *Bulletin de Théologie ancienne et médiévale* 6 (1952), 402-403. B. Steidle: *Benediktinische Monatschrift* 28 (1952), 263]. Voir n° 11.

Tarsicius VAN BAVEL, O. E. S. A.

Pius HUISMAN, O. E. S. A.

Boekbesprekingen

Dr Ephraem HENDRIKX, O. E. S. A., *Augustinus en de re-integratie van Theologie en Geloofsverkondiging*. Openbare les, gegeven bij het aanvaarden van zijn werkzaamheid als privaat-docent aan de R. K. Universiteit te Nijmegen om onderwijs te geven over de H. Augustinus als Kerkvader en Theoloog, op Vrijdag 10 October 1952. Nijmegen-Utrecht, Dekker & Van de Vegt, 1952. In-8°, 18 blz. fl. 1,—.

Heeft de huidige Westerse Theologie het contact met de levende werkelijkheid niet al te zeer verloren? Ziehier een vraag die veler geest gevangen houdt. Allerwege geeft men zich meer en meer rekenschap over de afstand die er gegroeid is tussen het oudchristelijke en het moderne denken. De inaugurale redenen van Prof. E. Hendrikx vormt een belangrijke bijdrage tot bezinning op dit actueel probleem. Schrijver karakteriseert de kloof tussen de Theologie der H. Schrift en der Vaders enerzijds en de moderne Westerse Theologie anderzijds als een verschuiving van het concrete naar het abstracte, van het existentieel naar het speculatieve. Hij neemt als uitgangspunt het geloof in de verrijzenis van het lichaam en het eeuwig leven. Hier openbaart het verschil in beschouwingwijze zich wel op treffende wijze. De Latijnse christen ziet de verlossing bij voorkeur als een verlossing van de ziel, terwijl de belangstelling van het oudchristelijk denken veeleer geboeid werd door het lichamenlijk-geestelijk aspect. En dit éne punt heeft een veel bredere achtergrond, want hetzelfde verschil stelt Schrijver vast in de leer over de mens, over de zonde en over de verlossing. De betekenis van Augustinus in verband met dit probleem is gelegen in het feit, dat de persoon van de Bisschop van Hippo verschijnt op de scheidingslijn tussen twee werelden, de Oosterse en de Westerse. P. Hendrikx geeft gaarne toe dat Augustinus het Westerse denken sterk beïnvloed heeft, maar waarschuwt er van de andere kant voor Augustinus te zeer binnen de grenzen van het moderne Westerse denken te trekken. Augustinus is meer gevormd door de oude kerkelijke leertraditie dan door het spiritualisme van de Neoplatonici. Te velen laten zich verblinden door de Neoplatoonse vorm en zien de Christelijke inhoud over het hoofd. Schrijver belicht dit aan de hand van de leer over de genade, de erfzonde en de verrijzenis van het lichaam. In al deze gevallen heeft Augustinus de menselijke natuur als een concreet geheel op het oog en zijn gedachtengang beweegt zich nog hoofdzakelijk in de lijn van het Bijbels en Grieks-

christelijke denken. Het lijkt ons volkomen juist wanneer Schrijver veel misverstand in de interpretatie van Augustinus' leer op rekening schrijft van het voorbijzien van dit feit. Een meer grondige studie van de bronnen van Sint Augustinus zal trouwens, naar het ons voorkomt, deze zienswijze bevestigen.

Dr T. VAN BAVEL, O. E. S. A.

Pietro BROCARDO, *Gerolamo da Siena, Maestro di vita spirituale* (Biblioteca del « Salesianum » 16). Torino, Società editrice internazionale, 1952. In-8, 47 blz. (200 lire).

In dit boekje bestudeert de Salesiaan P. Brocardo zeer nauwkeurig het leven en de geschriften van de Italiaanse Augustijn Fra Gerolamo van Siena († 1420). Deze verdienstelijke volkspredikant, geestelijke schrijver en voorstander van een hervormingsactie in zijn Orde behoort tot de vriendenkring van de H. Katharina van Siena, die ook een van haar brieven aan hem richtte. Voor de samenstelling van zijn leven heeft Schr. vele nieuwe gegevens ontleend aan de registers van de Ordesgeneraals, bijzonder aan die van Bartholomaeus Venetus (1384-1395), en aan andere onuitgegeven bronnen. Hierdoor heeft hij de gebrekkige gegevens van de Augustijnse bibliografen o. m. van D. Perini in zijn *Bibliographia Augustiniana* (vol. III, 184-186), aanmerkelijk verbeterd. Na het *Vita* volgt een beschrijving en een bespreking van de bewaard gebleven handschriften der nagelaten werken: *Adiutorio spirituale* (3 hss.), *Soccorso de' Poveri* (3 hss.) en *Epistolario* (1 hs. met 16 authentieke brieven). Schr. betwijfelt de authenticiteit van de geestelijke gedichten, welke D. Perini in 1909 te Rome uitgaf in zijn werkje: *Il trecentista Fra Girolamo da Siena Agostiniano e sue rime inedite*. Hij besluit zijn studie met een onderzoek naar de bronnen van genoemde geschriften, welke in 1770-1771 te Firenze uitgegeven werden door de Karmeliet Ildefonso di S. Luigi met uitzondering van de geestelijke brieven, welke op één na onuitgegeven bleven. Dit verantwoord boekje geeft een helder overzicht van het leven en de geschriften van Fra Gerolamo van Siena en is van belang voor de kennis van de middeleeuwse spiritualiteit.

N. TEEUWEN, O. E. S. A.

Dr M. VERHEYEN, O. E. S. A., Drs K. WOLDRING en Drs L. HOOGVELD, O. E. S. A., *Aurelii Augustini Humaniora Selecta*. Ingeleid en toegelicht. Met een voorwoord door Prof. Dr A. Sizoo. Deel I en Aantekeningen. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink, 1950. In-8°, VIII-174 en IV-52 blz. (f. 3,50). Deel II en Aantekeningen. Ibid., 1951. In-8°, 166 en IV-50 blz. (f. 4,40).

Eindelijk een bloemlezing uit de geschriften van een Kerkvader, bestemd voor de hogere klassen der *Humaniora*. Het ver-

schijnen ervan stelt ons nog eens uitdrukkelijk voor de vraag: waarom geen christelijke schrijvers in het klassiek onderwijs? Het antwoord dat Prof. A. Sizoo in de inleiding geeft, zal iedereen interesseren die ernst maakt met deze vraag. Meteen wordt ook door deze uitgave aan al de belangstellenden een bruikbaar hulpmiddel aan de hand gedaan in de vorm van een wel-overwogen keuze uit de werken van de belangrijkste Latijnse-christelijke schrijver der Oudheid. De keuze werd bepaald door de algemeen geldende normen voor het lezen der klassieken. Zo bevat Deel I fragmenten uit de *Confessiones*, De *Doctrina Christiana*, *Sermo Denis IX* (over de term « confiteri »), *Sermo Frangipane II* (op de verjaardag van Augustinus' Bisschopswijding), *Epistula 213* (de overdracht van zijn ambt als Bisschop); Deel II: De *Beata Vita*, fragmenten uit De *Civitate Dei* en De *Catechizandis Rudibus*, *Epistula 122* en *232* en hetgeen de *Retractationes* mededelen met betrekking tot de opgenomen werken. De stukken zijn voorzien van korte, heldere inleidingen; uitgebreide aantekeningen bij de tekst zijn afzonderlijk uitgegeven.

Men vraagt zich echter af, of naar de inhoud gemeten de keuze niet te zwaar is: ligt een deel van het gebodene niet boven het bevattingsvermogen der jeugdige lezers? Maar dit bezwaar geldt eigenlijk evenzeer voor de grootsten der profane klassieke schrijvers. Misschien had men er enigszins aan tegemoet kunnen komen door de leerstellige gedeelten te beperken ten voordele van meer direkt op het leven afgestemde stukken, zoals de *Preken*. Als men dan tenminste niet in botsing komt met de normen van het klassiek onderwijs? Wat er ook van zij, de poging der samenstellers zal door velen met vreugde begroet worden. Moge de lezing van Christelijke schrijvers ook in praktijk omgezet worden.

Dr J. WYTZES, *Capita Selecta uit Augustinus' Confessiones en De Civitate Dei*. Kampen, J. H. Kok, N. V., z. j. In-8°, 80 blz. (f. 1,50).

Ongeveer terzelfder tijd als de reeds besproken bloemlezing verscheen deze van de hand van Dr J. Wytzes. De uitgave dezer *Capita Selecta* is van bescheidener omvang dan bovengenoemde. De auteur heeft zich beperkt tot de *Confessiones* en De *Civitate Dei*; beperking, die in zoverre onbetwistbaar is dat het hier gaat over de twee werken van Augustinus die zich een plaats in de wereldliteratuur veroverd hebben. Voor zover uit de keuze der passages valt af te leiden, heeft samensteller vooral Augustinus als beeld van 't christelijk leven willen belichten. Gezien deze uitgave hetzelfde doel dient als de bovenvermelde, is zij om dezelfde redenen van harte aanbevolen.

Dr T. VAN BAVEL, O. E. S. A.

Mgr Ch. AIMOND, *L'église Saint-Antoine et l'ancien couvent des Augustins de Bar-le-Duc*. Etude historique et archéologique avec un plan, un dessin et quatre vues hors texte. Bar-le-Duc, Librairie Constant-Laguerre, 1952. In-8°, 47 blz.

Het Augustijnenklooster van Bar-le-Duc (bisdom Verdun) werd in 1372 op de rechteroever van de Ornain gesticht door hertog Robert de Bar en zijn vrouw Marie de France. Van dezelfde tijd dateert ook de aan de H. Magdalena toegewijde kloosterkerk, welke na de opheffing van het klooster in 1790 veranderd werd in de parochiekerk Saint-Antoine. In deze gepolycopieerde uitgave geeft Mgr Ch. Aimond de geschiedenis van deze kerk vóór en na de Franse Revolutie en beschrijft het gebouw met zijn mobiliair en kunstschaten. Merkwaardig zijn de middeleeuwse muurschilderingen. Over de geschiedenis van het klooster, dat in 1619 overging tot de hervormingsbeweging van Bourges en nadien een grote bloei kende, deelt Schr. slechts enige gegevens mede, hoewel het kloosterarchief nog grotendeels berust in het archief van het département Meuse. In dit opzicht is de titel van deze studie misleidend.

N. T.

ONTVANGEN BOEKEN

- R. L. PLANCKE, *Paedagogica Belgica. Periodieke bibliographie en overzicht van de Belgische paedagogische studiën*. II (1951). Gent, Hoger Instituut voor opvoedkundige wetenschappen, 1952. In-8°, 158 blz.
- J. C. DICKINSON, *The origins of the Austin Canons and their introduction into England*. London, S. P. C. K., 1950. In-8°, 308 blz.
- R. J. WELSH, O. S. A., *Introduction to the spiritual doctrine of Fray Luis de Leon*. Washington, Augustinian Press, 1951. In-8°, 129 blz.
- Dr W. H. GISPEN, *De Christus in het Oude Testament*. Delft, Uitgeverij Van Keulen, 1952. In-8°, 64 blz.
- Dr H. MULDER, *Het synoptisch vraagstuk*. Delft, Uitgeverij Van Keulen, 1952. In-8°, 88 blz.
- L. WILLAERT, S. J., *Bibliotheca Janseniana Belgica. Répertoire des imprimés concernant les controverses théologiques en relation avec le Jansénisme dans les Pays-Bas catholiques et le Pays de Liège aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Tome III. Années 1739-1950, n°s 10391-14728. Namur, Bibliothèque de la Fac. de Phil. et Lettres, 1951. In-8°, pp. 729-1191.

INHOUD VAN JAARGANG II (1952)

Drs Marianus BAEKELANDT, O. E. S. A. — Leven en werken van P. Christianus Lupus	150-167
Drs Tarsicius VAN BAVEL, O. E. S. A. — Le Sermon Denis V doit-il être attribué à saint Augustin ?	19-25
Dr Tarsicius VAN BAVEL, O. E. S. A., en P. Pius HUISMAN, O. E. S. A. — Répertoire bibliographique de saint Augustin	275-295
Dr Evodius BRAEM, O. E. S. A. — Augustinus' leer over de heiligmakende genade	201-204
Dr Lucianus CEYSSENS, O. F. M. — P. Michaël Van Hecke op weg naar Rome	248-274
Dr Ephraem HENDRIKX, O. E. S. A. — Augustinus als religieuze persoonlijkheid	5-18, 73-87
Dr Th. HUIJBERS, O. S. C. — Het beeld van God in de ziel volgens Sint Augustinus' <i>De Trinitate</i>	88-107, 205-229
Father Francis ROTH, O. E. S. A. — Cardinal Richard Annibaldi. First Protector of the Augustinian Order 26-60, 108-149, 230-247	
P. Norbertus TEEUWEN, O. E. S. A. — Programma van het Augustijnencollege te Gent in 1643-1645	168-180
Dr Eelcko YPMA, O. E. S. A. — De Augustijnen in de Hollandse Missie	61-70
Augustijnse Literatuur	181-199
Boekbesprekingen	71-72, 199-200, 296-299

Besproken boeken

Mgr Ch. AIMOND, <i>L'église Saint-Antoine et l'ancien couvent des Augustins de Bar-le-Duc</i> . Bar-le-Duc, 1952	299
P. BROCARDO, <i>Gerolamo da Siena, Maestro di vita spirituale</i> . Torino, 1952	297
Dr S. FRIEMEL, O. E. S. A., <i>Die theologische Principienlehre des Augustinus Favoroni von Rom</i> . Würzburg, 1950	200
Dr E. HENDRIKX, O. E. S. A., <i>Augustinus en de re-integratie van Theologie en Geloofsverkondiging</i> . Nijmegen-Utrecht, 1952	296
D. C. LAMBOT, O. S. B., <i>Sancti Augustini Hipponensis Episcopi Sermones selecti duodeviginti</i>	72
M. G. McNEIL, <i>Simone Fidati and his « De Gestis Domini Salvatoris »</i> . Washington, 1950	71
H. J. SELLER, O. E. S. A., <i>Im Banne des Kreuzes. Lebensbild der stigmatisierten Augustinerin A. K. Emmerick</i>	199
Dr M. VERHEYEN, O. E. S. A., Drs K. WOLDRING, Drs L. HOOGVELD, O. E. S. A., <i>Aurelii Augustini Humaniora Selecta</i> . Zwolle, 1950-1951, 2 dln.	297
Dr J. WYTZES, <i>Capita Selecta uit Augustinus' Confessiones en De Civitate Dei</i> . Kampen, z. j.	298

1956 g 205 ✓

3312

16. FEB. 1961

-9. JAN. 1961

27. NOV. 1961

22. MRZ. 1962

24. MAI 1962

7. 10. 65

21. 3. 67

20. 7. 70

24. FEB. 1971

14. FEB. 1974

14. FEB. 1974

15. JUNI 1974

24. JUNI 1974

11.11.11

7.15 + 2.50 f. gedr. PS. = 9.65